

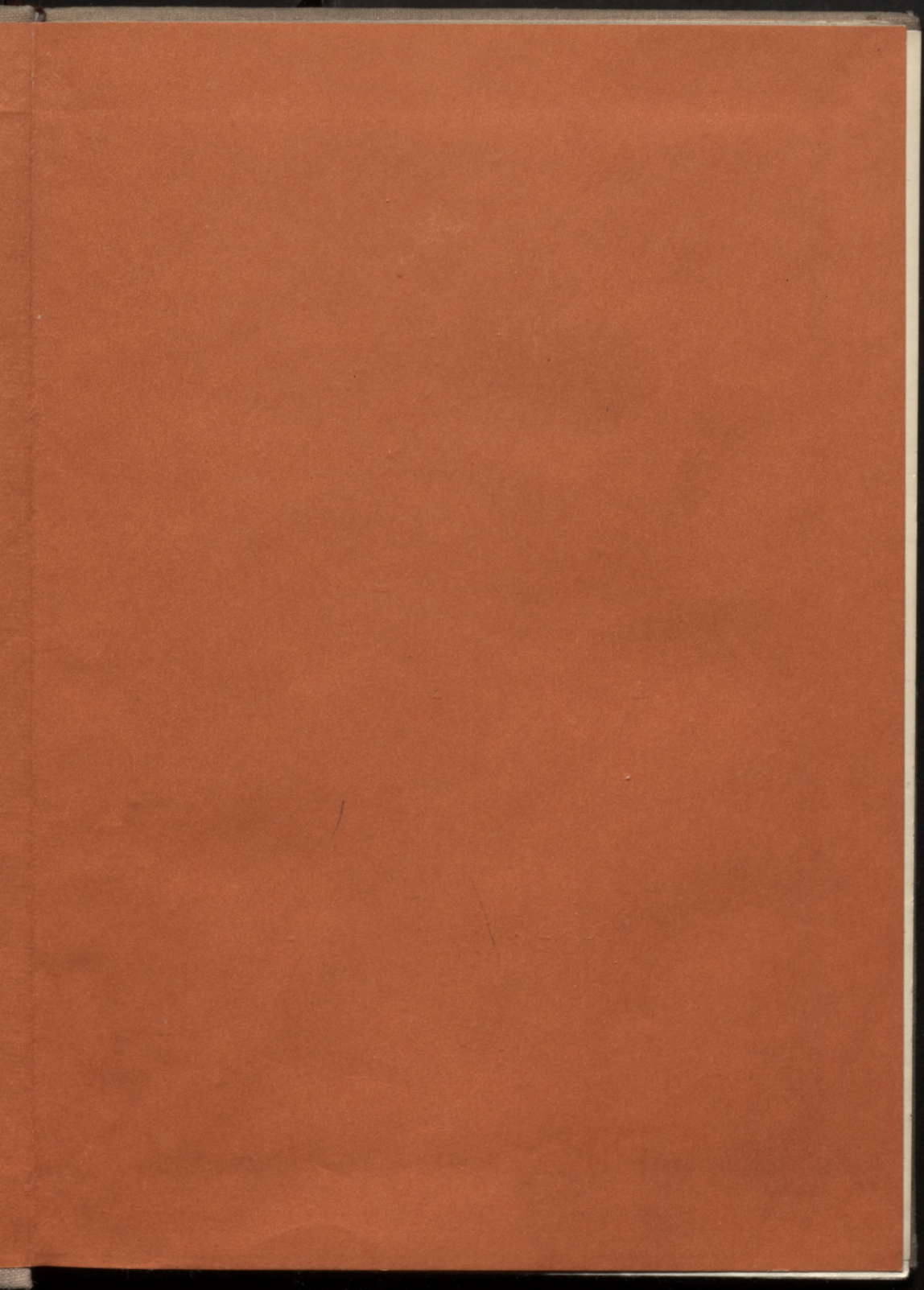
L 77-3
148

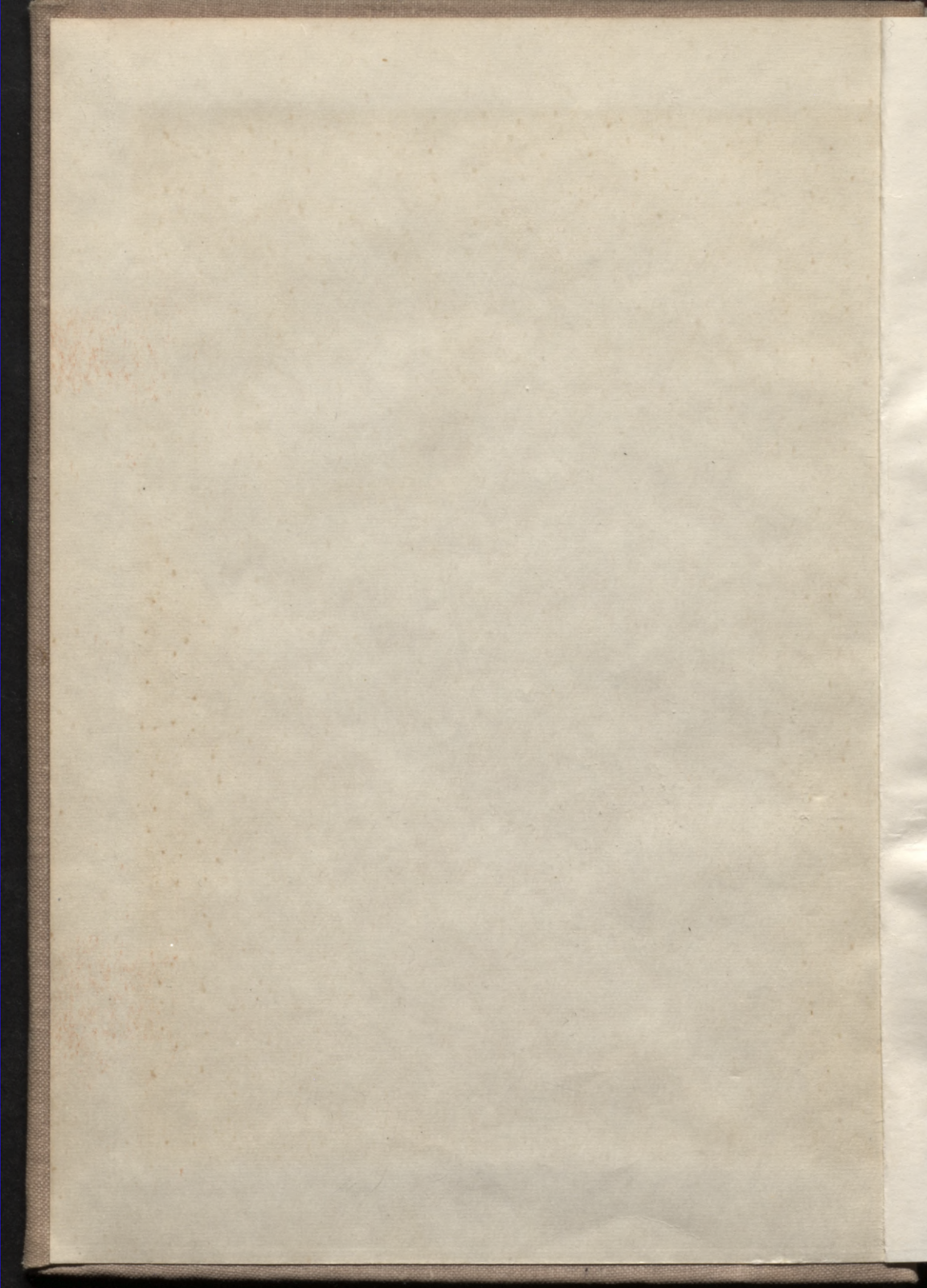

**LATVIEŠU
FOLKLORA**

**ŽANRI
STILS**

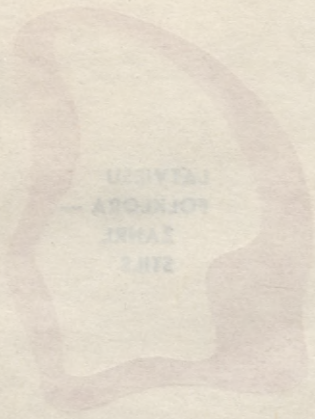
77-16.001

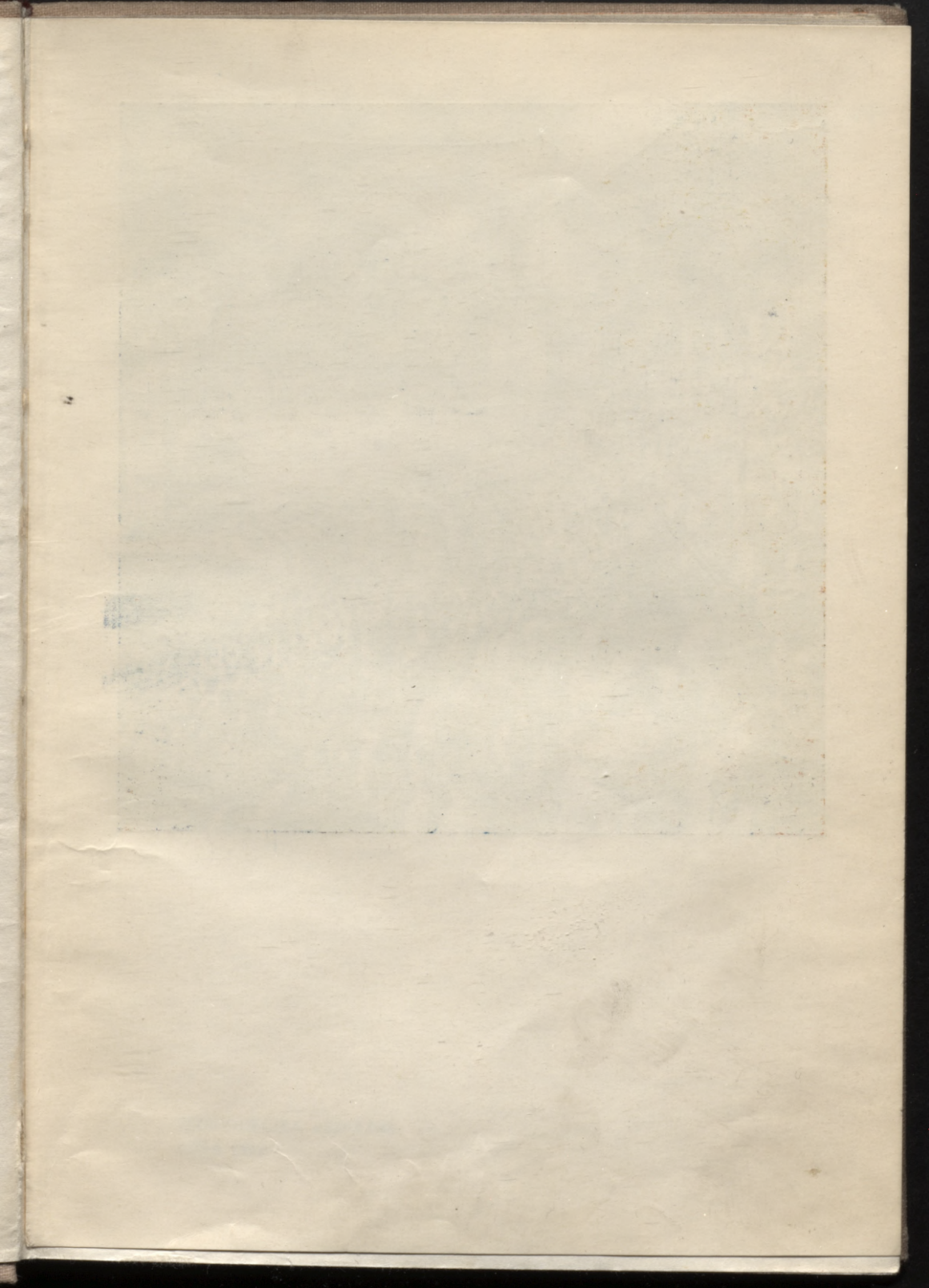

LATVIEŠU
FOLKLORA —
ŽANRI,
STILS

LIBRARY
—
FOLIO
—
1842

L 77-3
148

84

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMĪJA
A. UPIŠA VALODAS UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTS

LATVIEŠU FOLKLORA

ŽANRI STILS

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGA 1977

Lf
La 802

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~77-16.001/11.~~

0305029006

ЛАТЫШСКИЙ ФОЛЬКЛОР

ЖАНРЫ, СТИЛЬ

(АН ЛатвССР. Институт языка и литературы
им. Андрея Упита)

Издательство «Зинатне»

Рига 1977

На латышском языке

Autoru kolektīvs:

A. BREIDAKS, J. DARBINIECE, V. GREBLE,
E. KOKARE, M. LIGERE, J. ROZENBERGS

Par izdevumu atbild: E. KOKARE, J. DARBINIECE

G. ELERA mākslinieciskais izveidojums

Izdots saskaņā ar Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas Redakciju un izdevumu padomes
1975. gada 17. decembra lēmumu

© Izdevniecība «Zinātne», 1977

I 70700—030
M811(11)—77 59—77

PRIEKŠVārds

Latviešu folkloristikā padomju varas pastāvēšanas gados plaši izvērsti folkloras vākšanas un publicēšanas darbs. Daudz paveikts, lai atdotu tautai kaut daļu no divi miljoni folkloras vienību lielās bagātības, kas glabājas LPSR Zinātņu Akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora fondos.

Folkloru, būtisku un aktīvu tautas kultūras un mākslas sastāvdaļu senatnē, ētiskās un estētiskās domas aizsācēju un sākotnējo māksliniecisko izteiksmi, šodien izjūtam kā pastāvīgu zemstrāvu latviešu padomju kultūrā un mākslā. Latviešu folkloristikā šo procesu un likumsakarību teorētiskam pamatojumam, folkloras kā mākslas veida vispusīgam vēsturiski sabiedriskam raksturojumam nepieciešami plašāki detalizēti dažādu folkloras aspektu pētījumi, kas palīdzētu izprast dažādos slāņojumus tautas daiļrades vērtējumā, parādītu tautas pasaules uzskata attīstības ceļus un izgaismotu to visu attieksmē pret šodienas pasaules uziveri un uzskatiem. Šāds pagātnes mantojuma vērtējums atklāj, ka katras tautas folklorā un nacionālās tradīcijas ietver sevī daudz dziļi demokrātisku, progresīvu elementu, kas organiski var iekļauties mūsdienu sadzīvē un kultūrā, kļūt par tās neatņemamu sastāvdaļu.

Visā šajā plašajā jautājumā kompleksā svarīgs posms ir folkloras veidu un žanru problēmas, to reālais un mākslinieciskais saskaņojums.

Folkloras dažādie žanri atsedz tautas attieksmi pret īstenību ļoti dažādos griezumos. Pirmkārt, to nosaka katra žanra mākslinieciskās izteiksmes īpatnības. Otrkārt, dažādie folkloras žanri veidojušies un savu plaukumu sasnieguši atšķirīgos folkloras attīstības periodos, kas tad arī atstājuši savu atspulgu tautas daiļradē, tās formā un saturā.

Žanra jautājumi ir svarīga folkloristikas tēma, kas neapšaubāmi pārsniedz vienas problēmas robežas. Šī jautājuma teorētiskais risinājums allaž sazarojas plaši, tādējādi iegūst vēl lielāku nozīmi, jo sniedz savu ieguldījumu arī citu problēmu noskaidrošanā.

Latviešu padomju folkloristi ir paveikuši vispārēja rakstura pētījumus par katru atsevišķu žanru, tā satura un stila problēmām kopumā. Pašlaik mūsu folkloristikā aktuāls ir sekojošais un arī tālākais pētījumu loks — dažādu žanru kritēriju modifikācijas, žanra paveidu problēmas, stila un valodas jautājumi, kas risināmi jau detalizētākā skatījumā. Žanra teorijas specifika, problēmas sarežģītība un daudzpusība nosaka apcerējumu tematikas daudzveidību šajā grāmatā.

Ievadījumam žanra jautājumu lokā grāmatā vispirms pievērsta uzmanība šīs problēmas vēsturiskam skatījumam, iepazīstinot ar pirmo praktisko žanru klasifikāciju un sākotnējiem teorētiskiem atzinumiem par žanru izpratni, to pazīmēm un īpatnībām, terminu un definīciju lietošanu.

Īpašu uzmanību folkloristi joprojām veltī tautasdziesmu stilistikai un valodai. Garo tautasdziesmu un romanču žanriskā izpēte ir tikko nopietnāk aizsākta, bet jau sen aktuāla latviešu folkloristikas jomā. Šī jautājuma izpētes rezultāti dotu iespēju nozīmīgākiem secinājumiem gan latviešu folkloras teorijā, gan arī salīdzinošajā folkloristikā, jo pasaules tautu poēzijas saskares punkts ir galvenokārt garās tautasdziesmas.

Grāmata iepazīstina ar mākslinieciskās izteiksmes salīdzinošās izpētes rezultātiem tradicionālajās gadskārtu četrindēs, īpaši akcentējot latviešu ieražu dziesmu raksturīgākos izteiksmes līdzekļus.

Tautasdziesmu, brahiloģismu un arī citu folkloras žanru izpēte šodien nav norobežojama no salīdzinājuma ar citu tautu daiļradi. Daudzu problēmu risinājums pat būtu nepabeigts un nepilnīgs bez līdzāsnostatījuma citu tautu folkloras materiālam un arī teorētiskajām atziņām folkloristikā.

Folkloras izpētes pašreizējais līmenis dod iespēju iedziļināties poētikas, stilistikas u. c. formas jautājumu risināšanā. Vēl vairāk, — plašais daudzo padomju tautu daiļrades izpētes darbs, zinātniskās informācijas apmaiņa, salīdzinošās metodoloģijas pilnveidošana — tas viss ļoti sekmējis to faktu, ka mūsdienu folkloristikas problemātikā arvien vairāk ieskanas tēmas, kas aizsāk folkloras kā mākslas veida vispārēju likumsakarību izpēti. Šajā līmenī, piemēram, grāmatā uz plaša vairāku tautu folkloras materiāla līdzāsnostatījuma izrisinās jautājums par žanru mijsakarībām, atsegtas proverbu un pārējo latviešu folkloras žanru daudzveidīgās kontaktu formas, izgaismojot tādus svarīgus momentus kā žanru robežas, kopīgās un atšķirīgās iezīmes dažādu žanru sacerējumos, žanra attīstības procesu likumsakarības.

Grāmatā «Latviešu folkloras — žanri, stils» skarta problēma par folkloras žanru kā mākslas darbu vispārējo likumību izpēti un

aptver plašu sarežģītu jautājumu loku, kurā ietilpst gan atsevišķu žanru mākslinieciskās izteiksmes struktūras detalizēta izpēte, gan valodas un stila jautājumi, gan vēsturiski etnogrāfiskā kompleksa atsegšana, kā arī internacionāla rakstura problēmas. Apcerējums rāda, ka tikai konkrēta, dziļa tā vai cita šī aspekta analīze, pie tam atsevišķu žanru robežās, var sniegt nepieciešamās atziņas un izejas punktus folkloristikas lielāko pamatproblēmu risinājumam nākotnē.

Grāmatas atsevišķo nodaļu autori ir J. Rozenbergs — «Garlībs Merķelis un latviešu folklorā», E. Kokare — «Žanru mījsakarības latviešu folklorā», M. Ligere — «Latviešu precību un kāzu cikla garo tautasdziesmu mākslinieciskais veidojums», J. Darbiniece — «Dziesmu mākslinieciskā izteiksme un struktūra agrāri kalendāro svētku ciklos», A. Breidaks — «Daži latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumi». Tā ir neliela daļa no LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora pētnieciskā darba, kas atspoguļo līdzstrādnieku teorētisko virzību un intereses, kuru daudzpusību ataino grāmatā ievietotā plašā V. Grebles sastādītā bibliogrāfija Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora zinātnisko līdzstrādnieku publikāciju rādītājs (1945.—1974.)».

Apcerējuma uzdevums nav pilnīgi atrisināt visas izvirzītās tēmas un problēmas. Grāmatas mērķis ir akcentēt žanru un to stilistikas jautājumu nozīmīgumu, ievadīt pētījumus šajā problemātikā.

Dažkārt izteiktie spriedumi un secinājumi precizējami un to argumentācija paplašināma, kas tad ir tālākā šo problēmu izstrādes posma uzdevums.

TEKSTĀ MINĒTIE SAĪSINĀJUMI

- AT — *Aarne A.* — *Thompson S.* The Types of Folktale. — FF Communications No. 184, Helsinki, 1961.
- Bb — *Kr. Barona* biedrības manuskripti. (LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora arhīvā.)
- B — *Birkerti. P.* un *M.* Latviešu sakāmvārdi un parunas. R., 1927. Tekstā minēts kopā ar attiecīgo variantu.
- Br — Труды этнографического отдела. Книга VI. Материалы по этнографии латышского племени. Под редакцией Ф. Я. Трейланда (Бривземниекс). М., 1884. Tekstā minēts kopā ar variantu.
- Č — *Čelakovsky F. L.* Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha, 1949. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- D — *Даль В. И.* Пословицы русского народа. М., 1957. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- DR — *Düringsfeld I.* Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen, Bd. I, II. Leipzig, 1872, 1875. Tekstā minēts kopā ar sējumu un lappusi.
- FS — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora materiāli; pirmais skaitlis apzīmē iesūtītāja resp. manuskripta numuru, otrs skaitlis norāda varianta numuru manuskriptā.
- JLg — *Nīcas* un *Bārtas* mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviskivāciska vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. Pēc manuskripta fotogrāfijas izdevis ... E. Blese. R., 1936. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- Колпакова Н. П. — *Колпакова Н. П.* Русская народная бытовая песня. М.—Л., 1962.
- LD — *Barons Kr., Visendorfs H.* Latvju Dainas, I sēj., Jelgava, 1894; II—VI sēj., Pēterburga, 1903—1915.
- LL — *Stenders G. F.* Lettisches Lexicon. In zween Theilen abgefasst und den Liebhabern der lettischen Literatur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender. Mitau, 1789. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- LPT — *Šmits P.* Latviešu pasakas un teikas, I—XIII sēj. R., 1925—1935. Tekstā minēts kopā ar sējumu un lappusi.
- LSP — *Kokare E.* Latviešu sakāmvārdi un parunas, R., 1957. Tekstā minēts kopā ar variantu.
- LST — *Lebedys J.* Smulkioji lietuvų tautosaka XVII—XVIIIa. Vilnius, 1956. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- LTD — *Endzelīns J., Klaustiņš R.* Latvju tautas dainas. I—X sēj. R., 1928—1932.

- Ltdz — Latviešu tautsdziesmas. Izlase, I—III sēj. R., 1955—1957.
- LTM — *Anceļāne A.* Latviešu tautas miklas. R., 1956. Tekstā minēts kopā ar variantu.
- NLGr — *Stender G. F.* Neue vollständigere Lettische Grammatik. Braunschweig, 1761. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- PP — *Grigas K., Ionynas Amb.* Patarlēs ir priēžodžiai. Vilnius, 1958. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- ПпнВ — Пословицы и поговорки народов Востока. М., 1961. Tekstā minēts kopā ar lappusi.
- SmT — Lietuvių tautosaka. Penktas tomas. Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai. Vilnius, 1968. Tekstā minēts kopā ar variantu.
- Шейн П. В. — *Шейн П. В.* Великорусс в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. п., т. I, вып. 1. СПб., 1898.
- W — *Wander K. F.* Deutsches Sprichwörter-Lexicon, Bd I—V. Leipzig, 1867—1880. Tekstā minēts kopā ar sējumu un variantu.
- VEV — *Norman E.* Valimik eesti vanasonu. Tallinn, 1955. Tekstā minēts kopā ar lappusi un variantu.
- Земцовский И. И. — Поэзия крестьянских праздников. Вступит. статья, составл., подготовка текста и примечания И. И. Земцовского. Л., 1970.

Latviešu tautasdziesmas

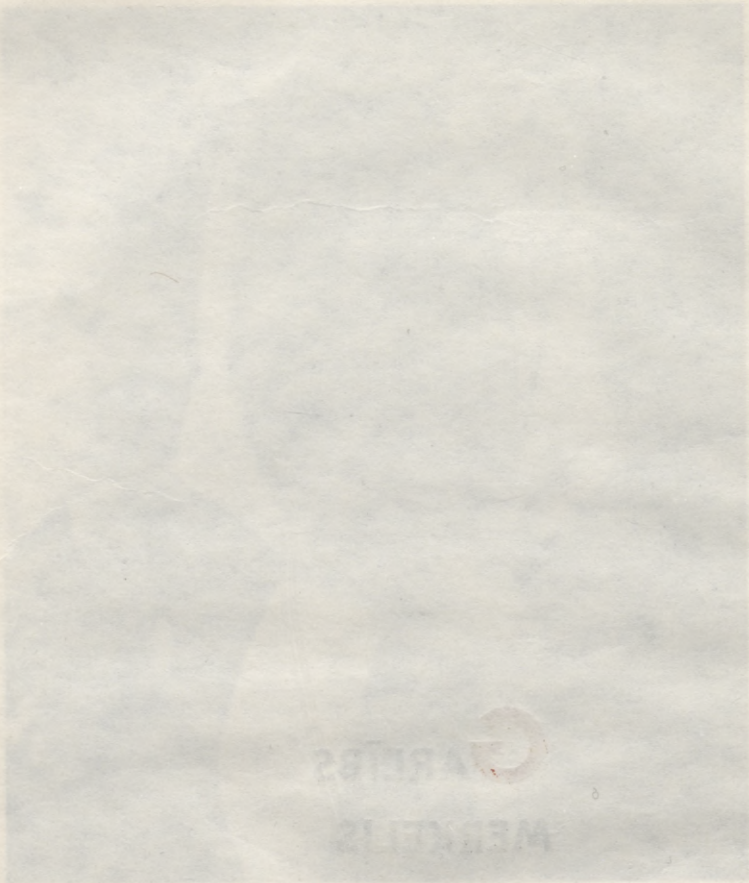
UN
LATVIEŠU
FOLKLORA

Folkloras feicēja Paulīna Borgia

GARLĪBS
MERĶELIS

UN
LATVIEŠU
FOLKLORA

GARIBS
MERNELIS

Folkloras ir kultūra

UN
LATVIEŠU
FOLKLORA

Apcerējumā* *folkloras* jēdziens lietots šaurākā nozīmē, saprotot ar to tikai *dzejas* resp. *poētisko folkloru* un izslēdzot no tā *tautas paražas, tautas ticējumus, tautas mitoloģiju, tautas ārstniecību un tautas ieraduma tiesības*. Ieražas, ticējumi un mitoloģija kā etnogrāfiskās izpētes objekti prasa īpašus vielas apstrādes, analīzes un vērtējuma paņēmienus, savu, no folkloristikas atšķirīgu, zinātniskā darba metodiku. Tā paša iemesla dēļ nav aplūkoti arī *tautas horeogrāfijai un tautas mūzikai* piekritīgie jautājumi.

Šādā stipri ierobežotā, tīri *filoloģiskā* folkloras jēguma izpratnē iztirzājot tematu par Garlību Merķeli un latviešu folkloru, uzmanības centrā izvirzīti trīs pamatjautājumi. Pirmkārt, par G. Merķeļa folkloristikajām interesēm un latviešu folkloras apguves avotiem, t. i., kādā ceļā viņš iepazinis tautas mutvārdu dzeju. Otrkārt, par G. Merķeļa folkloristikajiem uzskatiem un folkloras izmantojuma metodoloģisko pusi. Treškārt, par G. Merķeļa sniegto tautasdziesmu raksturojumu un viņa attieksmi pret latviešu folkloru.

Attiecīgu priekšdarbu trūkuma dēļ nav apskatīts jautājums par G. Merķeļa darbos izlietoto latviešu folkloras materiālu autentiskumu un to literārās apdares paņēmieniem. Tas jau ir speciāls problēmu komplekss, kura risinājums prasa ilgākas avotu studijas un sīkākus tekstuālus salīdzinājumus ar identificētajiem izmantoto folkloras sacerējumu oriģināliem, kas vāciskā tulkojuma dēļ ne katrreiz precīzi nosakāmi.

Atskaitot atsevišķas piezīmes un izteikumus vai nelielus iestarpinājumus citas tematikas pētījumos, latviešu folkloristikā līdz šim laikam nav nevienas plašākas apceres par G. Merķeļa folkloristikajām interesēm un uzskatiem, kā arī par latviešu folkloras izmantojuma daudzumu, ievirzi un raksturu viņa darbos. Tālab vienīgi ar lietas faktiskā stāvokļa neziņu vai neizpratni ir izskaidrojami

* Apcerējuma pamatā ir referāts, kas nolasīts dižā humānista un patiesā apgaismotāja Garlība Merķeļa divsimt gadu atcerei veltītajā konferencē 1969. gada 31. oktobrī.

nepamatotie apgalvojumi, ka G. Merķeļa «dati par latviešu folkloru radušies vairāk tikai kā gadījuma vērojumi vai arī ņemti no ne visai drošiem avotiem»¹ un ka G. Merķelis par latviešu folkloru bijis «diezgan negatīvās domās».² Ja par pirmo spriedumu var vēl diskutēt, tad otram sava rokām taustāmā nepareizuma dēļ pierādījumi nav vajadzīgi.

Šis raksts lai būtu pamudinājums izvērstākiem un detalizētākiem pētījumiem daudzo interesanto un nozīmīgo problēmu lokā par G. Merķeli un latviešu folkloru.

PAR G. MERĶEĻA FOLKLORISTISKAJĀM INTERESĒM UN LATVIEŠU FOLKLORAS APGUVES AVOTIEM

Mūsu rīcībā gan nav tiešu dokumentāru liecību un drošu ziņu, neapstrīdamu datu par to, kad, kur un kā G. Merķelis būtu iepazinis ar latviešu folkloru tās dzīvajā mutvārdu tradīcijā. Neapgāžamus dokumentārus pierādījumus tam nav izdevies līdz šim atrast nedz G. Merķeļa publicētajos darbos (arī ne autobiogrāfiskajā atmiņu grāmatā «Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi» — «Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben», I—II, 1839.—1840.), nedz viņa nenodrukāto rokrakstu mantojumā, kuru tagad sīkāk izpētījusi un zinātniski apstrādājusi bibliogrāfe H. Vaīta.³ Taču pētnieku rokās ir vairāki netieši pieturas punkti, dažas paralēles salīdzinājumam, kas izvirzīto pieņēmumu kaut daļēji apstiprina, dod tam cik necik stingrāku pamatojumu. Šim nolūkam nodēriņas ir arī atsevišķas G. Merķeļa piezīmes, izteikumi un norādes «Latviešos» un «Vidzemes senatnē».

Pirmkārt, tik izvērsts precību un kāzu norišu, to izdarību un paražu notēlojums folklorisko un etnogrāfisko detaļu tiešumā un precizitātē, kā arī Jāņu ieražu apraksts, kāds tas sniegts G. Merķeļa «Latviešos», varēja rasties, tikai autoram pašam vērojot un pētījot attiecīgās tradīcijas tautas vidū. Pat pastipri sentimentālajā mīlas romānā (autors to apzīmējis par pusromānu — «ein Halb-roman») «Atgriešanās dzimtenē» («Die Rückkehr ins Vaterland», 1798.) iestarpinātais Jāņu vakara atainojums jaušami atšķiras ar savu konkrēto saturu, etnogrāfiski pareizām Līgo svētku svinību īpatnībām toreizējā vāciskajā Rīgā un nepārprotami liecina, ka G. Mer-

¹ Vilsons A. Ciņā par apgaismes estētiku. (G. Merķeļa dzimšanas dienas 200 gadu atcerei.) — Karogs, 1969, 11. nr., 134. lpp.

² Stepermanis M. Piezīmes. — Grām.: Merķelis G. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās. R., 1953, 187. lpp.

³ Vaīta H. Garlība Merķeļa rokraksti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā. R., 1968.

ķelis pats redzējis, izjusti uztvēris un pārdzīvojis Jāņu nakts pievilcīgumu, tās vienreizīgo burvīgumu. Gluži tas pats sakāms par «Vidzemes senatnē» ietilpināto latviešu dziesmu folkloras žanra paveidu apskatu un kāzu apdziedāšanās dziesmu funkcionēšanas savdabīguma raksturojumu. Bez tam tur minētais aizrādījums, ka «kādreiz kāds muižnieka zēns (ar savu skolotāju) apmeklējis latviešu kāzas»,⁴ kur tad aci pret aci sadūries ar zīmīgajām apdziedāšanās tradīcijām, laikam gan attieksies uz paša G. Merķeļa piedzīvoto, kad viņš kalpoja (1793.—1796.) par mājskolotāju Nītaures Annas muižā.

Otrkārt, nav grūti konstatēt, ka «Vidzemes senatnē» nodaļā par senlatviešu⁵ precību un kāzu paražām, kā arī Ligo svētku notēlojumā G. Merķelis savus spriedumus balstījis daļēji uz sava laika materiāliem, kurus viņš pats apzinājis un labi pazinis. Tāpat nav noliedzams fakts, ka senlatviešu dzīves veida un materiālās kultūras tīri etnogrāfiskajā aprakstījumā G. Merķelis daudz paņēmis un ieviesis no paša novērotā, redzētā un dzirdētā Vidzemes zemnieku vidē XVIII gs. otrā pusē.

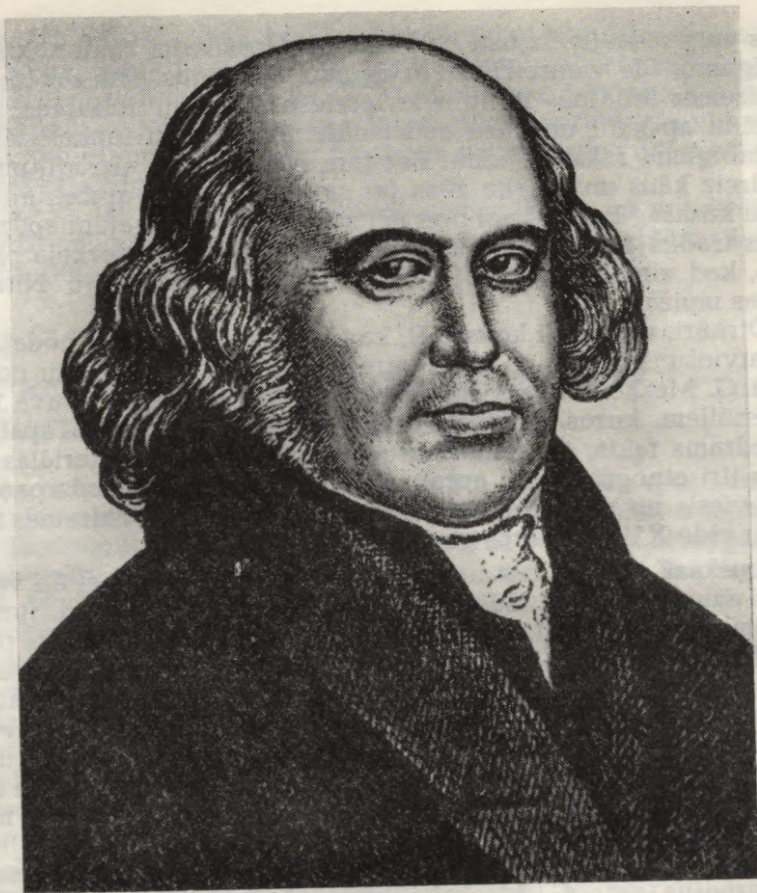
Treškārt, «Latviešos» un «Vidzemes senatnē» tieši citēti vai kā citādi izmantoti daži tādi latviešu folkloras sacerējumi (tautasdziesmas, sakāmvārdi, parunas, teiku un nostāstu sižeti), kas pirms G. Merķeļa nav bijuši publicēti citu autoru darbos. Tas savukārt vedina domāt, ka vismaz attiecīgos tautas mutvārdu literatūras variantus būs noklausījis un fiksējis G. Merķelis pats. Pastāv gan iespēja, ka minētos folkloras sacerējumus G. Merķelis varētu būt atradis kādos nublicētos manuskriptos Vidzemes muižnieku arhīvos. Ka «Vidzemes senatnē», apcerot senlatviešu paražas un mitoloģiju, izmantots kāds vecāks anonīms rokraksts («Von den heyd-nischen Greweln, so vormals allhier im Schwange gewesen»), to norādījis pats G. Merķelis kādā piezīmē.⁶ Taču par to, ka

⁴ Merkel G. Die Vorzeit Lieflands. Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes. Erster Band. Berlin, 1798, 199. lpp. Turpmāk tekstā saīsināti: Die Vorzeit Lieflands.

Šai rakstā «Vidzemes senatnes» tekstuālie citējumi tulkoti no G. Merķeļa darba pirmizdevuma, salīdzinot piekritīgās vietas ar Kaudzītes Matīsa tulkojumu (Vidzemes senatne. Garīdzniecības un brūnenieku gara pieminekļi. Tulkojis Kaudzītes Matīss, 1. sēj. Cēsis, 1906.). Kaudzītes Matīsa pirms vairāk nekā pusgadsimta veiktais «Vidzemes senatnes» pirmā sējuma tulkojums paspējis jau krietni novecot. Turklāt daudzu latviskoto terminu un jēdzienu dēļ tas bieži vien ir neprecīzs, pat kļūdainis un pārprotams un lasītājus var nepatīkami maldināt.

⁵ Šeit un turpmāk *senlatviešu* vārds lietots nosacīti īsuma labad kā kopnosaukums tām visām kādreizējām austrumbaltu ciltīm un cilšu grupām, vēlāk tautībām, kā kuršiem, zemgaļiem, latgaļiem un sēļiem, no kuriem attīstītajā feodālismā pamazām konsolidējās etniski vienota latviešu tautība. Ar līdzīgu ievirzi lietots arī *senprūšu* un *senleišu* nosaukums.

⁶ Die Vorzeit Lieflands, 13.—14. lpp.

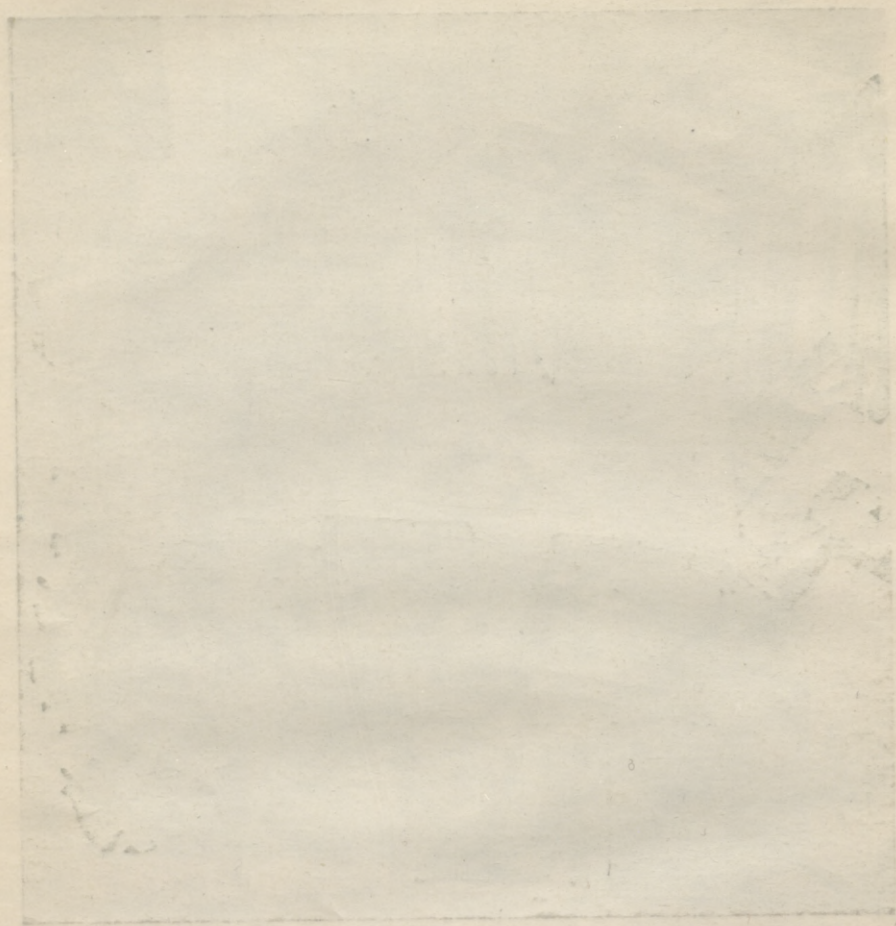
Garlībs Merķelis

G. Merķeļa rokās kaut kādā ceļā būtu nonākuši citu autoru savāktie latviešu folkloras sacerējumi, piemēram, tautasdziesmas (tās XVIII gs. 70. gados no Vidzemes un Igaunijas gan tika sūtītas J. Herderam uz Veimāru), trūkst liecību un norādījumu.

Ceturtkārt, uzmanības vērta liekas tā vieta «Vidzemes senatnē», kur G. Merķelis, paraugam citēdams kādu fabulu resp. teiku, piebilst, ka viņš pats to «vienreiz dzirdējis kādu aklu sirmgalvi stāstām saviem mazdēliem».⁷ Ka šī G. Merķeļa liecība varētu

⁷ Die Vorzeit Lieflands, 193. lpp.

būt autentiska, to daļēji apstiprina kāda cita norāde «Latviešos», kur teikts: «Esmu dažkārt dzirdējis viņas [domātas vidzemnieku meitas — J. R.] dziedam improvizētas dziesmas...»⁸

Vēl viens līdzīgs arguments, kas balsta pieņēmumu, ka «Latviešos» domas vispārīgumam un izteiksmes paspilgtinājumam izmantotos frazeoloģismus, metaforiskus salīdzinājumus, sakāmvārdus un parunas G. Merķelis pats būtu tautā arī dzirdējis un iegau-mējis. Tā, «Latviešos» G. Merķelis atstāsta šādu gadījumu: «Kāds vecs zemnieks, kuram es prasīju, cik lielas īsti ir viņa klaūšas, man atbildēja: «Cik dievs ļauj un cik lielkungs grib.»»⁹

G. Merķeļa folkloristisko interešu, to ievirzes un rakstura izpētes sakarā šīs nedaudzās konstatētās piezīmes un norādes nav igno-rējamas, tās visnotaļ paturamas redzeslokā. Ka tā nav tikai literāra maniere, lai lasītājos it kā radītu drošāku ticamības iespaidu par attēloto parādību un notikumu īstumu, to rāda tās biežās G. Merķeļa atsaucēs «Latviešos» uz paša novēroto un pieredzēto, pētījot Vidzemes muižnieku un viņiem pakļauto dzimtļaužu dzīves veidu.

Piektkārt, šķiet, nebūs nejaušība vai sagadīšanās, ka «Vidzemes senatnes» pirmā sējuma otrā grāmatā par igauņu un lībiešu senvēsturi folkloras izmantojums ir krietni nabadzīgāks nekā latviešiem veltītajā daļā. Tas tā noticis ne tik daudz tādēļ, ka otras grā-matas apjoms ir stipri šaurāks (apmēram divarpus reizes mazāks nekā pirmajai grāmatai par latviešiem), bet lielākoties gan tā iemesla pēc, ka G. Merķelis vājāk pārzinājis igauņu folkloru un viņam acīmredzot nebija gadījies to vērot un noklausīties tautā mutvārdu izpildījumā. Tālab arī G. Merķelis bijis spiests izlīdzēties vienīgi ar publicētajiem avotiem, no kurienes arī ņemtas attie-cīgās igauņu teikas, leģendas un nostāsti. Vienīgā citētā igauņu kāzu dziesma, kā aprādījis pats G. Merķelis,¹⁰ aizgūta no J. Herdera krājuma. Citādi tas bija ar latviešu folkloru, kuru G. Merķelis ap-guvis divējādā ceļā: pirmkārt, paša novērotais, dzirdētais un pieredzētais tautas vidū; otrkārt, publicētajos avotos apzinātais un iegaumētais.

Tie visi ir apsvērumi, kas runā par labu pieņēmumam, ka G. Merķelis būs iepazinis latviešu folkloru arī tās dzīvajā mutvārdu tradīcijā tautas vidū.

⁸ Merķelis G. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās. R., 1953, 47. lpp. parindes piezīme. Turpmāk tekstā saīsināti: Latvieši.

Izraudzītie citējumi tekstuāli salīdzināti ar G. Merķeļa izlaboto un papildināto «Latviešu» otru izdevumu (Die Letten, vorzüglich in Liefland am Ende des philo-sophischen Jahrhunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde von G. Merkel. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig, 1800.).

⁹ Latvieši, 96. lpp.

¹⁰ Die Vorzeit Lieflands, 280.—281. lpp.

«Latviešos» un «Vidzemes senatnē» sastopami daži tādi fakti, piezīmes un norādījumi, kas vedina secināt, ka G. Merķelis būs novērojis tautas mutvārdu literatūras sacerējumu funkcionēšanas īpatnības Vidzemes zemnieku vidē, pats tur dzirdējis, noklausījies un, iespējams, arī fiksējis, vismaz iegaumējis vienu otru folkloras variantu. Šī uzskata grodākam pamatojumam turpmāk meklējami jauni papildargumenti.

A. Ozols savā kandidāta disertācijā izvirzījis domu, ka G. Merķelis nav apzināti nodarbojies «ar folkloras vākšanu un studēšanu».¹¹ Tiesa, G. Merķelis (atšķirā no J. Herdera) nekad un nekur nav aicinājis cītus vākt latviešu folkloru. Tomēr šis fakts pats par sevi vien nav vēl nekāds pierādījums tam, lai spriestu, ka arī G. Merķelis pats nebūtu apzināti vācis un studējis tautas dzeju. Ka G. Merķelis mērķtiecīgi interesējies un apzināti studējis resp. iepazīnis ar latviešu folkloru, tas nav vairs noliedzams. Kā lai tad citādi izskaidro G. Merķeļa izstrādāto un sekmīgi lietoto paņēmieni — izmantot folkloras dotumus savu sabiedriski politisko uzskatu argumentācijai bezkompromisu cīņā pret dzimtniecisko iekārtu Baltijā. Tieši šo momentu izcēlis arī A. Ozols, atzīdams G. Merķeļa darbos to par svarīgāko folkloras izmantojuma metodisko paņēmieni progresīvu mērķu sasniegšanai.¹²

Otrs svarīgs latviešu folkloras iepazīšanas un studiju avots G. Merķelim bija tolaik un jau agrāk dažāda rakstura un satura darbos pa lielākai daļai ilustratīvos nolūkos nodrukātie tautas poētiskās daiļrades sacerējumi, kā arī to visai pretrunīgie vērtējumi. Vispirms minams G. Merķeļa tuvais draugs un domu biedrs J. Herders ar saviem publicētajiem 11 latviešu tautasdziesmu paraugiem dažādu pasaules tautu tautasdziesmu krājumā¹³ un viņa cildenā sajūsma un atzinība par latviešu un citu tautu pirmatnējo dzeju, tās augsto idejisko un estētisko vērtību un neatsveramo nozīmīgumu. G. Merķelim bija pazīstami arī G. Stendera, tā dēvētā Vecā

¹¹ Ozols A. Raksti folkloristikā. R., 1968, 51. lpp.

¹² Turpat, 51., 148. lpp.

¹³ Sk. [Herder J. G.] Volkslieder. Nebst untermischten andern Stücken. Zweiter Theil. Leipzig, 1779, 111.—113. lpp.

Krājumu «Tautasdziesmas» J. Herders laidis klajā anonīmi divi daļās. Pirmajā daļā (1778.) latviešu tautasdziesmu nav, bet ir gan vairākas leišu dainas. Otrā daļā J. Herders toties uzņēmis 11 latviešu tautasdziesmas. No tām sešas dziesmas (četras četrindes, sešinde un desmitrinde) apvienotas ar nosaukumu «Latviešu dziesmu fragmenti» («Fragmente lettischer Lieder»), bet piecām četrindēm dots apzīmējums «Pavasara dziesma» («Frühlingslied»). Pēc J. Herdera nāves viņa kopoto rakstu izdevējs J. Millers 1807. gadā apvienoja abas «Tautasdziesmu» daļas vienā ar kopīgu nosaukumu «Tautu balsis dziesmās» («Stimmen der Völker in Liedern»). Ar šādu apzīmējumu, kaut arī tas nav paša autora izvēlēts, bet labi atbilst J. Herdera dotajai tautasdziesmu būtības izpratnei, šis darbs iegājis zinātniskajā literatūrā.

Stendera, grāmatās nodrukātie samērā bagātīgie folkloras materiāli, īpaši brahiologismu nozarē, un viņa stipri negatīvie izteikumi un spriedumi par latviešu tautas dzeju vispār un salīdzinājumā ar rakstīto literatūru it sevišķi. Tāpat G. Merķelim bija zināmi J. Hamaņa, J. Hardera, A. Hupeļa un T. Hipeļa, kā arī daudzu agrāko autoru domas un uzskati par latviešu folkloru. J. Herdera, A. Hupeļa, T. Hipeļa un Vecā Stendera darbi pieminēti arī «Vidzemes senatnē».

Cik neatlaidīgi un rūpīgi G. Merķelis ikvienā jautājumā centies apzināt un izpētīt visus pieejamos avotus, liecina fakts, ka «Vidzemes senatnes» pirmā sējuma pirmajā grāmatā (ieskaitot arī priekšvārdus un ievadu) figurē 48 pētnieku uzvārdi. Sava darba priekšvārdos G. Merķelis pats paskaidrojis, ka viņam «dažus aprakstus nācies savākt kopā pa atsevišķiem vilcieniem no desmit dažādiem darbiem».¹⁴ Ka šāds rakstības veids nav bijis vienkārši kompilācija, bet kritiski apsveroša pieeja, to labi raksturo G. Merķeļa atzinums, kas reizē uzlūkojams par viņa kā zinātnieka kredo: «Katram vēstures pētniekam jābūt godājam un neaizskarams likums: bez pamata nekā nepieņemt par patiesu; bet tikpat svarīgs ir likums: bez pietiekama pamata nekā nenoraidīt.»¹⁵ Turpat kādviet G. Merķelis paškritiski atzinies, ka viņš neesot runājis par Vidzemes vendiem (vispirms tie dzīvojuši Kurzemē) tieši tāpēc, ka viņš par tiem nekā nezīn. ¹⁶

Zinātniskajā literatūrā sīksti ir iesakņojies uzskats, ka, stāstot par Vidzemes dzimtajaužu smagajiem dzīves apstākļiem un muižnieku patvarībām XVIII gs. otrā pusē, G. Merķelis bijis reti izvēlīgs, prasīgs faktu ziņā un to pamatotā argumentācijā, bet, tēlojot laikmetu pirms vācu krustnešu ekspansijas Baltijā, viņš lāvis vaļu neiegrozotai literāta iztēlei, pats daudz sagudrodams un izfantazēdams,¹⁷ īpaši jautājumā par senlatviešu mitoloģiju. Ne velti G. Merķelis tiek uzskatīts par vienu no galvenajiem pseidomitoloģijas aizsācējiem latviešu rakstniecībā.

No vienas puses, tas tā daļēji ir pareizi, ja paturam vēl prātā,

¹⁴ Die Vorzeit Lieflands, VII lpp.

¹⁵ Turpat, 82. lpp.

¹⁶ Turpat, 19.—20. lpp.

¹⁷ J. Niedre, piemēram, apgalvo, ka «Vidzemes senatnē» G. Merķelis «bieži vien vēstures faktus patvarīgi saņemurojot ar legendām un vienkāršu fantazējumu. Lai savas tēzes pastiprinātu, Garlībs Merķelis nevarās arī no dzejiskiem izdomājumiem...» (*Niedre J. Latviešu literatūra*, 1. sēj. R., 1952, 180. lpp.)

Tāpat spriež arī M. Kalve, atkārtoti uzsvērdama, ka «Vidzemes senatnē» G. Merķelis «lielā mērā padodas dzejiskām fantāzijām». Citviet: «...līdzās vēsturiski precīzām ziņām ir daudz dzejisku izdomājumu, paša autora konstruētu nepareizu teoriju.» (*Latviešu literatūras vēsture*, 1. sēj. R., 1959, 482., 505. lpp.; sk. arī 507., 508. lpp.)

ka jaunlatvieši un viņu pēcnieki senlatviešu pseidomitoloģisko dievu un dieviņu «Olimpu» cēla, balstoties visvairāk uz G. Merķeļa darbiem. No otras puses, G. Merķeļa pētniekus šobrīd mazāk var interesēt viņa pseidomitoloģiskie prātojumi nekā kāds cits svarīgāks moments, kas diemžēl palicis nepamanīts. Proti: tās vietas «Vidzemes senatnē», kur G. Merķelis, rakstīdams par mitoloģiju, izteicis vēl šodien vērā liekamus atzinumus. Piemēram: mitoloģisko tēlu un priekšstatu cilmes gluži reālistiskais skaidrojums;¹⁸ par senlatviešu mitoloģijas ģenētiskajiem avotiem;¹⁹ kopīgais (vispārīgais) un atsevišķais (īpatnējais) katras tautas mitoloģijā un kas to nosaka;²⁰ cilvēki rada dievus pēc savas sejas un līdzības;²¹ par viendievību un daudzdievību un to savstarpējo sakarību²² u. c.

Gadās arī tā, ka neziņas vai pārsteigas dēļ G. Merķelim dažkārt piedēvē aplamas lietas, nepārbaudītus faktus. Ilustrācijai minams kāds raksturīgs gadījums. ZA Valodas un literatūras institūta sagatavotās «Latviešu literatūras vēstures» pirmajā sējumā monogrāfiskajā apcerē par Garlību Merķeli vienā lappusē divreiz pēc kārtas nepamatoti apgalvots, ka «Vidzemes senatnē» daudzīnāto Videvutu G. Merķelis pats izdomājis, tas esot autora fantāzijas radīts tēls.²³ Tas nav tiesa. Videvuts atrodams jau Erasma Stellas, S. Grūnava, M. Strijkovska, V. Kojaloviča un citu autoru darbos,²⁴ tātad to autoru pētījumos, kurus G. Merķelis atkārtoti pieminējis «Vidzemes senatnē». Cita lieta, ka G. Merķelis bez jebkādam šaubām piedēvējis šo leģendāro, vēsturiski stipri nedrošo senprūšu valdnieku senlatviešiem. Tas tālab, ka G. Merķeļa laikā bija visai populārs viedoklis par Senprūsiju kā latviešu pirmdzimteni²⁵ un ka sākmā ir senprūši, ir senlatvieši (un arī senleiši) bijuši vienas tautības piederīgie. No tā savukārt radies aplamais pieņēmums, ka vecajās hronikās attēlotie senprūšu dievi vienlaikus ir arī senlatviešu (un senleišu) dievi. Tā maldijās ne G. Merķelis vien. Līdzīgi domāja un sprieda šai jautājumā vēlāk arī jaunlatvieši (lielā mērā tieši G. Merķeļa darbu ietekmē).

¹⁸ Die Vorzeit Lieflands, 140.—145. lpp.

¹⁹ Turpat, 140.—141. lpp.

²⁰ Turpat, 146.—147. lpp.

²¹ Turpat, 147.—149. lpp.

²² Turpat, 149.—152. lpp.

²³ Latviešu literatūras vēsture, 1. sēj., 506. lpp.

²⁴ Sk. tuvāk par Videvuta tēla cilmi un tā ieviesi latviešu literatūrā J. Rudziša sastādītajos komentāros A. Pumpura eposam «Lāčplēsis» (*Pumpurs A. Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. J. Rudziša ievads un komentāri. R., 1961, 271.—272. lpp.*).

²⁵ «Vidzemes senatnē» G. Merķelis raksta: «Prūsija bija latviešu tautas dzimtā vieta.» Un citur: «Latviešus mēs atrodam vispirms Prūsijā .. tātad tai vajaga būt viņu dzimtajai vietai, viņu istajai tēvijai ..» (*Die Vorzeit Lieflands, 28., 69. lpp.*)

Atsevišķi būtu pētījama problēma par G. Merķeļa sacerējumos sastopamo pseidomitoloģisko dievību ģenētiskajiem avotiem. Cik pagaidām apzināts un noskaidrots, tad G. Merķelis pats nav īpaši gudrojis, patvaļīgi izdomājis pseidodievības. Tās visas atrodamas jau daudzu citu autoru darbos pirms G. Merķeļa. Varam vienīgi pārnest, ka viņš nekritiski palāvējis un pārņēmis veco avotu mazticamās ziņas un liecības par senprūšu, senleišu un senlatviešu mitoloģiju. Taču jāatceras, ka XVIII gs. otrā pusē vēl nebija nedz salīdzināmi vēsturiskās mitoloģijas, nedz kaut cik zinātniskas vēstures avotu kritikas, nemaz nerunājot par zinātniski izstrādātu vēstures avotu kritikas metodoloģiju. G. Merķelis nav jāattaisno, bet pareizi jāizprot gan.

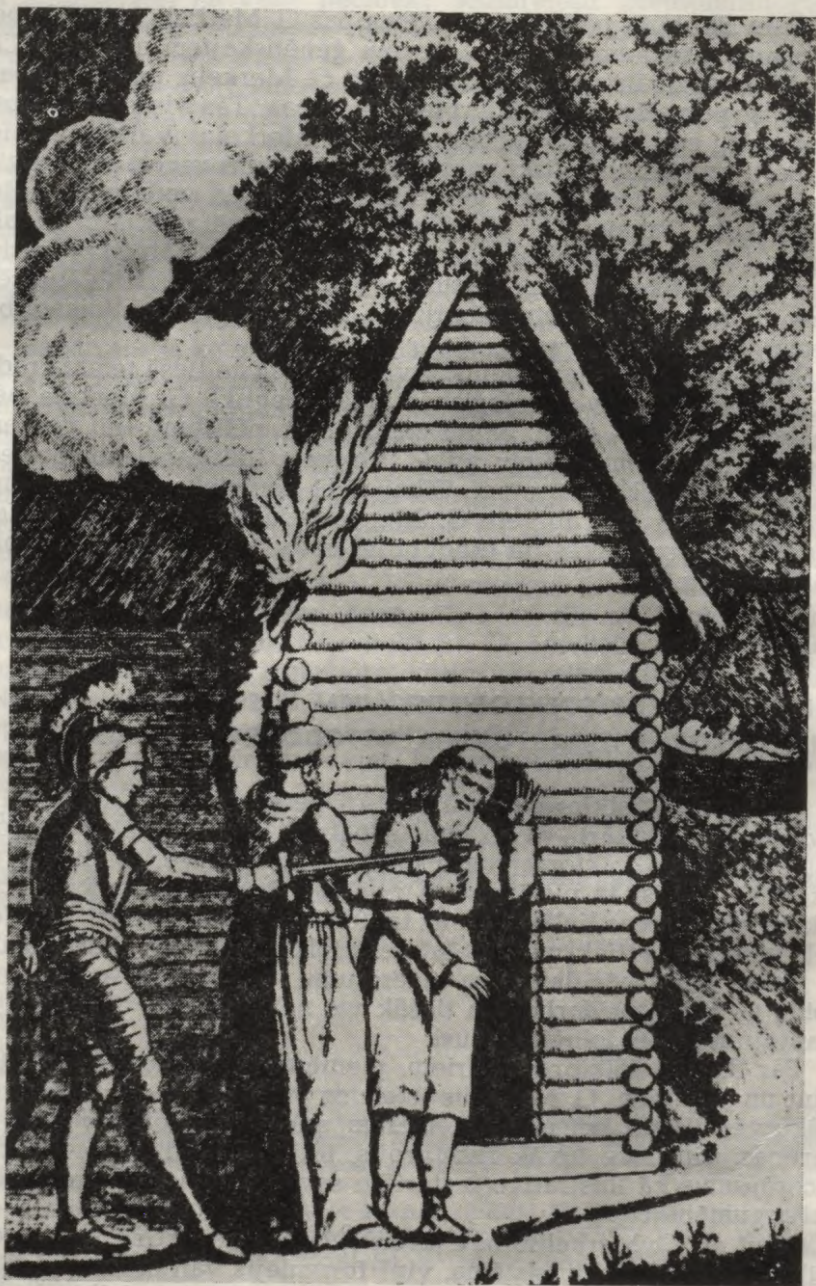
Šis nelielais ekskurss sāņus, atvirze no raksta tiešā temata rāda, ka etnogrāfiskās un mitoloģiskās vielas apgūvē G. Merķeļa pētniekiem vēl darba gana. Jauni padziļināti pētījumi šai virzienā dos stingrāku pamatojumu arī G. Merķeļa folkloristisko interešu un uzskatu labākai izpratnei. Tikai šādā kompleksveida pētījumu ceļā iespējams īsti aptvert G. Merķeļa darbos savstarpēji cieši saistītās folkloristiskās un etnogrāfiskās (arī mitoloģiskās) problemātikas loku.

PAR G. MERĶEĻA FOLKLORISTISKAJĒM UZSKATIEM UN FOLKLORAS IZMANTOJUMA METODOĻĢISKO PUSI

G. Merķeļa folkloristisko uzskatu izpētei un analīzei svarīgi ir divi avoti. Pirmkārt, «Vidzemes senatnē» un «Latviešos» autora dotie atsevišķo folkloras žanru raksturojumi un vērtējumi, kā arī izklaidus izkaisītās piezīmes un norādes, kas izteiktas kādā citā sakarā un attiecas lielākoties uz tautasdziesmām. Otrkārt, G. Merķeļa pieeja un attieksme pret latviešu folkloru. Tā savukārt saistīta ar tautas poētiskās daiļrades sacerējumu izlietojuma nolūku un veidu G. Merķeļa darbos un tiešāk vai netiešāk skar folkloras izmantojuma metodoloģisko pusi.

Par dažiem folkloras žanriem, piemēram, tautasdziesmām, teikām un pasakām, G. Merķelis izteicies plašāk, sniedzis to izvērstāku vērtējumu, bet citus, piemēram, anekdotes, sakāmvārdus un parunas, viņš nav tuvāk raksturojis, toties izmantojis šo žanru sacerējumos kā ilustratīvo materiālu savu domu un uzskatu tēlainai argumentācijai.

Kaut arī G. Merķelim nav izveidojusies kāda stingra, vienota folkloristisko uzskatu sistēma, viņš formulējis vairākus savam laikam nozīmīgus, vērā liekam atzinumus, kas latviešu folkloristikas

Zīmējums G. Merķeļa «Die Letten» pirmizdevumā

vēstures pētniekus var interesēt vēl šodien. Īpaši pasvītrojama tautas mutvārdu dzejas izmantojuma mērķtiecīgā ievirze, tā idejiskais nolūks G. Merķeļa darbos, folkloras aktīvais iesaistījums cīņā pret dzimtbūtniecisko iekārtu Baltijā. Ar G. Merķeli īsteni aizsākas radošs tautas poētiskās daiļrades izlietojums progresīvu, antifeodālu, vispārdemokrātisku ideju izpaušmei. Tieši šim momentam ir ļoti liela, pat nepārvērtējama nozīme latviešu nacionālās literatūras sākumposmā un visā tās turpmākajā attīstības ceļā.

Pirms apskatīt tuvāk G. Merķeļa domas un izteikumus par atsevišķiem tautas dzejas žanriem, kādi vārdi sakāmi par poētiskajai folklorai piekritīgajiem terminiem resp. nosaukumiem, kas sastopami viņa darbos.

Pasakas (Märchen) jēdzienu G. Merķelis lietojis divi nozīmēs — šaurākā un plašākā. Šaurākā — kā vēstītājas folkloras žanra apzīmējumam, tādat termina nozīmē. Plašākā — kā ikdienas sarunvalodas vārdu, apzīmējot ar to *melus, pļāpas, tenkas, blēņas, tukšus izdomājumus, niekus* (sal. ar tādiem izteicieniem kā «nestāsti man pasakas», «tās jau tīrās pasakas», «tad nu gan stāsta pasakas»).²⁶ Mūsdienās tā ir šī vārda pārnestā nozīme. Šai ziņā *pasakas* vārda saturs un tā divējāda lietojums vācu un latviešu valodā sakrīt.²⁷ Šādā plašākā resp. pārnestā nozīmē *pasakas* vietā G. Merķeļa darbos figurē arī *fabulas* (Fabel) vārds.²⁸ Parastāk gan *fabulas* jēdziens lietots šaurākā nozīmē kā *pasakas* sinonīms.²⁹ Starptautiskajā folkloristikā *fabulas* nosaukums šai nozīmē palāikam tiek attiecināts tikai uz vienu no vēstītājas folkloras žanriem, t. i., dzīvnieku pasakām. Cik spriežams konteksta sakarā pēc atstāstītā sižeta, tad arī G. Merķelis kādviet *fabulas* vārdu laikam lietojis kā dzīvnieku

²⁶ Tā, diskutēdams par igauņu etnoģenēzes jautājumiem, G. Merķelis uzsver: «Varbūt visā tagadējā Eiropā nav nevienas senākas [tautas], kaut arī Rudbeka spriedelējums, ka tā [domāti igauņi — J. R.] cēlusies no desmit izkaisītām izraēliešu ciltīm, ir pasakas (ein Märchen ist).» (Die Vorzeit Lieflands, 15. lpp.)

²⁷ Sk. K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 3. sēj. R., 1927—1929, 93.—94. lpp.; Endzelīns J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai, 2. sēj. R., 1946, 169. lpp.

²⁸ Piemēram, prātodams par latviešu iespējamo izcelsmi, G. Merķelis raksta: «Es griezos pēc padoma pie grieķu, romiešu, leišu un ziemeļnieku ģeogrāfiem un vēsturniekiem un tiku pārliecināts, ka senās Vitlandes iemītnieki un latvieši bijuši viena tauta un viņu agrākā vēsture nav nekas vairāk kā saltu melu tikls (als blosses Fabelgespinst).» (Die Vorzeit Lieflands, 13. lpp.)

²⁹ Aizrautīgi polemizēdams ar tiem autoriem, kas neatzīst Videvutu par vēsturisku, reālu personu, G. Merķelis saka: «Viņi aizraida šo latviešu Numu [domāts Videvuts — J. R.] pasaku valsti (in das Gebiet der Fabeln).» Un tālāk G. Merķelis tai pašā jautājumā citē savu pretinieku domas: «Kojalovičs un citi padara savas ziņas aizdomīgas ar to, ka viņi arī skaidras pasakas (auch offenbare Fabeln) stāsta tikpat vaļširdīgi kā Videvuta vēsturi.» (Die Vorzeit Lieflands, 37., 79. lpp.; sk. arī 27., 80., 192. lpp.)

pasaku apzīmējumu,³⁰ lai gan pēc pašreizējās starptautiskās pasaku un teiku klasifikācijas šis folkloras sacerējums patiesībā kvalificējams par kosmogonisko teiku.

G. Merķelis faktiski nav šķīris *teikas* no *lēgendām* un *nostāstiem*, apzīmēdams visus trīs vēstītājas folkloras žanrus ar *teikas* (Sage) vārdu. *Lēgendas* un *nostāsta* nosaukumu G. Merķelis nav lietojis, bet, cik noskārstams, tad gluži reliģiska satura lēgendas, kuras viņš zīmīgi kvalificējis par *reliģiskām fantāzijām* resp. *reliģiskiem murgiem* (religiöse Phantasien), dēvējis par *mītiem* (Mythen).³¹ Tā kā G. Merķeli īpaši interesējušas teikas, lēgendas un nostāsti ar vēstures vielu vai mitoloģiski kultisku saturu, tad par tāda rakstura vēstītājas folkloras sacerējumiem viņš runājis visvairāk un uz tiem arī attiecinājis *teikas* jēdzienu. Cik vērojams, tad G. Merķelis nav nodarbojies ar teiku un pārējo folkloras žanru sacerējumu autentiskuma problēmu. Tolaik tautas dzejas folkloriskā īstuma jautājums un tā noteiksmes kritēriji vēl nemaz nebija izvirzīti. Tālab arī G. Merķelis nav nošķīris īstas jeb genuīnas tautas teikas no tīri literāras cilmes ražojumiem, kurus viņš bagātīgi aizguvis no vecām hronikām un citiem vēstures aprakstiem. Bez parastā *teikas* vārda «Vidzemes senatnē» kādviet atrodams arī folkloristiski precīzākais *tautas teikas* (Volks Sage) nosaukums.³²

Par *anekdoti* (Anekdote) G. Merķelis dēvējis smieklīgu notikumu, jocīgu atgadījumu, asprātīgu, humoristisku stāstījumu.³³ G. Merķeļa rokrakstu mantojumā konstatētas vairākas vācu anekdotes (arī par Gēti un Mārtiņu Luteru). Apcerē par latviešu dzeju G. Merķelis atstāstījis arī kādu anekdoti no latviešu dzimtļaužu dzīves.³⁴ Tā labi atklāj zemnieku izsmējīgo nostāju pret vācu muižniekiem, un tai piemīt ir pēc stila, ir pēc funkcijām tautas anekdotēm raksturīgas iezīmes.

Runādams par tautasdziesmām, G. Merķelis tikai pāris gadījumos lietojis J. Herdera 1773. gadā proponēto *tautasdziesmas* (Volkslied) terminu.³⁵ Vienreiz tas noticis «Vidzemes senatnē», sakarā ar

³⁰ Die Vorzeit Lieflands, 192.—193. lpp.

³¹ «Vidzemes senatnē» G. Merķelis, apcerēdams reliģijas cilmi, norāda: «Visi reliģiskie murgi (Alle religiöse Phantasien), sākot ar Kadma mītiem (Mythen des Cadmus) līdz Muhamedam un kristīgajai baznīcai, plūda no Austrumiem pāri Eiropai un tad gausi kāpās atpakaļ Rietumu apgaismes priekšā.» (Die Vorzeit Lieflands, 138.—139. lpp.)

³² «Cik iedomībai ļoti patik lauzt par kaut ko šķēpus, lai gan tā ir tikai kāda sena tautas teika (eine alte Volkssage)!» (Die Vorzeit Lieflands, 82. lpp.)

³³ Die Vorzeit Lieflands, 48.—49. lpp.

³⁴ Merkel. Über Dichtergeist und Dichtung unter den Letten. — Der Neue Teutsche Merkur vom Jahre 1797. Herausgegeben von C. M. Wieland. Zweyter Band. Weimar, 1797, 47.—48. lpp. parindē.

³⁵ Par latviešu tautasdziesmu žanra paveidiem un to nosaukumiem G. Merķeļa darbos sk. tālāk tekstā.

igauņu tautasdziesmām pieminot J. Herdera krājumu.³⁶ Otrreiz — «Latviešos», nosaucot senlatviešu episkās varoņdziesmas.³⁷ Visur citur G. Merķelis paturējis senāko pierasto *dziesmas* (Lied, arī Gesang) vārdu. Tātad *tautasdziesmas*, tāpat kā *tautas teikas*, apzīmējuma lietojumam G. Merķeļa darbos piemīt gadījuma raksturs.

Pēc vācu parauga G. Merķelis nav diferencējis latviešu sakāmvārdus un parunas, lietojams vienīgi *sakāmvārda* (Sprichwort) apzīmējumu. Turpretī «Latviešu» 1953. gada izdevumā konstatējams tieši pretējais: latviskajā tulkojumā (atšķirā no oriģināla, t. i., vāciskā teksta, kur konsekventi lietots *sakāmvārda* — Sprichwort — jēdziens) visnotaļ figurē *parunas* nosaukums.³⁸

«Vidzemes senatnē» kādviet sastopamais *mīklas* (Rätsel) vārds nav izprotams brahiloģismu folkloras žanra termina nozīmē, bet gan uzvertams kā grūti atrisināmas problēmas raksturojums.³⁹ Šai konkrētajā gadījumā G. Merķelis runā par latviešu tautas etnoģenēzes jautājumu, pārnestā nozīmē dēvējot to par *mīklu*, kas jāuzmin.

Aprādītie folkloras termini un to lietojums apstiprina, ka G. Merķelis daļēji saskatījis un līdz zināmai pakāpei uztvēris stipri daudzveidīgajā un visai pretrunīgajā tautas dzejas materiālā jau dažas tīri žanriskas pazīmes.

Spriežot pēc publicētajiem darbiem, var dibināti sacīt, ka G. Merķelim bijuši pazīstami turpat vai visi latviešu folkloras pamatžanri — tautasdziesmas, pasakas, teikas, leģendas, nostāsti, anekdotes, sakāmvārdi un parunas. G. Merķeļa rokrakstu mantojumā konstatētas arī vairākas mīklas, bet tās laikam nākušas no vācu avotiem un šķietas vāciskas cilmes. Šo minēto tautas poētiskās daiļrades žanru sacerējumus G. Merķelis izlietojis vairāk vai mazāk savos darbos par Latvijas vēsturi.

«Vidzemes senatnē» un «Latviešos» G. Merķelis izmantojis resp. citējis vācu valodā tekstuāli pilnīgus folkloras variantus, veselus sacerējumus (tautasdziesmas, sakāmvārdus un parunas), kā arī atstāstījis vēstītājas folkloras sižetus (teikas, leģendas un nostāstus), to atsevišķas daļas, fragmentus vai motīvus.

Izprotot *folkloras* jēdzienu plašākā, tā sākotnējā nozīmē, ietvert tajā arī tautas paražas, tautas ticējumus, tautas mitoloģiju, tautas ārstniecību, tautas ieraduma tiesības resp. juridisko folkloru, kā arī tautas horeogrāfiju un tautas mūziku, jāsecina, ka uz latviešu

³⁶ Die Vorzeit Lieflands, 280. lpp.

³⁷ Latvieši, 32. lpp.: «Tautasdziesmās (In Volksliedern), ko uzsāka katrs, kas jutās uz to iejūsmināts, slavēja kritušos varoņus, kuri bieži vēl nakti mēness gaismā apmeklēja viņu būdas un nesa tām svētību.»

³⁸ Latvieši, 95., 113. lpp., 144. lpp. parindē.

³⁹ Die Vorzeit Lieflands, 82. lpp.

folkloras materiāliem lielā mērā balstīta «Vidzemes senatne», precīzāk, tās pirmā sējuma pirmā grāmata. Ņemot *folkloras* vārdu šaurākā nozīmē, saprotot ar to vienīgi poētisko folkloru, arī tad «Vidzemes senatne» izrādās ar folkloru visbagātīgāk piesātinātais G. Merķeļa darbs.

«Vanemu Imantu» («Wannem Ymanta», 1802.) G. Merķelis pats gan nosaucis par «latviešu teiku» («eine lettische Sage»), sākotnējā iecerē par «senlībiešu teiku» («eine altlivische Sage»), bet tas vērtējams kā individuāls daiļdarbs, tīri literārs sacerējums, kur sižeta risinājumā brīvā interpretācijā ieauti arī vairāki lībiešu un latviešu nostāstu un teiku motīvi.⁴⁰ Arī šai romantiski teiksmainajā senatnes tēlojumā G. Merķelis uzstājas kā aizrautīgs karotājs pret dzimtniecību, iesaistot šai antifeodālajā cīņā tautas mutvārdu dzeju. Līdzīgi kā pārējos ar latviešu tautas vēstures vielu piesātinātajos darbos, arī «Vanemā Imantā» G. Merķelim kā patiesam humānistam vārds *brīvība* ir pats svētākais cilvēces ideāls, kuras papildījumu autors saskata jebkādas apspiestības un varmācības likvidācijā.

Tālāk sīkāk aplūkojami G. Merķeļa uzskati par atsevišķiem tautas poētiskās daiļrades žanriem. Šai sakarā G. Merķeļa izteiktie atzinumi nepārprotami liecina, ka viņa vērojumiem un interesei par latviešu folkloru nav bijis tikai gadījuma raksturs. Tamlīdzīgi spriedumi varēja rasties vienīgi ilgāku studiju un pārdomu ceļā, jo tiem piemīt jau zināms teorētisks vispārinājums.

Par pasakām. G. Merķelis pasakas būtību saskata iztēlē, fantāzijā, izdomā. Viņa izpratnē pasakas ir fantastiski stāstījumi par neticamām lietām, nedzirdētiem notikumiem, kur nav ne mazākā patiesības grauda. Tieši tāpēc G. Merķelis pasakas pretstatā teikām neatzīst par noderīgām tautas dzīves, tautas vēstures izpētē. «Vidzemes senatnē» par to viņš raksta: «Pasakas ir bērna zinātne; teikas — tautas izcelšanās vēsture. Bērna neierobežotā fantāzija pārveido par pasaku pašu nopietnāko patiesību; visvienkāršākais gadījums kļūst par dēkainu teiku mežonju tautas pusmežonīga priesteru mutē.»⁴¹

Tātad, pēc G. Merķeļa sprieduma, pasakas ir patiesības pretmets. Piebilstams, ka G. Merķelis te laikam būs domājis tikai vienu, gan pašu raksturīgāko, pasaku žanra paveidu — *burvību un brīnumu pasakas*. Tās dažkārt tiek dēvētas arī par *īstajām pasakām*, jo tām piemīt visspilgtāk pasaku žanra specifika — *fantas-*

⁴⁰ «Vanemā Imantā» eventuāli izmantotos vēstures, literāros un folkloras avotus sīkāk iztirzājis A. Jansons pētījumā «Piezīmes par Garlība Merķeļa «Vanema Imantas» avotiem». (Latv. PSR ZA Vēstis, 1972, 10. nr., 119.—130. lpp.)

⁴¹ Die Vorzeit Lieflands, 26. lpp.

tika. Un tieši šo momentu kā galveno izcēlis arī G. Merķelis savā pasaku raksturojumā.

Neuzskatot pasakas par noderīgām dzīves realitātes, notikumu un faktu izziņā, G. Merķelis toties pasvītrotis pasaku estētisko pusi un aprādījis to noderīgumu psiholoģiskiem pētījumiem. G. Merķeļa domas: «Bet ar labpatiku pakavējas vīrs vēl bieži pie tām ērmībām, kuras radījusi bērna iztēles spēja un kuras kā kādas pārādības no svešas, apburtas pasaules stāv atmiņā pa vienai un spoži; — un kas parastus cilvēkus tikai ieliksmoja, tas sniedz psihologam bieži vien bagātīgu vielu svarīgiem rezultātiem.»⁴²

Šis G. Merķeļa atzinums dots «Vidzemes senatnē» jau kā minētās pasaku definīcijas izvērstāks paskaidrojums. Pirmkārt, pareizs ir G. Merķeļa uzskats par fantastikas neatsveramo lomu pasakās un par pasakām kā bērnu izdomas un iztēles spēju rosinātājām. Citiem vārdiem runājot, pasakas ir cilvēces agrīnās bērnības produkts, tā tālā laikmeta garīgās darbības augļi, kad pirmatnējam cilvēkam apkārtējā pasaule šķita visvisādu pārdabisku spēku, fantastisku būtņu pārpilna. Šī senā cilvēka fantastisko priekšstatu pasaule ir pasaku, pareizāk, vienas (būtiskākās) pasaku daļas — burvību un brīnumu pasaku — idejiskais un mākslinieciskais pamats. Otrkārt, kā patiesi lielas mākslas vērtības pasakas spēj arī pieaugušajos modināt estētisku pārdzīvojumu. Treškārt, pasakas ir svarīgs tautas psiholoģijas izpētes avots. Šie G. Merķeļa spriedumi saglabā savu nozīmi pasaku pētniecībā vēl šodien.

Pasaku sakarā aprādāma vēl kāda liecība, kas konstatēta «Vanemā Imantā». Tur kādviet lībiešu vadonis Aco stāsta Imantam: «Sievas, kā zināt, mīl pasakas: kas par to, ka tās, pie ratiņa sēdēdamas, cita citai atkal kādu jaunu pastāsta? Drīz vien tā būs jau novecojusi! Ļaujiet zēniem nobriest par vīriem, tad viņi smiesies par muļķīgajām tenkām.»⁴³

Te īsi ieskicētas pasaku funkcionēšanas īpatnības, pasaku stāstīšanas vide un apstākļi. Puslīdz droši varam sacīt, ka tā drīzāk ir G. Merķeļa laikam piekritīga etnogrāfiskā vakarēšana ar vērpšanu pie skalū un pasaku stāstīšanu. G. Merķelis XVIII gs. otrā pusē Vidzemē zemnieku vidē novērotas parādības pārcēlis «Vanemā Imantā» uz XIII gs., turklāt no latviešiem uz lībiešiem.

Par teikām īpaši un tautasdziesmām vispār. Tieši par teikām un tautasdziesmām G. Merķelis izteicis pašus nozīmīgākos, pašus principiālākos atzinumus, kam latviešu folkloristikas sākumposmā (XIX gs. otrā pusē) bija liela loma, rosinoša ietekme vairāku

⁴² Die Vorzeit Lieflands, 26. lpp.

⁴³ Merķelis G. Vanems Imanta. Latviešu teika. Tulk. A. Grēviņa. R., 1936, 15. lpp. Citējums salīdzināts ar G. Merķeļa darba pirmizdevumu (Merkel G. Wannem Ymanta. Eine lettische Sage. Leipzig, 1802, 39. lpp.).

svarīgu pētniecisku problēmu izvirzē un risinājumā. Tieši jautājumā par teikām un tautasdziesmām, to izmantojuma vajadzību un iespējām G. Merķeļa darbi deva aizsākumu veselai virknei folkloristisku teoriju un hipotēžu, kas XIX gs. otrā pusē latviešu rakstniecībā un zinātniskajā literatūrā bija ļoti izplatītas. Nezinot šo teoriju un hipotēžu vēsturi, to cilmi, faktiski nav izprotama un pareizi novērtējama turpat vai visa jaunlatviešu folkloristikā, daudzējādā ziņā arī literārā darbība.

Vispirms konstatējams, ka G. Merķelis teikām un tautasdziesmām piešķīris vēstures avota svaru, saskatīdams tajās tādus elementus, kas lieti noder attiecīgās tautas vēstures izpētei. «Vidzemes senatnē» viņš jautā: «Vai gan būtu mazāk svarīgi un mazāk atmaksātos, ja pētītu kādas veselas tautas izcelšanās, attīstības un gara gaitas pēdas, nekā sašķirotu bērna pirmās domu formas [t. i., pasakas — J. R.]?» Tālāk seko atbilde: «Ja arī tiktu atklāta tikai viena vienīga patiesība, kas noderētu tikai viena vienīga liela vīra piemiņas, kā Eiridikes ēnas, atsaucei atpakaļ no aizmirstības nakts, tad tas būtu labi darīts, tad tas būtu pienākums, nevis ar lepnu pašpietīcību noniecināt teikas, kas kādreiz pagātnē senčiem bijušas tik dārgas, par absurdiskām lietām, tāpēc ka tās spēj mums parādīties tikai senatnes ietērpā. . . Dusmojieties arī, lepnie gudrajie, kas izzudušo varoņu vērtību aplēšat pēc rakstu liecībām, nedusmojieties ar mani, kad es nevaru manas tautas šūpulim mēms steigties garām un līdz ar jums aizmest prom patiesus faktus it kā pasakas (Fabeln), par kuriem jūs laužat šķēpus, tāpēc ka jūs bijāt par lepniem vai kūtriem pienācīgi tos pārbaudīt.»⁴⁴

G. Merķeļa domu gājiens te nav sevišķi skaidrs un viegli uztverams, kaut arī tēlainš. Taču tas kļūst saprotamāks, ja paturam prātā, ka sacītais attiecas uz teikām un īsteni ir jau citā sakarā atzīmētās teiku definīcijas («teikas — tautas izcelšanās vēsture»), tajā ietvertās domas paplašināts izvērsums. Šādā konteksta sakarā, ievērojot arī teiku definējumu, izlobāmas vairākas svarīgas atziņas. Pirmkārt, teikas ir katras tautas vēstures sākums. Citiem vārdiem, teikas ir katras tautas senākā vēsture. Tālab arī G. Merķelis «Vidzemes senatnē» nodaļu par latviešu cilmi («Ursprung der Letten») iesāk ar teiku un pasaku raksturojumu un novērtējumu. Otrkārt, G. Merķelis drosmīgi iestājas par teiku izmantojuma nepieciešamību tautas vēstures izpētē. «Vidzemes senatnē» viņš kaismīgi diskutē ar tiem, kas neatzīst teikas par vēsturiskas izziņas avotu. Treškārt, teikās pretstatā pasakām ir patvērušās senu notikumu atbalsis, patiesīgu faktu pēdas. Ceturtkārt, šī teiku patiesība pētniekiem nav viegli atklājama, tā nedodas katram tik ātri rokā.

⁴⁴ Die Vorzeit Lieflands, 26.—28. lpp.

Turpat «Vidzemes senatnē» G. Merķelis cildina Erasmu Stellu un M. Strijkovski par to, ka viņi pirmie vērsuši uzmanību uz senprūšu vecajām teikām un izmantojuši tās savos pētījumos.⁴⁵ Rakstot par «svētajām vietām» Igaunijā, G. Merķelis kādā parindes piezīmē piebilst: «Ir vēl daudz igauņiem tādu svētu vietu, kas pelnījušas, lai tās pamatīgāk izpētītu, jo tās, salīdzinot ar tautas teikām (Sagen des Volkes), dotu iespēju ielūkoties ar stipri redzīgu skatu senākā vēsturē . . .»⁴⁶

«Latviešos» G. Merķelis savukārt uzsvēris tautasdziesmu nozīmi Latvijas senākā vēstures posma izziņā. Apskatot seno latviešu un igauņu dzīves veidu, viņu materiālo un garīgo kultūru, G. Merķelis norāda: «No šīm nedaudzajām raksturīgajām iezīmēm, ko var salasīt no vecām dziesmām un hronikām, redzams, ka šīs tautas atradušās taisni uz robežas, no kuras tās varētu sākt ceļu uz augstāku kultūru, ja kāda cita tauta tām sniegtu roku draudzīgā satiksmē.»⁴⁷

Kaut arī G. Merķeļa darbos tautasdziesmas pieminētas visbiežāk un visplašāk arī apcerētas (tām veltīts pat īpašs raksts K. Vīlanda žurnālā), tomēr savu idejisko ieceru realizēšanai un savu sabiedriski politisko uzskatu argumentācijai par nozīmīgākām viņš vērtējis teikas, leģendas un nostāstus. Teikām G. Merķelis arī piešķīris lielāku vēstures avota svaru nekā tautasdziesmām. Šādam atzinumam rodams savs pamatojums, jo, pēc G. Merķeļa domām, senās latviešu episkās varoņdziesmas un kultiskās ieražu dziesmas, kurās vēsturisko ziņu un liecību varētu būt bijis visvairāk, gājušas bojā līdz ar šo dziesmu radītājiem un dziedātājiem vācu krustnešu iebrukuma rezultātā.⁴⁸ Līdz vēlākam laikam saglabātās isās tautasdziesmas resp. fragmenti esot «nenozīmīgas mīlestības dziesmas».⁴⁹

Cik var vērot, tad divi faktori noteikuši G. Merķeļa īpašo interesi par teikām kā latviešu senākās vēstures avotu. Pirmkārt, rakstīto ziņu nabadzīgums un trūkums. Otrkārt, esošo rakstīto ziņu nepilnīgums un tendenciozais raksturs. Tieši šī otra momenta dēļ tad arī G. Merķelis teikas tajās ietvertu vēsturisko liecību lielāka patiesuma pēc vērtē daudz augstāk nekā cittautiešu sniegtos neobjektīvos Latvijas senvēstures aprakstus. Par tiem viņš «Vidzemes senatnē» ironizē šādi: «Vecākie [autori — J. R.] gribēja sastatīt kopā pilnīgu latviešu vēsturi no tām ziņām, ko snieguši romiešu, grieķu, vācu un angļu rakstnieki par Baltijas piekrastes

⁴⁵ Die Vorzeit Lieflands, 75.—77. lpp.

⁴⁶ Turpat, 274. lpp.

⁴⁷ Latvieši, 32. lpp.

⁴⁸ Par šo jautājumu sk. tālāk tekstā.

⁴⁹ Die Vorzeit Lieflands, 192. lpp.

iemītniekiem, tiem garām ejot. Vai tas būtu mazāk neprātīgi, nekā mēģināt sastādīt franču vēsturi no tā, ko stāsta varbūt Parīzē bijušais turku sūtnis, mājās pārbraucis? Prūsijas latviešu pašu izteikums viņi nevarēja izlietot, tamdēļ ka tie vai nu nebija klāt, vai atradās ar tiem kara stāvoklī. . . Un šādiem ļaudīm lai būtu vairāk svara nekā latviešu bardu pašu liecībām?»⁵⁰

Vēl negatīvākās domās G. Merķelis bija par baltvācu vēsturniekiem un viņu stipri tendenciozajiem darbiem. G. Merķelis pareizi apzinājās, ka baltvācu historiogrāfi, slēpdamies aiz «kultūrtrēģerisma» maskas, ar nodomu sagrozījuši, rupji izkropļojuši lietas faktisko stāvokli, attēlojot senlatviešus pirms XIII gs. kā mežopus bez kultūras un civilizācijas («*populum barbarum et incultum sine rege, sine lege, sine deo viventem*»). Šādam tīšam īstenības viltojumam G. Merķelis lika pretī savu senās vēstures jauno koncepciju, aizrautīgā sajūsmā rāidīdams brīvo senlatviešu dzīves veidu ar augsti attīstītu materiālo un garīgo kultūru. Šis G. Merķeļa sniegtais brīvās senatnes atainojums nepārprotami ir stipri idealizēts, daudz aspektos glorificēts. Taču jāpatur prātā, ka G. Merķeļa laikā noteiktos apstākļos tamlīdzīgam idealizētam senatnes cildinājumam kā latviešu tautas kādreizējās brīvības apliecinājumam pretstatā pilnīgai nebrīvei un verdziskai apspiestībai dzimtniecības jūgā piemita progresīvs raksturs, un šis senatnes glorificējums vēsturiskā atskatā vērtējams pozitīvi. Tā bija īstēni viena no G. Merķeļa pamatmetodēm cīņā pret dzimtniecību.

G. Merķelis bija pirmais cittautietis, kas šai Latvijas senās vēstures jaunajai koncepcijai, tās argumentācijai izmantoja folkloru. Viņa izpratnē folklorai vajadzēja apliecināt senlatviešu augsto garīgās kultūras līmeni. Šo vēstures jauno koncepciju un ideju par folkloras izmantojuma iespēju šīs koncepcijas pamatojumam no G. Merķeļa vēlāk pārņēma jaunlatvieši savos darbos.

Kā tad konkrēti izpaužas folkloras izmantojums G. Merķeļa darbos vēstures jaunās koncepcijas argumentācijai? Tas vislabāk saskatāms latviešu folkloras divējādā stāvokļa raksturojumā: folkloras uzplaukums brīvajā senatnē, no vienas puses, un folkloras pānikums nebrīvē — dzimtniecības apstākļos, no otras puses. Piebilstams, ka G. Merķelis šai gadījumā mazāk operē ar pašiem folkloras sacerējumiem, kas īpaši sakāms par laikmetu pirms XIII gs., bet tai vietā sniedz folkloras stāvokļa vispārīgu ainu. Ar latviešu folkloras apskatu, tās raksturojumu un novērtējumu G. Merķelis arī nobeidz «Vidzemes senatnes» pirmā sējuma pirmo grāmatu.

Raksturojot latviešu tautas dzejas stāvokli pirms XIII gs., tā saucamajā brīvajā senatnē, G. Merķelim savu uzskatu pamatojumam,

⁵⁰ Die Vorzeit Lieflands, 77.—79. lpp.

protams, pietrūka paša folkloras materiāla kā tāda, ja neskaita ve-
cajās hronikās un citos darbos par senprūšu, senlatviešu un sen-
leišu vēsturi, viņu mitoloģiju un paražām aizgūtās ziņas un liecī-
bas. Tai vietā G. Merķelis Ruso ideju ietekmē izvirma spārnoto
domu par brīves svētīgo, auglīgo lomu senlatviešu kultūras, tai
skaitā arī folkloras, uzplauksmē. Pēc G. Merķeļa atzinuma, brīvajā
senatnē «visi dziedāja, visi dzejoja», kālab senajiem latviešiem
«dzejnieku nekad nevarēja trūkt». ⁵¹ Gluži pretēju folkloras stā-
vokļa ainu G. Merķelis rāda, runājot par vācu feodālās kundzības
gadsimtiem, kad latviešu tautas dziesmotais «ģēnijs aizbēga rau-
dādams». ⁵² Turpat «Vidzemes senatnē» nodaļā par senlatviešu dzī-
ves veidu («Lebensart der Letten») G. Merķelis uzsver: «Kad kāda
valsts tiek iznīcināta, tās iedzīvotāji pārvēršas par mežoniem; tikai
miera un brīvības klēpī cilvēka gars attīstās savos skaistākajos zied-
dos — mākslās. Tamdēļ būtu ļoti netaisni, ja senos latviešus gribētu
novērtēt pēc tā, par ko viņi kļuva vēlāk un ir vēl tagad. Bruņinieki
iznīcināja viņu garu, kā arī viņu būdas un valsti.» ⁵³

G. Merķelis nežēlo krāsas un izteiksmes spēku, lai pēc iespējas
spožākā gaismā atainotu folkloras, īpaši tautasdziesmu, uzplauksmi,
bagātību brīvajā senatnē un savkārt drūmākos toņos parādītu tau-
tas dzejas bēdīgo likteni, tās panikumu, nabadzību dzimtniecības
jūgā. Kā vienā, tā otrā gadījumā G. Merķelis ir krietni pārspilējis
folkloras patieso stāvokli. Šķiet, ka G. Merķelis tā rīkojies pa da-
ļai apzināti, lai panāktu lielāku kontrastu tēlojumā un līdz ar to
uzskatāmāk izceltu dzimtniecības radīto postu. Tieši šādā pārspī-
lētā kontrastējumā visspilgtāk arī atklājas dzimtniecības kā visa
sociālā un garīgā ļaunuma pamatu pamata asais un nesaudzīgais
nosodījums. Citādi grūti izskaidrot to pretrunu, kas sastopama
G. Merķeļa darbos starp tautas dzejas panikuma, nabadzības rak-
sturojumu, no vienas puses, un visai biežajām atsaucēm un norā-
dēm uz folkloras resp. tautasdziesmu dzīvīgumu un lielo īpatsvaru
dzimtļaužu ģimenes godos, gadskārtu ieražu svētkos u. c. brīžos,
no otras puses. Tas sevišķi spilgti duras acīs, salīdzinot «Vidzemes
senatni» ar «Latviešiem». Glorificējot latviešu folkloras stāvokļa
ainu pirms XIII gs., G. Merķelis lielā mērā būs arī balstījies uz Ruso
ideju par civilizācijas neskartām, tā dēvētajām dabas tautām kā
vienīgajām īsto kultūras vērtību radītājām un glabātājām.

Latviešu folkloras divējādā stāvokļa raksturojumā arī izpau-
žas viens no pamatprincipiem, kas labi atsedz *tautas dzejas izman-
tojuma metodoloģisko pusi* G. Merķeļa darbos. Proti: ar tautas
mutvārdu dzejas divējādā stāvokļa raksturojumu G. Merķelis

⁵¹ Die Vorzeit Lieflands, 190. lpp.

⁵² Turpat, 192. lpp.

⁵³ Turpat, 110.—111. lpp.

pamato savu uzskatu par dzimniecības atcēles nepieciešamību. Kā folkloras uzplaukums, tā arī folkloras panīkuma cēloni G. Merķelis saredz sociālvēsturiskajos apstākļos. Pēc viņa domām, jaunieģūtājā brīvīve atgriezīsies atpakaļ latviešu tautas dziesmotais ģēnijs.⁵⁴

Ideju par tautas dzejas ziedu laikmetu brīvajā senatnē no G. Merķeļa vēlāk aizguva jaunlatvieši un izmantoja tai pašā nolūkā. Arī P. Šmits savai populārajai tautasdziesmu *ziedu laika* koncepcijai daļēji izlietojis G. Merķelim līdzīgu argumentāciju (brīve un labi dzīves apstākļi kā noteicošie tautasdziesmu produktivitātes faktori), bet hronoloģizācija ir cita (XIII—XVI gs.).

G. Merķeļa izteikumos par teiku un tautasdziesmu noderīgumu vēstures izpētei, kā arī praktiskajā folkloras sacerējumā izlietojumā «Vidzemes senatnē» un «Latviešos» meklējami aizsākumi vēstures vielas izpētei tautas mutvārdu dzejā. Īsteni G. Merķelis ir licis pašus pirmos pamatus vēstures vielas izpētes metodei, kas XIX gs. otras puses latviešu folkloristikā kļuva par vienu no galvenajiem pētniecības virzieniem tautasdziesmu nozarē.⁵⁵ Šai konkrētajā gadījumā *metodes* vārdu varam lietot gan tikai stipri nosacīti, jo folkloras vēstures vielas izpētei un izmantojumam G. Merķeļa darbos ir vēl netiešs, neapzināts raksturs.⁵⁶ Tie ir sākotnējie šīs metodes iedīgļi, pirmie biklie soļi šai virzienā. G. Merķelis nedz teorētiski, nedz praktiski nav izveidojis kaut cik zinātniski pamatotu folkloras kā vēstures avota izpētes darba un izmantojuma metodoloģiju, tāpat kā to nav spējuši izstrādāt jaunlatvieši, lai gan sākuši to daudz maz apzināti veidot.

Izmantojot tautas dzeju kā vēsturiskas izziņas avotu, G. Merķelim tolaik vēl nevarēja būt zinātnisku kritēriju tā vai cita folkloras sacerējuma vērtējumā, tā autentiskuma noteiksmē. Tieši šī iemesla dēļ G. Merķeļa spriedumiem par latviešu tautas mutvārdu dzejas stāvokli un īpatnībām pirms XIII gs. tā dēvētajā brīvajā senatnē piemīt lielākā vai mazākā mērā spekulatīva ievirze, strikti ņemot, nezinātnisks raksturs. Citādi vērtējami tie atzinumi un izteikumi par latviešu folkloru, kas balstīti paša G. Merķeļa pieredzē un vērojumos par Vidzemes dzimtļaužu dzīves veidu un kultūru XVIII gs. otrā pusē. Nozīmīgs ir pats fakts, ka G. Merķelis jau tolaik redzēja latviešu folklorā tautas dzīves un uzskatu atspulgu un vērtēja tautas dzeju kā vēstures līdzgaitnieci.

Rezumējot sacīto par latviešu folkloras izpētes un izmantojuma metodoloģisko pusi, jāakcentē G. Merķeļa darba galvenais panē-

⁵⁴ Die Vorzeit Lieflands, 192. lpp.

⁵⁵ Ozols A. Raksti folkloristikā, 146.—154. lpp.

⁵⁶ Turpat, 148. lpp.

miens, pamatmetode. Proti: izlietot folkloras dotumus cīņā pret feodāli dzimtbūtniecisko iekārtu Baltijā. Tas tad arī ir centrējuma punkts, kur krustojas itin visas G. Merķeļa folkloristiskās intereses un uzskati. Iesaistot tautas mutvārdu dzeju savu sabiedriski politisko uzskatu argumentācijā par labu dzimtniecības atcēlei, G. Merķelis arī folkloru pakļauj savas dzīves svarīgākajam uzdevumam. Ja arī šai ziņā G. Merķeli kā zinātnieku (vēsturnieku) nereti aizstāj literāts (publicists), tad pats latviešu folkloras traktējums šādā aspektā ir novatorisks.

PAR G. MERĶEĻA SNIEGTO TAUTASDZIESMU RAKSTUROJUMU UN VIŅA ATTIEKSMI PRET LATVIEŠU FOLKLORU

G. Merķelim pieder plašāka apcere «Par latviešu dzejas garu un dzeju («Über Dichtergeist und Dichtung unter den Letten»); tā publicēta 1797. gadā Veimārā K. Vīlanda izdotajā žurnālā «Jau-nais Vācu Merkurs» («Der Neue Teutsche Merkur»). Tā kā šis vācu XVIII gs. periodiskais izdevums visai grūti sadabūjams, tad nule aprādītais G. Merķeļa raksts latviešu lasītājiem un arī pētniekiem līdz pat pēdējam laikam palicis maz pazīstams. Par G. Merķeli runā-jot, šo viņa apceri par latviešu dzeju parasts gan nosaukt un ar vienu teikumu anotēt, bet par tās patieso saturu īstas skaidrības nav bijis.

Jau A. Birkerts 20. gados, uzrādīdams minēto G. Merķeļa ap-ceri, kā arī otru viņa rakstu «Vidzemes paražas XVI gs. pirmajā pusē» («Sitten Lieflands in der ersten Hälfte des 16ten Jahr-hunderts»), kas nodrukāts tai pašā K. Vīlanda žurnālā, sūrojas: «Par nožēlošanu, neviens no šiem rakstiem nav patlaban pieejams, jo šejienes bibliotēkās viņu nav, un tamdēļ par viņu saturu nevar nekā spriest. Sevišķi no svara būtu zināt, ko Merķelis rakstījis par mūsu tautas dzejošanas garu un dziesmām.»⁵⁷ Piebilstams, ka A. Birkerts neprecīzi nosaucis K. Vīlanda žurnālu par laikrakstu, kā to vēlāk darījis arī J. Niedre.⁵⁸ Tāpat ZA Valodas un literatūras institūta «Latviešu literatūras vēstures» pirmā sējuma pirmajā daļā par latviešu folkloru kādā parindes piezīmē (autore V. Greble) pie-minētais K. Vīlanda periodiskais izdevums kļūdaini kvalificēts par laikrakstu, turklāt neprecīzi uzrādot kā paša žurnāla (izlaists vārds «neue»), tā arī G. Merķeļa apceres nosaukumu («Dichtung» vietā «Dichtkunst»)⁵⁹. Turpat tālāk monogrāfiskajā apcerējumā par

⁵⁷ Birkerts A. Garlībs Merķelis dzīvē un darbā. R., 1900, 53. lpp.

⁵⁸ Niedre J. Latviešu literatūra, 1. sēj. R., 1952, 166. lpp.

⁵⁹ Latviešu literatūras vēsture, 1. sēj. R., 1959, 42. lpp. 3. parindē.

«Der Teusche Merkur» — tā šis žurnāls saucās līdz 1789. gadam, bet kopš 1790. — «Der Neue Teutsche Merkur».

Garlību Merķeli⁶⁰ (autore M. Kalve) pareizi gan kvalificēts un nosaukts K. Vīlanda žurnāls, turpretī par otru viņa rakstu (tā nosaukuma oriģinālā «aus» vietā gan sastopams «in») teikts, ka arī tas publicēts 1797. gadā, bet patiesībā raksts nodrukāts žurnāla «Der Neue Teutsche Merkur» 1798. gadagājuma otrā numurā.⁶¹ Šādas neprecizitātes un faktu pretrunīgums un kļūdainums jau pats par sevi dod pamatojumu secināt, ka šie abi G. Merķeļa raksti vairumam pētnieku nav bijuši pazīstami tuvāk un ka attiecīgā informācija par tiem iegūta aplinku ceļā, nepārbaudot agrāko publicējumu datus un ignorējot pirmavotus.

Taču ne jau šie aprādītie faktu labojumi un precizējumi būtu galvenais nosacījums, kas sekmētu G. Merķeļa atstātā literārā mantojuma prasmīgu apguvi un izpēti. Šoreiz vairāk pārsteidz kāds cits moments, kas līdz šim palicis nepamanīts.

Pagaidām vienīgais K. Vīlanda žurnāla «Jaunais Vācu Merkurs» 1797. gadagājuma eksemplārs, kur publicēta G. Merķeļa apcere «Par latviešu dzejas garu un dzeju», apzināts ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektorā. Rūpīgāk izlasot un konfrontējot šo G. Merķeļa rakstu ar citiem viņa darbiem, konstatējams, ka apceres otras puses teksts, kur raksturota latviešu tautas dzeja un novērtēts tās stāvoklis pirms XIII gs. brīvajā senatnē un vēlāk vācu kundzības jūgā, nodrukāts arī «Vidzemes senatnē» nodaļā «Priesteri» («Priester»)⁶². Abi gadījumos teksts turpat pilnīgi sakrīt, atskaitot gluži niecīgus sīkumus, redakcionāla rakstura labojumus un stilistiskus grozījumus, kā arī pāris piezīmju parindēs (vienā no tām G. Merķelis atstāta jau citā sakarā pieminēto anekdoti ar dzimtajaužu dzīves tematiku). Tas pats sakāms par apceres pirmo pusi, kuras pamatteiksts tāpat nodrukāts otrreiz «Vidzemes senatnē» nodaļā «Latviešu svētki» («Feste der Letten»)⁶³. Arī te tekstuālo atšķirību ir maz, tās ir niecīgas, izņemot vienu rindkopu un parindes piezīmi. Cits teksts ir tikai nepilni trīsarpus lappusēs apceres sākumā, kur G. Merķelis iepazīstina vācu lasītājus ar kādreiz brīvās latviešu tautas bēdīgo likteni un nepanesami smago dzīvi dzimtniecības apstākļos, kā arī īsi pastāsta par latviešu seno mitoloģiju un galvenajām dievībām.

Liekas, ka G. Merķelis, Vācijā sagatavodams «Vidzemes senat-

⁶⁰ Latviešu literatūras vēsture, 1. sēj., 480. lpp.

⁶¹ Sk. Merkel. Sitten Lieflands in der ersten Hälfte des 16ten Jahrhunderts. — Der Neue Teutsche Merkur. Herausgegeben von C. M. Wieland. II. Stück. Weimar und Leipzig, 1798, 223.—240. lpp.

⁶² Sal. Der Neue Teutsche Merkur vom Jahre 1797. Zweyter Band, 39.—49. lpp. ar Die Vorzeit Lieflands, 189.—202. lpp.

⁶³ Sal. Der Neue Teutsche Merkur vom Jahre 1797. Zweyter Band, 34.—39. lpp. ar Die Vorzeit Lieflands, 167.—174. lpp.

nes» manuskriptu publicēšanai, būs no tā izraudzīties attiecīgās vietas un izveidojis rakstu K. Vīlanda žurnālam. Mazāk ticama šķiet versija, ka tas varētu būt bijis kāds agrāk uzrakstīts patstāvīgs apcerējums, kuru G. Merķelis vispirms nopublicējis un pēc tam tā pamattekstu iestrādājis «Vidzemes senatnes» manuskriptā. Kā vienādi, tā otrādi apcere «Par latviešu dzejas garu un dzeju» apstiprina, ka G. Merķelis, uzturēdamies Vācijā, joprojām saglabājis interesi par latviešu folkloru un mēģinājis par tās vērtībām ieinteresēt arī cittautiešus. Tieši šai ziņā G. Merķeļa rakstam, tāpat kā J. Herdera tautasdziesmu krājumam, ir liela kultūrvēsturiska nozīme. Tādēļ G. Merķeļa apcere par latviešu tautas mutvārdu dzeju saglabā paliekamū vietu latviešu folkloristikas vēsturē.

Savus atzinumus par latviešu tautasdziesmām G. Merķelis izteicis tikko aplūkotajā apcerē «Par latviešu dzejas garu un dzeju»,⁶⁴ tāpat «Vidzemes senatnē», kā arī «Latviešos» sastopamajās piezīmēs un vērojumos par tautasdziesmu raksturu un funkcionēšanas īpatnībām Vidzemes dzimtajaužu vidē XVIII gs. otrā pusē. G. Merķelis īsteni ir pirmais, kas mēģinājis parādīt latviešu tautasdziesmu vēsturiskās attīstības gaitu. To viņš dara, apcerot senākos tautasdziesmu žanra paveidus, skaidrojot to zudumu un analizējot līdz vēlākam laikam saglabātā dziesmu materiāla raksturu. G. Merķeļa dotais tautasdziesmu vēstures apskats gan ir stipri konspektīvs, jo sīkāk ieskicēti vienīgi divi dziesmu folkloras attīstības resp. stāvokļa etapi, t. i., laikmets pirms XIII gs. un XVIII gs. otra puse.

Par latviešu tautas dzejas attīstības senāko posmu, tautasdziesmu žanra paveidiem un to raksturu G. Merķelis «Vidzemes senatnē» stāsta: «Ar tādu valodu, tādām dotībām un tādu mitoloģiju, kāda tā bija senajiem latviešiem, nekad viņiem nevarēja trūkt dzejnieku. Visi dziedāja, visi dzejoja; tomēr viņiem bija . . . arī savi īpaši bardi, kas svēto biržu ēnā izdomāja savai tautai pamācības un izpriecās. Galvenokārt bija trīs dziesmu veidi: Dzeemes (leitis saka Giesmes), nopietna satura dziesmas, pamācības un kaujas dziesmas; — Zinges, leišiem Daina, jautras dziesmas; un Raudes, žēlabu jeb bērū dziesmas. No tām visām tagad eksistē tikai ļoti nedaudzas, un proti, vecu muižnieku ģimeņu arhīvos, un to [dziesmu — J. R.] iznīcināšanas iemesls ir atrodams vēsturē.»⁶⁵

⁶⁴ Tā kā šīs apceres teksta daļa par latviešu tautasdziesmām ir identiska ar «Vidzemes senatnē» nodaļā «Priesteri» nodrukāto tekstu, tad citējumiem par avotu izraudzīta lasītājiem vieglāk sasniedzamā «Vidzemes senatne». Turklāt par tautasdziesmām G. Merķelis vēl izteicies vairākās citās šīs grāmatas nodaļās. Tādējādi, runājot par tautasdziesmām, «Vidzemes senatne» ir bagātīgāks izziņu avots nekā minētā apcere «Par latviešu dzejas garu un dzeju».

⁶⁵ Die Vorzeit Lieflands, 190.—191. lpp.

Apskatot senlatviešu dzīves veidu, mitoloģiju, svētkus, kāzu un bērnu ieražas, G. Merķelis vēl pieminējis *slavas dziesmas* (Lobgesänge), kas dziedātas par godu dieviem, *svētku* jeb *svinību dziesmas* (Feiergesänge), kā arī nosaucis vaidelošus, šos senlatviešu bardus, par *gaviņu un sēru dziesmu dziedātājiem* (Jubel- und Trauersänger). Bez tam *raudas* G. Merķelis sikāk diferencējis *kāzu un bērnu raudās*, gan nelietodams šos specifiskos nosaukumus.

No tā, ko G. Merķelis rakstījis par senlatviešu mitoloģiskā kulta, gadskārtu ieražu un ģimenes godu dziesmām, folkloristikas vēstures pētniekus var īpaši interesēt trīs lietas. Pirmkārt, jautājums par episkajām tautasdziesmām un to zudumu. Otrkārt, G. Merķeļa aplūkotās bērnu un kāzu raudas. Treškārt, G. Merķeļa domas par *Līgo* un *Jāņa* vārdu senumu un to savstarpēji ģenētiskajiem sakariem Jāņu cikla dziesmās.

Par episkajām tautasdziesmām un to zudumu. Kā zināms, latviešu dziesmu folklorā nav episko dziesmu žanra kā tāda, nav episko varoņdziesmu šī vārda būtiskajā nozīmē vispār. Pierādījumu trūkuma dēļ joprojām atklāts paliek jautājums, vai tādas mums kādreiz būtu arī bijušas. Domas šajā jautājumā dalās.

Latviešu dziesmu folklorā gan sastopamas liroepiskās dziesmas. Tā dēvējamas tās garās tautasdziesmas, kam ir daudz maz sižetisks notikumu risinājums, episkas dabas vēstījums, kaut arī šo sacerējumu vairumam piemīt viscaur lirisks pamattonis. Šajās dziesmās galvenais ir pats iekšējais pārdzīvojums, noskaņa, glezna, nevis episkais stāstījums, vēstījums par kādu notikumu.

Spriežot pēc Latviešu Indriķa Livonijas hronikas ziņām, senlatviešiem varētu būt bijušas arī īpašas garākas episkas dziesmas par tautas varoņu cīņām un uzvarām karos, kuras, cik redzams, dziedātas svētku dzīrēs par godu sekmīgiem karagājieniem. Tā daļēji vedina domāt tā vieta hronikā, kur stāstīts par latgaļu vecāko Rūsīņu, kas, agriežoties Beverīnas pilī pēc veiksmīgas sirošanas pa Dienvidigauniju (1208.), paziņojis: «Mani bērnu bērni vēstīs šo saviem bērniem līdz trešajam un ceturtajam augumam, ko Rūsins ir darījis pie sakaliešu apkaušanas.»⁶⁶

Tautasdziesmu žanra paveidā ar nosaukumu *dziesmas* G. Merķelis ierindojis nopietna satura dziesmas ar episku vielu, apzīmēdams tās tuvāk par *pamācības un kaujas dziesmām*. G. Merķelis ir tais uzskatos, ka senlatviešiem šādas episkas dziesmas kādreiz noteikti bijušas, bet vēlāk tās izzudušas, gājušas bojā vācu vardarbības dēļ. Pēc G. Merķeļa pārliecības, vācu garīdznieki (mūki) bijuši īstie latviešu seno tradīciju un dziesmu apkarotāji un izskaudēji. Par to viņš raksta: «Tieši mūki ar briesmīgu konsekvenci

⁶⁶ Indriķa Livonijas hronika. R., 1936, 71. lpp.

pasludināja latviešu dievus par velniem un viņu paražas un dziesmas par noziedzīgām. Kad kāds latvietis vai igauņis šais lietās tika pieķerts, senāk viņu sadedzināja, vēlāk viņš pie baznīcas saņēma pērienu, un bieži tikai kādas senas dziesmas nodziedāšana vien jau bija par iemeslu bargiem sodiem. Nodomātās sekas nevarēja nebūt.»⁶⁷ Šādas rīcības rezultātā latviešiem no labāka laikmeta atlikuši vienīgi «mazi fragmenti, nenozīmīgas mīlestības dziesmas».⁶⁸ Tādējādi līdz ar citām izzudušas arī episkās pamācības un kaujas dziesmas.

«Vidzemes senatnē» rodami pirmsākumi tā saucamajai episko dziesmu vēsturiskā zuduma hipotēzei, kas bija visai populāra latviešu literātu un folkloristu aprindās XIX gs. 60. un 70. gados (piemēram, J. Zvaigznītes, J. Alunāna, J. Neikena, Fr. Brīvzemnieka, Ausekļa un A. Pumpura darbos). Vēl pat 90. gados Kr. Barons «Latvju dainu» priekšvārdos rakstīja, ka latviešiem sirmā senatnē laikam būs bijis arī garāku stāstu jeb episku dziesmu, bet tautas apspiešanas laikā līdz ar episko dziesmu piekopējiem iznikušas arī pašas dziesmas.⁶⁹

Kaut arī pašam atzinumam par latviešu episko varoņdziesmu kādreizējo eksistenci vispār piemīt jau hipotētisks raksturs, jāpiekrīt, ka G. Merķeļa izteiktajam uzskatam, kas episko dziesmu zudumu skaidro ar latviešu tautas sociālvēsturiskajiem apstākļiem, ir reālistiskāks pamats nekā otrai, tā dēvētajai mitoloģiskā sabrukuma hipotēzei, kas tagadējās tautasdziesmas uzlūko par atliekām no sena, vesela mitoloģiska satura eposa, kas ar laiku sabrucis.⁷⁰

Par bērnu un kāzu raudām. Liecības par raudām atrodamas Livonijas hronikā, Atskaņu hronikā, S. Minstera, M. Strijkovska, D. Fabricija, J. Lasicka, H. Vlenbrocka un vēl dažu citu autoru darbos par seno Livonijas iedzīvotāju dzīves veidu un paražām. Pēc šo avotu ziņām var secināt, ka kādreizējās latviešu raudas bijušas īpašas bērnu tradīciju dziesmas, līdzīgas tām, kādas bijušas arī senprūšiem un pie leišiem un slāvu tautām saglabājušās līdz jaunākiem laikiem. Latviešu dziesmu folklorā nav raudu kā žanra paveida, bet ir iespējams, ka mums tagad pazīstamajās tautasdziesmās par nāvi un bērēm patvērušās kādas senākas raudu pēdas. Šai virzienā vēl veicami konkrēti pētījumi. Tas pats sakāms par kāzu

⁶⁷ Die Vorzeit Lieflands, 191. lpp.

⁶⁸ Turpat, 192. lpp.

⁶⁹ Barons Kr. Latvju dainas, 1. sēj. Jelgava, 1894, XXI lpp.

⁷⁰ Par episko dziesmu vēsturiskā zuduma hipotēzi, kā arī mitoloģiskā sabrukuma hipotēzi sk. plašāk A. Ozola monogrāfiskajā pētījumā «Folkloristiskā darba metodes latviešu tautasdziesmu laukā 19. gadsimta otrā pusē» (Ozols A. Raksti folkloristikā, 164.—166. lpp.).

raudām, par kurām liecības sastopamas arī relatīvi jaunākos kāzu ieražu aprakstos.⁷¹

«Vidzemes senatnē» nodaļā «Paražas nāves gadījumos» («Gebräuche bei Todesfällen») G. Merķelis citē kādas senlatviešu bērū raudas teksta fragmentu: «Ak, tu nevari vairs atbildēt! Kāpēc tu jel miri! Kāpēc tu mums to esi darījis! Vai tava sieva tev nebija diezgan skaista? Vai mēs visi nemilējām tevi sirsniņi? Ak, arī atbildēt viņš vairs nevar» utt.»⁷²

Nodaļā par kāzu paražām («Hochzeitliche Gebräuche und Verhältnis der Weiber») G. Merķelis savkārt publicējis kādas kāzu raudas tekstu, kur jaunā līgava, skaļi vaimanādama, atvadās no dzimtās tēva sētas: «Ak, mans mīlais tētiņš, mana mīlā māmiņa! Vai man vairs nevajadzēs jums taisīt guļasvietu un klāt galdu? Vai man vairs nevajadzēs jums iekurt uguni, kas sasildītu jūsu vecos locekļus? Mīlais pavards, ap kuru es darbojos kopš savas bērnības; tagad man būs jārosās ap svešu [pavardu]! Mīlais uzticamais sunītis, mīlās aitiņas un vistiņas! Es vairs jums nepasniegšu barību, vairs nevarēšu priecāties par jūsu labklājību!»⁷³

No kādiem avotiem G. Merķelis varētu būt aizguvis citētos bērū un kāzu raudu tekstus? Droši vien kādā no tiem darbiem, kuru autoru G. Merķelis nosaucis «Vidzemes senatnē» ievadā vai arī daudzkārt pieminējis citās vietās grāmatā. Ievadā G. Merķelis aprādījis, ka, apcerot senlatviešu paražas un mitoloģiju, viņš izmantojis P. Dusburgu, K. Hartknohu, Vaiseli, S. Grūnavu, P. Einhornu, T. Jērni un vēl daudzus citus, kā arī kādu vecu rok rakstu.⁷⁴ Tā kā šo autoru lielum lielā daļa rakstījuši par senprūšiem, tad G. Merķeļa pieminētās raudas drīzāk gan attiecas uz tiem. Tā vismaz G. Merķeļa citētais kāzu raudas teksts ir stipri tuvs tam, ko J. Maļeckis 1551. gadā publicējis kā senprūšu resp. sudaviešu raudu.⁷⁵ Taču, pastāvot etniskai radniecībai un ciešākiem kultūrvēsturiskajiem sakariem, senlatviešu raudas varēja būt vairāk vai mazāk līdzīgas senprūšu raudām.

Par *Līgo* un *Jāņa vārdu senumu un to cilmi tautasdziesmās*. Rakstot par senlatviešu Jāņiem, G. Merķelis «Vidzemes senatnē» lietojis *Līgo* vārdu, uzskatot tos par kultiskiem svētkiem, kas veltīti mīlas un prieka dievam *Līgo*.⁷⁶ Bez tam G. Merķelis *Līgo* svētku norisē vēl izcēlis miera, satiecības un sadraudzības, visas latviešu

⁷¹ Straubergs K. Atvadības. — Grām.: Latviešu tautas dziesmas, 7. sēj. Kopenhāgena, 1954, 171. lpp.

⁷² Die Vorzeit Lieflands, 128.—129. lpp.

⁷³ Turpat, 122. lpp.

⁷⁴ Turpat, 13.—14. lpp.

⁷⁵ Straubergs K. Atvadības. — Latviešu tautas dziesmas, 7. sēj., 171. lpp.

⁷⁶ Die Vorzeit Lieflands, 170.—174. lpp.

tautas vienības ideju, kad tiek izbeigtas savstarpējās ķildas un naidi.⁷⁷ «Atskanēja somu dūkas un kokles (Zithern), — un varbūt nekad uz pasaules nekas nav devis vispārīgākus un augstākus priekus nekā tos, ko visā zemē izraisīja viena tāda Līgo nakts,»⁷⁸ sēcina G. Merķelis.

G. Merķeļa apsvērumi par *Līgo* un *Jāņa* vārdu ģenētiskajiem sakariem: «Priesteru un muižniecības spaidi iespēja nolaupīt latviešiem visus dievus un svētkus; tikai milas un prieka dievu viņi nav ļāvuši sev atņemt pavisam. Mūkiem pašiem būs šķitis, ka šī prasība būtu bijusi par stingru. Tādējādi viņi atstāja šos svētkus; tikai šī ziemeļu Amora vietā viņi ielika Jāni Kristītāju. Gandrīz visas seno Līgo svētku ieražas tika uzsāktas par godu šim jūdu vientulim un nu nebija vairs uzlūkojamas par elkdievību. Tagad, kā viegli iedomāties, viņa vārds rotājas latviešu svētku dziesmās; bet refrēns tam vēl aizvien ir bijis jāatstāj šai prieka devējai dievībai. Kāds, piemēram, dzied: «Dieva dēliņ, mīļo Jānīt! Ko tu mums vedi šurp vezumā? Puķu vainagus meitām; puisiem caunu cepures.» Bet tad pulks ar prieku iekrīt starpā: «Līgo, līgo, Jānīt, līgo!»⁷⁹

Tālāk G. Merķelis lūko skaidrot Jāņu dziesmu refrēna *līgo!* vēlāko nozīmi: «Redzams, ka tagad latviešiem šis vārds ir tas pats, kas grieķiem bija *Jo, Evan, Evoe!* Vairāki spēka pilni viņu valodas izteicieni nāk no tā paša [pamata], piemēram, *līgot* un *līgaviņa*. Pirmais nozīmē liksmot visaugstākā mērā, un pēdējo jauns puisis uzsauc savai meitenei, kad viņš to grib ļoti sirsnīgi apmīļot. Vācu valodā es neprotu atrast tam neviena piemērota vārda. «Mazā prieka dieve» dod gan to pašu nozīmi, bet ne to dziļi izjusto sirsnīgumu, ko dod *līgaviņa*.»⁸⁰

Kā atzīts,⁸¹ tad tagadējam Jāņu dziesmu cikla refrēnam *līgo!* nav nekāda ģenētiska sakara ar senlatviešu pseidomitoloģisko *Līgo* dievību, kas jau pirms G. Merķeļa sastopama J. Langes vārdnīcā (1777.) un Vecā Stendera gramatikā (1783.). Par *Līgo* kā dievības autentiskumu cieši bijis pārliecināts arī «Vidzemes senatnes» autors. Piebilstams, ka J. Langem un Vecajam Stenderam *Līgo* raksturota kā ziemeļu tautu prieka dievība vispār, bet G. Merķelis to piedēvējis senlatviešiem.

⁷⁷ Die Vorzeit Lieflands, 170. lpp.

⁷⁸ Turpat, 172. lpp.

⁷⁹ Turpat, 173.—174. lpp.

⁸⁰ Turpat, 174. lpp.

⁸¹ Sk. Kasparsons K. Refrēni «līgo!» un «rūto!». — Filologu Biedrības Raksti, 17. sēj. R., 1937, 20.—21. lpp.; K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 2. sēj. R., 1925—1927, 484. lpp.

Pats jautājums par *Jāņa* vārda un *Jāņa* tēla cilmi latviešu tautsdziesmās, tāpat kā par *Līgo* vārda pirmnozīmi un tā semantiski ģenētisko sakaru ar citām baltu valodām, vēl nav līdz galam izdiskutēts. Bez sava pamata nav G. Merķeļa viedoklis, ka *Jāņa* vārds un arī *Jāņa* tēls tautsdziesmās ieviesies līdz ar kristiānisma izplatīšanos Latvijā. Tādā gadījumā, dibināti noraidot G. Merķeļa sniegto *Līgo* kā senlatviešu mīlas un prieka dievības traktējumu, problemātisks joprojām ir jautājums par to, kādu senākas cilmes vārdu resp. tēlu *Jānis* varētu būt aizstājis latviešu tautsdziesmās.

No pareizi izprasta divu kultūru aspekta viedokļa šodien kā aplams atmetams G. Merķeļa pieņēmums par Jāņiem kā sociāli nediferencētas latviešu tautas vienotības svētkiem. Toties atzīstamas būtu G. Merķeļa domas par *Līgo* svētkiem kā vasaras saulgriežu svētkiem ar dziļi iesakņotu dabas un mīlas kultu, par ko viņš tik tēlaini stāsta arī «Vanemā Imantā» un «Atgriešanās dzimtenē». Vēsturiski pareizs ir G. Merķeļa pamatatzinums, ka Jāņi resp. *Līgo* svētki kā senseni gadskārtu ieražu svētki latviešiem bijuši pazīstami jau pirms kristīgās ticības ieviešanas Baltijā.

Analizējot līdz vēlākam laikam saglabāto dziesmu folkloras materiālu, G. Merķelis «Vidzemes senatnē» sniedzis jau izvērstāku tā raksturojumu. Daži fakti (piemēram, visai konkrētās piezīmes par kāzu apdziedāšanās dziesmu funkcionēšanas īpatnībām) liecina, ka šai dziesmu apskatā G. Merķelis būs izmantojis arī paša pieredzē gūtos atzinumus. Izprazdam *dziesmas* vārdu plašākā nozīmē, G. Merķelis dziesmu folkloras žanrā saskatījis trīs lielākas grupas resp. paveidus. Par tiem viņš tuvāk saka:

«Latviešu dziesmas, kas tagad ir apgrozībā, sadalās trijās pavisam atšķirīgās grupās (Gattungen). Pirmā sastāv no minētajiem fragmentiem, parasti tikai divi vai četri rindas, bez atskaņām, kas tautā izplatās vairāk sakāmvrādu formā nekā dziesmas. Tās ir pazīstamas pēc dieva dēliem, saules meitām, zemes dieviem utt., kas tur sastopami. Kaut ko garāku veselu gan vairs nav iespējams no tām sastādīt. Kas grib iepazīties ar latviešu seno dzejas veidu (die alte Dichtungsart), tam vajaga studēt to, ko viņu apspiedēji ne jauši paglabājuši.

Otrā grupā ir dziesmas ar vācisku sākotni. Godājamais prāvests Stenders gribēja viņam uzticēto [Jauzu — J. R.] garu ietekmēt ar izglītotāku tautu sacerējumiem (Produkte). Viņš pārtulkoja, un proti, ļoti laimīgi, latviski daudz vācu dziesmu. Turīgos apvidos tās atradušas piekrišanu, un ceļotājs tur tiek bieži visai patīkami pārsteigts, kad viņš dzird latviešu gani pie ganāmpulka uzsākam pazīstamu meldiju, vērīgi ieklausās un atkal atrod kādu pievilcīgu Veises vai Heltija dziesmiņu latviskā ietērpā. Tomēr šie sacerējumi, kaut arī tie ir labi izdevušies, rāda vairāk latviešu valodas

lokanību nekā tautas garu. Tikai skaistuļu mutē tas tērpjas vēl vārdos un meldijā. Vidzemes Parnasam ir tikai mūzas, nav neviena Apolona. Vīrs un jauneklis, pat sieva ar mēmu nopietnību nes naidīgā likteņa slogu; tikai jaunavām vieglāka jūga dēļ ir pietiekami drosmes ar jaunības možuma jūtām pīt rozēs ērkšķu vainagā.

Jaunavas ir nacionālās dzejnieces (Nationaldichter): tās raksturo viņu dziedāšanu gluži ar vienu vilcienu. Gandrīz visu [dziesmu — J. R.] uzmanības centrā ir tikai dzimuma lielie atgādījumi: mīlestība, precības, kāzas; vai arī tās ir īslaicīgi un pārejoši izjūtu vai šķelmīga, bieži rūgta garastāvokļa uzliesmojumi: tauriņi, kas spožā saules mirdzumā lidinās augšup un nākošajā mirklī nav vairs saredzami. Parasti šādai dziesmai ir tikai divi vai četri rindas, kas tiek ļoti monotoni nodziedātas vienkāršā meldijā, un beigās koris iekrīt pamatskaņas oktāvā ar gari stieptu o! skaņu. Ir tomēr vēl arī garākas dziesmas, kas tiek aizvien no jauna dziedātas. Es šeit no abām grupām dažas parādīšu, kaut gan ar nožēlu, ka varu atveidot tikai to domas, bet ne pirmatnējo, pievilcīgo naivitāti.»⁸²

Šai apjomīgajā, ar nolūku izraudzītajā citātā ir svarīgi vairāki momenti, kas labi atklāj G. Merķeļa uzskatus par tautasdziesmām un parāda viņa ieinteresēti par latviešu folkloru vispār, kā arī raksturo viņa pozitīvo nostāju pret to.

Pirmkārt, G. Merķelis, tāpat kā J. Herders, gan nepamatoti uzlūko visas īsās tautasdziesmas (četrriņdes) par garāku dziesmu daļām, fragmentiem, bet tas nav traucējis viņu saskatīt vienu no būtiskākajām latviešu klasisko tautasdziesmu īpašībām — dziesmu aforistisko, sakāmvārdiem tik tuvu dabu. Šo satura un formas specifisko pazīmi pamanījuši un izcēlušī turpat vai visi cittautieši, kas tādā vai citādā sakarā pieminējuši mūsu tautasdziesmas. Otrkārt, pēc G. Merķeļa atzinuma, arī tās dziesmas, kas saglabājušās un dzīvo tautā vēlākos laikos, ir vajadzīgs un nepieciešams materiāls, lai retrospektīvi pētītu latviešu dzejas senāko veidu un tā īpatnības. Citiem vārdiem, tas ir netiešs, neapzināts norādījums pieiet tautasdziesmu studijām salīdzināmi vēsturiskā plāksnē.

Treškārt, G. Merķelis Vecā Stendera tulkotās un lokalizētās ziņģes neatzīst par latviešu tautas gara, t. i., domu un jūtu, izteicējām, kaut arī guvušas ievēribu un izplatījušās tautas vidū. Pēc G. Merķeļa pārliecības, vienīgi pašas tautas radītās un dziedātās dziesmas spēj arī izteikt tautas psihisko struktūru. Tieši šis moments G. Merķeļa sniegtajā latviešu tautasdziesmu raksturojumā ir ļoti nozīmīgs. Tas atsedz to principiālo starpību, kas šķir G. Merķeļa latviešu tautasdziesmu uztveri un izpratni no Vecā Stendera uzskatiem par mūsu tautas dzejas vērtību. Kā zināms, Vecais

⁸² Die Vorzeit Lieflands, 194.—196. lpp.

Stenders tautasdziesmas turēja par mazvērtīgākiem, zemākas kvalitātes sacerējumiem, salīdzinot ar kulturālo tautu (piemēram, vācu) mākslas resp. profesionālo dzeju. Tāpēc arī viņa izpratnē vecās zemnieku dziesmas bija rupjas, nekulturālas. Te arī meklējams dziļākais pamats G. Merķeļa un Vecā Stendera radikāli atšķirīgajai nostājai pret latviešu folkloru vispār un tautasdziesmām it īpaši. G. Merķelim tā ir pozitīva, turpretī Vecajam Stenderam — negatīva.

Piebilstams, ka G. Merķelis, tāpat kā J. Herders, patiesībā nav šķīris autentiskas tautasdziesmas no populārām dziesmām, t. i., dzejnieku oriģināldarbiem, kas izplatījušies tautā un dzīvo tur mutvārdu tradīcijā. Tādēļ G. Merķelis arī ierindojis Vecā Stendera ziņģes atsevišķā dziesmu folkloras žanra paveidā. Lietojot mūsdienu folkloristikas terminoloģiju, tā ir *folklorizācijas* problēma — literāras cilmes sacerējumu iekļāve tieši folklorai piekritīgās funkcijās. G. Merķelis īsteni ir pats pirmais, kas zinātniskajā literatūrā jau XVIII gs. beigās aprādījis Vecā Stendera ziņģu folklorizēšanos, to iesaisti tautā dziedamo dziesmu repertuārā.

Ceturtkārt, G. Merķelis, līdzīgi A. Hupelim,⁸³ sievietes (jaunavas) atzīst par galvenajām tautasdziesmu dzīvīguma saglabātājām un dziedāšanas mākas kopējām. Par to viņš raksta arī «Latviešos»: «Latviešiem dzejas māksla atrodas sievietes rokās, jo meitas ir vienīgās, kas zem vispārējā jūga vēl var sajust dzīves prieku. Drūmi, sevī noslēgušies un klusi dara savu darbu jaunekļi un vīri. Viņu sirdis nekad nepaceļas līdz prieka augstumiem. Lai tas notiktu, viņiem vajadzētu tā piedzerties, ka viņi paši sevis vairs nepazītu. Turpretim meitas, saldus sapņos savam ganāmpulkam pakaļ stāgājot, apdzied to un ikkatru priekšmetu, ko redz. Neviens ceļnieks nepaiet garām neapdziedāts.»⁸⁴

Tātad faktu, ka latviešiem sievietes ir tautas īstās dziesminieces, G. Merķelis atkal skaidro ar sociālvēsturiskajiem apstākļiem kā dzimtniecības sekas. Kā jau aprādīts citā sakarā, par senlatviešu galvenajiem dziesminiekiem G. Merķelis uzskata tieši vīriešus — bardus.

Piektkārt, G. Merķelis īpaši uzsvēris latviešu īso tautasdziesmu lirisko dabu, raksturojot tās (varbūt nedaudz vienpusīgi) kā acumirkliņu izjūtu un pārdzīvojumu dzeju, kas skar visbiežāk sadzīves jautājumus.

Sestkārt, G. Merķelis, nebūdamas dzejnieks, tomēr pareizi uztvēris tās objektīvās grūtības, kas rodas, tulkojot latviešu tautas-

⁸³ Hupel A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Zweyter Band. Riga, 1777, 133. lpp.

⁸⁴ Latvieši, 46.—47. lpp. parindē.

dziesmas citās valodās (šai gadījumā — vācu valodā). Pēc G. Merķeļa domām, tulkojot gan iespējams izteikt pašu dziesmu saturu, bet ne to mākslinieciskās meistarības kvintesenci, tautasdziesmām piemītošo, šķietami vienkāršo, taču īstenībā tik grūti satveramo stila īpatnību. G. Merķelis to zīmīgi nosaucis par latviešu tautasdziesmu «pirmatnējo naivitāti» («ursprüngliche Naivität»). Šis G. Merķeļa vērojums interesants arī tai ziņā, ka latviešu tautasdziesmu tulkošanas grūtības vēl šobrīd nav pārvarētas, kālab joprojām ir tik maz svešvalodās augstvērtīgi pārtulkotu tautasdziesmu.

Septītkārt, G. Merķeļa norādījums uz dziesmām, kas atspoguļo dziedātāju šķelmīgo, nereti rūgto garastāvokli, liek domāt, ka ir runa par mūsu tautasdziesmu ironiski satīrisko dabu. «Latviešos» G. Merķelis vairākkārt izcēlis Vidzemes zemnieku atjautas un zobgalības spilgto talantu, kas par spīti dzimtniecības posta radītajam rakstura trulūmam, nomāktībai un inertumam spēji uzliesmo, lai šķiltu spožas asprātību dzirkstis. Uz dzīvē gūtās pieredzes un vērojumu pamata G. Merķelis otrā nodaļā «Latviešu raksturojums» atzīmē: «Viņš ir gudrs, attapīgs, asprātīgs, ja vien tam ir brīvs laiks un iespēja tādām būt. Gandrīz arvien viņš runā līdzībās un gleznās kā austrumnieki, un viņa spriedumi parasti ir ļoti pareizi, bieži dzēlīgi asprātīgi.»⁸⁵

Valodas metaforiskais un gleznainais stils, kā zināms, viskrāšņāk uzdzied dzejā, šinī gadījumā — tautasdziesmās. Savukārt dzēlīgā asprātība un runas viltīgais, šķelmīgais izteiksmes veids visuzskatāmāk parādās tautas humorā, ironijā un satīrā. Tālab arī G. Merķelis, būdams savam laikam labs dzimtlaužu ģimenes godu un gadskārtu ieražu svētku pazinējs, «Latviešos» un «Vidzemes senatnē» raksta par humoristiskajām un satīriskajām apdziedāšanās dziesmām kā tautas atjautas un asprātības izteicējām. Tieši kāzas un Jāņi ar tur skandētajām apdziedāšanās dziesmām vērtējami kā tautas komikas — humora un satīras — talantu skate, šo talantu izkopes skola. Jāņos, kā norāda G. Merķelis «Latviešos», dzimtlaudis dzied «improvizētus satīriskus pantus par ikkatru, kas tiem pagādās ceļā».⁸⁶ Kāzu apdziedāšanās dziesmas G. Merķelis raksturo šādi: «Viegli iedomāties, ka viņas ar savu [apdziedāšanās — J. R.] mākslu izceļas sevišķi kāzās. Esmu dažkārt dzirdējis viņas dziedam improvizētas dziesmas, kuru dzēlīgums likās būt aizgūts no Kestnera.»⁸⁷

«Vidzemes senatnē» G. Merķelis ievietojis vācu tulkojumā trīs piemērus no humoristiskajām un satīriskajām kāzu apdziedāšanās

⁸⁵ Latvieši, 41. lpp.

⁸⁶ Turpat, 46. lpp.

⁸⁷ Turpat, 47. lpp. parindē.

dziesmām līdz ar šo dziesmu funkcionēšanas sabiedriskās vides un apstākļu sikāku aprakstu:

«Ka starp citu svainēm var gan būt bijis laikam pamats dusmoties, rāda sekojošais sarkasms (Sarkasmus), ko dzird bieži dziedam:

Glücklicher Bruder!
Wer hat ein goldneres Liebchen, als du?
Die Hündin wäscht dir die Schüssel,
Die Ziege blattet den Kohl!
Chor: Oh!

Šādos sarkasmos parādās šo improvizētāju vislielākais spēks, un viņas prot tos piemērot pašiemniecīgākajiem apstākļiem. Tā kādreiz kāds muižnieka zēns (ar savu skolotāju) apmeklēja latviešu kāzas. Viņam bija kažoks no sesku ādām, kam, kā zināms, astes atstātas klāt. Tikko viņš bija ienācis, tā kāda šķelmīga meiča iesāka dziedāt:

Unser gnäd'ger Junker trägt
Einen Pelz von Ratzenschwänzen.
Chor: Ratzenschwänzen.
Künftig wird er selber Katze,
Und uns Mäuschen rupft er dann.
Chor: Rupft er dann.

Tieši šī meiča tai pašā vakarā pēc strīda, kur kāds vārģs knēvelis bija aizskāris viņas dūšģgo mģlģko, bet pašam bija izgģjis sģikti, dziedģja:

Mit dem rechten Hinterfusse
Schlug ein Hase aus und traf,
Ach, mein Brģderchen!
Armer Bruder! Gerne hģtt' ich,
Gerne dich gerettet, nur —
Konnt' ich es vor Lachen nicht.»⁸⁸

Zinģtniskģjģ literģtģrģ tas ir pirmais tik konkrģtais, plašģk izvģrstais latviešu apdziedģshanģs dziesmu funkcionģšanas savdabģguma apskats. Tautas humora un satģras vģstures izpģtes sakarģ ipaši svarģgi ir divi momenti.

Pirmģkart, G. Merķģļa noradģjums uz to, ka tieši kģzu apdziedģshanģs norisģ atklģjas improvizģtģju talanta stiprģ puse. Dziedģtģji prot veiksmģgi piemģrot savas dziesmas attiecģgajģ videi un apstģkģjiem, t. i., mģk no diģģ dziesmu pģra, zinģmus motģvus variģjģt un kontaminģjģt, izraudzģties attiecģgajģ situģcijģi vispģdienģģģkos tekstus. G. Merķģlis, lģdzģgi daudziem citiem sveštģutģģģiem

⁸⁸ Die Vorzeit Lieflands, 199.—200. lpp.

(pirmais šai ziņā bija Fr. Menijs), akcentējis latviešu klasisko tautsdziesmu improvizatorisko raksturu, kas sevišķi spēcīgi izpaužas humoristiskajās un satīriskajās apdziedāšanās dziesmās to funkcionēšanas brīdī.

Otrkārt, ja apdziedāšanās dziesmas tiek vērstas pret tautas ienīstajiem apspiedējiem, tad šo dziesmu satīra iegūst asu sociālo satvaru. G. Merķeļa minētais piemērs par kāda muižnieka zēna ironiski izsmējīgo apdziedāšanu kāzās saskan ar A. Hupeļa novērojumu,⁸⁹ ka no latviešu tautsdziesmu rūgtajām zobgalībām un palamām nav bijis pasargāts neviens vācietis (kungs).⁹⁰ Tādējādi G. Merķeļa sniegtais kāzu apdziedāšanās dziesmu apraksts satur dažas visai vērtīgas ziņas, kas liecina par humoristisko un satīrisko tautsdziesmu funkcionēšanas sabiedrisko nozīmīgumu XVIII gs. otrā pusē, kā arī ļauj spriest par tautas komikas sociālo ievirzi atkarā no izsmejama objekta būtības.

Par G. Merķeļa attieksmi pret latviešu folkloru. Ar tautsdziesmu žanrisko īpatnību raksturojumu, dziesmu atzinīgo novērtējumu, kā arī noteikto prasību pēc Jāņu⁹¹ un citu gadskārtu ieražu svētku saglabāšanas, ar šo tautas svētku estētisko vērtību uzsvērumu G. Merķelis apliecina savu visnotaļ ieinteresēto attieksmi,

⁸⁹ *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. Zweyter Band. Riga, 1777, 158.—159. lpp.

⁹⁰ «Latviešos» G. Merķelis minējis dažus tipiskus gadījumus, kas izteismīgi parāda ar ironisku zemtekstu piesātinātā *vācieša* vārda lietojumu tautas ikdienas sarunvalodā, kur šis vārds jau ieguvis folklorisku raksturu. Viņš saka: «Vienīgās spēcīgās jūtas, uz kurām vēl spējīgs gars, kas pavisam nospiests zemē, ir ar rūgtu riebumu savienots naidis. Tūkstoš dažādos veidos latvieši to izrāda pret saviem apspiedējiem. «Vācīks» viņu sarunā pašu starpā apzīmē visu, kas ir augstprātīgs, skops, ļauns, vārdu sakot, visu, kas nīstams. «Ak tu vācietie!» — tā kāda sieva, zemē gulēdama, lamāja badīgu govi, kas viņu bija nogāzusi. «Vācieši nāk!» — ir bubulis, ar ko apklusina raudošus bērnus. Kāda māte savus bērnus mudināja bēgt, ieraugot dzimtkungu pastaigājamies. «Bēdziet!» viņa teica. «Vai neredzat, ka viņš jau nūju kuļā!» (Latvieši, 38. lpp.)

⁹¹ Vēsturiski nozīmīgus faktus un interesantus novērojumus par Jāņu svētku svinībām un līgo dziesmu funkcionēšanas īpatnībām Vidzemē G. Merķelis ietvēris «Latviešos». Vērtēdams Jāņus kā visas tautas svētkus (Volksfest) un saskaņotāms šai skaidrā, senajā tradīcijā arī lielas, paliekamas estētiskas vērtības, G. Merķelis aktīvi iestājas par šo vasaras saulgriežu svētku (un arī citu gadskārtu ieražu svētku) saglabāšanu un asi vēršas pret Vidzemes muižniecības patvarīgiem centieniem nolaupt dzimtļaudīm pat šo reto prieku pavisam. Attēlodams Jāņu svinību paražas uz dzimtļaužu un muižas dzīves savstarpējo attiecību kontrastainā fona, nesaudzīgi atsedzot Vidzemes muižnieku patvaļu un nekrietnības, G. Merķelis vienlaikus degradē, mērķtiecīgi atmasko visu dzimtniecības sistēmu kā sociālu ļaunumu, kas sakropļo latviešu tautu ne vien fiziski un garīgi, bet arī atņem tai jebkuras cilvēcīgas dzīves iespējas. Tieši šādā skatījumā Jāņu tradīcija ar mūziku, dziesmām, aplīgošanas un dejām kā etnogrāfiska un folkloriska parādība G. Merķelim noder par vienu no argumentiem, lai pamatotu savu viedokli par dzimtniecības atcēles nepieciešamību. (Latvieši, 46.—48. lpp.)

pozitīvo nostāju pret latviešu folkloru, tautas paražām vispār. Tieši ar savu pozitīvo nostāju pret latviešu tautas dzeju, ar saviem progresīvajiem uzskatiem par folkloru, tās idejiskās un mākslinieciskās nozīmības izcēlumu G. Merķelis radikāli atšķiras no daudziem citiem augsti izglītotiem un labi situētiem tā laika baltvācu kultūras darbiniekiem. Šis uzskatu un nostājas atšķirīgums sevišķi skaidri redzams jautājumā par latviešu apdziedāšanās dziesmām. It īpaši tad, ja salīdzina G. Merķeļa un Vecā Stendera viedokli apdziedāšanās dziesmu izpratnē un vērtējumā. Par to kādi vārdi sakāmi vairāk.

Piemēram, Vecais Stenders «Ziņu lustes» otras daļas (1789.) priekšvārdos atklāti pasaka, ka viens no viņa ziņu uzdevumiem ir izskaust kāzu apdziedāšanās dziesmas. Vecā Stendera vārdi: «10 kāzu dziesmām no Nr. 39.—48. ir nolūks izstumt pa daļai bezkaunīgās, pa daļai viesu nozākāšanas dziesmas, kādas, dievamžēl, dažās vietās vēl parastas.»⁹²

«Latviešu gramatikas» otrā izdevumā (1783.) Vecais Stenders žēlojas, ka zemieku dziesmas «reizēm, īpaši kāzās, tiek izlietas kauna pilnai viesu apdziedāšanai».⁹³ Savukārt gramatikas pirmizdevumā (1761.) Vecais Stenders, paraugam citēdams trīs ironiska rakstura četrindes, piebilst: «Tikai žēl, ka dažas to starpā pārāk daudz aizskar tiklību un godīgumu. Uzticīgiem mācītājiem sprediķos un katehizācijās jābrīdina no šāda ļauna paraduma.»⁹⁴

Vecais Stenders te laikam domājis humoristiskās un satīriskās kāzu apdziedāšanās dziesmas, kuru raksturojumā viņš pirmām kārtām izcēlis rupjības un bezkaunības momentu. Līdz ar to Vecais Stenders kāzu apdziedāšanās dziesmu izpratnē un vērtējumā nav gājis diezko tālāk par P. Einhornu un G. Manceli. Protams, senāk kāzās tika dziedātas arī nerātās dziesmas ar erotisku saturu. Pati dziesma apstiprina: *Kāzās dziedāju negoda dziesmas; Pāriešu mājās, turēšu godu.* Taču negoda dziesmas nebija vienīgās kāzu dziesmas, un tās nekādi nenosaka apdziedāšanās dziesmu būtību, neveido šo dziesmu repertuāra pamatu. Turklāt zināmas kāzu dziesmu daļas seksuālā valība neliecina tik daudz par dziedātāju amorālo dzīves veidu, bet drīzāk gan par sava laika rituālām ierāžām, kas pieder pie visai sena auglības kulta.

Glūži ar citu mērauklu nekā Vecais Stenders latviešu kāzu apdziedāšanās dziesmām pieiet G. Merķelis. Viņš vispirms raksturo šo dziesmu māksliniecisko pusi, kas spilgti atsedz dziedātāju lielo improvizācijas prasmi. Bez tam G. Merķelis vēl akcentē apdziedā-

⁹² [Stender G. Fr.] Ziņu Lustes. Ohtra Daļļa. Jelgava, 1789. (Sk. «Vorrede».)

⁹³ Stender G. Fr. Lettische Grammatik. Zweyte Auflage. Mitau, 1783, 272. lpp.

⁹⁴ Stender G. Fr. Neue vollständigere Lettische Grammatik. Braunschweig, 1761, 155. lpp.

šānās dziesmu satīras aso iedarbes spēku, pielīdzinot latviešu improvizēto dziesmu dzēlīgumu pazīstamā vācu XVIII gs. epigrammu dzejnieka A. Kestnera sacerējumiem. Līdz ar to G. Merķelis, pilnīgi pretēji Vecajam Stenderam, kāzu apdziedāšanās dziesmās saskata un izceļ tās vērtības, kas šīs dziesmas tuvina īstas, lielas mākslas paraugiem. Šai jautājumā G. Merķeļa domas sakrīt ar J. Hardera⁹⁵ atzinumu, ka latviešu tautasdziesmas asprātīguma un zobgalīguma ziņā salīdzināmas ar Dž. Svifta un G. Rabnera satīriskajiem darbiem. Samanīdams kāzu apdziedāšanās dziesmās tautas humora un satīras talanta izteiksmīgas izpausmes pēdas, G. Merķelis šīs dziesmas raksturo visai atzinīgi.

Latviešu folkloras vērtējumā G. Merķelis turpina iet pa to jaunās izpratnes un pozitīvās attieksmes ceļu, kuru cauri dažādu iesīkstējušu aizspriedumu un niknu nopajājumu biežoknim tautasdziesmu novadā aizsāka cirst J. Hamanis, J. Harders un T. Hipelis un kuram pirmos grodākos pamatus lika J. Herders ar savu folkloristisko darbību. Savos uzskatos un spriedumos par latviešu tautas mutvārdu dzejas idejiskajām un estētiskajām vērtībām G. Merķelis ir tuvs domubiedrs J. Herderam,⁹⁶ kas starptautiskajā folkloristikā pamatoti tiek uzlūkots par jauna laikmeta iezvanītāju tautasdziesmu izpratnes un vērtējuma laukā. Tieši ar savu pozitīvo nostāju, dziļi ieinteresēto pieeju tautas dzejai G. Merķelis stingri un paliekami arī iegājis latviešu folkloristikas vēsturē.

⁹⁵ [Harder J. J.] Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache. — Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen, 1764, 12. nr.

⁹⁶ Zanders O. Merķelis un Herders. — Karogs, 1969, 11. nr., 138. lpp.; Янkelович Л. Иоганн Готфрид Гердер и Гарлиб Меркель. — В кн.: Германия и Прибалтика, 3. Рига, 1974, с. 96—98. («Уч. зап. Латв. гос. ун-та им. П. Стучки», т. 219.)

Darbs jau bija nodots iespiešanai, kad tā autors iepazinās ar L. Jankeļovičas apceri par J. Herderu un G. Merķeli. Patiesības labad aprādāms, ka arī L. Jankeļoviča konstatējusi, ka G. Merķeļa apcerējums «Par latviešu dzejas garu un dzeju» nedaudz redīgētā veidā iekļauts grāmatā «Vidzemes senatne».

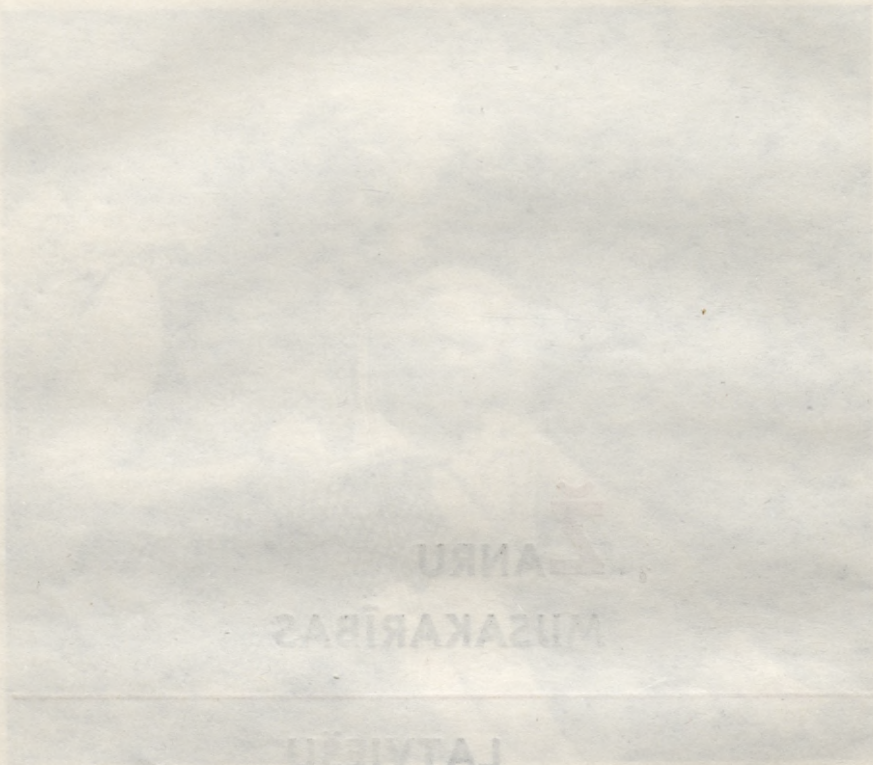

Folkloristu 18. zinātniskās ekspedīcijas (Dobeles rajonā) vadītāja Alma Ancelāne ar feicēju Helēnu Gaili

18. ekspedīcijas vadītāja Alma Ancelāne (1913-1994) un Helēna Gaili (1913-1994) ar folkloru krājumiem. Foto: A. Ancelāne.

**ŽANRU
MIJSAKARĪBAS**

**LATVIEŠU
FOLKLORĀ**

MUSAKARIBAS
ANRU

LATYIŠŪ

FOLKLORĀ (miris ir tautas dziesmas)
G. G. G.

Pētījot jebkuru folkloras žanru, nākas saskarties ar faktiem, kas liecina par tā ciešu un daudzveidīgu saistījumu ar citiem žanriem, pie kam to savstarpējā mijiedarbe izpaužas savdabīgi, atkarībā no tā, kādas sistēmas kontaktējas. Var būt kāda mazāk apjomīga sacerējuma, piemēram, mīklas, sakāmvārda vai parunas, pilnīga iekļaušanās kādā apjomīgākā sacerējumā, visbiežāk — pasakās, teikās, taču arī sīkākos žanros — anekdotēs un tautasdziesmās. Tādos gadījumos asimilēto žanru funkcijas lielāko tiesu izpaužas tēlainas, bet dažkārt arī lakoniskas izteiksmes radīšanā. Tas sakāms galvenokārt par proverbiem — sakāmvārdiem un parunām, toties mīklas galvenokārt ir pasaku sižeta virzītājs, kompozīcijas noteicējs elements. Citos gadījumos dažādiem žanriem piederošu sacerējumu savstarpējās attiecības ir ģenētiska rakstura: viens var būt radies kā citā ietvertās idejas plašāks izvērsums, vai arī otrādi — kāda plašāka motīva vai vairāku motīvu sižetiska risinājuma rezumējums, lakonisks kopsavilkums. Dažkārt viena žanra sacerējums, pat nemaz nemainot savu poētisko struktūru, dzīvajā lietojumā iegūst cita žanra funkciju, maina sabiedrisko nozīmi. Un vēl citkārt kopsakars atsedzas vienādos tēlos vai tēlu sistēmās, tradicionālos simbolos, kurus vieno asociatīvas saiknes, kas savukārt var noteikt tiklab vienotu sižetisku izvērsumu, kā arī pilnīgi patstāvīgu idejisko risinājumu. Un beidzot, žanriskās paralēles var izpausties tikai vispārīgās tematikas līmenī.

Šāda dažādo žanru mijiedarbes un kontaktu daudzveidība rada grūtības visu šo procesu raksturojoša termina izvēlē. Pieļaujot iespēju, ka tā pamatā varētu būt pirmatnējais folkloras žanru sinkrētisms, varētu arī vēl šodien novērojamos žanru sistēmu kontaktus nosacīti saukt par sinkrētismu. Taču šis termins folkloristikā ieguvis noteiktu saturu: to lieto, raksturojot parādību, kad mūsdienās diferencēti žanri savā sākotnē radušies un ilgāku laiku

arī funkcionējuši kā nediferencēti žanri.¹ Pēc savas etimoloģijas vārds sinkrētisms (gr. *synkrētismos*) arī nozīmē: savienojums, viengabalainība, sadalījuma trūkums. Taču ievērojot to, ka latviešu folkloras fiksējumi pamatos sniedzas tikai 100—150 gadu dziļā pagātnē, ka pētījumu par atsevišķu žanru vēsturi šobrīd vēl nav un tāpēc žanru kontaktus nākas analizēt galvenokārt sinhronā plāksnē, šāds, ar uzsvētu vēsturiskumu saistīts, termins nebūtu vietā.

J. Niedre runā par «mākslas daudzveidību liedējumu», saprotot ar to galvenokārt tautas poētiskās daiļrades saistījumu ar citām folkloras nozarēm — horeogrāfiju, vokālo un instrumentālo mūziku.² Tā kā šai apcerējumā netiks skarti dažādu folkloras nozaru vai žanru vienlaicīgas funkcionēšanas fakti, bet gan tiks analizēta viena žanra poētisko struktūru iekļaušanās citu žanru sacerējumos, kas dažkārt noved arī līdz žanriskās piederības maiņai vai funkciju saplūšanai, tad šis termins izrādās par šauru. Atbilstošāks varētu būt A. Ozola lietotais termins «žanru caurlaidība (проницаемость).»³ Viņš jēdzienu «caurlaidība» lieto vispirms kā līdzvērtīgu «sinkrētismam», runājot par vairāku tautas mākslas nozaru — mūzikas, dejas un dzejas — kopeksisenci, kā piemēru minot samērā jaunu parādību «tā saucamo pādes dīdišanu kristību ieražās feodālismā un kapitālisma laika sākumā». ⁴ Taču tālākajā analīzes gaitā, runājot par «dzejas dažādo žanru savstarpīgo caurlaidību», šim jēdzienam tiek piešķirts plašāks saturs, ietverot tanī gan vairāku žanru ekvifunkcionalitāti,⁵ gan vienam žanram piederīgu sacerējumu iekļaušanos kādā citā žanrā.⁶

Konkrēta folkloras materiāla analīze rāda, ka dažādo žanru saskaņa var izpausties gan vienādu tēlu un tēlu sistēmu izmantojumā, gan arī viena motīva vai reālas dzīves parādības ietvērumā dažādas struktūras sacerējumos bez tiešas šo žanru saskares. Tāpēc šinī darbā lietosim terminu žanru mijšakarības, ietverot šinī jēdzienā žanru ekvifunkcionalitāti, viena žanra iekļaušanos citā žanrā, vairāku žanru savstarpēju ģenētisku saikni, kā arī dažādu līmeņu tipoloģiskas līdzības.

¹ Веселовский А. Историческая поэтика. Под ред. В. М. Жирмунского. Л., 1940, с. 459—463.

² Niedre J. Latviešu folkloras. R., 1948, 48.—49. lpp.

³ Ozols A. Latviešu folkloras vēstures projekta projekts, 48.—53. lpp. (Rokraksts ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektorā.)

⁴ Turpat, 49. lpp.

⁵ Turpat: «Piemēri no tautasdziesmām, kas nav nošķiramas no sava laika sākām vārdiem»; tāda paša rakstura ir «Piemēri tautasdziesmu un miklu žanra caurlaidībai», 50. lpp.

⁶ Turpat, 51. lpp.: «Pasaku žanrs, tāpat kā tautasdziesmas, ir visai caurlaidīgs — ietver sevī daudzus citus folkloras žanrus savdabīgā, dažreiz iedīgļā veidā.»

Mijsakarību izpausmes veidi, dziļums un intensitāte visai daudzveidīga, atkarībā no tā, kādi žanri kontaktējas, kāds šo kontaktu senums, kāda konkrēto sacerējumu funkcionālā semantika un popularitāte. Šā darba apjoms neļauj kaut cik vispusīgi aplūkot visu latviešu folkloras žanru savstarpējās mijiedarbības rezultātus, tāpēc šoreiz ierobežosimies ar sakāmvārdu un citu latviešu folkloras žanru savstarpējo kontaktu analīzi, raugot atsegt savstarpējās saskaņas un saskares īpatnības, kontaktējoties dažādu žanru sacerējumiem.

SAKĀMVĀRDI UN PARUNAS

Funkcijas un formas ziņā sakāmvārdiem vistuvākais ir parunu žanrs. Abi tie vienlaikus ir gan valodas, gan folkloras parādības, abi funkcionē tikai valodā, sarunā. Arī rakstnieku, žurnālistu darbos, citiem vārdiem, rakstveida (ne mutvārdu) eksistences formā, tie izmantoti darba personāža vai paša rakstnieka valodas kuplināšanai, precizēšanai. Nekad tie netiek izpildīti kā patstāvīgs daiļdarbs, līdzīgi citu folkloras žanru sacerējumiem. Taču izrādās, ka to savstarpējā ietekme mazāka, nekā tas novērojams starp sakāmvārdiem un citiem žanriem.

Parunu un sakāmvārdu saskare lielāko tiesu ir tēlu līmenī. Tā kā abos proverbs žanros tēls ir arī idejas galvenais atsedzējs, saskaņa aptver arī saturu. Parasti parunas iekļaujas plašos, variācijām un variantiem bagātos proverbs tipos, kuru satura izpratne un funkcija vai arī tēlu semantikas izpratne nostabilizējusies; jau tēlu pieminēšana vien liecina par to lietotāja attieksmi pret raksturojamo situāciju, personu vai tās rīcību. Līdz ar to vairs nav būtiskas nozīmes, vai šī attieksme tiek noformēta kā paruna vai kā sakāmvārds. Piemēram, ļoti populāri ir dažādas poē.iskās un sintaktiskās struktūras sakāmvārdi, kuros ietverta tautas pārliedzība, ka slinkums cieši saistīts ar dzīves pirmās nepieciešamības — pārtikas — trūkumu, pat badu: *Sliņķim jāēd bada maize* (FS 834, 2677), *Kas slinko, tas cieš badu* (FS 929, 64061), *Sliņķim ābols mutē nekrīt* (FS 1584, 80) u. c.

Satura un funkcijas ziņā tiem atbilst retoriskā jautājuma formā ietvertas parunas *Kas slinkam dos maizi?* (B 786), *Kas sliņķim dos ābolu?* (FS 796, 2421). Sakāmvārda un parunas ekvifunkcionalitāti pasīpina divi faktori. Pirmkārt, tas, ka abu dominantes nāk no viena semantiskā lauka un to prestatījums, dabiski, pauž adekvātu

saturu, kaut arī sintaktiskā struktūra nav adekvāta. Otrkārt, retoriskais jautājums kā poētiskās izteiksmes veids jau pats par sevi ietver arī atbildi, kas parasti noliedz izvirzīto jautājumu.

Daudzos abu žanru caurlaidības gadījumos, kad paruna ietērpuses retoriskā jautājuma formā, tās funkcionālo un semantisko noiektību pastiprina vēl otrs tēlošanas paņēmiens — paradokss. Piemēram: *Kas āzi cels par dārznieku?* (Br. 74), *Kas āzi cels par dārznieku, kas sliņķi par ķēniņu?* (FS 796, 1626). Pierakstījumi tomēr liecina, ka tautā populārāki bijuši sakāmvārdi, kuros teicēja pozitīvā vai negatīvā attieksme pret doto situāciju parādās ne tikai tēlu sistēmā, bet arī sintaktiskajā struktūrā: *Ne āzis der par dārznieku, ne vista* (v. kaza) *par puķu kopēju* (FS 208, 925; v. FS 1009, 1091), *Necel āzi par dārznieku un runci par piena poda sargu* (FS 1341, 32433) u. d. c.

Paradokss kā tēlošanas paņēmiens ļauj ļoti lakoniski un vienlaikus spilgti raksturot situāciju vai kādas personas rīcību, koncentrējot uzmanību uz tās neparastumu, pretrunu ar veselo saprātu vai vispārpieņemtajiem uzskatiem. Tāpēc daudzas parunas veidotas kā paradoksāls retorisks jautājums arī tādos gadījumos, ja tām līdzās nesastopam kongruentus sakāmvārdus. Piemēram, *Kas nu cūkai dos kartupeļus dēstīt?* (FS 935, 3977), *Kas nabaga bērnam pīrāgu dos?* (FS 1769, 1897), *Kas kalpu kunga godā cels?* (FS 552, 15445) u. c.

Uz līdzīgiem principiem veidojas saikne ar sakāmvārdiem parunās, kas ieguvušas izsaukuma teikuma formu. Piemēram, paruna *Ej nu sasildi ar īlenu ezeru!* (FS 942, 453) liekas ģenētiski saistīta ar sakāmvārdiem *Ar īlenu jūras nesisildīt* (FS 17, 8764), *Ar adatu jūras nesisildīsi* (FS 527, 45499). Tēlu paradoksālais pretstatījums piešķir parunai satura nobeigtības raksturu un funkcijas ziņā pielīdzina to sakāmvārdam.

Tēlu paradoksālitate vieno arī sakāmvārdus un parunas, kuras ietvērušās stāstījuma teikumā formā. Piemēram var minēt parunu, kas raksturo veltīgu darbu: *Ar sietu ūdeni smelt* (LL 572). Vērojot atbilstošā sakāmvārda variāciju daudzveidību, liekas, ka tās veidojušās, izmantojot parunu kā teiciena dominanti, kurai pakļautie tēli variējas atkarībā no situācijas, cenšoties spilgtāk raksturot tās īpatnības: *Ūdeni sietā neiesmelsi* (FS 834, 6473), *Ar sietu mucu nepieliesi* (FS 1225, 28706), *Ar sietu nevar Daugavu izsmelt* (FS 828, 12840) u. c. Kā redzams, nemainīgs paliek tikai nomens *siets*, kamēr verbs *smelt* variējas atbilstoši sakāmvārda tēlotajai darbībai: *neiesmelsi*, *izsmelt* vai arī vispār netiek tieši minēts, kaut gan zemitēkstā jūtams (FS 1225, 28706) — lai mucu ar sietu pielietu, vispirms tanī ir jāiesmeļ ūdens.

Materiāla analīze rāda, ka proverbs tipos, kuros sastopam gan parunas, gan sakāmvārdus, lielāko tiesu kā mākslinieciskās izteiksmes paņēmieni izmantots paradokss. Parādot, cik neiespējama tēlu sistēmā atsegtā situācija, tiek noliegts arī tajos paustais saturs. Un tad ir gluži vienalga, vai tā noliegums sintaktiski noformēts, vai paliek tikai zemtekstā, otrā plānā. Vienlīdz pabeigta doma liekas gan parunās, tiklab metaforiskajās, kā tieši izteiktajās: *Muļķis muļķim ceļu rāda* (FS 1584, 3637), *Akls aklam ceļu rāda* (FS 1600, 1218), gan tāda paša rakstura sakāmvārdos: *Muļķis muļķim nevar ceļu rādīt* (FS 527, 37333), *Akls aklam nevar ceļu rādīt* (FS 70, 4526), *Akls aklam ceļu rāda, abi iekrīt grāvī* (FS 3, 75); vai arī līdzīga satura, gan ar niansi — *bērni vecākus nevar mācīt* parunu un sakāmvārdu variācijas: *Ola vistu māca* (FS 17, 5965), *Vai ola mācīs vistu dēt?* (FS 375, 1845), *Ola dējēju nemācīs* (FS 17, 8781), *Bērni vecākus nemācīs* (FS 13, 751).

Retos gadījumos sakāmvārda un parunas caurlaidība balstās uz tēlu sistēmu, kurā ietvertas dzīvē nozīmīgas reālijas, kas tad arī attiecīgajiem sacerējumiem piešķir satura stabilitāti neatkarīgi no sintaktiskā noformējuma. Piemēram, sakāmvārds *Uz cita birkas savu parādu griezt viegli* (FS 553, 4115) raksturo cilvēku, kurš savus nodarījumus pieraksta citam, īpaši uzsverot, ka tas tiek darīts vieglu prātu. Šis nianse vairs nav parunā *Uz cita koka savu parādu griezt* (FS 186, 94), no kuras sakāmvārds atšķiras tikai ar adverbu *viegli*. Taču pati situācija, kad notiek atbildības novelšana uz cita pleciem, vienlīdz spilgti raksturota gan sakāmvārdā, gan parunā. Acīmredzot šāda satura stabilitāte sakņojas tēla sistēmā *uz birkas jeb koka parādu griezt*. Birka jeb cetršķautņaina nūja, uz kuras uzgriežot robiņus, feodālismā tika kārtotas gan parādu, gan klaušu darbu saistības ar muižu, savā laikā bija ikvienam saprotama realitāte. Līdz ar to šais tēlos ietvertā doma, neatkarīgi no tās sintaktiskās pabeigtības, skan kā pilnvērtīgs spriedums, vērtējums.

Precīzai satura izpratnei vajadzīgs arī sintaktiski pabeigts domas ietērpis, tāpēc tēlu sistēmas, kas būtu kopīgas parunām un sakāmvārdiem, sastopam samērā maz.

SAKĀMVĀRDI UN MĪKLAS

Ļoti īpatni veidojies sakāmvārdu un mīklu caurlaidības process. Tā rezultātā radušās daudzveidīgas poētiskās struktūras un funkcionālās mijiedarbes formas. To nosaka vispirms jau lielais formas

un tēlošanas paņēmieni līdzīgums. Uz šo momentu, raksturodams sakāmvārdu īpatnības, norāda jau literatūras kritiķis T. Zeiferts: «Mīklām tie līdzinās tanī ziņā, ka tanīs aiz vārdu nozīmes palaikam meklējama kāda cita, bet atšķiras no tām ar to, ka mīklās meklējamais iztulkojums noved pie konkrēta priekšmeta, bet sakāmos vārdos pie dziļākas abstraktas domas. Abi šie burtniecības veidi nodarbina galvenā kārtā prāta spējas, sakāmos vārdos ne tik daudz attapību, kā nosvērtu pārbaudu un gudrību.»⁷

Visvienkāršākā abu žanru caurlaidības forma ir sakāmvārda pārvēršana mīklā, sadalot pirmo jautājumā un atbildē, kuri veidojas tikai no sakāmvārdā izmantotās leksikas. Šādas mīklas funkcija šķiet tikai viena — noskaidrot, vai pārbaudāmā persona resp. adresāts attiecīgo sakāmvārdu zina. Pieņēmumu par sakāmvārdu kā primāro šādos gadījumos vedina izvirzīt divi faktori. Pirmkārt, kā to norāda mīklu pētniece A. Ancelāne, jautājumu mīklas kā žanra paveids kļūst pazīstamas līdz ar latviešu valodā iespiesto grāmatu un citu rakstu parādīšanos.⁸ Otrkārt, kā sakāmvārdi šādas poētiskās struktūras lielāko tiesu ir internacionāla rakstura, kas liecina gan par to senumu, gan par plašo izplatību. Protams, dažkārt var iznirt arī jautājums — vai tiklab sakāmvārds, kā arī mīkla latviešu folklorā nav tiešs aizguvums no kādas citas tautas repertuāra.

Tādas pārdomas rodas, piemēram, sakarā ar jautājuma mīklu *Kam ir visu garākās rokas? — Ķeizariem un kungiem* (FS 17, 349, 69), kas liekas atvasināta no internacionāla sakāmvārda (sk. DR I, 717; PP 77; SmT 178), kam latviešu folklorā sastopamas vairākas variācijas: *Valdniekiem garas rokas — tālu sniedz* (FS 1584, 4210), *Valdniekam garas rokas* (FS 1084, 6451) u. c. Sakāmvārda fiksējums pirmajos rakstu pieminekļos: *Kungu rokas tāju snēdz* (LL 309) tomēr pieļauj iespēju, ka arī pāreja no vienas žanra sistēmas citā var būt vairākus gadsimtus sena.

Tāda paša rakstura (un arī senuma) abu žanru transformācija vērojama, konfrontējot mīklu *Kas ir vislielākā bagātība? — Veselība* (FS 922, 1477) un populāru sakāmvārdu, kas dažādās sintaktiskās struktūrās variē šo pašu domu: *Veselība pārāka par bagātību* (FS 1225, 3191), *Veselība — dārgākā manta* (FS 1900, 592) un vēl daudzas citas līdzīgas variācijas.

Paralēles šim sakāmvārdam sastopam arī lietuviešu folklorā, pie kam jau XVII—XVIII gs. publicējumos (LST 205). Šis fakts, tāpat kā iepriekšējā gadījumā, var liecināt arī par seniem abu žanru kontaktiem.

⁷ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture, 1. sēj. R., 1922, 202. lpp.

⁸ Ancelāne A. Ievadam. — Grām.: Latviešu tautas mīklas. R., 1954, 7. lpp.

Bez paralēlēm un senām rakstu liecībām ir vēl kāds piemērs par sakāmvārda *Glāzē noslikst vairāk nekā jūrā* (FS 3, 143) un mīklas *Kur sliks vairāk nekā jūrā?* — *Šnaba glāzē* (FS 23, 3599) caurlaidību.

Visos šais gadījumos abu žanru kontaktu rezultātā tēlu semantika nemainās; būtībā arī to funkcija neizmainās — gan vienā, gan otrā žanrā tai ir informatīvs raksturs.

Vairumam kontaktu rezultāti visai daudzveidīgi, kaut arī nereti mīklu un sakāmvārdu poētiskā un sintaktiskā struktūra ir identa. Daļa šo atbilstību saistās arī ar identu saturu un funkciju. Tāds piemēram, ir sakāmvārds *Sien kā suni, mīļo kā sirdi* (FS 900, 859), kam pievienots teicēja paskaidrojums, ka to saka, tinot mazu bērnu autiņos. (Tēls īsti izprotams, ja atceramies, ka vēl mūsu gadsimta pirmajā pusē autiņos ietītu bērnu mēdza nosaitēt ar jostu.)

Šķiet, ka šai gadījumā primaritāte pieder populārajai mīklai: *Kā sirdi mīļo, kā zagli sien — Mazu bērnu tin autiņos* (FS 941, 3862), *Sien kā zagli, glabā kā sirdi — Stūķa bērns* (FS 1730, 5204), *Kā zagli sien, kā brāli raisa — Mazs bērns jostiņā* (FS 840, 328), kuras varianti fiksēti dažādās variācijās visos Latvijas novados.

Situācija, ko attēlo mīkla, tik ļoti saaugusi ar tēliem, ka, sastopoties ar tiem dzīvē, atmiņā atāust arī tās atainojums mīklā. Būtībā arī sakāmvārds ir ieguvis mīklas raksturu, tikai atminējums šai gadījumā nav jāizsaka vārdos, jo tas uztverams vizuāli.

Jau ar nedaudz atšķirīgu saturu un funkcijas niansi un līdz ar to arī ar ģenētisko attieksmi pret mīklu vērtējams pēdējam variantam tuvs sakāmvārds *Sien kā zagli, raisa kā brāli* (FS 625, 289), ko lieto kā norādījumu, lai vezumu labi nosien. Tā variācija *Kā zagli sien, kā brāli ved* (FS 1620, 2254) savukārt pilnīgi saskan ar populāru mīklu par vezumu (FS 17, 3170). Šai gadījumā mīklas un sakāmvārda funkcija vairs tik pilnīgi nesaplūst, kaut arī tēlu semantiskā viennozīmība paliek. Ja iepriekš sakāmvārds, tāpat kā mīkla, bija galvenokārt tikai fakta konstatējums, tad pēdējā gadījumā tam ir didaktiska funkcija. Taču kā vienā, tā otrā gadījumā raksturojamais objekts sakāmvārdā, tāpat kā mīklas uzdevumā ietverts netiek.

Šie piemēri interesanti arī no tēlošanas paņēmieni un žanru ģenēzes problēmas viedokļa, jo uzskatāmi parāda, kā uz asociatīviem pamatiem var rāsies metaforas, kas tiek izmantotas dažādos žanros visai atšķirīgu, tikai ar vienu kopīgu elementu saistītu parādību raksturošanai. Bet varbūt analizētie sacerējumi kādreiz nav piederējuši dažādiem žanriem? Varbūt te jārunā par žanru ekvifunkcionalitāti, nevis par caurlaidību vai mijiedarbi?

Līdzīgas pārdomas rodas, salīdzinot mīklu par zagli *No adatas iesāk un ar zirgu pabeidz* (FS 834, 1896) ar tāda paša formulējuma ļoti populāru sakāmvārdu (FS 929, 62321). Arī šeit raksturojamais objekts sakāmvārdā, tāpat kā mīklas uzdevumā minēts netiek. No tēlu sistēmas izrietošā sakāmvārda vispārinātā nozīme *No sīkuma iesāk, ar kaut ko lielu beidz* pieļauj tā funkcionēšanu visdažādākajos konkrētos gadījumos, kad radusies atbilstoša situācija. Taču materiāli par sakāmvārda funkcionēšanu rāda, ka tas lietots tikai sakarā ar zagšanu kā brīdinājums, aizrādot, ka nepieciešams pievērst uzmanību arī sīkām zādībām, jo tās var novest pie visai lieliem pārkāpumiem. Tātad — tēlu nozīmes traktējums mīklā un sakāmvārdā ir idents. Vai tas būtu skaidrojams ar mīklas primaritāti? Apstiprinošai atbildei kritiski pieiet liek divi fakti. Pirmkārt, šis brahiloģisms kā mīkla sastopams tikai dažos pierakstos. Otrkārt, sakāmvārda funkcijā tas ir internacionāla rakstura. Identā formulējumā to sastopam ģermāņu-romāņu sakāmvārdu krājumā (DR II, 387); to zina arī lietuvieši (PP 128; 222). Pēc tā vispārinātās nozīmes modeļa radīti arī sinonīmi varianti. Lietuvieši pretstatījuši arī tēlus — nazi un zirgu: *Nuo peiliuko — ant arkliuko* (PP 222). Krievu folklorā sastopam izvērstākas formas sakāmvārdu, kurā ietverts arī tiešs norādījums uz funkciju: *Кто крадет ящю, крадет и курицу*.⁹

Iespējams, ka šo sacerējumu pamatā sens internacionālas cilmes modelis, kura realizācijai izmantotas gan kopīgas, gan arī katrai tautai īpatnas metaforas.

Līdzīga rakstura mijiedarbes procesu vērojam arī mīklās un sakāmvārdos, kuru tēli saistās ar šķietami jaunāku laiku parādībām. Piemēram, mīkla par ārstu: *Slims veselo baro* (FS 922, 620) un tāda paša formulējuma sakāmvārds (B 256), kuru arī gribas attiecināt uz mīklā raksturoto sitāciju. Šo pārliecību pastiprina lietuviešu paralēles, kurās situācijas nozīme norādīta tieši: *Daktarai badu dvestu, jei žmonės nesirgtu* (Dakteri badu mirtu, ja cilvēki nesirgtu; PP 172). Taču latviešu sakāmvārda dažādo variāciju (LSP 6606—6608) tēlu semantikas analīze liek būt piesardzīgiem un atcerēties, ka slimības un dziednieki pavadījuši cilvēku visā tā vēsturiskās attīstības gaitā. Dažādie tautas zintnieki atlidzību gan laikam saņēma natūrā, tāpēc arī radusies metafora *baro*.

Tēlu sistēmas līmenī atsedzas mīklu un sakāmvārdu žanru caurlaidības izpausmes lielākā daļa. Kaut gan tūdaļ jāpiebilst, ka pilnīgi identī gadījumi sastopami visai maz. Piemēram, populārais proverbs *Kā vējš skrien, kā miets*

⁹ Cabuliņa D., Ozoliņa N., Plēsuma A. Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca. R., 1965, 45. lpp.

atduras (FS 23, 15288), kas sastopams jau XVIII gs. publicējumos (NLGr 190), identā formulējumā pazīstams arī kā mīkla ar atminējumiem *vabolīte* (FS 565, 330) un *zaķis* (FS 968, 325). Šai gadījumā mīklas atminējums izklausās it kā sakāmvārda vispārinājuma konkretizācija, izmantojums reālas parādības raksturojumam; citiem vārdiem sakot — mīkla atsedz divas no daudzajām iespējamajām sakāmvārda situācijas nozīmēm.

Līdzīgas kvalitātes sakarība saskatāma, pretstatot sakāmvārdu *Otram rāda, pats neredz* (FS 1177, 5708) un mīklu *Citam rāda, pats neredz* (FS 73, 110). Sakāmvārds iekļaujas plašā, sinonīmiem variantiem bagātā tipā, kura variācija *Akls aklam ceļu rāda* (FS 1600, 1218) sastopama daudz tautu folklorā. Šai tipā ietilpstošo variantu pārnestā nozīme *Muļķis muļķi nevar mācīt* ierindo to gudrības un muļķības tematikā. Mīklas atminējumi turpretī liecina par pretēju attieksmi pret tēlu sistēmā ietverto saturu. Ja mīklas formulējuma *Pats akls, citam ceļu rāda* (FS 17, 2611) atminējums skan *Ceļa rādītājs*, tad paradoksālā situācija mīklas sacerētāja interpretācijā tiek vērtēta pozitīvi. A. Ancelāne norāda, ka līdzīgi formulētam uzdevumam atminējums var būt arī karte, kilometru stabs, vēja rādītājs.¹⁰ Šis mīklas it kā diskutē ar sakāmvārda satura vispārinājumu, uzsverot, ka arī no akla var iegūt informāciju par pareizo virzienu, tikai pašam jābūt pietiekami redzīgam. Sakāmvārda kategorisko noliegumu *Akls aklam nevar ceļu rādīt* (FS 70, 4526) savukārt tikpat kategoriski noliedz mīkla *Ne acu, ne ausu, bet aklu vadā* (atminējums — *spieķis*) (FS 553, 3486).

Spriežot pēc atminējumiem, visas citētās mīklas, izņemot pēdējo, ir jaunākas cilmes. Tāpēc ir pamats tās vērtēt kā sakāmvārda tēlu sistēmas izmantojumu pamatos savstarpēji atšķirīgu, bet ar kādu vienu elementu saistītu parādību raksturojumam. Un vienlaikus tās šķiet arī kā jaunākas paudzes protests pret iesīkstējušiem tradicionāliem uzskatiem.

Domu par sakāmvārda primaritāti pastiprina arī fakts, ka tas pieder pie plaša internacionāla tipa, kam paralēles sastopam ne tikai tuvāko radniecīgo tautu — lietuviešu (LST 249; PP 162; SmT 4309), krievu (D 428, 458), pārējo slāvu tautu (Č 30; 258) folklorā; to pazīst daudzas ģermāņu-romāņu tautas (DR I, 248), kā arī visai tālas austrumu tautas (ПНН В 159; 326; 409; 462 u. c.). Acīmredzot sakāmvārdos šī tēlu sistēma vērtējama kā tradicionāls tēlošanas paņēmiens, kam attiecībā pret citiem žanriem piemīt tipoloģisku līdzību raksturs.

Dažkārt abos žanros sastopam vienādas poētiskās

¹⁰ Ancelāne A. Latviešu tautas mīklas, 94. lpp.

struktūras sacerējums, taču satura kopsakaru starp tiem grūti atrast. Piemēram var minēt samērā populāru, baltu areālam piederīgu sakāmvārdu tipu, kura vispārinātā nozīme ietverta variantā *Jo vecāks, jo gudrāks* (FS 135, 20). Tā sinonīmie varianti *Kaķis iet vecumā, nagi — asumā* (FS 929, 22963) un *Jo vecāka vista, jo asāki nagi* (FS 17, 20813) sasaucas ar gandrīz idenā formulējuma populārām mīklām par slotu (LTM 2990—2993). Taču šo tēlu funkcionālā semantika visai atšķirīga. Ja sakāmvārdā iešana vecumā traktējama kā pozitīva parādība, saistīta ar dzīves pieredzes, uztveres asuma pieaugumu, tad mīklā tā rāda raksturojamā objekta kvalitātes zuduma procesu — noslaucīta slotā der vairs tikai pārāk netīras grīdas beršanai. Taču tēlu izmantojums kā ražana ietvaros mērķtiecīgs un ietilpīgs.

Atsevišķos gadījumos vienādās poētiskās struktūras sakāmvārdu žanrā šķiet mazāk izprotamas un līdz ar to arī mazāk iederīgas. Piemēram, samērā neskaidra sabiedriskā funkcija kā sakāmvārdam ir metaforai *Vasaras acis, ziemas zobi* (FS 759, 497). Kompozīcija, tēlu pretstatījums dod iespēju iekļaut to tipā, kura raksturīgākie varianti *Mutē medus, sirdī ledus* (FS 17, 69), *Dievs mutē, velns sirdī* (FS 527, 8421), *Dieva darbi, velna padoms* (FS 739, 4007) u. c. (sk. LSP 3968—4007) veidoti pēc līdzīga modeļa un vērsti pret izlikšanos, lišķību. Mīklas atminējums — *Saule un aukstums* (FS 543, 103) — rāda, ka šai žanrā metaforas raksturo dabas parādības.

Plaša izplatība, pie tam ar paralēlēm lietuviešu folklorā (PP 268; SmT 2554) ir sakāmvārdam: *Kur putni skrien, tur spalvas krīt* (FS 1766, 51), *Ir putniem nokrīt spalvas* (FS 796, 5783). Tas izmanto's lauku proletariāta dzīves apstākļu raksturojumam, kad Jurgu dienā, pārceļoties no viena saimnieka pie cita, aizvien gāja zudumā kāds iedzīves priekšmets (FS 609, 5474). Bet tikpat spilgti ar to vērtējams cilvēks, kas nevietā nomet savas drānas. Taču kā vienai, tā otrai sakāmvārda situācijas nozīmei nav nekā kopīga ar līdzīga mīklas formulējuma *Gulbji skrien, spalvas put atminējumu Sniega mākonis* (FS 917, 4086). Arī šai gadījumā žanru caurlaidība izpaužas tikai tēlu līmenī, bet ne to funkcionālās semantikas līmenī.

Poētiskās izteiksmes saikne vieno arī sakāmvārdu *Citam kalpo, pats sevi deldē* (FS 1225, 5613) ar daudzos variantos un variācijās pierakstītu līdzīgas struktūras mīklu: *Citam kalpo, pats sevi tērē* (FS 877, 1275), *Citam labu dara, pats sevi posta* (FS 1730, 13546). Mīklas uzdevuma tēlu sistēmā ietvertu domu par pašai uzdevīgu vai arī pietiekami neatļautu darbu vēl spilgtāku, pat vizuāli uzveramu padara atminējums — *svece*. Šķiet, ka tieši šis mīklas kā pilnvērtīgi izveidota, noapaļota mākslas darba emocionālais izteiksmīgums radījis pamatu tās alegoriskā uzdevuma patstāvīgai dzīvei

sakāmvārda funkcijā, paplašinot tās iedarbības lauku, pārceļot to no materiālās pasaules semantiskā lauka uz cilvēku savstarpējām attieksmēm. Tā sacerējums, pāriedams no vienas žanru sistēmas citā, maina arī savu sabiedrisko funkciju — no mākslas darba, kam galvenā ir informatīvā funkcija, kļūst par morālo, bet varbūt arī sociālo attieksmju vērtētāju.

Pie līdzīgām atziņām nonākam, analizējot sakāmvārdu *Kad ezers izsīkst, vārnas sakrīt* (FS 929, 4707), kas ar savu pārnesto vispārināto nozīmi — «kad vienam slikti klājas, negodīgi cilvēki cenšas iedzīvoties uz viņa nelaimes» — iekļaujas ļoti plašā tematiskā ciklā, kurā apvienojas vairāki tipi ar daudziem variantiem un variācijām (sk. LSP 2664—2683). Tāpat daudzveidīgi ir līdzīgas poētiskās struktūras mīklas varianti. To metaforas nāk no viena semantiskā lauka, taču negatīvas noskaņas tēlojums jūtams tikai vienā, gan populārā, versijā, kuras uzdevums saskan ar sakāmvārdu *Ezers izžūst, vārnas sakrīt* (FS 828, 5850). Mīklas uzdevuma tēlos iemītošo kritisko attieksmi šoreiz mazina atmiņējums — *Bļodu izēd, karotes samet iekšā*, kam saistījumā ar uzdevumu paliek tikai informatīvā funkcija bez īpašas emocionālas slodzes. Vārna parasti folklorā ir plēsonības, mantkārības simbols, kas dažādo žanru sistēmu sižeta risinājumā arī attiecīgi novērtēts. Mīklā attieksme pret to ir neitrāla; par to liecina arī variācijas, kur vārnu aizvieto folkloras tradīcijā pozitīva satura simboli *raudaviņas* (FS 17, 1153), *irbes* (FS 1730, 18678), *zivis* (FS 543, 20) vai arī tēli, kam pašiem par sevi nepiemīt īpaša emocionāla nokrāsa: *dīķītī samestas laipiņas* (FS 527, 36964), *airītes* (FS 1730, 24303), *sakārņi* (FS 129, 1767) u. c. Kā norāda A. Ancelāne, vārnas tēls mīklā ienācis uz krāsu saskaņas pamata: «melns vārns — koka karotes, kas no lietošanas ar laiku kļuvušas melnas, tādēļ mīklās tās dēvētas par vārnām» (LTM 85. lpp.). Liekas, ka šāda tradicionāla tēla izpratnes maiņa saistījusi arī dažu mīklas teicēju uzmanību un tāpēc radusies versija, kurā jau pašā uzdevumā raudzīts dot tai skaidrojumu: *Mazs mazs dīķītis, Pilns pelēku vārnu, Visas knābā cita labā* (FS 1730, 10966). Tātad šai gadījumā sacerējuma žanriskās piederības maiņas cēlonis ir bijis galvenokārt formas elements — tēlu sistēma un tās spēja iekļauties līdzīgās struktūrās ietvertajā tēmā.

Visos analizētajos piemēros žanru caurlaidība saistījās tikai ar mīklas uzdevumu. Atmiņējums vai nu nemaz nav ietekmējis sakāmvārda semantiku, vai arī salīdzinājuma procesā piešķīris tam zināmu emocionālu nokrāsu.

Daudzveidīgi un poētiskās izteiksmes veidošanas principu ziņā interesanti ir sakāmvārdu tipi, kuros gan kompozīciju un tēlu sistēmu, gan funkciju ietekmējušas

mīklas kā māksliniecisks veselums, t. i., uzdevums kopā ar atminējumu; turklāt tieši atminējums piešķir tiem lielāku tēlainību. Šāda tēlu semantikas maiņa un sabiedriskās funkcijas pārnesums atsedzas, piemēram, konfrontējot mīklu par *ķīli* — *Jo dzen, jo lien; jo sit, jo plēš* (FS 880, 923) un variācijām bagāto sakāmvārdu tipu, kurā daži varianti visai tuvi mīklas uzdevumam: *Kā dzen, tā iet; kā spēj, tā kāpj* (FS 884, 1420), *Kā dzen, tā skrien* (FS 529, 1664). Taču populārāks ir variants, kurā ietverts arī mīklas atminējums: *Kā ķīli dzen, tā ķīlis lien* (FS 73, 340), kā arī tā variācijas, kurās *ķīlis* aizstāts ar tā sinonīmu *vadzis* (FS 3, 218) vai *nagla* (FS 231, 506).

Sakāmvārda dažādo variāciju tēlu semantika saistās ar nelabprātīgu, piespiedu darbu, ko tautā mēdz saukt par izdzīšanu. Piepriešanas procesu kā būtiskāko ķīļa raksturojumam izceļ arī mīklas uzdevums. Tā iznāk, ka abu žanru sacerējumus vieno tiklab tēli, kā arī to pārnestā nozīme, kaut gan mīklai joprojām kā galvenā paliek informatīvā funkcija, bet sakāmvārdā tēlu sistēma iegūst pilgti izteiktu šķirisku raksturu.

Mīklu un proverbu saskares gadījumu, kad vienam žanram raksturīgo tēlu semantiskā funkcija pārnesta uz citu žanru sistēmu, ir lielāks skaits. Lielāko tiesu tēli nāk no mīklām, kurās tie ieguvuši stabilu, tradicionālu saturu, tā ka, minot uzdevumu, pats par sevi prātā nāk atminējums, un otrādi — objekta pieminējums visai bieži asociējas ar uzdevuma metaforām. Piemēram, mīklās par vēju raksturojumam izmantota personifikācija: *Bez roku, bez kāju, ap pakšiem dauzās* (FS 906, 2496). Parunā savukārt izmantota tieši šīs dabas parādības īpatnība — kļūt visvairāk jūtamai, apejot lielākus šķēršļus, — attiecinot to uz nenosvērtu cilvēku: *Dauzās kā vējš gar pakšiem* (v. *stūriem*) (FS 640, 1764; v. FS 1900, 636).

Mīklas uzdevuma un atminējuma kopīgā tēlu sistēma proverbos izmantota arī cilvēka ārējā izskata raksturojumam. Visā republikas teritorijā sastopama mīkla par odu *Mīklu tēvs likām kājām* (FS 196, 424) un *Meža ķēniņš likām kājām* (FS 1730, 34721). Abu šo mīklu tēlu kontaminācijas rezultātā radusies paruna *Līkas kājas kā mīklu ķēniņam* (FS 451, 449), kuras pareizai izpratnei un raksturojamās personas vērtējumam nepieciešams atcerēties mīklas objektu.

Tēlu izmantojuma ziņā līdzīga rakstura mīklas un sakāmvārda saskaņā sastopam dažādas tematikas un funkcijas sacerējumos. Taču vienlaikus vērojamas arī tēlu mijiedarbes savdabības. Piemēram, mīklā par zāģi dažos variantos izcelta darba procesa akustiskā īpatnība: *Kodējs klieudz, kožamais klusu cieš* (FS 730, 18345), *Pats kož, pats bļauj* (FS 584, 406) u. c. Viena no šā mīklu tipa variācijām

Otram kož, pats klie dz (FS 527, 27474) sastopama identā formulējumā arī kā sakāmvārds (FS 1900, 1736), kas iekļaujas plašākā tipā, kura vispārinātā nozīme ir *Pats dara, otru vaino* (sk. LSP 3854 — 3864). Taču citētā varianta saistījums ar mīklas objektu dažu teicēju apziņā bijis tik ciešs, ka atminējums ietverts sakāmvārdā kā salīdzinājums, tā pastiprinot metaforas funkcionālo iedarbību: *Kā zāģis — pats kož, pats klie dz* (FS 1268, 634). Tomēr no hipotēzes par mīklas primaritāti liek atturēties daudzie sinonīmie sakāmvārdi, kas liecina, ka to modelis bijis produktīvs ilgu laiku. Šādu domu pastiprina arī fakts, ka dažām sakāmvārda versijām paralēles sastopam arī lietuviešu folklorā (PP 402; SmT 3216). Acimredzot šai gadījumā jārunā par tradicionālu poētiskās izteiksmes modeli, kas izmantots dažādiem žanriem piederošu sacerējumu radīšanā.

Tēlu funkcionālās semantikas raksturs šai gadījumā saskan ar iepriekšējiem — līdzīgā poētiskā struktūrā ietverts dažāds saturs. Mīklā tas ir konkrēts objekts, precīzāk sakot, — konkrēts darbaprocess. Sakāmvārdātēli traktēti morālā aspektā, runājot par cilvēku savstarpējām attiecībām.

Sarežģītāks savstarpējas ietekmes process atsedzas, konfrontējot mīklu par krāsni — *Kas ziemu vismīļākais draugs, pa vasaru tukšais trauks* (FS 634, 25) un sakāmvārdu, kas raksturo neīstu draudzību — *Pats labais draugs kā caurais trauks* (FS 90, 903). Sakāmvārds ar saviem tēliem sakņojas internacionālā tipā, kurā viltus draudzības tēlojumam izmantotas alegorijas par pilniem traukiem un klātiem galdiem, kas pulcē daudz draugu (sal. DR I, 494; 506—509; 296; D 777 u. c.). Cienastam beidzoties, beidzas arī draudzība. Latviešu folklorā vispopulārākā struktūra *Pie pilnas bļodas draugu daudz* (FS 70, 476) ar daudzām, tāpat populārām variācijām. Viena no tām *Pie pilnas bļodas draugs, pie tukšas ienaidnieks* (FS 358, 162) poētiskās struktūras ziņā savukārt saucas ar iepriekšminētās mīklas variāciju *Pa vasaru ienaidnieks, bet ziemu draugs* (FS 527, 27187). Variantu un variāciju daudzveidība un kvantitāte liecina par abiem žanriem piederīgo sacerējumu ilgstošu un aktīvu dzīvi folkloras tradīcijā. Abos žanros ietilpstošos tipus vieno gan poētiskā struktūra, gan tēlu sistēmas semantika. Gan vienā, gan otrā pretstatīti tēli *draugs* un *caurais resp. tukšais trauks, draugs* un *ienaidnieks*. Mīklas tēliem šoreiz bez informatīvās funkcijas piemīt arī emocionālā funkcija. Un arī tā rada saikni starp abiem žanriem, vienojot tos arī vispārinātā satura aspektā. Gan mīkla, gan sakāmvārds raksturo draudzību, kas pastāv tikai tik ilgi, kamēr vienam partnerim tas ir izdevīgi. Pie tam interesanti, ka šoreiz sakāmvārdā izmantotā leksika vairāk saistās ar materiālajiem labumiem, bet mīkla, arī operējama ar

materiālās semantikas laukam piederošiem tēliem, tomēr vairāk akcentē emocionālo pusi. A. Ancelāne, analizējama mīklas tēlu semantiku, saista to ar siltumu, kas ir viens no krāsns vērtības kritērijiem: no tā arī atkarīga cilvēka attieksme pret šo objektu — ja ziemā silti sakurināta krāsns ir draugs, vectēvs vai vecmāte, kam katrs «sniedz» roku (sk. LTM 1595—1596), tad karstajā vasarā no siltas krāsns visi vairās.¹¹ Tādā kārtā mīklas uzdevumā izmantotā personifikācija cilvēku attieksmju aspektā piešķir emocionālo nokrāsu arī materiālā objekta tēlojumam. Tas viss liek domāt, ka gan mīklas, gan sakāmvārda radīšanā izmantoti stereotipi tēli un tēlošanas paņēmieni, kas laika gaitā ieguvuši polifunkcionālu raksturu. Tā rezultātā radušās dažādas poētiskās sistēmas ar atšķirīgām sociālajām funkcijām un piederību dažādiem žanriem.

Visai sarežģīts mijiedarbes process noritējis, veidojoties abos žanros sacerējumiem, kuru tēlu sistēmas pamatā ir uguns un dūmu pretstatījums vai to savstarpējas cēloņsakarības un nosacītības atsegums. Proverbos populārāki ir sacerējumi, kur dažādās sintaktiskajās struktūrās uzsvēta dūmu atkarība no uguns, un otrādi: *Kur dūmi, tur uguns* (FS 464, 1850), *Dūmi nav bez uguns* (FS 393, 824), *Bez uguns nav dūmu* (FS 1599, 1961) un tml., kas funkcionē sadzīvē kā norādījums, ka tenkām, dažādām runām «kāds pamats tomēr ir» (FS 23, 11714). Mīklās turpretī atbilstoši žanra specifikai izcelta abu tēlu cēloņsakarības vizuālā puse: *Zirgs stallī, aste ārā — Uguns plīti, dūmi nāk pa skursteni laukā* (FS 929, 23596), *Tēvs vēl nav piedzimis, dēls jau jumta galā — Uguns, dūmi* (FS 279, 206), *Nav zirgs vēl iejūgts, jau aste gaisā* ar adekvātas sintaktiskās struktūras atminējumu *Nav uguns iekurts, jau dūmi gaisā* (FS 17, 7712). Pēdējais savukārt sasaucas ar visai tuvas sintaktiskās un poētiskās struktūras populāru sakāmvārdu *Uguns vēl nedeg, dūmi jau jumtā* (FS 1493, 4060), kura tēli raksturo tenkotāju tieksmi steigties notikumiem pa priekšu.

Būtībā abus sacerējumus vieno reāla dabas aina. Mīklā tā veido sacerējuma saturu, kura atsegšanai, labākai izpratnei izmantoti tēli no cilvēku dzīves vai arī darbības ainas. Sakāmvārdā turpretī notiek tēlu semantikas pārnesums no dabas uz cilvēku sadzīvi; dabas tēli tiek traktēti morālajā aspektā. No leksikas abos žanros adekvātas tikai dominantes *dūmi* un *uguns*, kamēr palīgvārdi aizstāti ar funkcionālajiem sinonīmiem: *nedeg* = *nav iekurts*; *gaisā* = *jumtā*.

¹¹ Ancelāne A. Latviešu tautas mīklas, 161. lpp.

Dzīves vērojumā izaugušais tēlošanas paņēmiens — dabas pārādību raksturot ar alegorijām no cilvēku dzīves, cilvēku attiecībām, un otrādi — cilvēkus, viņu morāli vērtēt ar dabas ainu starpniecību, tautas dzejā visai parasts. Uz šā pamata arī kontaktējas vairāki plaši miklu un sakāmvārdu tipi, izmantojot dažādus mākslinieciskās izteiksmes paņēmienus.

Kā spilgtu piemēru vēl var minēt sakāmvārdu tipu, kas aptver gan tiešā nozīmē izprotamus variantus, gan arī alegoriskus tēlojumus. Mazāk populārs, toties precīzi tipa ideju atklājošs ir variants, kurā trops, šai gadījumā — sinekdoha — aptver tikai teikuma daļu: *Tukšā galvā allaž daudz lepnības* (FS 67, 2234). Sinekdoha saglabājas arī alegoriskajā variantā, kur domas spilgtākai atklāšanai un sakāmvārda funkcionālās iedarbības pastiprināšanai izmantoti tēli no augu valsts: *Pilna vārpa galvu noliec, tukša paceļ* (FS 1753, 174). Populāri arī varianti, kuros sinekdoha atmesta, jo ar to izteiktā tēlu sistēmas detaļa būtībā ietveras pašā metaforā: *Tukša vārpa augstu stāv* (FS 1756, 1528), *Tukša vārpa lepni stāv, pilna noliekusies* (FS 997, 1528).

Savukārt miklas uzdevumā par miežu vārpu raksturojumam izmantota personifikācija: *Mazs mazs vīriņš, bārdiņa gaisā* (FS 556, 655), *Kā aug lielāks, tā galvu kar zemāk* (FS 740, 2976).

Šeit miklu un sakāmvārdu saista vārpa tēls, kurš vienā gadījumā izmantots kā raksturojamais objekts, otrā — kā ļoti piesātināts cilvēka ārējās uzvedības un garīgās vērtības savstarpējās nosacītības vērtētājs. Sasaucas arī leksēmas, kas atsedz tēlojamā objekta stāvokli — *augstu stāv, bārdiņa gaisā, galvu noliec, galvu kar zemē* — un ir būtiski nozīmīgas attiecīgā sacerējuma idejas atsegumam.

Un beidzot mījsakarības piemēri, kas liek domāt par tradicionāliem poētiskās izteiksmes modeļiem, kuri var gan patstāvīgi radīt līdzīgas struktūras dažādās žanru sistēmās, gan arī atvieglot pāreju no vienas sistēmas citā. Sakāmvārdu un miklu šai gadījumā parasti saista poētiskās izteiksmes detaļu savstarpēja maiņa — miklas objekts sakāmvārdā lielāko tiesu ietvēries kā idejas nesējs tēls; miklas uzdevumā savukārt parādās kāds sakāmvārda pārnestās nozīmes atsedzējs elements. Šāds stereotips modelis parasti izrādās produktīvāks kādā vienā žanrā, par ko liecina variantiem un variācijām bagāti tipi. Tas savukārt vedina izvirzīt to kā primāru salīdzinājumā ar žanru, kurā attiecīgais modelis pārstāvētsniecīgā skaitā. Piemēram, grūti piedēvēt prioritāti dažos variantos fiksētajai miklai par cini *Mazs mazs vīriņš gāž lielu vezumu* (FS 73, 295), kura variācija *Mazs cinis lielu sienu vezumu apkārt gāž* fiksēta jau Fīreķera vārdnīcas rokrakstā (312. lpp.). Sakāmvārds iekļaujas

plašākā tipā, kurā sastopam gan tieši saprotamu spriedumu — *Mazs nieciņš dažreiz lielas nelaimes cēlonis* (FS 1262, 3311) —, gan arī dažādās metaforās ietvertus sinonīmus variantus — *Mazs celmiņš vezumu apgāž* (LL 300), *Mazs cirvītis gāž lielu koku* (FS 1713, 3746), *Mazs zobenīt's gāž veselu pulku* (FS 1765, 652) un citus. Šis modelis «mazam cēlonim lielas sekas» populārs un produktīvs daudzū tautu proverbos, kur tas realizējies gan identos, gan arī savdabīgos tēlos ietvertos sacerējumos (sal. DR I, 527; 918).

Vispārinātā satura un poētiskās struktūras ziņā šai tipā iekļaujas otrs tikpat populārs internacionāla rakstura sakāmvārds *Maza dzirkstele nodedzina lielu mežu* (FS 3, 2679; sal. DR I, 527; Č 303—304) ar daudzām sintaktiski atšķirīgām variācijām, no kurām viena *No dzirksteles dažu reizi top uguns liksta* fiksēta jau 1685. gadā publicētajā J. Langija vārdnīcā,¹² bet cita — *No dzirksteles daždien liels uguns ceļās* (LL 257) — gadsimtu vēlāk Vecā Stendera vārdnīcā.

Latviešu folklorā sakāmvārds savukārt ģenētiski saistīts ar tautasdziesmu, piemēram:

Adatiņa, maza lieta,
Liela darba darītāja.
Uguntiņa dzirkstelīte
Lielu mežu dedzināja.

(FS 1635, 337)

Tautasdziesmas abas puses veidojas no diviem patstāvīgiem aforismiem, kas sakāmvārda funkcijā arī dzīvo atsevišķi. Dziesmas pirmās puses tēli saistās ar konkrētiem priekšstatiem, to ietilpība un līdz ar to arī funkcionēšanas iespējas mazāk plašas — tikai kā augumā maza strādnieka veikuma vērtējums, tāpēc arī kā sakāmvārds tā mazāk populāra. Konkretizācija mazina tēlu semantisko ietilpību, ierobežojot tanīs ietverto vispārinājumu un nozīmes pārnēsumu no lietu pasaules uz cilvēku sadzīves sfēru. Tāpēc arī dziesmas šī puse kā sakāmvārds sastopama visai reti. Kaut gan šai sakarā jāpiebilst, ka sakāmvārdu ar pozitīvu attieksmi pret raksturojamo faktu vispār ir daudz mazāk nekā negatīvo. Acīmredzot to pozitīvā nozīme slēpjas funkcijā — atmaskojot negatīvo, tiek dots ieguldījums arī tā novēršanā; brīdinot par sekām, kādas var radīt attiecīgā rīcība, proverbs iedarbojas kā tās aizkavētājs.

Sakāmvārdu un mīklu salīdzinājums rāda, ka to savstarpējās saiknes visai daudzveidīgas. Abos žanros konstatētas identas

¹² Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciska vārdnīca ..., 61. lpp.

poētiskās struktūras sacerējumi, kas funkcionē gan ar pilnīgi vienādu saturu, gan arī gūstot atsevišķu tēlu vai visas tēlu sistēmas atšķirīgu traktējumu. Šais gadījumos līdzīgums lielāko tiesu skaidrojams ar kopīgu ģenēzi, turklāt kā ierosinātājs faktors bijis gan sakāmvārds, gan arī mikla — vai nu tikai tās uzdevums, vai arī uzdevums kopā ar atminējumu kā vienots māksliniecisks veselums. Iespējama arī abu žanru kādreizējā ekvifunktionalitāte.

Abu žanru mījsakarības lielākā daļa izpaužas tēlu līmenī un acīmredzot sakņojas tradicionālos tēlos un poētiskās izteiksmes paņēmienos, kas laika gaitā ieguvuši polifunkcionālu raksturu; sakāmvārdu žanrā tiem lielāko tiesu sastopamas arī internacionālas paralēles. Kopīgo tēlu semantika šais gadījumos parasti atšķirīga; arī paši sacerējumi tiek izmantoti dažādu, taču ar kādu vienu elementu saistītu parādību raksturojumam.

SAKĀMVĀRDI UN TAUTASDZIESMAS

Plaši un daudzveidīgi ir tautasdziesmu un sakāmvārdu caurlaidības principi un attieksmes. Latviešu tautasdziesmu epigramatiskais īsums nosaka arī to satura koncentrētību un tādējādi tuvina tās sakāmvārdiem. Kr. Barona «Latvju dainās» sastopam vairākas dziesmas, kur katra rinda ir it kā patstāvīgs aforisms:

Stiprais pēra vārgulīti,
Gudrais muļķi izzoboja,
Bagāts moka nabadziņu,
Sliņķis čaklu necināja.

(LD 34320)

Tiltā pēdu nepazīna,
Akmiņi cirtumiņa;
Smilgā vīra nepiesēja,
Gudra vīra netiesāja.

(LD 34345)

Daudz vairāk tomēr ir dziesmu, kur aforistisku, noapaļotu domu veido katra dziesmas puse, pie tam pirmajā pusē izmantotie dabas tēli ietver lielāku vispārinājumu, ir ar plašāku semantisko funkciju, kamēr otrā puse rāda vispārinājuma konkretizāciju, atsedz situatīvo funkciju:

Viens celmiņš, div' kociņi,
Katram savi zari auga;
Viena māte, div' dēliņi,
Katram savis padomiņš.

(LD 3903)

Kuplis auga, neziedēja
Ceļa malas dāboliņš;
Daiļas auga, netikušas
Liela ciema zeltenītes.

(LD 11966)

Dziesmu aforistisko raksturu ievērojuši arī pirmie latviešu folkloras uzrakstītāji un publicētāji. Tā G. Mancelis savas «Phrasologia Lettica» (1638. g.) VI nodaļā ievietojis tautasdziesmas

divrindi — *Kurš Putnis agre ceļās, agre slauka dāguntīng* ar pakšaidrojumu: «Ist ein Lied Sprichwortsweise bei den Pavren.» Šī pati dziesma kā pilna četrinde, gan uzrakstīta bez ritma, ir arī J. Langes vārdnīcā¹³ ar atzīmi *prov*, kas liecina, ka viņš to uzskatījis par sakāmvārdu. Tā variācijas sastopamas arī visos vēlākos avotos, kur vien ievietoti latviešu sakāmvārdi.

Uz latviešu tautasdziesmu aforistisko raksturu norāda arī to publicētājs G. Bergmanis, nosaukdams savus krājumus par prātulu krājumiem.¹⁴

Tautasdziesmu aforistiskā rakstura dēļ folkloras teicēji un iesūtītāji bieži vien tās atzinuši par īstiem sakāmvārdiem. Par to liecina gan folkloras materiālu vākšanas zinātniskajās ekspedīcijās iegūtās daudzās ziņas, gan agrāk iesūtītie materiāli. Piemēram, 1951. gada ekspedīcijas pierakstos atrodam šādu Folkloras sektora zinātniskās līdzstrādnieces A. Ancelānes novērojumu: «Teicēja Ziediņa par «teicieniem» nesauc tikai sakāmvārdus un parunas vai arī citus īpatnējus izteicienus, bet klasisko t. dz. četrindes, kam viņa nezina savu īpatnēju meldiju. Bieži no šīs četrindes, kas pazīstama citos rajonos, teicēja citē kā «izteicienu» divas rindiņas, piemēram:

Māsiņām liela slava —
Karā kauts bāleliņš.

Tas esot mātes «teiciens»» (FS 1880, 561).

Līdzīgi piemēri ir arī ilggadīgās folkloras materiālu vācējas M. Putniņas 1974. gada iesūtījumos. Piemēram: «Māte sacīja: *kura liela dziedātāja, tā tikuse darbiņā*» (FS 2004, 1872). Citi folkloras materiālu iesūtītāji četrindes vairākkārt ierakstījuši starp parunām un sakāmvārdiem, tā netieši norādot uz abu žanru sabiedriskās funkcijas līdzīgumu. Lielāko tiesu šādos gadījumos dziesmas tēli vai pat vesela divrinde populāri arī kā sakāmvārdi. Šķiet, šāda tēlu sasaukšanās rosinājusi kādu korespondentu starp sakāmvārdiem ierakstīt arī četrindi

Acis darba izbijās,
Rokas darba nebijās.
Ko rociņas bijāsies, —
Zināj' darbu padarīt.

(FS 867, 7438)

¹³ Lange Jacob. Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon... Mitau, 1777, 2, 218. lpp.

¹⁴ Bergmann G. Erste Sammlung Lettischer Sinngedichte. Ruien, 1807; Zweite Sammlung Lettischer Sinn — oder Stegreifs Gedichte 1808.

Tā satura ziņā atbilst populāram sakāmvārdam *Actiņām nobīties, rociņām padarīt* (FS 1659, 541).

Kāds cits folkloras uzrakstītājs zem virsraksta «Parunas» ievietojis arī tautasdziesmu

Kura meita māti klausā,
Pilni pirksti gredzentiņu;
Kura māti neklausīja,
Pilni brunči sprunguliņu.

(FS 1225, 4796)

Tai tiešu atbilstību sakāmvārdos neatrodam. Taču satura līmenī, kā arī tēlu sistēmas pretstatījuma principu ziņā tā iekļaujas divos plašos, variācijām bagātos tipos, kas veidoti pēc modeļa *Kas vecākus (tēvu, māti) klausā, tam labi klājas; Kas vecākus (tēvu, māti) neklausā, tam slikti klājas*. Šie abi tipi pilnībā ietverti arī kādā citā tautasdziesmā:

Kas vecā vārdu klausā,
Pilnu cepli maizes cepa;
Kas vecā neklausīja,
Pa pelniem rušināja.

(LD 3070)

Tai savukārt atbilst arī tēlu kvalitātes ziņā tuvi sakāmvārdi *Kas vecākiem klausā, pilnu abru maizes mīca* (FS 1557, 2996), *Kas vecāku vārdu neklausā, tas pilnu cepienu maizes necep* (FS 393, 390), *Kas vecāku vārdus neklausā, cep kukuli pelnos* (FS 1880, 1664), *Kas tēvu un māti neklausā, tas tukšu krāsni rušina* (FS 914, 929) un vēl citi līdzīgas struktūras varianti.

Pārējos šo tipu sakāmvārdos variējas galvenokārt otrais komponents. Ja dziesmā un citētajos sakāmvārdos izmantoti tēli, kas uzsver paklausības guvumu materiālajā aspektā, akcentējot dzīves pirmo nepieciešamību — maizi, tad citos vairāk uzsverta morālā, audzināšanas, varbūt pat juridiskā puse. Daži varianti, norādot, ka tiem, kas neklausā vecākus, nākas klausīt *mežam* (FS 202, 5024), *vecām izavām* (FS 1602, 916), *kunga pātagai* (FS 1225, 33382) vai *svešu ļaužu nūjai* (FS 740, 32046), liecina par fiziskiem ietekmēšanas līdzekļiem. Citi turpretī liek domāt, ka nepaklausīgiem bērniem nācies atstāt tēva mājas un pārbaudīt savu domu pareizību plašā pasaulē: *Kas neklausā vecāku padomam, tas klausā svešam* (FS 477, 533), *Kas neklausā tēva ar māti, to pasaule māca* (FS 508, 2967), *Ja naklauseisi tāva bolsa, klauseisi suņa bolsa* (FS 508, 1466), *Kas naklausei sova tāva vārda, tys klausā vēju bolsa* (FS 374, 91) un vēl citi līdzīgi. Pēdējie populāri galvenokārt Latgalē. Taču paralēles tiem sastopam lietuviešu (PP 151; SmT 159),

ģermāņu-romāņu (DR I, 475), slāvu tautu (Č 482) sakāmvārdu krājumos. Iespējams, ka tie atspoguļo daudzām Eiropas tautām attiecīgā attīstības posmā, domājams, patriarhātā, kopīgu tradīciju.

Tautasdziesmās lielāko tiesu stāstīts, ka paklausīgai meitai māte palīdz pūru piedarīt, bet tēvs pērķ sudraba saktas un greznenus. Taču atsevišķās dziesmās sastopama arī abu motīvu kontaminācija; tā apvieno arī abus vērtējuma aspektus un ļauj izvirzīt hipotēzi par to sinhronu eksistenci:

Kas vecāka vārdu klausa,
Pilnu abru maizes mīca;
Kas vecāka neklausīja,
Valkā zaķa pastaliņas.

(FS 1620, 1420)

Sakāmvārdos ietvēries arī jaunāks slānis — saistīts ar karadienestu, kurā paklausīgi top visstūrgalvīgākie prāti — *Ko tēvs, māte neizmāca, to izmāca teļāda* (t. i., bungas) (FS 961, 3738); šim slānim savukārt ir paralēles slāvu folklorā (sk. Č 482).

Šie fakti, un tādu ir diezgan daudz, liek domāt, ka arī tautasdziesmas izmantotas līdzīgi sakāmvārdiem, attiecinot tajās ietvertu daudzū paaudžu pieredzes vispārinājumu uz konkrētu gadījumu, cenšoties to vai nu apkarot, vai arī stimulēt. Un, tā kā tādos gadījumos dziesma būtībā iegūst sakāmvārda funkciju, tad labi saprotams, ka abi žanri dažkārt tiek identificēti.¹⁵

Latviešu folklorā visai parasta parādība, kad **tautasdziesmu divrindes** funkcionē kā patstāvīgi sakāmvārdi. Visbiežāk žanrisko funkciju maina tā divrinde, kurā ietverts dziesmā raksturotās situācijas novērtējums vai no tās izrietošas domas, atziņas vispārinājums, retāk — konkretizējums. Parasti tā ir otrā divrinde, kas dziesmas loģiski psiholoģiskajā struktūrā kalpo it kā par pirmajā pusē izteiktās konkrētās rīcības pamatojumu, tās pareizuma apstiprinājumu:

Mūžam saule debesīs,
ne mūžam māmuliņa.
(FS 1877, 1483)

Ai, bērniņi, ai, bērniņi,
Klausat tēvu māmuliņu:
Mūžam saule debesīs,
Ne mūžam tēvs, māmiņa.

(FS 1552, 9525)

¹⁵ Liela sakāmvārdu un tautasdziesmu četrriņšu (rubaji) motīvu kopība un līdzība konstatēta arī tadžiku folklorā. Sk. *Тилалов, Бозор. Современной пословичный репертуар таджикского народа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Душанбе, 1975, с. 27.*

Kurš puisītis zirgu sit,
tas sit savu līgaviņu.

(FS 17, 2315)

Es neiešu pie tā puīša,
Kurš sit savu kumeliņu:
Kurš sit savu kumeliņu,
Tas sit savu līgaviņu.

(FS 1311, 7004)

Sakāmvārda funkcijā šāda divrinde savukārt nes līdzī no dziesmas zināmo konkretizāciju; tomēr visas dziesmas nezināšana neietekmē sakāmvārda pārnestās nozīmes pareizu izpratni. Dažkārt gan patstāvīgi funkcionējoša otrā divrinde paliek fakta konstatācijas līmenī, un tikai dziesmas pirmā puse palīdz izprast otrās funkcionālo nozīmi. Piemēram:

Paši brāļi kāvušies,
paši mieru saderēs.

(FS 1620, 2548)

Kas kuram bēdas bija
Brāju starpu līdzināt:
Paši brāļi sasabāra,
Paši mieru saderēja.

(FS 1239, 925)

Doma par nevajadzību jaukties ģimenes strīdos ietverta sinonimajā sakāmvārdā *Savi suņi rejas, savi sader* (FS 929, 48458), kā arī saturā līdzīgajā variantā *Kur pašu suņi kaujas, lai citi nelien klāt* (FS 828, 16638), kas struktūras ziņā tuvāks tautasdziesmai. Pēdējam adekvātu sastopam arī krievu folklorā (D 267).

Līdzīga savstarpēja attieksme saskatāma arī starp dziesmu

Gāja, meitas brāķēdams,
Kā lāc's auzas braucīdams;
Pašam meitu brāķeram
Izbrāķēta līgaviņa

(LD 22019)

un sakāmvārdu *Pašam meitu brāķētājam nobrāķēta līgaviņa* (FS 153, 180), kas ietilpst plašākā tipā ar vairākiem sinonīmiem sakāmvārdiem, kuros ietverts aizrādījums līgavas meklētājiem meitas pārāk nenoniecīnāt — gadīsies sieva vēl peļamāka (LSP 6011—6016). Arī šai gadījumā dziesmas pirmā puse, raksturodama tuvāk situāciju, izgaismo otrās divrindes funkciju, pārvērš to no vienkāršas konstatācijas par plašāku vispārinājumu. Bet vienlaikus arī ierobežo tās funkcionēšanas iespējas tikai precību sakarā.

Vispār nākas konstatēt, ka tautasdziesmu divrindes, kā arī četrindes sakāmvārda funkcijā saistās galvenokārt ar bērnu un vecāku attieksmju, audzināšanas vai precību tematiku. Tās lietotas kā padomi, brīdinājumi, tēlojot ainas, kādas nāksies pieredzēt, ja šos padomus neklusīs. Šai ziņā nav būtiskas atšķirības starp dziesmu un sakāmvārdu — abi veic vienu funkciju, pie tam tādu, kas ir

viena no sakāmvārdu būtiskajām pazīmēm. Un, tā kā sakāmvārdu ar precību tematiku visai maz, bet dziesmās tā ir viena no plašākajām tematiskajām grupām, tad neviļus nonākam pie secinājuma, ka pēdējās savā laikā veikušas arī sakāmvārda funkciju.

Par abu žanru kādreizējo ekvifunkcionalitāti vedina domāt arī salīdzinājums ar igauņu sakāmvārdiem, kuru lielas daļas kompozīcija, tāpat kā latviešu tautasdziesmās, veidota uz paralēlisma pamata. Liekas, ka tieši šis faktors ietekmējis vienādu motīvu un tēlu sistēmu ietvērumu abu kaimiņtautu folkloras divu dažādu žanru sacerējumos. Piemēram, paralēles igauņu parēmijās rodām ļoti plašam latviešu tautasdziesmu ciklam par peltu, nicināto meitu kā vēlamāko līgavu; viena no šīm dziesmām

Teicamo zirgu pirku,
Peltu ņēmu līgaviņu:
Kūtrs bija teiktais zirgs,
Laba pelta līgaviņa

(LD 8954)

ne tikai satura, bet arī tēlu sistēmas ziņā saskan ar igauņu sakāmvārdu *Osta hobu küdetud ja võta naine laidetud* (VEV 182, 59; Pērc zirgu izslavētu, ņem sievu nopeltu — ar paskaidrojumu: «Bieži nopēla nabadzīgu sievu, kaut gan tā citādi bija krietna»¹⁶).

Un cits piemērs, kurā vīra izvēlē izcelts gudrības pārākums pār bagātību; abas tautas to izsaka dažādos žanros, bet ar vienādiem tēliem:

Mine mehele mitte rüakuhjale
(VEV 186, 96; Ej pie vīra, ne pie rudzu klēts).

Taujā, māte, gudru vīru,
Netaujā rudzu klēts;
Daža laba rudzu klēts
Gudra vīra galviņā.

(LD 12373)

Igauņu sakāmvārda un latviešu tautasdziesmas paralēles konstatētas arī LD 12207 un VEV 179, 9; LD 12128 un VEV 182, 57 u. c.

Tautasdziesmas pirmā puse kā sakāmvārds izmantota galvenokārt tad, ja to veido dabas aina, kas folkloras tradīcijā guvusi savu noteiktu idejisko saturu un uz paralēlisma pamata viegli attiecināma uz cilvēka dzīvi. Piemēram, latviešu, tāpat kā daudzu citu tautu, folklorā populārs ir uguns un dūmu vai siltuma pretstatījums kā cēloņa un sekas, šķituma un būtības savstarpējās nosacītības raksturotājs. Proverbos, kā jau tas tika minēts, runājot par sakāmvārdu un miklu caurlaidību, šādu tēlu sistēmu sastopam

¹⁶ Igauņu sakāmvārdus tulkojusi Pāvule L.

cēloņu un seku sakarā. Ar tautasdziesmām kopīgā poētiskā struktūra attiecas uz šķitumu un būtību:

Kur tie lieli dūmi kūp,
Tur tā maza siltumiņa;
Kur tā liela slava nāca,
Tur tā maza bagātība.

(FS 1190, 3085)

Pirmā divrinde, funkcionēdama kā sakāmvārds (FS 1601, 1419), sasaucas ar daudziem līdzīga satura proberbiem, kas saistās ar cilvēka rakstura īpašības — lielības nosodījumu (sk. LSP 4880—4894). Dziesmas otrajā pusē ietvertais konkretizējums, atsedzot vienu no daudzajām situācijas nozīmēm, liek skatīt to arī sociālajā aspektā, kaut gan tā vispārinātā nozīme — lielības nosodījums — tomēr paliek arī šajā gadījumā.

Ja šāds tradicionāls satura traktējums divrindei nepiemīt, kā sakāmvārds funkcionē ne pirmā vispārīgā, bet gan otrā divrinde, kas konkretizē pirmās puses dabas ainā ietverto vispārinājumu. Tāds secinājums, piemēram, rodas, salīdzinot plašākai tematiskai grupai piederošu sakāmvārdu *Kas otram ļaunu vēl, to pašu ļaunums apmeklē* (FS 1900, 936), kas sasaucas ar tautasdziesmu

Kurš kociņš ziemu zel,
Tas vasaru nelapoja;
Kas otram ļaunu vēl,
Tas pats labu neredzēja.

(LD 9106)

Skaidrojums šai parādībai acīmredzot rodams metaforiskās izteiksmes polisēmijā, kas ļauj to attiecināt uz pārāk atšķirīgiem semantiskajiem laukiem. Piemēram, tikko citētās dziesmas pirmā puse kā konstants motīvs sastopama arī savienojumā ar citas tematikas divrindi:

Kurš kociņš ziemu zel,
Tas vasaru nelapoja;
Kurš puisītis meitas lenca,
Tas darbiņu nemācēja.

(LD 11985)

Šķiet, šāda pati dabas tēlu daudznozīmība, nenoteiktais saturs un funkcija ir pamatā arī kādam citam gadījumam, kad sakāmvārdā transformējusies dziesmas otrā — konkrētā, nevis pirmā — vispārinātā puse:

Audz, māsiņa, jo augdama,
nemin citus kājiņām.

(FS 12, 2342)

Tec, upīte, gana strauji,
Nemet liela likumiņa!
Audz, māsiņa, gana skaista,
Nemin cita kājiņām.

(LD 5485)

Tātad izrādās, ka galvenais priekšnoteikums, lai dziesmas divrinde veiktu sakāmvārda funkciju, ir tās veidotāju tēlu semantikas noteiktība un tikai pēc tam to satura ietilpība un iespēja piemēroties dažādām situācijām. Pārsvārā ir situatīvā skaidrība, tradicionalitāte, kas palielina sakāmvārda iedarbīgumu, it kā ar zīmogu apstiprinādama sabiedrības spriedumu, pakļaujot acumirkli vērtējamo parādību vispārīgām likumbām.

Līdzīga funkcionālā nozīme ir arī **konstantajiem motīviem**, kas ievada vai noslēdz četrriņdē ietverto domu dažāda satura un funkcijas dziesmās. Piemēram, sakāmvārda funkcijā sastopamā divrinde *Adatiņa maza sieva, liela darba darītāja* (FS 1722, 2843) iekļaujas plašākā parēmiņu tipā, kas cildina mazu, bet čaklu darba veicēju (LSP 1478—1481). Kā konstantais motīvs šī pati divrinde lietota tiešā nozīmē, lai kā raksturojamo objektu izceltu pašu adatiņu; tēlainība panākta ar personifikāciju, to savukārt pastiprinot ar salīdzinājumu:

Adatiņa maza sieva,
Liela darba darītāja:
Pašuvuse, norakstīj'se,
Ielikuse pūriņā.

(LD 7147, ar 3 variācijām)

Adatiņa maza sieva,
Liela darba darītāja:
Pierakstīja mātai pūru,
Braļam kara karodziņu.

(LD 7148)

Adateņa moza sīva,
Lela dorba dareitōja:
Apšuvuse Reigas pili
Ar vysim soldotim.

(LD 7146)

Adatiņa maza sieva,
Tā ir liela dzīvotāja:
Tā ir puķu rotātāja,
Tā kreklīņu šuvēja.

(LD 7150)

Dziesmas otrā puse, konkretizējot padarītā darba lielumu, vēl vairāk uzsver konstantā motīva tiešo nozīmi un vienlaikus ierobežo dziesmas funkcionālo lauku. Par to liecina relatīvi nelielais tās versiju skaits, ko sastopam «Latvju dainās». Līdz ar to šis dziesmu tips kopumā izrādās tuvāks miklai par adatu — *Maza maza sieviņa, visu darbu darītāja* (FS 968, 1940) — nekā sakāmvārda funkcijā izmantotajai divrindei.

Turpretī citam, ar šo pašu konstanto motīvu ievadītam, dziesmu tipam, kura otrās puses tēlu sistēma *Uguntiņa dzirkstelīte liela meža tērētāja* (LD 7149) pieļauj lielāku vispārinājumu un līdz ar to arī plašāku funkcionēšanas amplitūdu, fiksētas 48 variācijas. Abas šīs divrindes saista tēla kvantitatīvais raksturojums, kas liek pievērst uzmanību sīkam darbonim; atšķirība atklājas to saturā, kur parādīts, ka mazais var darīt gan daudz laba, gan būt par cēloni lielai nelaimei. Dziesmas abu daļu satura patstāvība ļāvusi katrai no tām funkcionēt patstāvīgi kā sakāmvārdam.

Pirmā divrinde kā sakāmvārds sastopama galvenokārt tad, ja tanī ietverta pietiekami noapaļota doma, no kuras pats par sevi izriet vispārinājuma konkretizējums, kas dziesmā parādās kā vispārinātā sprieduma tuvāks paskaidrojums, pamatojums un tomēr ir tikai viena no iespējamām daudzajām viena un tā paša funkcionālā lauka situācijas nozīmēm. Piemēram, sakāmvārds *Labāk man daudz draugu, nekā viens ienaidnieks* (FS 17, 15715), kas acīmredzot ģenētiski saistīts ar dziesmu

Labāk man daudzi draugu,
Nekā daudzi ienaidnieku:
Draugs draugam roku deva,
Ienaidnieki — zobentiņu,

(FS 1592, 5590)

var funkcionēt dažādās, tomēr tikai ar draudzību saistītās situācijās.

Līdzīgi ierobežots funkcionēšanas lauks ir sakāmvārdam *Nedeg labi uguntiņa, kad nav laba kūrējiņa* (FS 1466, 385), kas būtībā ir divrinde, kuru kā konstanto motīvu sastopam vairākos dziesmu tipos:

I guntiņa neiedega,
Kad nav laba kūrējiņa;
I saimīte nedzivoja,
Kad nav laba saimīnīka.

(FS 1215, 352)

Nedeg labi uguntiņš,
Kad nav labs kūrējiņš;
Neiet labi man dzīvīte,
Kad nav laba līgaviņa.

(LD 26888)

Kā rāda dziesmu otras puses tēlu sistēma, kurai attieksmē pret pirmo kā sakāmvārdu ir situācijas atsedzēja funkcija, konstantā motīva un vienlaikus arī sakāmvārda pārnestā vispārinātā nozīme ir saistīta ar darba prasmi, liek skatīt raksturojamo konkrēto notikumu darba aspektā.

Šādus piemērus, kad atsevišķa dziesmas puse ieguvusi savu noteiktu idejisku saturu un funkcionē līdzīgi sakāmvārdam kā dažādu sadzīves notikumu un cilvēka rakstura īpašību vērtētāja, varētu minēt visai daudz.

Retāk kā sakāmvārds figurē **nepilna divrinde**, jo pabeigta doma parasti ietveras četrās dipodijās, t. i., pilnā divrindē. Vienas vai vairāku pēdu elidējums lielāko tiesu saistās arī ar poētiskās struktūras sašaurināšanu; līdz ar to par sakāmvārdu transformētā dziesma kļūst saturā nenoteiktāka, bet arī ietilpīgāka. Piemēram, parēmiņas funkcijā teicienu *Cimdu pāri kā līgot nolīgo* (FS 1769, 986) varam uztvert arī kā veikla darba cildinājumu. Un tikai elidētā divrindes daļa — *Pa trīs gadi* — atsedz šķietamā cildinājuma satīrisko noskaņu.

Visai reti sakāmvārda funkcijā sastopam dziesmas **pirmo un trešo rindu**. Kāds no šiem retajiem piemēriem liekas it kā dziesmas konspekts, kas veidojies, atmetot visu lieko, visu to leksikas daļu, kas dziesmā raksturo situāciju, kura sakāmvārda lietojuma brīdī parasti redzama, un runātājam nepieciešams tikai dot tai vērtējumu. Taču bieži vien arī šādos gadījumos saglabāta zināma kompozicionāla vai ritmiska tuvība ar tautasdziesmu:

Saiminiece runci kūla,
pati krej' mu izēdusi.
(FS 527, 31197)

Saiminiece runci kūla,
Aiz astītes turēdama;
Pate pienu izēduse,
Runča vainu nosacīja.
(LD 31127)

Citā gadījumā sakāmvārds radies, izdalot no dziesmas retoriskos jautājumus, kas paši par sevi jau ietver atbildi:

Kas kaķim krāsni liegs,
kas puīšam — meitu?
(FS 699, 146)

Kas kaķim krāsni liedza?
Kaķim krāsne piederēja.
Kas puīšiem meitas liedza?
Puīšiem meitas piederēja.
(LD 12549)

Šai dziesmā apvienoti divi kompozīcijas principi, kas parasti sastopami šķirti. Pirmkārt, dziesmas divdaļīgums veidojas uz paralēlisma pamata, pretstatot dabas un cilvēku dzīves ainas. Otrkārt, populārais kompozīcijas paņēmieni uz jautājuma un atbildes pamata, kas parasti apvieno divrindes, šoreiz izmantots katrā no divrindēm. Šis neparastums pāriet arī uz sakāmvārdu, līdzās retoriskajam jautājumam saglabājot arī paralēlismu, kas latviešu parēmiņu kompozīcijā ir samērā reta parādība. Ar retoriskā jautājuma īpatnību ietvert sevī arī atbildi, kas apgalvo pretējo, izskaidrojams fakts, ka sakāmvārda funkcijā sastopam arī **dziesmas vienu rindu**. Kaut gan dažkārt šādos gadījumos var iznirt arī jautājums: vai šeit nav pretējais caurlaidības process — sakāmvārda ietvērumus dziesmā, vai arī plaši pazīstama motīva patstāvīgs izmantojums abos žanros. Tā domāt liek, piemēram, sakāmvārda *Kas krauklim medu dos?* (FS 202, 4681) konfrontācija dziesmai, kas «Latvju dainās» sastopama tikai vienā variantā:

Krauklīts tupi zariņā,
Uz draviņu lūkodams.
Kas krauklam medu dos,
Kas kalpam mātes meitu?

(LD 11957)

Arī citētais sakāmvārds fiksēts tikai vienu reizi, taču tas iekļaujas ļoti plašā tipā, kura dažādie sinonīmie varianti veidoti pēc mo-

deļa *Kas nabagam dos X?* (t. i., to pašu, ko bagātam), Populārākie tā varianti ir: *Kas dos nabagam bajāra meitu* (FS 1188, 7846), ... *bagātu sievu* (FS 877, 3294), ... *desu* (FS 1620, 1839), humoristiskais *Kas nabagam dos ar lielgabalu šaut* (FS 23, 5327) un daudzi citi. Tautasdziesma šķiet it kā šā populārā motīva plašāks izvērsums, kurā dots gan metaforiskās izteiksmes tuvāks pamatojums, gan tā situācijas nozīmes atsegums resp. pārnestās nozīmes konkretizējums.

Visos šajos abu žanru saskares gadījumos tautasdziesmu kompozicionālā un strukturālā prioritāte šķiet neapstrīdama; citiem vārdiem sakot — attiecīgās tautasdziesmas tik dziļi ieaugušas sakāmvārdu funkcionālajā laukā, ka nav būtiskas nozīmes, vai tiek citēta visa dziesma, vai tikai kāds tās kompozicionāls posms. Pēdējie piemēri, noslēdzot ieskatu par dziesmas divrinžu dzīvi sakāmvārdu funkcijā, vienlaikus ievada arī tālākajā transformācijas gaitā, kurā var konstatēt visai plašu caurlaidības skalu, sākot ar četrriņdes satura konspektīvu atveidu, tomēr saglabājot dziesmas tēlu sistēmu, un beidzot ar variācijām par kopīgu tēmu vai motīvu. Transformācijai lielāko tiesu pakļauta divrinde, retāk visa dziesma. Parasti tā gājusi izteiksmes koncentrācijas virzienā, elidējot vārdus, kas nav nepieciešami domas skaidrībai. Piemēram, ar tautasdziesmu

Kumeļā sēdēdams,
Meitai godu nolūkoju:
Galdiņš balts nomazgāts,
Galdam kājas nemazgātas

(LD 11232)

saistīts sakāmvārds *Galdiņš mazgāts, kājas nemazgātas* (FS 1385, 1361), kas veidojies, atsakoties no dziesmas pirmās puses, kam attieksmē pret sakāmvārdu konteksta nozīme, ko dzīvē lietojumā aizstāj konkrētā situācija, kā arī elidējot vārdus, kas dziesmā atkārtojas, vai arī kā objekta tuvāks raksturojums attiecīgajos apstākļos ir bez būtiskas nozīmes.

Vēl lielāka izteiksmes koncentrācija atklājas, salīdzinot sakāmvārdus *Actiņām izbīties, rociņām padarīt* (FS 1880, 3505), *Acis nobrīnās, rokas padara* (FS 1877, 94) u. c. ar tautasdziesmu

Acis darba izbijās,
Rokas darba nebijās;
Rokas darba nebijās, —
Zinājās padarīt.

(FS 929, 69180)

Tie šķiet ģenētiski savstarpēji saistīti. Turklāt prioritāte laikam gan būs piešķirama sakāmvārdam, kam visai tuvas un arī attālākas paralēles sastopamas lietuviešu, kā arī krievu un citu slāvu

tautu parēmijās (sk. PP 27; D 551; Č 192), liekot domāt par tā piederību baltu-slāvu kultūras slānim.

Citos gadījumos žanra transformācija notikusi, atsakoties no deminutīviem, kas dziesmās lielāko tiesu sastopami ritma labad. Sakāmvārda sintaktisko struktūru organizē galvenokārt teikuma intonācija, tāpēc ritmam mazāka nozīme. Pie tādiem secinājumiem nonākam, salīdzinot, piemēram, tautasdziesmu

Kādu redzi vilcējiņu,
Tādu krauni vezumiņu;
Kādu redzi runātāju,
Tādu laidī valodiņu

(LD 14920 v.)

ar sakāmvārdu *Kāds tas vilcējs, tāds ij viņa vezums* (FS 142, 3527) un vēl lakoniskāko *Kāds zirgs, tāds vezums* (FS 72, 7836). Kaut gan jāpiebilst, ka sastopam arī variantu, kura sintaktiskā struktūra pilnībā atbilst dziesmas divrindei *Kādu redzi kumeliņu, tādu krauji vezumiņu* (FS 1900, 2769). Dziesmā šī divrinde kalpo kā ekspozīcija, ievadījums galvenajai domai, ka nepieciešams piemēroties sarunu biedra interesēm un attīstībai. Kā sakāmvārds divrinde iekļaujas plašā un daudzveidīgā tematiskā ciklā, kas ieteic ievērot darba darītāja un veicamā uzdevuma savstarpēju atbilstību (LSP 1207—1247). Interesanti atzīmēt, ka dziesmas otra puse pazīstama Lietuvā kā sakāmvārds (Pasvāle, 17).

Dažkārt sakāmvārds izklausās tikai kā dziesmas pārstāstījums prozā, saglabājot tās ideju un leksiku. Piemēram: *Esi pats labs, tad visi būs labi; esi naidnieks, tad visi naidnieki* (Bb 32, 1252), kas visai cieši sasaucas ar ļoti populāru tautasdziesmu

Visi man labi bija,
Kad es pati laba biju;
Visi man naidnieki,
Kad es naida cēlējīņa.

(LD 23906)

Prioritāti šai ziņā gribas piešķirt tautasdziesmai, kaut gan atziņa, ka sabiedrības attieksmi pret indivīdu lielā mērā nosaka pēdējā rīcība, ir vienlīdz populāra gan dziesmās, gan sakāmvārdos. Par ģenētisku sakaru šai gadījumā liecina kopīgā leksika, no vienas puses, un sakāmvārdam neraksturīgā daudzvārdība, no otras puses. Kaut gan šis kritērijs ne vienmēr drošs. Šai sakarā gribas vēlreiz minēt iepriekš citēto sakāmvārdu, kas ir viens no vissenāk un visvairāk dažādos rakstu pieminekļos fiksētajiem latviešu sakāmvārdu piemēriem: *Kurš putniņš agri ceļas, agri slauka deguntiņu*

(FS 375, 924). Kā konstantais motīvs tas sastopams vairākās, pēc funkcijas tuvās tautasdziesmās. Kādas dziesmas otrajā divrindē atsegta sakāmvārda situatīvā nozīme:

Kurš putniņš agri skrēja,
Agri slauka deguntiņu;
Kurš bērniņš mātei klausā,
Agri ēda brokastīņu.

(LD 3077)

Otra dziesma tēlo tikai dabas ainu, atstājot kontekstu resp. situāciju neraksturotu; līdz ar to dziesmas lietojuma amplitūda paplašinās, pārkāpj tikai bērnu audzināšanas funkcijas robežas, iekļaujas tematikā, kas vispār cildina agrā rīta darba sekmes:

Kurš putniņš agri ceļas,
Agri slauka deguntiņu;
Kurš putniņš vēlu ceļas,
Tas knibina pakaiņu.

(FS 1880, 3519)

Šai gadījumā jautājums par viena vai otra žanra prioritāti visai sarežģīts. Divrindē kā sakāmvārds sastopama jau XVII gs. pirmās puses publicējumos. Bet arī četrīndē minēta 1755. gadā J. Langes vārdnīcas rokrakstā (pie vārda «ohgsts»). Sakāmvārdu *Varna anksīboji dantis, vēlyboji akis krapšto* (Agrīnā vārna zobus, vēlīnā — acis urbina) pazīst lietuvieši, pie tam arī viņiem ir fiksējumi XVII—XVIII gs. rakstu pieminēšos (sk. LST 167; 531). Līdzīgi arī krievu folklorā tas sastopams jau XVIII gs. sakāmvārdu krājumu rokrakstos.¹⁷ Tas liecina, ka šis motīvs ir visai senas cilmes un pieder baltu-slāvu areālam. Bet ne tikai baltu-slāvu. Dažādās variācijās tas publicēts arī igauņu sakāmvārdu krājumā. Daža no šīm variācijām — *Varane vares pūhib nokka; hiline lehvitab tūbu* (Agrīnā vārna noslauka knābi, vēlīnā — spārnus vicina. VEV 65, 70) — visai tuvu sasaucas ar latviešu un lietuviešu sakāmvārdiem; citām turpretī saskaņa tikai daļēja, kaut arī dominante visu četru tautu variantos vienāda (VEV 66, 71; 66, 84 u. c.).

Tātad — analizējamā latviešu sakāmvārda ģenēze pagaidām paliek problemātiska gan žanriskās, gan arī nacionālās piederības ziņā. Hipotēzes veidā gribas izteikt pieņēmumu par sakāmvārdu kā baltu-slāvu kopmantu, kas tālāk transformējies arī ekvifunkcio-

¹⁷ Мельц М. Я. и др. Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII—XX веков. М.—Л., 1961, с. 33, 108, 131, 145.

nālā latviešu dziesmā. Lai spriestu par igauņu paralēļu raksturu, nepieciešami papildu dati par šā motīva popularitāti igauņu folklorā.

Līdzīga rakstura problēmas rodas, konfrontējot populāro sakāmvārdu *Mežs ar ausīm, lauks ar acīm* (FS 23, 11734) un tautasdziesmu

Mežā daudz nerunāju,
Klajumā nestāvēju:
Mežā daudz dzirdētāju,
Klajumā redzētāju.

(FS 70, 1459)

Tiesa, atšķirība starp abiem žanriem šeit lielāka nekā iepriekšējā piemērā. Sakāmvārda poētiskā struktūra, kas balstās uz antropomorfizāciju, tikai netieši izsaka to pašu domu, kas tautasdziesmā izteikta tieši. Attieksmē pret sakāmvārdu dziesma ir it kā situācijas nozīmes atšifrējums. Taču īpašu nozīmi tā iegūst, ja ņem vērā, ka sakāmvārds ir internacionāla rakstura; to pazīst jau kopš sirmas senatnes daudzas Eiropas un Āzijas tautas. Šādi fakti parasti vedina meklēt vienu kopīgu avotu kādas vienas tautas literatūrā, pēdējā laikā arī folklorā. Citēto sakāmvārdu lietuviešu pētnieks K. Grigs analizējis sintaktiskajā aspektā un konstatējis, ka dažādu tautu redakcijas, pārtulkotas vācu valodā, sagrupējamas 11 invariantos. Latviešu variantam *Mežam ausis, laukam acis* K. Grigs adekvātus atradis lietuviešu un igauņu, bet *Mežs ar ausīm, lauks ar acīm* — viduslaiku latīņu, igauņu un somu valodā.¹⁸ Uz šī pamata autors secina, ka šādas konstrukcijas sakāmvārds latviešu valodā esot iesakņojies baltu un somu-ugru valodu ilgstošu kontaktu rezultātā.¹⁹ Atstājot šobrīd neanalizētu katras valodas gramatisko likumību nozīmi attiecīgo sakāmvārdu sintaktiskās struktūras izveidē, norādīsim tikai uz to, ka atbilstoša motīva ietvērums arī populārā latviešu tautasdziesmā liek apšaubīt pieņēmumu par aizguvumu no somu-ugru valodām. Fakts, ka gan dziesma, gan sakāmvārds izplatīti visā Latvijas teritorijā, pie tam atšķirīgās variācijās, liecina par šā motīva ilgstošu dzīvi latviešu folkloras dažādos žanros un formā atšķirīgos sacerējumos; piemēram, *Mežā klusi, laukā runā* (FS 1582, 1470) būtībā ir iepriekšējā sakāmvārda metaforiskā izteiksmē ietvertās didaktiskās pamācības izpaušme tiešā pavēlē. Acīmredzot jārūnā vispirms par ļoti senām tipoloģiskām paralēlēm, kam pamatā stereotipi poētiskās izteiksmes paņēmieni. Sintaktiskās struktūras paralēles vispirms

¹⁸ Grigas K. Der syntaktische Aspekt bei der vergleichenden Forschung der Sprichwörter. — «Proverbium», 1974, Nr. 23., S. 916.

¹⁹ Turpat, 917. lpp.

liecina par līdzību šo tautu valodu gramatikas likumā, bet nebūt neder par pamatojumu konkrētu sakāmvārdu ģenēzes risinājumam.

Pie līdzīgām atziņām nonākam, pretstatot tautasdziesmām daudzus citus internacionāla rakstura sakāmvārdus. Piemēram: *Roka roku mazgā, abas baltas* (FS 1900, 2389), *Roka roku mazgā* (FS 1900, 445), *Roka rokai palīdz* (LL 309). Tas visdažādākajās variācijās izplatīts arī lietuviešu (PP 129; SmT 2991—2994), krievu (D 135), pārējo slāvu tautu (Č 109) un ģermāņu-romāņu (DR I, 375) sakāmvārdu krājumos. Arī daudzām austrumu tautām²⁰ ir gan adekvāti, gan sintaktiskajā struktūrā atšķirīgi tā varianti, taču ar vienādu saturu — *pakalpojumu pret pakalpojumu*, dažkārt gan arī negatīvā nozīmē: kāda neatļauta rīcība paliek nesodīta cita neatļautas rīcības rezultātā (W II, 298, 123). Paremiologi tā vecāko fiksējumu atraduši sengrieķu rakstnieka Epiharma komēdiju fragmentos,²¹ kas liecina par šā sakāmvārda dzīvi jau 5. gs. pr. m. ē.

Latviešu folklorā šis motīvs ļoti populārs. Citētie sakāmvārdi kartotēkā pārstāvēti 325 variantos no visas Latvijas teritorijas, turklāt tie visi, kā to liecina tēli un vācēju piezīmes, runā tikai par pozitīvi vērtējamu sadarbību. Kā rāda fiksējumi senajos rakstu pieminekļos, latviešiem XVII gs. tie bijuši pazīstami. Tālāk diemžēl rakstu liecības nesniedzas. Taču poētiskās dominantes *roka roku mazgā* ietvērums arī citās žanru sistēmās liek domāt par daudz senāku tās sakņojumu latviešu daiļradē. Kā konstantais motīvs dominante izmantota dažādas tematikas tautasdziesmu kompozīcijā. Vienā no tām —

Roka roku mazgājās, —
Kas mutīti nomazgās?
Tām pašām rociņām
I mutīte jāmazgā

(LD 2991)

ši dominante kalpo kā ievads tiešā nozīmē saprotamam retoriskam jautājumam, uz kuru dziesmas otrā pusē dota arī tikpat tieša atbilde. Konkrētais saturs nosaka arī tikpat konkrētu funkcionēšanas sfēru, ko Kr. Barons atsedzis, ievietojot dziesmu nodajā

²⁰ Пословицы и поговорки народов Востока. М., 1961, с. 39, 100, 202, 219, 240, 394 и др.

²¹ Тимошенко И. Е. Литературные первоисточники и прототипы трех сот русских пословиц и поговорок. Киев, 1897, с. 34—35.

Греч.: *Ἔωδι αὐτὸν.*

Ἔωδι: αὐτὸν¹⁾.

Венг.: *Neha az okos a magu kebelébe is be tekint²⁾.*

77) Р у к а.

1. a) Ranka ranką plann, kad abe balte but. Rag.	1. a) Rūka rūkū mazgā, abas baltas. Br.
b) Rankā ranką mazgó, o abi nór baltí būt. Br.	b) Roka roku mazgé, abas baltas palēk. L.
	c) Kad roka roku mazgé, tad abas palēk baltas. L.

Русск.: Рука руку моетъ, и обѣ хотятъ быть бѣлы, — обѣ чисты
бывають. —

Рука руку моетъ — обѣ бѣлы живутъ (или: хотятъ обѣ
бѣлы быть). —

Рука руку моетъ, а плуть плута покроетъ. —

Рука руку моетъ (очищаетъ). Дружлива рука съ рука-
вичкой³⁾.

Рука рукú мыѣць. Общая помощь необходима⁴⁾.

Рука руку моетъ⁵⁾.

Польск.: *Reka rękę myje, to obie białe⁶⁾.*

Reka rękę umywa, noga nogę wspiera.

Чешск.: *Ruka ruku mývá.*

Словенск.: *Roka roka umijo, obedve palice.*

Крайнск.: *Roka roka umije. —*

Ruka ruku umiva, obodve obraz⁷⁾.

Сербск.: *Рука руку умыва, а образъ и обáдвe⁸⁾.*

Нѣм.: *Eine Hand wäscht (kraut, reibt) die andere. —*

Wenn eine Hand die andre wäscht, werden sie beide rein⁹⁾.

Eine Hand wäscht die andre, beide waschen das Gesicht.

1) Diogen. II, 10; Gregor. Cyrp. cod. Mosq. II, 66; Macar
II. III. 3; Apost. V. 56, 56a.

2) Wander, ib.

3) Даль, стр. 152; 327. — Кованько, стр. 76.

4) Носовичъ, стр. 145.

5) Павловскій II. Стр. 653.

6) Brzozowski, стр. 138.

7) Wander II. Стр. 298, № 122 и 123; стр. 299.

8) Снегиревъ I. Стр. 121, № 34.

9) Wander, ibid. — Simrock, стр. 195, № 4252 и 4253.

Голл.: De eene hand wascht de andere, en beide waschen het
aangezigt. —

Als de eine hand de andere wascht, zijn ze beide schoon.

Фризландск.: Jen Hun taued di iud'er.

Датск.: Den eene haand toer den anden. —

Den ene haand vasker den anden.

Норв.: Dan eine handi tvaer dan andre (og so verda baade reina).

Шведск.: En hand tvättar den andra (och de bli båda rena).

Исландск.: Hónd skal hendi þvo (eð hvörgi hreinsast).

Англ.: At court one hand will wash the other.

Латинск.: Manus manum lavat (fricat). —

Manus manum, digitum digitus abluit. —

Utraque mundatur, dum palma palma lavatur.

Итал.: Una mano lava l'altra e le due il viso. —

Una man lava l'altra, e doc lavo la cera. —

Una mano lava l'altra e tutte due il viso (tutte e due la
faccia). —

Una mano lava l'altra e le due il capo.

Испанск.: La una mano á la otra lava, y las dos á la hace. —

La una mano á la otra lava, y los dos á la cara.

Португальск.: Huma mão lava a outra, et ambas o rosto.

Франц.: Une main frotte (lave) l'autre. —

Une main per l'autre, un pied fait lever l'autre.

Румынск.: Mana spéla pre alt'a, si amendauc fét'a').

Греч.: 'Α δὲ χεῖρ τὸν χεῖρα νέζει').

Χεῖρ χεῖρα νέπει, δάκτυλοι δὲ δακτύλους').

Χεῖρ χεῖρα νέπει').

Этск.: Üks kässi pesseb teist, siis sawad mollemad puhtast').

2. Nē vēns ī savā rankā no- 2. a) Ne vins nekūž pats savā
kand. Rag. rūka. Br.

b) Ne vēns savē rokē nekož.

L.

Никто не кусаетъ въ свою руку.

Нѣм.: Niemand beisst sich in seine eigene Hand').

1) Wander II. Стр. 298, № 122 и 123. — Düringsfeld I.
Стр. 187 и 188.

2) Apost. I, 36 а. — Тимошенко, стр. 34.

3) Ibid. Ср. в Menandri monost. 543.

4) Снегиревъ, стр. 81.

5) Wander, ib.

6) Wander I. Стр. 304, 7.

«Bērniem galvu sukājot, muti mazgājot; bērnus tīrījot» (LD I, 475. lpp.). Divās citās dziesmās saturs vairs tik cieši nesaistās ar didaktiskajām funkcijām:

Roka roku mazgājās, —
Kas mutīti nomazgāja?
Māsa māsu mielojās,
Kas mieloja bāleliņu?

(LD 4201, 2)

Roka roku mazgājās,
Kas, mutīte, tev' mazgās?
Māsa māsu žēlojās,
Kas, bārene, tev' žēlos?

(LD 4201)

Šais gadījumos pirmajai divrindei ar motīvu par roku savstarpēju mazgāšanos vairāk poētiski strukturāla funkcija. Pie tam pirmajā no šīm dziesmām tēlu sistēma uz abu divrinžu retorisko jautājumu ļauj iedomāties pozitīvu atbildi, kamēr otrajā piemērā dziesmas abas puses nonāk zināmā savstarpējā pretrunā, ko rada tēlu semantika: poētiskā tradīcija pirmajā pusē rada priekšnoteikumus jautājuma pozitīvam atrisinājumam, turpretī otrās puses tēlu pretstatījums ir ar noliedzošu saturu. Taču kopumā visās trijās dziesmās idejiskais saturs ir adekvāts sakāmvārdam par savstarpējas izpalīdzības nepieciešamību.

Satura un tēlu atbilstība saglabāta arī mīklā *Divas māsiņas viena otru mazgā, abas baltas* (FS 208, 453) ar atminējumu *rokas*. Klasiskajām mīklām raksturīgas ritmiskas un lakoniskās izteiksmes neievērošana, kā arī mazā izplatība vedina domāt, ka mīklas ģenēze saistāma tieši ar populāro sakāmvārdu, nevis ar internacionālo motīvu kā tādu.

Jau mazāk tieša savstarpējā mijiedarbe un funkcionālā atbilstība konstatējama sacerējumos, kurus **vieno atsevišķi motīvi, dažkārt tikai līdzīga satura tēli**. Pie kam arī te vērojamas dziesmas un sakāmvārda vai parunas kontaktu dažādas pakāpes. Dažkārt vienāds saturs ietvēries vairākos abiem žanriem piederīgostipos, kas savukārt savstarpēji saistīti dažādu līmeņu līdzībām. Spilgts piemērs šai ziņā ir sakāmvārdi un dziesmas, kas dažādās sistēmās izceļ veco ļaužu dzīves pieredzi, saprātu.

Raksturīgākais šais tips ir vispārinātais koka tēls kā cilvēka simbols, ozols — kā vīrieša simbols; uz ģimenes saitēm norādīts, pretstatot koka atsevišķas daļas — saknes un zarus, celmus un atvases. Strukturāli abu žanru sacerējumus saista gan atsevišķas vārdkopas, kas izmantotas relatīvi atšķirīgu sacerējumu radīšanai, gan vārdkopu pāri, kam jau ir kompozicionāla funkcija psiholoģiskā paralēlisma veidošanā, gan veseli kompozicionāli posmi, kas dažkārt sakāmvārdu padara it kā par dziesmas koncentrētu kon-

spektu. Tā sakāmvārds *Veci vīri — gudri vārdi* (FS 900, 632) būtībā ir patstāvīgu dzīvi ieguvusi rinda no tautasdziesmas

Diži meži — platas lapas,
Veci vīri — gudri vārdi;
Mežs ar savu dižumiņu,
Vecs ar savu gudrumiņu.

(LD 27270)

Tieši šī rinda izsaka dziesmas ideju; pārējās šo vispārināto spriedumu pastiprina, padara to arī vizuāli uztveramu. Kā dominanti to sastopam arī citos tautasdziesmu tipos, kur pārējās rindas bez tīri poētiskās funkcijas veic arī situatīvās nozīmes atšifrējumu:

Augsti kalni — vīksnes celmi,
Tur aug smuidras atvasītes;
Veci vīri — gudri vārdi,
Tie jauc kunga padomiņu.

(FS 949, 626)

Veci celmi — dziļas saknes,
Kuplas auga atvasītes;
Veci vīri — gudri vārdi,
Drīz kungam atbildēja.

(FS 1658, 3261)

Pēdējais piemērs savukārt saistās arī ar citu sakāmvārdu tipu, kura tēli veco ļaužu gudrības pārākumu izceļ, pasvītrotot tās dziļo sakņojumu ilgā mūža pieredzē: *Veciem kokiem dziļas saknes* (FS 1910, 4537), *Veci celmi — dziļas saknes, veci vīri — gudrs padoms* (FS 1592, 5837).

Vispār gan jāsaprot, ka šai tematikā abu žanru savijums tik ciešs, ka grūti pierādīt to tiešos kontaktus. Acīmredzot šo dziesmu tipu aforistiskais raksturs ir pieļāvis to izmantojumu sakāmvārda funkcijā; tas savukārt radījis priekšnoteikumus atsevišķu rindu vai plašāku dzejas posmu patstāvīgai funkcionēšanai, radot arī dažādas variācijas un kontaminācijas. Piemēram:

Veci celmi — dziļas saknes,
Kuplas auga atvasītes;
Veci vīri — sirmas bārzdās,
Runā gudras valodiņas.

(LD 27295)

Kam tie veci vīri gēlde,
Kam tie veci ozoliņi?
Veci vīri padomam,
Ozoliņi pamatam.

(LD 27277)

Veci vīri — gudra galva,
runā gudru valodiņu.

(FS 231, 10334)

Veci ozoli pamatam,
veci vīri padomam.

(FS 1690, 1349)

Vecs vīrs — gudrs padoms.

(FS 72, 8440)

Vecajam ozolam
Visi zari stingri stāv;
Vecajam tētiņam
Visur gudrs padomiņš.

(Ltdz III, 6248)

Veci vīri — gudri prāti.
(FS 1900, 3725)

Vecam ozolam kupli zari.

(FS 919, 120)

Dažkārt kāda sakāmvārdu tipa un dziesmas satura un tēlu saskaņa izklausās vairāk it kā variācijas par vienu tēmu; vietumis šī saskaņa izpaužas kā atsevišķu poētisku posmu citāti, citur tikai kā vienādas tēlu sistēmas noteikts vadmotīvs. Līdz ar to rodas abās žanru sistēmās variantu daudzveidība viena tipa robežās. Spilgts piemērs šai ziņā ir pēc modeļa «Daudz strādnieku paveic lielu uzdevumu» veidotie sacerējumi gan proverbs, gan tautasdziesmu žanrā. Viens no tiem *Daudz rociņu daudz darbiņa padarīja* (FS 84, 1591) šķiet kā dziesmas

Div' rociņas, div' kājiņas
Liela darba nejaudāja;
Daudz rociņu, daudz kājiņu
Lielu darbu pajaudāja

(FS 1860, 4554)

rezumējums, kurā kā saikne ar dziesmu paliek sakāmvārdam neraksturīgie deminutīvi, bet atmesta dziesmas metrikas un kompozīcijas likumību noteiktā daudzvārdība, varētu pat teikt — zināma liekvārdība. Turpretī pārējās šā tipa variācijas, saglabājot kā dominanti sinekdohu *daudz rokas*, kas simbolizē kopīgā darba veicējus, pilnīgi iekļaujas parēmijām raksturīgajā stilā un izceļas gan ar vārdu ekonomiju, gan metaforisku izteiksmi. Pie tam starp tām sastopam gan jau Vecā Stendera fiksētu variantu *Daudz rokas darbu skubina* (LL 309), gan šā gadsimta divdesmito un trīsdesmito gadu pierakstījumu *Daudz roku lielu nastu paceļ* (FS 759, 8343) u. c., kas liecina par šā tipa aktīvu funkciju ilgākā laika posmā. Turklāt arī ar attālākām variācijām — *Jo vairāk roku, jo mazāk moku* (FS 929, 64107), *Darbs roku rokā labi sokas* (FS 584, 6782) —, kuru stilistika — atskaņas un aliterācijas — tāpat liek domāt par modeļa produktivitāti arī jaunākos laikos.

Citos gadījumos dziesmu un sakāmvārdu vieno **tēlu simbolikas tradicionalitāte**, kas līdzīgās situācijās noteikusi vienāda idejiskā satura sacerējumu rašanos. Tā domāt vedina, piemēram, proverbs *Domāju izaudzināt balodi, izaudzināju kraukli* (FS 1552, 40975) konfrontācija ar tautasdziesmu:

Māte dēlu audzināja
Kā ziloji balodīti;
Izaudzēja melnu kraukli,
Kas actiņas izknābāja.

(LD 3333)

Būtībā abi ir vienas idejas dažāda plašuma izvērsums, ietvērums atšķirīgā sintaktiskajā struktūrā, saglabājot kopīgus satura atsedzējus galvenos tēlus.

Savstarpēja sakarība vērojama arī starp tādiem abu žanru sacerējumiem, kuros nav izmantoti simbola funkciju ieguvuši tēli, kas paši par sevi nestu līdzī arī satura kopību; gluži otrādi — šādi, šķiet, jaunākos laikos radušies, reālistiskie tēli, saistīdamies ar kādu konkrētu, dzīvē redzētu norisi, iekļauti kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis vienādas tematikas, bet dažāda idejiskā satura sacerējumos. Šai sakarā kā spilgtu piemēru var minēt latviešiem, lietuviešiem, krieviem, kā arī vāciešiem pazīstamo frazeoloģismu *lāci dancot mācīt*, vai arī vienkārši *lāci izmācīt, mācīt*, ko visas minētās tautas izmanto kā pastiprinājumu domai par iespēju vai nepieciešamību likt cilvēkam apgūt kādas noteiktas darba vai sadzīves iemaņas. Sakāmvārdos parasti šis frazeoloģisms kalpo kā pamatojums pozitīvam spriedumam par cilvēka audzināšanas iespējamību. *Lāci var iemācīt dancot, kā ne cilvēku* (FS 609, 5207), *Lāci var izmācīt, kā tad cilvēka neizmācīs* (FS 1805, 81). Idents saturs ir arī lietuviešu līdzīgas struktūras sakāmvārdam *Miške mešką išmokina — žmogaus neišmokins!* (Mežā lāci izmāca — cilvēku neizmācīs. PP 246). Krievu sakāmvārdu krājumos nācies sastapt tikai proverbs pirmo pusi *И мегведя плясать учат!* (D 835); tā sintaktiskā struktūra liecina par līdzīgu funkcionālo nozīmi. Vācu folklorā fiksēts gan adekvāts citētajam krievu variantam (W I, 231, 44), gan arī baltu redakcijām tuva paralēle *Man kann Bären zähmen, warum nicht auch böse Buben?* (W I, 231, 45). Latviešu tautasdziesmās turpretī metafora par lāča dejojot mācīšanu veic dažādas funkcijas. Populārākā ir dziesma, kurā šis frazeoloģisms izmantots pirmajā divrindē kā otrā pusē ietvertās negācijas pastiprinājums:

Iemācīju lāci dieti,
Vilka bērnu stabulēt;
Ļaužu bērnu nevarēju
Darbiņai izmācīt.

(LD 6656)

Tāda pati funkcija tam ir arī humoristiskajā jauniešu dziesmā:

Iemācīju vilku diet,
Ir lācīti stabulēt;
Tautu dēlu nevarēju
I bučoties iemācīt.

(FS 1995, 717)

Turpretī ekvifunkcionāls sakāmvērdam ir frazeoloģisma variācijas izmantojums kāzu dziesmā:

Izmōcēju vylku dīt,
I lōceiti stabuļot;
Izmōceišu tev' Jōneit,
Pa sovam prōteņam.²²

Kā redzams, idioma *lāci izmācīt* visos šais gadījumos iegūst dažādu situācijas nozīmi, taču patur vienotu funkcionālo nozīmi — audzināšanas, mācīšanas procesa grūtību akcentējumu. Tas arī vieno dažādu žanru sistēmām piederošus sacerējumus.

Citos gadījumos frazeoloģismi, lielāko tiesu idiomās, tautasdziesmā izmantoti kā stilistisks līdzeklis, kura metaforiskā izteiksme, nesot līdzī visiem saprotamu un atzītu kādas situācijas vai norises raksturojumu un vērtējumu, palīdz lakoniskajā četrriņdē ietvert plašāku informāciju, vienlaikus atsedzot arī teicēja attieksmi pret notiekošo. Piemēram, visai populāra idioma *uguns pakulās* (FS 1268, 246), ko mēdz lietot, lai raksturotu kāda cilvēka nepamatoti strauju dusmu uzliesmojumu. Tāda pati funkcija šai idiomai arī tautasdziesmā

Loba muna ļouduvīņa,
Kai ai lobo labunovo;
Kō pasoku vīnu vōrdu,
Met guntiņu pokulōs,

(FS 1761, 1802)

kurā tā, novērtēdama pirmajās trīs rindās raksturoto situāciju, būtībā ir arī dziesmas īstā satura atsedzēja.

Samērā daudz ir sakāmvērdi un tautasdziesmu, kuru savstarpējā saskare izpaužas **idejiskā satura līmenī**. Šādi sacerējumi, lielāko tiesu veidojušies neatkarīgi cits no cita, sakņojas reālo dzīves novērojumu vispārinājumā un iekļāvušies dažādās žanru sistēmās kā vienādas situācijas tiešs raksturojums. Tie parasti ietverti atšķirīgās poētiskās struktūrās, ko saista tikai apceramais objekts, subjekts vai situācija, kā arī teicēja attieksme pret to, tā ka par žanru caurlaidību šādos gadījumos laikam gan nebūtu īsta pamata runāt. Šāda rakstura paralēles drīzāk vērtējamās kā abu žanru ekvifunktionalitāte; konkrētu līdzību analīze noved pie secinājuma, ka parādības, kam savā laikā bijis lielāks īpatsvars darbaļaužu sociālajās vai ģimenes attieksmēs, guvušas arī daudzveidīgāku atspulgu dažādos tautas daiļrades žanros.

²² Aizsils A. Senās kāzas Daugavpils apriņķī. R., 1941, 245. lpp.

Nosacīti caurlaidības vai savstarpējās mijiedarbības aspektā varētu analizēt tādas idejiskā satura paralēles, kurās tēmas vienotība saistās arī ar līdzīgiem mākslinieciskās izteiksmes elementiem. Tāda, piemēram, ir tēma par pretrunām starp muižnieku un kļaušu zemnieku, arī — starp saimnieku un kalpu, kas īpaši spilgti pārstāvēta tautasdziesmās, mazāk proverbos. Abu žanru krustpunkts izrādās jautājums par ekspluatācijas padziļināšanu, no vienas puses, un par centieniem tai pretoties, no otras puses. Dziesmās šīs pretrunas atsegtas, tēlojot ainas no zemnieka dzīves — viņš «guldamiēs sviedrus slauka, celdamiēs asariņas» (FS 872, 5570), lād bargus kungus, kuri darbiniekus «tumsā maldināja» (FS 1599, 3155a), novēl tiem «Ellē miera neatrast: Kam tas kūla darbiniekus, Šai saulē dzīvodams» (FS 828, 20104). Sakāmvārdos tāpat izcelta doma, ka *Muižas darbi nav padarāmi* (FS 1759, 398), izteikts padoms rīkoties pēc principa *Dievam laika un saimniekam maizes diezgan* (FS 1752, 443).

Abu žanru šīs tēmas stilistikas tiešāka saskare konstatēta tikai divos gadījumos. Vienā no tiem dziesma

Kad gaitu beigsi,
Ej, meitiņa, mājā!
Ne kungam darba trūka,
Ne ellē mokas

(FS 1684, 1132)

šķiet ģenētiski saistīta ar plašākam tipam piederošiem populāriem sakāmvārdiem, kuru poētiskā struktūra tāpat balstās uz feodālisma laika priekšstata par elles mokām un grūtā darba kunga labā salīdzinājuma: *Kad ellē moku trūks, kad muižā darbu* (FS 3, 181), *Kad ellē trūks velnu, kad kungam darba* (FS 1658, 584), *Vai pasaulē darbs trūkst, vai ellē mokas* (FS 625, 884).

Otrā gadījumā gan dziesmās, gan sakāmvārdos tiek variēta atziņa, ka *Kunga darbs nav padarāms* (FS 553, 971), *Kas ta' kunga darbam galu redz!* (FS 717, 358) u. c. Tautasdziesmā tēlojums izvērsts plašāk:

Strādā dienu, strādā nakti,
Nevar darbus nostrādāt:
Kad pabeidzu vienu darbu,
Kungs iedeva citu darbu.

(FS 1710, 5478)

Toties saturā salīdzinājumā ar sakāmvārdiem neienes neko jaunu.

Dažkārt šādas plašākas kopīgas tēmas saskaņa atsevišķos variantos pastiprinās vēl arī ar lielāku vai mazāku poētiskās struktūras posmu ietvērumu adekvātos tēlos, kas var norādīt arī uz zināmu ģenētisku

saikni; kaut gan tikpat pārliecinošs var likties arī reālās īstenības patstāvīgs traktējums līdzīgā izteiksmē. Spilgts šādas poētiskās tēlojuma kopības paraugs atsedzas, konfrontējot vairākus sērdieņu dziesmu tipus ar proverbjiem. Tautasdziesmās samērā plaši sastopams motīvs *Labāk man tēvs nomira, nekā mīļa māmuliņa*. Populārākais šā motīva dziesmas tips beidzas ar divrindi, kurā konkrēti-zēts pirmajā pusē izteiktais vispārīgais spriedums:

Tēvs paņēma jaunu (al: citu) sievu,
Es mūžam bārenīte.

(LD 4094)

Tas arī tēlu ziņā sasauca ar sakāmvārdiem *Tēvam sieva būs, bērniem mātes nebūs* (FS 465, 278), *Atraitnis dabū citu sievu, bet par to bērns citu māti* (FS 617, 2220) u. c. Dziesmas pirmās puses poētiskā struktūra sakāmvārdā tieši neatspoguļojas, taču tās saturs izriet pats par sevi no tēlu pretstatījuma un netieši norāda uz provera situācijas nozīmi.

Un otrs līdzīga satura sacerējumu caurlaidības piemērs, kur sērdienītes un svešās mātes attieksmju raksturojumam psiholoģiskajā aspektā izmantotas visai līdzīgas tēlu sistēmas, kas ietvertas atšķirīgā sintaktiskajā un metriskajā struktūrā.

Māte mani rīkstēm kūla,
Es tik gauži neraudāju;
Sveša māte vārdiem bāra,
Birst man gaužas asariņas.

(LD 4118)

Svešas mātes vārds vairāk
sāp nekā savas mātes kūliens.

(FS 1880, 3035)

Labāk mātes rīkstes nekā
pamātes medus maize.

(FS Bdz 1186, 5)

Tēlu semantikas ziņā tuvs arī sakāmvārds *Sveša tēva vārds asāks nekā īsta tēva rīkste* (FS 84, 9512).

Līdzīgas kvalitātes caurlaidības gadījumi konstatēti arī proverbos par solījumu, kas dažādi variē tēmu — viegli solītam neva-jag pārāk ticēt (LSP 2991—3003). Populārākie sakāmvārdi ir *Solīts nekriēt makā* (FS 231, 543) un *Kas daudz sola, maz dod* (FS 1900, 875). Šī atziņa ietverta arī kādas bāreņu dziesmas pēdējā divrindē, tā ierindojošot pirmajā pusē minēto konkrēto un, spriežot pēc vāriantu izplatības («Latvju dainās» iespīestās dziesmas varianti pierakstīti Incūkalnā, Nītaurē, Lubānā, Kuldīgā, Jelgavā), dzīvē bieži sastopamo gadījumu vispārējā likumā:

Sveša māte man solīja
Garu baltu villainīti;
Gara mēle pasolīt,
Īsa roka iedodot.

(LD 4661)

Dziesmas otrā puse savukārt fiksēta sakāmvārda funkcijā (FS 1759, 103). Dažkārt gan šādos gadījumos rodas pārdomas — vai daža dziesma nav radusies sakāmvārda tiešā ietekmē. Īpaši tad, ja sastapta tikai vienā variantā vai arī nāk no teicēja vai iesūtītāja, kura materiālu autentiskums rada šaubas. Tāda ir, piemēram, dziesma

Sēd, brālīti, pie galdiņa,
Lūkojies līgaviņu:
Kura knaši, žigli ēda,
Tā ir čakla darbinā;
Kura ēda tērzēdama,
Tā ir kūtra darbinā,

(LD 12301)

ko iesūtījusi Minna Freimane no Cīravas. «Latvju dainās» variantu tai nav; tādus nav izdevies konstatēt arī arhīva kartotēkā. Toties tā saskan ar plašāku internacionāla rakstura sakāmvārdu tipu, kurā ietilpstošie sacerējumi pauž gan vispārīgu domu, ka *Strādnieku var pateikt no ēšanas* (FS 231, 9782), gan arī to konkretizē: *Kas ātri ēd, tas ātri strādā* (FS 17, 6945), *Kas ilgi ēd, tas slinks* (FS 553, 3082), taču kā vienā, tā otrā gadījumā, tāpat kā dziesmā, iztieks bez metaforiskās izteiksmes.

Tematikas ziņā minētie abu žanru sacerējumi tuvi citam, tāpat populāram internacionālam sakāmvārdu tipam, kurā darba un ēšanas intensitātes pretstatījums ieguvis citu niansi — *Kas pirmais pie galda, tas pēdējais pie darba* (LSP 1621—1624) vai arī *Kas daudz ēd, tas maz strādā* (LSP 1629—1633). Pēdējā tipā kā tēlošanas paņēmieni visu tautu proverbos izmantots paradoksa paralēlisms. Darba veiksmes, čakluma raksturojumam izmantots dzīvnieks, kas folklorā kalpo kā slinkuma simbols vai arī kas nekādi nesaistās ar priekšstatu par strādāšanu, vai vēl vairāk — kura darbība var sagādāt tikai zaudējumus. Turpretī par panākumiem ēšanā liecina salīdzinājums ar dzīvnieku, kurš vispār izceļas kā lielēdējs, bet folklorā varētu būt kā čakluma cildinātājs. Latviešu populārākais šā tipa proverbs — *Ēd kā zirgs, strādā kā gailis* (FS 1242—1247).

Tautasdziesmās šā tipa atspulgu nejutām, kaut gan paralēlisms kā kompozīcijas paņēmieni to caurlaidību varētu tieši veicināt. Acīmredzot iepriekšējā caurlaidības gadījuma ierosinātais bijis cits faktors — pati tematika — padomi sievas izvēlē, kas ļoti populāri gan tautasdziesmās, gan sakāmvārdos. To funkcija un idejiskā virzība viena — vecāku ļaužu rūpes par jauniešu nākotni, ko vēlas redzēt attīstāties atbilstoši agrāko paaudžu pieredzē veidotām un pārbaudītām sadzīves normām, kas pirmajā vietā izvirza ētiskos kritērijus, noraidot tīri estētiskos kā nebūtiskus. Taču, spriežot pēc dziesmu un proverbu tipu daudzveidības un variantu bagātības, šādas patiesības nācies atkārtot visai bieži.

Kā redzējām, proverbu un tautasdziesmu savstarpējās saskares formu dažādība ļoti liela — sākot ar sakāmvārda funkcijā lietotu divrindi, dažkārt arī četrrindi, beidzot ar līdzībām tēlu, motīvu vai vispārīgā idejiskā saturā limenī. Šāda funkcijas un satūra vienotība arī noteikusi abu žanru attiecīgās tematikas sacerējumu savstarpējo atbilstību daudzveidību.

PROVERBI UN VĒSTĪTĀJA FOLKLORA

Sakāmvārdu un parunu izmantojuma principi un funkcijas vēstītājas folkloras sacerējumos, galvenokārt pasakās un anekdotēs, visai daudzveidīgi. Visvienkāršākais šo žanru caurlaidības veids — proverba iesaistījums kāda pasakas personāža vai teicēja valodā. Tādu piemēru daudz, un proverba funkcija pasakas stāstījumā tāda pati kā parastajā valodā — piešķirt tam lielāku krāsainību vai arī pastiprināt teiktā patiesīgumu ar tautas pārbaudītajām un sakāmvārda formā ietvertajām atziņām. Sakāmvārdu pētniekam šādi gadījumi interesanti galvenokārt kā materiāls, kas palīdz noskaidrot attiecīgo proverbu situatīvo nozīmi, to funkcionēšanas lauka plašumu. Citiem vārdiem sakot, pasakai vai anekdotei attieksmē pret sakāmvārdu ir tikai konteksta nozīme. Taču tie dažkārt atklāj arī, kāpēc kāda no sakāmvārda situācijas nozīmēm kļūst dominējoša, kaut arī tēli pieļauj tā dažādu traktējumu. Spilgts piemērs tam ir pasaka «Lapsa un strazds», kurā stāstīts, ka lapsa prasa sev strazda bērnu, citādi cirtīšot koku, kurā ligzda, ar asti nost (AT 56 A). Kāda varianta teicējs strazda pārdzīvojuma spilgtāku raksturojumu panāk ar sakāmvārda palīdzību: «Strazds jau gribēja pildīt lapsas kārumu, bet nezināja aiz želuma, kuru bērnu dot: *kož vienā pirkstā, kož otrā — visi sāp...*» (LPT I, 170.).

Šķiet, pasakas ietekmē arī sadzīvē paruna lielāko tiesu lietota, runājot par vecāku attieksmi pret bērniem, kaut gan tēlu konstrukcija dod iespēju to izmantot situācijās, kad grūti izšķirties par kādu no vairākām iespējām.

Otrs abu žanru caurlaidības veids ir ģenētiska rakstura. Latviešu proverbu repertuārā ir vairāki tādi tipi, kuru cilme saistās ar vēstītāju folkloru. Dažs no tiem ir kādā pasakā lietots teiciens vai arī kāda motīva dominante, kas guvusi lielāku vai mazāku patstāvīgu izplatību. Atsevišķos gadījumos gan šīs žanru paralēles skatāmas vairāk motīvu līmenī, kas tomēr, lai arī ietverti dažādās sintaktiskajās un kompozicionālajās struktūrās, zināmā mērā saskaras arī ar kādiem mākslinieciskās izteiksmes elementiem.

Samērā daudz ir tādu proverbu, kas tieši izauguši no pasakas, kur tie sastopami kā atsevišķa motīva, sižeta epizodes vai visas pasakas ierosinātāji vai to risinājumā gūtās atziņas lakoniski formulējumi.

Šai ziņā ļoti interesanti ir divi P. Šmita krājumā (LPT X, 304.—327.) publicētie savstarpēji radniecīgie pasaku tipi: «Tēva padomi» (AT 910 A) un «Padoms maksā naudu» (AT 910 B), kuros sastopam visdažādākās abu žanru caurlaidības formas. Tikko tveramas un problemātiskas tās parādās sakarā ar divu samērā patstāvīgu sakāmvārdu kontamināciju — *Svešā krogā neguli nakti; sievu nepreci, ko nepazīsti* (FS 1638, 2141). To saistījumam loģisku vai stilistisku pamatojumu grūti saskatīt; kontaminācijas principi atgādina minētās pasakas, kas dod zināmu pamatu saistīt ar tām sakāmvārda ģenēzi, kaut arī tiešas atbilstības tiem līdz šim nav izdevies atrast.

Pirmais sakāmvārda komponents saistās ar pasaku AT 910 B, kuras variantā stāstīts, ka kučieris nopērk trīs padomus, no kuriem viens skan: «Neguli tādā krogā, kur ir vecs krodznieks un jauna krodzniece» (LPT X, 310.—312.). Otrs komponents savukārt sasaucas ar pasakas AT 910 A vienu no trim padomiem, ko tēvs mirdams dod savam dēlam: «Neej bieži ciemā, citādi tevi iesāks nicināt; nemiļ tirgū zirgu, citādi paliksi kājām; nepreci tālu sievu, citādi apņemsi nelabu» (LPT X, 304.—305.). Par pēdējo gan jāpiebilst, ka šis motīvs veido arī daudzu tautasdziesmu sižetu (LD 12128, LD 12173, LD 12106 u. c.), kā arī sastopams igauņu proverbu krājumā (VEV 182, 57).

Toties šais pasaku tips ir daudz tādu domu, kas laika gaitā guvušas patstāvīgu dzīvi sakāmvārda funkcijā. Par to popularitāti daļēji var spriest pēc fiksējumu skaita Folkloras sektora arhīva materiālos. Popularitāte savukārt izvirza arī problēmu par tā vai cita žanra primaritāti. Piemēram, kādā no iepriekš minētās pasakas «Tēva padomi» variantiem tēvs mirdams dēlam dod padomus: «Ar muižniekim nekaidas draudzības navodoj un, kad pajemsi sev sīvu, nikod taisnības jai narunoj» (LPT X, 307.), vai arī citā variantā: «... sīvai vysas taisneības nasok, ar kungim pi vīna golda nasēd» (LPT X, 306.), kuru pareizība sižeta risinājumā tad arī tiek pierādīta.

Pirmais no tiem iekļaujas plašākā sakāmvārdu tipā, kurš latviešu folklorā pārstāvēts ar daudzveidīgā poētiskā un sintaktiskā struktūrā un dažādās tēlu sistēmās ietvertiem variantiem. Vecākais to pieraksts sastopams G. F. Stendera vārdnīcā: *Ar kungiem nav labi dalīties* (LL 355); visbagātāk pārstāvēts — *Neturi kungu par brāli, ne vilku par aitu* (FS 84, 2811); vairākos pierakstos fiksēts arī internacionālas cilmes variants *Ar lieliem kungiem nav*

labi ķiršus ēst (FS 612, 322). Ar pasakā izteikto padomu tiešāk saskan tikai divi Rēzeknes aprīņķī pierakstīti varianti: *Ar kungim družbu navodoj* (FS 740, 18054) un *Ar kungim družbas naturi, glōbsi sevi* (FS 640, 828).

Sakāmvardu tipa variantu daudzveidība, vienu variāciju sešums, citu popularitāte, kas savukārt liecina par attiecīgās idejas popularitāti, liek izvirzīt hipotēzi par sakāmvarda primaritāti. Vārētu pieļaut arī iespēju par abām žanru sistēmām piederošo sacerējumu patstāvīgu cilmi uz dzīvē gūtas atziņas pamata: vienā šī dzīves pieredze ietverta vispārināta, vairāk vai mazāk poētiska sprieduma formā; otrā tā kalpojusi plašākam šizetiskam izvērsumam, kura risinājumā atkārtoti pierādās agrākās paaudzes gūtas atziņas pareizība. Bet, tā kā šī pieredze jaunākajai paaudzei tiek nodota sakāmvarda formā, ir zināms pamats uzskatīt to kā pierādījumu sakāmvarda primaritātei.

Toties tēva doto padomu pēdējais komponents, šķiet, rosinājis sakāmvarda *Sīvai praudas nastōsti, dzeivōsi labi* (FS 640, 824) cilmi; citiem vārdiem sakot — pasakā ietvertais padoms kļuvis par patstāvīgu sacerējumu, veicot sakāmvarda funkciju.

Pasakā «Padoms maksā naudu» ietvērto padomu attieksmēs pret sakāmvārdiem novērojama lielāka daudzveidība. Šķiet, nav jāmeklē savstarpēja ģenētiskā saikne starp vienu no pasakas varonim pārdoto padomu *Kur aug vītoli, tur visur ūdens* (LPT X, 309.) vai *Kur īva aug, tur yudeņs ir* (LPT X, 326.) un kā sakāmvardu pierakstīto atziņu *Kur vītols aug, tur ūdens netrūkst* (FS 1688, 1156). Gan viens, gan otrs ir dzīves pieredzē iegūtas atziņas tiešā nozīmē saprotams formulējums. Vispār var rasties jautājums — vai šāds teiciens uzskatāms par sakāmvardu. Sakāmvārdiem bez tiešās konkrētās nozīmes, kurai raksturīga informatīva funkcija, būtiskāka ir pārnestā vispārinātā nozīme, kas lielāko tiesu veic arī didaktisku un estētisku funkciju. Analizētajiem piemēriem, kaut arī tie atsedz likumsakarību starp dažādām dabas parādībām, tīri informatīvs raksturs, kas arī ierobežo šīs atziņas funkcionēšanas sfēru tēlu sistēmas noteiktajos ietvaros.

Vairākos šīs pašas pasakas variantos sastopam padoma «Labāk pa labu ceļu apkārt braukt, nekā pa sliktu taisni» izraisītu motīvu, kurā arī pierādīts padoma patiesīgums — kas to nav ievērojuši, gala mērķi sasniedz vēlāk, bez tam «citam rati salauzti, citam zirgam kāja iznirinata» (LPT X, 310.—312.).

Arī sakāmvārdos sastopami vairāki šādi tiešā nozīmē saprotami un tikai ar ceļa izvēli saistītā situācijā lietojami teicieni (FS 1584, 57, FS 1084, 2823, FS 1225, 799, FS 1900, 3632 u. c.). Taču tie ietilpst tipā, kurā dažu variantu tēlu sistēma pieļauj arī funkcijas pārnesumu no praktiskās rīcības uz sadzīves sfēru: *Likais ceļš taisnajam*

smejas (FS 740, 24707), *Taisni ar likumu* (FS 1268, 434), *Iebrauktais ceļš, drošais ceļš* (FS 1188, 4164), *Šodien apkārt, rītā taisni* (FS 584, 1003) u. c. Tā kā ar šādiem izteicieniem iespējams attaisnot arī negodīgu rīcību, kad mērķi cenšas sasniegt ar ne visai taisnīgiem paņēmieniem, kāda pasakas varianta teicējs, it kā vērsoties pret tiem, liek pārdot pilnīgi pretēju padomu: «Brauc arvien pa taisnu ceļu, sāņus arī tad negriezies, ja kādreiz izliktos pat, ka pa sāņu ceļu vieglāki ceļa gals sasniedzams» (LPT X, 318.). Motīvs beidzas ar konstatējumu: «Sāņu celiņš bijis tikai iesākumā ciets, sauss, vēlāk tas nobeidzās purvā». Atstājot neanalizētu motīva atrisinājuma loģisko pamatojumu, norādīsim tikai uz tā funkcionālo savdabību — ar reālistisku dzīves ainas tēlojumu vērsties pret populārā sakāmvārda pausto ideju. Pagaidām nav izdevies sastapt otru tādu pasakas un sakāmvārda savstarpējās mijiedarbības formu.

Daudzos gadījumos pasakas un proverbs ģenētiskā saikne šķiet nenoliedzama. Tāda, piemēram, ir paruna *Lielās kā ceplītis* (FS 220, 440) ar variāciju *Lielās kā paceplītis* (FS 1024, 351), kas īsti izprotams ir tikai saistījumā ar pasaku «Ceplītis un lācis» (AT 228), kuras izteiksmīgākais variants pilnībā ir šāds:

«Reiz lācis gājis nejausi garām gar cepliņa pērkli, kur atradušies tikai mazie ceplēni. Kad nu vecais ceplītis pārnācis, tad šie ar bailēm stāstījuši, cik lielu un briesmīgu zvēru viņi redzējuši. Vecais ceplītis nu ielaidies mazā krūmiņā un lācis arvien augstāku un augstāku, prasīdams: «Vai tik liels bija? Vai tik liels bija?» Pēdīgi nu bērni arī sacījuši, ka tik liels tas zvērs esot bijis. Tad vecais sacījis: «Ja tik es būtu mājās bijis, tad viņš pie mana nama duru gulētu!»

Kādas citas variācijas pierakstījumā (A. Lerha-Puškaiša materiālos) ir tieša norāde uz pasaku kā parunas avotu: «Tāpēc latviešiem tāda paruna: *Lielās kā ceplītis*» (FS 1669, 122).

Pasaka latviešu folklorā nav izplatīta; bez LPT publicētajiem diviem variantiem A. Mednes «Dzīvnieku pasaku rādītājā» (1940. g.) uzrādīti vēl deviņi pieraksti no Folkloras sektora fondu. Parunai kartotēkā trīs fiksējumi. Acīmredzot šie abi fakti savstarpēji cieši saistīti. Parunas poētiskā struktūra pati par sevi nav iedarbīga: nezinot pasaku, nav izprotams, kāpēc sīkā putniņa dziesma nosaukta par lielīšanos. Pasakas mazā izplatība acīmredzot noteikusi arī parunas pierakstu nelielo skaitu.

Sakāmvārda tēlu semantikas un komunikatīvo iespēju plašuma savstarpējo nosacītību un pasakas funkciju to izveidē spilgti raksturo pasaka «Āzis baidās no vilka» (AT 132), kas, šķiet, rosinājusi sakāmvārda *Āzim āža lielība* (FS 534, 4587) cilmi, īpaši vēl tāpēc, ka ar virsrakstu «Āža lielība» tā gadsimta pirmajā pusē ievietota vairākās pamatskolas pirmajām klasēm izdotajās lasāmgrāmatās

(piemēram, grāmatā «Balts tīrums, melna sēkla», kura 1924. gadā iznāca jau sestajā izdevumā). Taču āzis latviešu tautas tradīcijās parasti sastopams kā spītības simbols; lielības aspektā tas kļūst izprotams tikai sakarā ar pasakas sižetu:

«Āzis dzēris pie upes. Padzēries, sitis kāju pie zemes un sacījis: «Ne par pašu vilku nebēdāšu!» Vilks, krūmos stāvēdams, to dzirdējis un uzsaucis: «Andriev, ko tu tur nu atkal runāji?» — «Ak cienīgs meža lielskungs, dzērājam dzērāja vīra valoda!» (LPT I, 236.).

Pasakas popularitāte varēja veicināt arī sakāmvārda *Āzim āža lielība* izplatību, taču tas fiksēts tikai divos variantos. Acīmredzot pretruna ar tēla tradicionālo izpratni ierobežojusi tā komunikatīvās funkcijas un līdz ar to arī dziļāku iesakņošanos tautas frazeoloģijas repertuārā. Pretrunu pastiprina arī pats pasakas sižeta risinājums, kura nobeigumā izmantotais populārais sakāmvārds *Dzērājam dzērāja valoda* satur akcentu pārnēs uz dzērāja un tā bailīguma satīrisku vērtējumu.

Šis piemērs labi atsedz arī proverbs un vēstītājas folkloras savstarpējo kontaktu vēl vienu aspektu — sakāmvārds kā tautas atzītas patiesības formulējums izmantots personāža rīcības pamatojumam, attaisnojumam vai raksturojumam un tādējādi izrādās aktīvs faktors pasakas idejiskā satura atklāsmē.

Sakāmvārdi vēstītājā folklorā lielāko tiesu figurē kā stāstījuma nobeigums, sižetiskajā risinājumā paustās morāles, idejas pastiprinājums, norādot, kā tā saskan ar daudzu paaudžu pārbaudītu un atzītu likumību. Līdz ar to sakāmvārdam piemīt arī kompozicionāla funkcija — tas rezumē, apvieno vienā vai vairākos motīvos tēlotos notikumus, pievēršot lasītāja vai klausītāja resp. adresāta uzmanību, pēc teicēja domām, galvenajam. Dažviet pat teicējs, jūtot, ka stāstījuma sižets īsti nepakļaujas viņa iecerētajai idejai vai arī tradicionālie tēli guvuši atšķirīgu interpretāciju, ar sakāmvārda palīdzību cenšas novērst klausītāja uzmanību no šādām mākslinieciskajām nepilnībām un akcentēt savu domu. Šai ziņā ļoti interesanta Latgalē pierakstītā pasaka (FS 527, 28975), kuras teicējs izmantojis internacionālo motīvu «Samaksa ar naudas skaņu» (AT 1804 B) par krodzinieku, kurš pieprasa atlīdzību par ēdiena smaržu, ko viesis, parasti — nabags, baudījis viņa iestādē; viesis norēķinās, paskandinot sauja naudu.

Jāpiebilst, ka latviešu folklorā šis motīvs vispār nav populārs — līdz šim konstatētas divas, spriežot pēc tēliem, jaunākas cilmes anekdotes, no kurām vienā par sēdēšanu krogā ar naudas skaņu samaksā bagāts, bet skops anglis (FS 509, 2594), bet otrā — zellis par ēdienu veikalā pasūtītām, bet neapēstām pusdienām (FS

Sakāmvārda «Liela brēka, maza vilna» ilustrācija 16.—
18. gs. vācu publicējumos

1444, 1535). Trešā, Latgalē pierakstītā varianta teicējs anekdoti izvērsis par plašu stāstījumu un lokalizējis, radot konflikta situāciju starp Daugavpils apriņķa Kastera muižas kungu un Višķu pagasta krodzinieku Boraku, ar kura cepto zivju smaržu viņš mielojies.

AT 1804 B motīva pamatā ir tautas simpātijas pret asprātīgo nabagu, kas pratis pārspēt bagātnieku vai vispār — sociālo pretinieku.

Analizējamā varianta risinājumā uzvaru gūst acīmredzot par krodzinieku bagātākais kungs, pie tam ar advokāta palīdzību. Līdz ar to teicēja simpātijas pāriet krodzinieka pusē, kaut arī viņa izvirzītajām pretenzijām nav pamatojuma. Šo pretrunu pasakas autors cenšas nolīdzināt, nobeidzot stāstījumu, atsaukdamies uz sakāmvārdu «Vēļ šudiņ ļaudis soka, ka ar lōci neej lauztūs, bet ar kungu tīsōtūs» (FS 527, 28976). Tādā kārtā sakāmvārdam teicējs piešķīris divkārtēju slodzi — pirmkārt, tas tīri formāli nobeidz plašu vēstījumu; otrkārt, sakāmvārds izmantots arī kā pasakas idejiskā satura organizētājs, kas piešķir stāstījumam neatkarīgi no tēlu sistēmas semantikas izskaņu, kādu vēlējies teicējs.

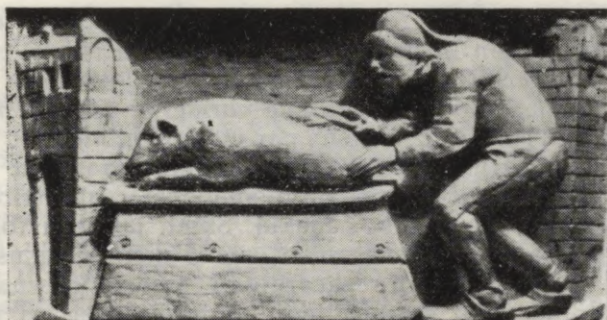
Dažāda ir ar pasakām saistīto proverbsu izplatība tautā, to īpatrsvars vispārējā sakāmvārdu un parunu repertuārā. To lielāko tiesu nosaka proverbs un pasakas kontaktu raksturs. Ja to sav-

Sakāmvārda «Liela brēka, maza vilna» ilustrācija 16.—
18. gs. vācu publicējumos

starpējā saistība ir ģenētiska rakstura, tad frazeoloģisma komunikatīvā sfēra atkarīga no pirmavota popularitātes, kas palīdz atsegt sakāmvārda vispārināto nozīmi, kā arī no tēlu sistēmas, kas nosaka proverba iespējas funkcionēt neatkarīgi no pasakas vai anekdotes sižeta.

Ja proverbā ietvertais vispārinājums nav būtiski saistīts ar attiecīgā vēstītājas folkloras sacerējuma sižetisko risinājumu, tas tiek izmantots visdažādāko situāciju raksturošanai, par ko liecina tā daudzie fiksējumi arhīva materiālos. Piemēram, latviešiem samērā plaši pazīstama paruna (kartotēkā pārstāvēta 140 variantos) *Liela brēka, maza vilna* (FS 197, 128), kas, spriežot pēc latviešu folkloras materiāliem, šķiet ģenētiski saistīta ar pasaku par velnu, kas aitas vietā cirpis cūku un nonācis pie tikko minētā secinājuma (LPT XI, 76.—77.). Pasakas motīvs internacionāla rakstura (AT 1037), taču raksta autorei nav izdevies atrast kādu citas tautas šā tipa pasaku un pārlicināties, vai arī tajā abu žanru kontakts tikpat ciešs. Parunai ekvivalentu pagaidām izdevies atrast tikai vācu proverbū krājumos, kur tā veido tipu ar vairākām variācijām. Taču neviena no tām neliecina par saikni ar minēto pasaku. Tādu nesaredz arī vācu paremiologs K. Vanders, kurš par šo parunu raksta: «*Viel Geschrei und wenig Wolle! Sagt man jetzt fast*

Sakāmvārda «Liela brēka, maza vilna» ilustrācija 16.—
18. gs. vācu publicējumos

ganz allgemein in Deutschland, ohne sich eben viel dabei denken zu können. Der richtige Sinn dieses Sprichwortes scheint sich in der Schweiz erhalten zu haben, wo es lautet: „Vil G'scherei (d. h. viel Scherens) und wenig Wolle". In unserer Mundart müste es also etwa lauten: „Viel Schererei und wenig Wolle."» (W V, 1338, 64). K. Vandera centieni atveidot pirmtekstu, ar leksikas analīzes palīdzību novedot to no *brēkas, kliegšanas līdz cirpšanai*, liecina, ka proverbs cilme un tēlu skaidrojums tiek meklēti reālajā dzīvē, nevis pasakā.

Citu tautu folklorā šai parunai paralēles sastopam galvenokārt idejas un kompozīcijas līmenī; vienīgi kāds krievu variants *От свињи визгу много, а шерсти нет* (D 516) arī tēlu ziņā sasaucas ar latviešu parunu. Pārējo autorei zināmo parunu tēli būtībā raksturo tādu pašu kvalitāti, taču saistās ar citu leksiku; citiem vārdiem sakot — tie ir vienam tipam piederoši sinonīmi varianti, kas veidoti pēc viena modeļa, bet starp kuriem nav ģenētisku saikņu. Izteiksmes ziņā tuvāka saskaņa ir ar krievu (D 697), angļu²³ un franču²⁴ parunām, kā arī kādas vācu²⁵ parunas variāciju; to dominānte *daudz trokšņa* (много шума; звону много; much ado beaucoup de bruit; viel Lärm) atbilst latviešu *liela brēka*; turpretī otrs komponents latviešu variantā visai konkrēts — *maza vilna*, kamēr minētajām tautām tā vietā abstrakts jēdziens *par neko* un *maza jēga* (мало толку; about nothing, pour rien; nichts dahinter).

Konkrēts otrais komponents ir vairākām citām vācu variācijām, kas veidotas pēc identa modeļa un kuru tēli, iespējams, saīs-

²³ English Proverbs and Sayings. M., 1971, 50, 623.

²⁴ Критская О. В. Французские пословицы и поговорки. М., 1963, с. 84.

²⁵ Шалачина В. К. Немецкие пословицы и поговорки. М., 1962, с. 70.

tās ar kādu citu fabulu „*Viel Lärm auf den Schanzen und keine gebrochenen Lanzen* In der Bedeutung: *Viel Geschrei und wenig Wolle* (W V, 1539, 24).“ *Viel Geschrei und doch kein Ei* (W V, 1338, 63); pēdējam tuva kāda franču variācija: *Tant de bruit pour une omelette*²⁶ (Tik daudz trokšņa par vienu omleti!).

Acīmredzot parunu žanra ietvaros šīm paralēlēm ir tipoloģisks raksturs. Turpretī visai problemātisks ir atbilstību kvalificējums divu žanru kontakta aspektā. Šķiet, latviešu folklorā parunas un pasakas ģenētiskais saistījums ir nenoliedzams, kaut arī gan viena, gan otra žanra sacerējumi pieder internacionāliem tipiem.²⁷ Parunas tēlu sistēma ļauj tai funkcionēt arī neatkarīgi no pasakas sižeta, raksturo visdažādākās situācijas, kad pārlicēgāi rosmei vai satraukumam irniecīgi rezultāti vai cēloņi. Par parunas paplašinātu, no pasakas neatkarīgu funkciju liecina arī vairākas, gan mazāk izplatītas, variācijas, piemēram: *Liela brēka, maza vaina* (FS 1552, 3548).

Daudz šaurāka funkcionēšanas sfēra ir sakāmvārdam *Zaġlim cepure deg* (FS 1429, 932), kura cilme nenoliedzami saistīta ar internacionālu pasakas sižetu.

Kāda teicēja no Līvāniem tieši uzsver, ka sakāmvārds cēlies no pasakas, ko viņa izlasījusi kādā kalendārā: «Vienam zemniekam nozaguši naudu. Nevar saprast, kas nozaga. Sasauc sādžu kopā, prasa: «Kas vainīgs?» Visi ar cepurēm sēd, bet neviens neatzīstas. Viens pieceļas un saka: «Vot, zaġlim i cepure deg!» Zaġlis ķēris aiz cepures, un vainīgo atraduši. No šīs pasakas i sāka runāt, ka *zaġlam cepure deg*» (FS 1945, 4325).

²⁶ Бабкин А. М., Шенгецов В. В. Словарь иноязычных выражений и слов, 2. М., 1966, с. 1223.

²⁷ Apcerējuma rediģēšanas procesā autores rokās nonāca L. Rēriha sagatavotais vācu parēmiju leksikons, kurā publicēti jauni materiāli par šīs parunas izmantojumu vācu literatūrā jau 15. gs., kā arī izteiktas domas, ka parunas cilme ir daudz senāka un saistāma ar pasaku par apmānīto velnu (AT 1037) un nevis tieši ar aitas cirpšanu, kā domājuši agrākie pētnieki. L. Rērihs izsaka domas, ka šis motīvs populārs folkloras tradīcijā arī jaunākos laikos, īpaši Ziemeļeiropā un Baltijā, bet pasakas par dievu un velnu, kas cirpuši aitu un cūku, atstāstījumam pievieno norādi uz Latviju, gan neminot konkrētu avotu (sk. Lutz Rörich, Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, Band I. Freiberg—Basel—Wien, 1973—1974, 323.—324. lpp.).

Parunas apskatam pievienotās no 16. gs. publicējumiem pārfotografētās ilustrācijas gan liek domāt, ka populārāka bijusi paruna *Viens cērp aitu, otrs cūku*, kurā kā dominante izmantota metafora, kas analizētajā sacerējumā skanēja tikai otrajā plānā, ko īsti atklāja pasakas zināšana; pakļautie komponenti — leksēmas «viens», «otrs» piešķir šai parunai atšķirīgu semantiku un funkciju, līdzīgu latviešu parēmijām «Viens runā par vēju, otrs par dzirnavām» (LSP 4601) vai «Viens jāj cūku, otrs kazu» (LSP 4606). Abu parunu tēlu semantiskā sistēma tomēr šķiet ģenētiski saistīta gan savstarpēji, gan arī ar internacionālās pasakas motīvu.

Taču gan pati pasaka, gan no tās izaugušais sakāmvārds latviešu folklorā nav pārāk izplatīti; pēdējā pierakstu skaits nesniedzas pāri vienam desmitam. Sakāmvārda poētiskās izteiksmes ciešais saistījums ar pasakas sižetu, bez kura zināšanas nav izprotama tēlu sabiedriskā funkcija un līdz ar to arī izteiciena pārnestā nozīme, ierobežo tā komunikatīvās iespējas, kaut arī tēlu sistēma pieļauj tā izmantojumu visdažādākajās situācijās, kad vainīgais pats sevi atklāj. Toties populārs ir šim tipam piederīgs, poētiskajā un sintaktiskajā struktūrā adekvāts variants *Zagliņ kājas deg* (FS 958, 3615), kura tēli sasaucas ar iemīļotu latviešu frazeologismu *zeme zem kājām deg*, kas tiek lietots pārlietu lielas steigas raksturošanai.

Interesanti ir proverbu tipa *Kā tu izturēsies pret saviem vecākiem, tā bērni pret tevi* un pasakas «Pagrabā paslēptais tēvs» (AT 981) variantu funkcijas un caurlaidības veidi. Proverbu tips latviešu folklorā pārstāvēts ar vairākiem sakāmvārdiem. Viens no tiem *Nevelc sava tēva uz mežu ar ragavām, — dēls tevi nevilks* (FS 400, 2664) un tā variācija *Ragaviņas mežā aizvilktas nepaliks* (FS 1620, 1676) tieši izriet no personāža dialoga pasakas ekspozīcijā, kur stāstīts, ka vecos laikos kādā zemē bijusi ieraža — nespēcīgos vecākus aizvest uz mežu un tur pamest. Dažos pasakas variantos plašāk izvērstā sākuma epizode, kas tuvāk pamato sižeta tālāko risinājumu, motivē dēla nepakļaušanos valdošajām tradīcijām.

Kāds dēls aizvilcis savu tēvu uz mežu un grib viņu tur atstāt ar visām ragaviņām. Mazdēls tās mežā negrib atstāt: «Ja man nebūs ragaviņu, kā tad es tevi dabūšu mežā, kad tu paliksi vecs un nespēcīgs?» (LPT X, 565.)

Autorei nav izdevies sastapt kādas citas tautas šā tipa pasakā tikko analizēto epizodi. (Tās, starp citu, nav arī daudzos latviešu pasakas variantos.) Arī internacionālajā sakāmvārdu tipā citām tautām līdzīga doma ietverta atšķirīgos tēlos. Līdz ar to pamatots liekas pieņēmums, ka augšminētie sakāmvārdi žanra ietvaros vērtējami kā tipoloģiskas līdzības. Šādu domu vēl pastiprina fakts, ka līdzīgs motīvs un tēli ietverti arī tautasdziesmā:

Čīga čīga ragaviņas,
Vilksim tēvu purīnā!
Atkal čīga atpakaļ,
Ar ko mani pašu vilkt.

(FS 1900, 57)

Acīmredzot šis motīvs kādreiz «senajos laikos» bijis plašāk izplatīts, ja varējis līdz mūsu dienām saglabāties trijās žanru sistēmās, pie kam ar sinonīmu variantu *Kādu sili tu saviem vecā-*

kiem taisi, tādu tavi bērni tev taisīs (FS 72, 8505); pēdējais savu kārt ģenētiski saistīts ar citu pasaku par dēlu, kurš savu veco māti barojis no silītes. Kad pēc vecās mātes nāves dēls gribējis silīti sadezināt, viņa dēls sacījis: «Nevajag vis, tēt, silīti sadedzināt; labāk es uznesīšu uz rijas, lai viņa tur stāv, kamēr tu būsi vecs, jo tad tev no tās pašas silītes būs jāstrebj putra.» Tādēļ vēl arī tagad vecāki, kuriem grūtas vecumdienas jāpiedzīvo, mēdz saviem bērniem pastāstīt un brīdināt, sacīdami: «... tā silīte gan turpat stāvēs uz rijas, kamēr jūs veci paliksiet».²⁸

Arī šai gadījumā, tāpat kā iepriekš analizētajā, sakāmvārda cilme no pasakas sižeta ir nenoliedzama. Tāpat skaidri izceļas abu sacerējumu sabiedriskās funkcijas vienotība — pakļāvums didaktiskiem nolūkiem. Taču abu ciešais saistījums nosaka sakāmvārdu komunikatīvās sfēras ierobežotību: tiklab tēli, kā arī no pasakas izaugušais saturs dod iespēju sakāmvārdam funkcionēt tikai vecāku un bērnu savstarpējo attiecību aspektā. Tas ietekmējis arī attiecīgo proverbsu pierakstījumu mazo skaitu — katram variantu skaits nepārsniedz desmit.

Tikpat ciešs divu žanru sistēmu saliedējums atsedzas, konfrontējot proverbus ar otru vēstītājas folkloras žanru — **teikām**. Pēdējo būtiskākā žanriskā pazīme ir centieni atbilstoši sava laika zināšanām un uzskatiem sniegt dažādu dabas un sabiedrības parādību izskaidrojumu. Šis skaidrojums atsevišķos gadījumos savu kārt rosinājis proverba cilmi, kas tikai retos gadījumos guvis plašākas funkcionēšanas iespējas. Ja teikas sižeta pamatā pareizs dabas parādības novērojums, ar to saistītais proverbs var būt radies arī neatkarīgi no otra žanra, bet tāpat dzīves realitātes no- teikts. Tādas pārdomas rodas, piemēram, sakarā ar parunām *Taisās kā vārna uz Vāczemi*,²⁹ *Tāpat kā vārna uz silto zemi* (FS 548, 5585), *Taisās kā silis uz Vāczemi* (FS 1730, 66246). Šie paši motīvi raduši atspulgu arī teikās par vārnu, žagatu, silī, t. i., par putniem, kas ziemu pavada Latvijas PSR teritorijā. Tikai skaidrojums, kāpēc minētie putni neaizceļo, ir dažāds. Vārna, izskrējusi «vienu gabalu, iedomājusies, ka saimnieks vēl neesot savus kaujamās lopus notīrījis, vēl palikušas netīrītas zarnas. Viņa nu griezusies atpakaļ un kā uzticama kalpone palikusi tepat».³⁰ Žagata turpretī palikusi aiz ziņkārības — nākusi atpakaļ lūkot, cik tālu īsti aizskrējusi.³¹ Lī-

²⁸ Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, 3. — «Dienas Lapas» pielikums, 1893, 143. lpp.

²⁹ Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas rakstu krājums, 2. Jelgavā, 1893, 110. lpp., 635. n-rs.

³⁰ *Ancelāne* A. Latviešu tautas teikas. Izlase. R., 1961, 229. lpp.

³¹ Turpat.

dzīgi stāsta par sili, kas, lidodams uz Vāczemi, tāpat pēc neliela gabala laižoties atpakaļ raudzīt, vai tālu jau aizlidojis (FS 1730, 66246).

Tēlu sistēma abos žanros būtībā vienāda; tās cilme sakņojas dabas novērojumos un var būt arī savstarpēji nesaistīta. Toties sacerējumu komunikatīvā funkcija visai atšķirīga. Teikas glabā daudz paaudžu gūto informāciju. Parunas šai no putnu dzīves gūtajai informācijai piešķir aktīvu, didaktisku funkciju, attiecinot šos tēlus uz cilvēkiem, kas vienmēr gatavojas ko darīt, bet neizdara.

Citos gadījumos teikas un proverbs caurlaidības veidi daudzveidīgāki. Piemēram, dzīvē novērotais suņa un kaķa «naids» radis atspulgu ļoti daudzos internacionāla rakstura proverbos, tiklab sakāmvārdos, kā parunās, kas savukārt tiek izmantoti visdažādākajās situācijās cilvēku nesaticības vērtējumam. Teikas savukārt meklē un dažādi izskaidro naida cēloņus. Variantu lielākajā daļā atbilstības abu žanru sistēmās saglabājas tikai tēlu un vispārīgās tēmas līmenī, pie kam šo atbilstību cēloņi meklējami poētiskās izteiksmes tradīcijās un sabiedrībā valdošajos morālajos uzskatos. Taču atsevišķos pierakstos proverbs ģenēze nenoliedzami saistīta ar teiku; uz to dažkārt norāda arī paši teicēji. Spilgts piemērs tam ir teika «Kaķis suņa parādnieks», kurā kā naida cēlonis minēti trīs vērduņi, ko kaķis no suņa aizņēmis un vēl šo baltu dienu neesot atdevis; suns, kur tik kaķi sastapdams, atprasa naudu. «Tādēļ arī parasts par cilvēkiem, kuri nieka dēļ plūcas, teikt: *Plūcas kā suns ar kaķi nieka vērduņa dēļ*» (FS 1703, 315).

Teika kā proverbs avots atklājas, konfrontējot arī populāro teiku par zaķi, kam pārplīst lūpa, smeļoties par vardēm, kuras izrādās vēl bailīgākas par pašu, jo bēg, viņu ieraudzījušas (AT 70), un proverbs *Nesmej citu nelaimei — pārplīsīs lūpa kā zaķim* (FS 1262, 3310). Arī sakāmvārds ietilpst plašā internacionālā proverb tipā, kura modelis *Nesmejies citu nelaimei, sava nelaime priekšā* ietverts visdažādākajās tēlu sistēmās. Taču citētā varianta cilme izprotama tikai teikas sakarā.

Anekdošu un proverbs attieksme lielāko tiesu skatāma cilmes aspektā, pie kam primārā parasti ir anekdote. Visai reti gadījumi, kad proverbs noteicis anekdotes struktūru vai sižetisko risinājumu. Proverbs funkcijā parasti sastopam kādu anekdotes dialoga daļu, galvenokārt to, kas ietver anekdotes darbības atrisinājumu, satura idejisko akcentu. Šādu proverbs funkcionēšanas sfēra atkarīga no tēlu semantikas un vispārinājuma plašuma, ko savukārt nosaka abu žanru ģenētiskās saiknes raksturs. Ja tēlu sistēma izprotama tikai anekdotes sakarā,

tad proverbs savu komunikatīvo funkciju var veikt tad, ja pirmavotu, t. i., anekdotes sižetu, zina gan adresants, gan adresāts. Šādu proverbsu popularitāte arī lielāko tiesu niecīga. Tikai trīs variantos izdevies sastapt parunu *Pašam kungam sava laime: divi cūkas, trīs puses* (Br 562), kuras tēlu sistēma un līdz ar to arī tās iespējamā pārnēstā un situācijas nozīme kļūst skaidra, konfrontējot to ar anekdoti, kurai pierakstītājs devis nosaukumu «Dumjais kungs», bet pats sižets diemžēl sniegts atstāstījuma izteiksmē: «Reiz kungam kauj cūkas. Muižas strādnieki nokauj divas cūkas. Vienu puscūci patur sev, bet trīs puscūčus atdod kungam. Teikuši, ka kungam sava laime — no divām cūkām trīs puses. Kungs notic ar, un priecājas» (FS 1910, 430). Anekdotē attēlotā situācija visai paradoksāla, reālajā dzīvē neiespējama. Līdz ar to arī parunas tēlu sistēma pieļauj tai ļoti šauru funkcionēšanas sfēru — situāciju, kad kāds priecājas par ieguvumu, lai gan patiesībā cietis zaudējumu. Abi šie faktori arī noteikuši parunas fiksējumu mazo skaitu, kaut gan tās un acīmredzot arī anekdotes izplatības areāls kādreiz bijis plašs; tā domāt liek to pierakstījumu vietas: parunas fiksētas Rundālē un Vērgalē, bet anekdote — Gaujienā.

Parasti sakāmvārda vai parunas funkciju iegūst anekdotes personāža dialoga pēdējā frāze, kas vienlaikus ietver sevī sižeta kulmināciju un arī atrisinājumu, atsedz tās galveno ideju. Piebildes, ko dažkārt, arī tikko analizētajā gadījumā, teicējs (bet varbūt arī pierakstītājs) pievienojis, lai it kā precizētu sarunas partnera tālāko rīcību, parasti tikai sabojā anekdotes poētisko struktūru. Proverbsa funkciju tās neietekmē. To nosaka tēlu sistēma, kādā ideja ietverta, tās semantiskā atkarība no visa anekdotes sižetiskā risinājuma, vispārinājuma plašums, kādu pieļauj tēlu tradicionālais traktējums.

Visu šo faktoru savstarpējā nosacītība labi atsedzas, salīdzinot vairākas anekdotes, kuru galvenā persona ir mācītājs, ar attiecīgajiem, ģenētiski vairāk vai mazāk cieši saistītiem proverbjiem. Vienā no tiem — *Otram ceļu uz debesīm rāda, pats neprot uz Cēsīm aiziet* (FS 1900, 1669) — mācītāja klātbūtni, kaut arī vārdā neminētu, atgādina parunas pirmā daļa, kas tās variantos parādās kā dominante, bet jo īpaši anekdotes variants par cūkganu vai čigānu, kas mācītājam uz jautājumu «Vai tu nezini, kur te var aizbraukt uz N. muižu?» atbild: «Oja, citiem rāda ceļu uz debesīm, pats nezina uz N. muižu!» (variantos — *Zaļo muižu*, FS 509, 2522; *ceļu uz mājām*, FS 555, 807). Diezgan grūti iedomāties situāciju un adresātu, kādā šī paruna būtu izmantojama, tāpēc arī tās izplatība visai niecīga.

Jau plašākas funkcionēšanas iespējas ir proverbam *Neskata ties uz mani darbiem, klausaties uz mani vārdiem* (FS 527,

43130), kura cilme tāpat saistāma ar anekdoti par mācītāju, kas «žūpām un plitniekiem» sola ceļu uz elli, bet, kad pašam no talāra piedurknes izbirst kārtis, saka iepriekš citēto teicienu par vārdiem un darbiem (FS 958, 11348). Poētiskā struktūra dod iespēju parunu izmantot jebkurā situācijā, kad novērojama kāda cilvēka rīcības pretruna ar viņa vārdiem (sk. Br 227), pie kam tēlu zemtekstā saistījums ar mācītāju nepavisam nav obligāts. Līdz ar to paruna kļuvusi ļoti populāra, par ko liecina tās iesūtījumi no visiem Latvijas novadiem.

Trešajā anekdotē par mācītāju stāstīts, ka tas uz saimnieka jau-tājumu, kuru no diviem šķiņķiem viņš gribētu, atbild: «Abi labi, bāz tik maisā iekšā. Ko nu dieva dāvanu brāķēt!» (FS 153, 615). Šeit teicienam, kas kļuvis par patstāvīgu sakāmvārdu *Abi labi — bāz maisā* (FS 524, 611), jau pašā anekdotē nav būtiska sakara ar mācītāju kā noteiktas šķiras vai profesijas pārstāvi; līdzīgi rīko-ties situācijā, kad ar asprātīgu atbildi iespējams notikumu risinā-jumu pavērst sev par labu, varētu jebkuras profesijas piederīgais. Savukārt sakāmvārda poētiskā izteiksme ļauj tam funkcionēt gan sadzīves sfērā, vērtējot divus draugus vai strīdniekus, gan runājot par tīri materiāliem priekšmetiem. Anekdotes zināšanai te maza nozīme.

Jāpiebilst gan, ka anekdotes beigu frāzes un proverbs saskaņā ne vienmēr ir drošs pierādījums pēdējā cilmei no pirmās. Šādas pārdomas rada, piemēram, anekdotes: «Kaidu reizi muižnieks iģōja viņā nabadzeigā sātā, kur veirs laupa kartupeļus. Muižnieks prosa: «Kū tu dori?» Zemnieks atbild: «Kungs, tu ļaudim ōdu laupi, bet maņ nav kam laupeit, kai tikai kartupelim»» (FS 512, 4122) kon-frontācija ar sakāmvārdu *Bagāts velk ādu nabagam, nabags kar-tupelim* (FS 1010, 4202). Adevvātais saturs ietverts līdzīgā tēlu sistēmā. Taču anekdote pierakstīta Rēzeknes apkārtnē, sakām-vārds — Ventspilī. Pie kam pēdējam paralēles sastopam arī Lie-tuvā — Paņevēžas apkārtnē (PP 69). Pastāv varbūtība, ka šeit nori-tējis pretējs process — sakāmvārds rosinājies kādu teicēju sacerēt situāciju, kādā tas varētu būt radies vai ticis lietots. Tiklab anek-dotei, kā sakāmvardam pašiem par sevi piemīt tikai informatīva funkcija, kas pilnībā ietvērusies pēdējās frāzes resp. proverbā tēlos; anekdotes sižets šo tēlu izpratnē neienes neko jaunu, būtisku.

Un beidzot ceturtais vēstītājas folkloras žanrs — **nostāsti**, kas radušies uz konkrētu notikumu pamata un bieži vien saistīti ar kādu proverbu, lielāko tiesu — parunu. Vērtējot tos mūsdienu aspektā, primaritāte, šķiet, jāpiesķir nostāstam, bez kura zināšanas nav īsti izprotams proverbs. Pārceļoties domās uz laiku, kad dzīvoja notikuma aculiecinieki, loģiskāks šķiet pieņēmums par proverbā

primaritāti — attiecīgā izteiciena tēlu sistēma atgādināja zināmu notikumu, kas savukārt precizēja teicēja attieksmi pret situāciju, kuras raksturošanai tas konkrētajā gadījumā lietots. Nostāsts kā noteiktai žanra sistēmai piederīgs sacerējums attieksmē pret proverbu nozīmi iegūst tikai saskarē ar cita novada iedzīvotājiem vai vēlākām paaudzēm, kas konkrēto gadījumu paši nav pieredzējuši. Parasti šādiem proverbiem samērā lokāls raksturs — tie funkcionē, kā to liecina iesūtītie materiāli, lielāko tiesu novadā, ar kuru saistīts notikums vai darbojošās personas. Plašāku popularitāti guvusi vienīgi paruna *Aizgulējušies kā Ūenču nabagi* (FS 929, 69893), ko vairāki iesūtītāji saista ar konkrētu notikumu Zilā kalna apkārtņē, kur «Ūenču» mājās (citos variantos — «Gaižumos», FS 1600, 7919) mēguši pārgulēt nabagi. «Kādreiz Ūenču nabagi taisījušies uz Valmieras tirgu. Kāds jokupēteris aizklājis logus. Nabagi gulējuši un skatījušies tumsā. Piecēlušies tik ap pusdienas laiku, kad jau bijis par vēlu uz tirgu iet (FS 23, 2504). «Vēl šodien Zilā kalna apkārtņē tas tiek lietots, ja kādas mājas saime no rīta aizgulējusies vai aizkavējusies ar darbiem» (FS 929, 69893), paskaidro kāds pierakstītājs, atsegdams arī parunas funkcionālo nozīmi. Šis paskaidrojums parāda arī to, ka parunas semantika lietojumā kļuvusi plašāka, ieguvusi arī nozīmes pārnēsumu.

Tēlu nozīmes paplašinājums, vispārinājums novērojams visos proverbos, kuru cilme saistās ar nostāstu par kādu konkrētu gadījumu. Parasti to veicina arī proverba leksikas semantiskais daudznozīmīgums — jo dominantei vairāk nozīmju, jo plašāka parunas funkcionēšanas sfēra.

Ar nostāstiem saistīto parunu analīze liecina, ka īsti pareizai to satura un funkcijas izpratnei, aromāta izjūtai tomēr nepieciešams zināt konkrēto notikumu, kas vienkāršam teicienam piešķirispārnus, padarījis to par «spārnotu izteicienu» — sakāmvārdu vai parunu. Tā Alsviķu apkārtņē pazīstamā paruna *Ka tik nav atkal ķēvs nomirs?* (FS 793, 81), nesaistot to ar situāciju, kādā tā radusies, liekas bez īpašas nozīmes, bez humoristiskas nokrāsas. To izjūt tikai tie, kam zināms notikums, kas līdz mums nonācis nostāsta veidā: «Reiz kāda veca plāpa aiz sienas klausījusies; tur kaimiņš stāstījis, ka viņam ķēve nobeigusies, bet šī lāga nedzirdējusi un tā i iznēsājusi ziņu, ka kaimiņam tēvs nomiris» (FS 793, 81). Ar parunu, kuras dominante radusies, kontaminējot vārdus *tēvs* un *ķēve*, tās lietotājs liek manīt, ka stāstījumam īsti netic.

Lokālu vai arī ar kādu noteiktu vēstītājas folkloras sižetu saistītu parunu un sakāmvārdu īpatsvars visā latviešu proverbu reperetuārā nav liels. Tēlu sistēmas ģenētiskā saikne ar konkrētu notikumu vai sacerējumu parasti nosaka proverba vispārinājuma uz tveri tikai kādā vienā, galvenokārt tiešā nozīmē un līdz ar to

ierobežo tā funkcionēšanas lauku attiecīgajā sižetā raksturotās situācijas ietvaros. Un, tā kā vēstītājā folklorā saglabājušās parasti neikdienišķu notikumu atbalsis, to radītājiem proberbiem visai mazas iespējas ieaukt dzīvajā ikdienas valodā.

Rezumējot visu iepriekš teikto par proverbu un pārējo folkloras žanru sistēmu savstarpējo saistību un caurlaidību, nākas secināt, ka tā, saskaroties dažādām sistēmām, veido dažādas kontaktu formas.

Vistiešākā ir sakāmvārdu un parunu caurlaidība, kuru žanriskās atšķirības izpaužas galvenokārt domas un sintaktiskās struktūras pabeigtības pakāpē, bet saskaņa balstās uz tēlu simbolikas vienotu izpratni un kopīgu tēlošanas paņēmieni, galvenokārt — uz retoriska jautājuma vai paradoksa izmantojumu. Abu šo žanru sistēmu saplūšana novērojama variācijām bagātos tipos, kuru vispārinātās pārnestās nozīmes izpratne tā nostabilizējusies, ka jebkurā konkrētā situācijā vairs nebūt nav nepieciešama domas sintaktiskā pabeigtība.

Sakāmvārdu un mīklu caurlaidība ir trejāda rakstura. Pirmkārt, mīklu un sakāmvārdu žanros sastopam adekvātas poētiskās struktūras, kam dzīvajā lietojumā piemīt arī vienāda — informatīvā — funkcija. Atšķirība tikai konkrētajā funkcionēšanas veidā. Mīkla mutvārdu tradīcijā dzīvo kā divdaļīgs mākslas darbs, kura izpildījumam nepieciešamas divas darbojošās personas — mīklas uzdevējs un atminētājs. Sakāmvārdā aktīvs tikai adresants, atminējums realizējas konkrētajā situācijā, kuras raksturojumam tiek izmantots mīklas formulējums. Tēlu semantika abos šajos gadījumos ir pilnīgi identa.

Otrkārt, sakāmvārda poētiskā struktūra identa mīklas uzdevuma struktūrai, taču funkcionēšanas procesā notiek tēlu semantikas pārnesums un līdz ar to arī sacerējuma funkcijas maiņa — līdzās informatīvajai funkcijai (mīkla) sacerējums iegūst arī didaktisku funkciju (sakāmvārds). Caurleidības process skar tikai mīklas tēlu sistēmas vienu daļu — uzdevumu; atminējums, kas būtībā ir mīklas saturs, paliek ārpus abu žanru kontaktu loka. Šais gadījumos līdzīgums lielāko tiesu ģenētiska rakstura, turklāt kā ierosinātājs faktors bijis gan sakāmvārds, gan arī mīkla — vai nu tikai tās uzdevums, vai arī uzdevums kopā ar atminējumu kā vienots māksliniecisks veselums.

Treškārt, proverbu un mīklu caurlaidība realizējas tēlu sistēmas līmenī, attiecīgā situācijā to vai nu konkretizējot, vai arī vispārinot. Līdz ar to notiek arī tēlu semantisko lauku maiņa. Mīklai, pārejot sakāmvārda funkcijā, paplašinās tēla semantika, aptverot ne tikai materiālās pasaules semantisko lauku, bet arī cilvēku sav-

starpējo attieksmju lauku. Tādā kārtā viena poētiskā struktūra, pāriedama no vienas žanru sistēmas citā, maina arī savu sabiedrisko funkciju — no mākslas darba, kam galvenā ir informatīvā funkcija, poētiskā struktūra kļūst par morālo un sociālo attieksmju vērtētāju.

Ar dziesmām proverbus vieno vispirms jau abu žanru sistēmu aforistiskais raksturs un daļēji sabiedriskās funkcijas vienotība, kas atvieglo atsevišķu četrriņžu, biežāk — divriņžu iekļaušanos populāros proverbu tipos. Parasti sakāmvārda funkcijā sastopam to divrindi, kurā domas vispārinājums ietvēries tādā tēlu sistēmā, kuras semantika pieļauj plašu attiecīgā sacerējuma eksistences lauku, vienlaikus tomēr saglabājot vienu noteiktu adresanta attieksmi pret vērtējamo situāciju. Tālākā dziesmas transformācijas gaitā var konstatēt visai plašu caurlaidības skalu, sākot ar četrriņdes satura konspektīvu atveidu, tomēr saglabājot vienotu tēlu sistēmu, un beidzot ar variācijām par kopīgu tēmu vai motīvu. Citos gadījumos dziesmu un sakāmvārdu vieno tēlu simbolikas tradicionālitate, kas līdzīgās situācijās noteikusi arī vienāda idejiskā satura sacerējumu rašanos.

Abu žanru mijiedarbes, kā arī funkcijas identitātes gadījumi visvairāk sastopami ģimenes sadzīves tematikā, īpaši sakarā ar vīra vai sievas izvēli, t. i., tematikā, kur sakāmvārdu relatīvi maz, bet dziesmu ir daudz. Tas liek domāt par abu žanru sistēmu kādreizēju ekvifunkcionalitāti. Šādu pieņēmumu pastiprina arī fakts, ka gandrīz visām ar tautasdziesmām saistītajām parēmijām paralēles sastopam daudzu tautu folklorā, pie kam fiksējumi rakstu pieminekļos liecina par šo tipu lielākās daļas senu cilmi. Dziļāki pētījumi šai virzienā acimredzot novestu līdz poētiskās izteiksmes elementu cilmes problēmām.

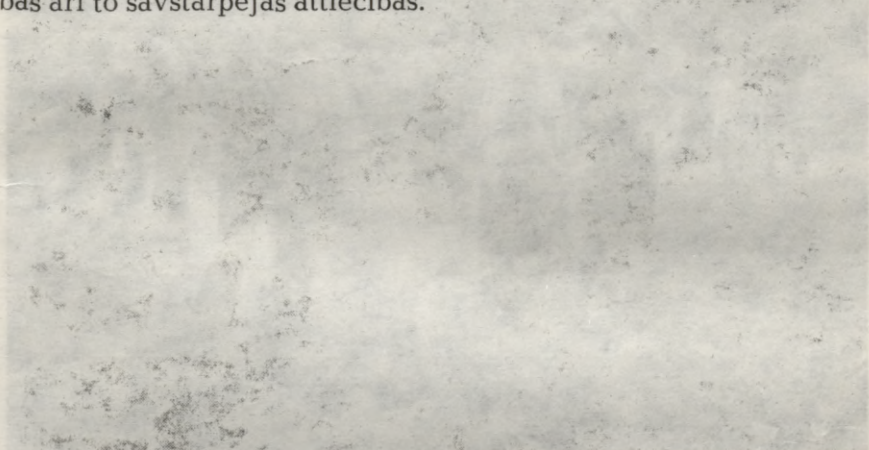
Daudzveidīgas ir arī proverbu un vēstītājas folkloras žanru savstarpējo mījsakarību formas.

Pirmkārt, sakāmvārds iekļaujas pasakas stāstījumā kā poētiskās izteiksmes elements, piešķirot valodai lielāku krāsainību. Pasaka, savukārt, žanru savstarpējo sakaru aspektā šai gadījumā parādās kā sakāmvārda situācijas nozīmes atsedzēja.

Otrkārt, abu žanru saskaņai var būt arī ģenētisks raksturs. Samērā daudzu proverbu cilme saistāma ar pasakām vai anekdotēm, kurās tie sastopami gan kā atsevišķa motīva, sižeta epizodes vai pat visas pasakas ierosinātāji, gan arī kā to risinājumā gūtās atziņas lakoniski formulējumi. Šādu proverbu popularitate un komunikatīvā sfēra atkarīga no attiecīgā vēstītājas folkloras sacerējuma popularitātes, kā arī no tēlu sistēmas semantiskās ietilpības, kas nosaka provera iespējas funkcionēt neatkarīgi no pasakas vai anekdotes sižeta.

Treškārt, atsevišķu proverbs un vēstītājas folkloras sacerējumu, galvenokārt teiku un nostāstu, satura un tēlu sistēmas sakana var sakņoties reālajā īstenībā, kuras atspoguļojums ietvēries abos žanros neatkarīgi vienam no otra. Savstarpējā konfrontācijā nostāsts vai teika attieksmē pret proverbu vērtējams kā pēdējā cilmes vai situācijas nozīmes skaidrojums. Taču dzīvajā lietojumā proverbi iegūst, atkarībā no tēlu sistēmas semantiskās ietilpības, daudz plašāku komunikatīvo funkciju, nereti zaudējot saikni ar vēstītāju folkloru.

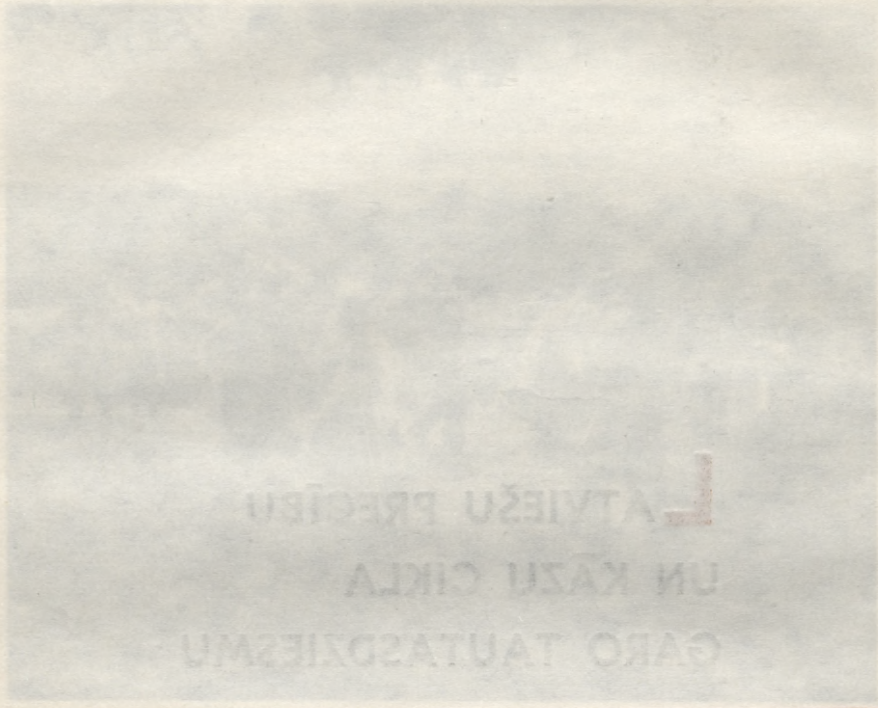
Proverbs un pārējo latviešu folkloras žanru sistēmu savstarpējās mijiedarbes fakti analīze rāda, ka šis process noritējis ilgi un visai daudzveidīgi. Šī daudzveidība atkarīga no katra žanra poētiskās izteiksmes un sabiedriskās funkcijas savdabības. Tālāki dažādo žanru stilistikas pētījumi dos iespēju atsegt dziļākas likumsakarības arī to savstarpējās attiecībās.

Latvian Folklore Institute
MAKSIMĪCISKAIS
VEIDOJUMS

LATVIEŠU PRECĪBU
UN KĀZU CIKLA
GARO TAUTASDZIESMU

**MĀKSLINIECISKAIS
VEIDOJUMS**

LATVIŠU PRECĪBU
UN KĀZU CIKLA
GARO TĀTASDZĪSMU

Latvijas Valsts universitātes izdevums, 20. sējums, 1977. gads

MAKSĻINIECĪKĀIS
VEIDOLĪUMS

Latviešu garās tautasdziesmas pieder pie tām folkloras parādībām, kas dod iespēju dziļāk izprast tautas mutvārdu daiļrades un literārā procesa savstarpējās saiknes un sakarus. Folkloras tradīciju un literāro tendenču mijiedarbes izpēte nav iedomājama bez atsevišķo parādību un žanru analīzes, bez to specifikas noteikšanas.

Garā tautasdziesma šinī darbā tiek aplūkota kā viens no latviešu klasisko tautasdziesmu žanra paveidiem. Dziesmu kompozīcijas un mākslinieciskās izteiksmes analīze pamatos veikta uz precību un kāzu dziesmu ciklu bāzes. Garās precību un kāzu dziesmas kā ģimenes ieražu atveidotājas nevar aplūkot izolēti, bez saistības un salīdzinājuma ar īsajām dziesmām, jo tām ir viena augsne, daudz kopīga motīvu un tēlu veidojumā. Turklāt šādā salīdzinošā aspektā reljefāk izdalās arī tās īpatnības, atšķirības struktūrā, kas dod pamatu nošķirt garo dziesmu no pārējiem latviešu klasisko tautasdziesmu žanra paveidiem — četrindēm un dziesmu virknēm. Šīs atšķirības meklētas galvenokārt strukturālo pamatelementu apjomā, sižeta izvērsumā, kā arī kompozicionālās uzbūves citās īpatnībās.

KOMPOZICIONĀLĀS ĪPATNĪBAS

SIŽETISKUMS UN APJOMA IZVĒRSUMS

Diferencējot garās dziesmas, meklējot kopīgo un atšķirīgo ar apjomā īsajām četrindū dziesmām, vispirms jāpievēršas kompozicionālajai uzbūvei, teksta daļu un elementu izvietojumam noteiktā secībā, tēlu apvienošanas paņēmieniem un tēlu atsegšanas līdzekļu kopumam. Sižeta esamība vai tā trūkums ir viens no dziesmas apjoma noteicošajiem rādītājiem. Otrs tikpat būtisks faktors ir folkloras sacerējuma, šai gadījumā garās dziesmas,

personāžs, kurš savstarpējās attiecībās, raksturu un interešu sadursmēs veido dziesmu konflikta attīstību, virzību un atrisinājumu.

Tā kā folkloras teorijā sižeta interpretācijā pastāv atšķirīgi viedokļi, tad vispirms daži precizējumi un lietoto terminu traktējumi.

Latviešu precību un kāzu garo dziesmu izpētē *sižets* tiks traktēts kā *savstarpēji saistītu un attīstībā parādītu notikumu virkne*, kurā atspoguļojas cilvēku savstarpējās attiecības. Analizējot sižeta veidošanas paņēmienus garajās dziesmās, ņemts vērā arī A. Veselovska sižeta strukturālais skaidrojums (*sižets* — motīvu komplekss, kombinācijas).¹ Ne vienmēr garajās dziesmās ir pabeigts sižets ar pilnīgu dramatiskā konflikta atrisinājumu. Bieži vien dziesmās varam konstatēt tikai sižeta iezīmes — šai gadījumā lietoti termini *sižetiska situācija*, *sižetiska epizode*, *sižetiskums*.

Garās precību un kāzu dziesmas sižetiskuma tendences ziņā nav viendabīgs materiāls. Ir dziesmas, kur nosacīti varētu runāt par vēstošā elementa dominanti, t. i., cilvēku likteņi tajās tiek izsekoti līdz pat konflikta atrisinājumam visā dziesmas darbību un norišu gaitā; te konstatējama sižeta attīstība tā mezglā punktos, taču vienlaikus ar vēstījumu par darbības, notikumu attīstību dziesmā pievēršas arī tās galveno varoņu domu un pārdzīvojumu atklāsmei. Teiktais attiecas galvenokārt uz precību dziesmu tipu «Mēs deviņi bāleliņi» (LD 13646, var.), kura sižeta uzbūves analīze dota tālākajā tekstā.

Precību un kāzu cikla garo dziesmu lielu daļu veido dziesmas, kurās var konstatēt tikai kādu atsevišķu sižetisku epizodi, situāciju, kur galvenais akcents ietveras tieši varoņa pārdzīvojumos, izjūtās. Šajās dziesmās nav izvērsta, pabeigta vēstījuma. Taču līdztekus sižetiskuma tendencei šai grupā izvirzās vairākas citas īpatnējas iezīmes, kas ļauj šīs dziesmas diferencēt kā *tautas romances*. Konkrētas analīzes gaitā mēģināts uzrādīt tautas romances būtiskākās iezīmes.

Tātad nodaļā par precību un kāzu garo dziesmu sižetu noskaidrojamas vairākas problēmas: sižetiskā pavediena esamība vai neesamība, raksturīgākie konfliktu veidi, sižetiskuma iezīmes dažādos dziesmu tipos.

Aplūkojot precību un kāzu cikla garo dziesmu *apjomu*, t. i., rindu skaitu tajās, var vērot samērā lielu dažādību. Paturot par formālo pazīmi garāko dziesmu diferencēšanā kā sākuma punktu 8 trohajiskās un vairāk par 10 daktiliskajām rindām,² jākonstatē,

¹ Веселовский А. Н. Историческая поэтика. М., 1941, с. 494—495, 500, 513—515.

² Ozols A. Raksti folkloristikā. R., 1968, 228.—229. lpp.

ka dažādos dziesmu tipos šis skaits var būt dažāds (ap 8—130 un vairāk rindu). Visgarākās trohajiskās dziesmas no šī viedokļa konstatētas dziesmu tipā «Mēs deviņi bāleliņi». Protams, rindu skaits var palielināties vai samazināties atkarībā no dažādiem faktoriem — no dziesmu variēšanās un kontaminācijas, jaunu motīvu ieviešanas stāstījumā u. c. Šādas apjomā garākas dziesmas galvenokārt ir precību ciklā, īpaši tā senākajā slānī, kas atspoguļo līgavas zagšanas ieražu (panāksnieku dziesmas); apjomā nedaudz īsākas ir līgavas lūkošanas dziesmas — varētu runāt par sižetisku epizodi, situāciju t. s. tautas romancēs, kā arī vairākos līgavas dziesmu tipos par precinieku ierašanos, uzņemšanu (atraidīšanu) u. c. A. Ozols, rakstot par latviešu tautasdziesmu žanra kompozicionālajiem paveidiem, dod šādu garāko dziesmu raksturojumu: «*Garākās tautasdziesmas no īsākajām neatšķiras pēc iekšējās struktūras, bet ar lielāku rindu skaitu pantā vai ar vairākiem pantiem. Taču šis lielākais rindu skaits dod iespēju veidot dziesmu ar sižetisku raksturu, episku paveidienu. Līdz ar to garākās tautasdziesmas iegūst arī kvalitatīvi atšķirīgas iezīmes. Taču tās nav pārāk lielas. Salīdzinot īsākās un garākās tautasdziesmas, jūtams vairāk kopīga nekā atšķirīga. Šos tautasdziesmu žanra paveidus it sevišķi apvieno stilistiskas valodas un dzejas tēlu iezīmes, kas kopīgas abiem paveidiem, kurus saucam arī par *klasiskajām latviešu tautasdziesmām* . .*

Kā jaunāks tautasdziesmu žanra paveids, salīdzinot ar četrriņdēm, minamas arī *tautas romances*. Tām parasti katrai ir savas individuālās panta uzbūves iezīmes. Līdz ar to tās viena no otras visai atšķirīgas, bet, no otras puses, līdzīgas ar īpatnējiem stilistiskiem paņēmieniem. [. .]

Tautas romances nedrīkst sajaukt ar ziņģēm. *Ziņģes* kā sava laika (18. un 19. gs.) sentimentālās sēnalu literatūras ietekmē radies un tautā izplatījies dziesmu žanra paveids nav ieskaitāmas latviešu folklorā un nav pārmantojamas.»³

GALVENIE KONFLIKTI

Lai izsekotu dziesmu sižeta attīstībai un tā elementu izkārtojumam, svarīgi atrast tajā virzītāju *konfliktu* — vai nu iekšējās pretrunas kāda varoņa raksturā, vai arī to savstarpējās attiecībās, dažādu interešu sadursmes utt. Tā kā precību un kāzu dziesmas pieder pie ģimenes ieražu tematiski funkcionālā cikla, konfliktu vairums te personiskas, psiholoģiskas dabas; arī sabiedriskie

³ Ozols A. Raksti folkloristikā, 230.—231. lpp.

konflikti transformējas personiskā plāksnē, piemēram, dziesmas, kur konflikts veidojas sociāli nevienlīdzīgu laulību dēļ: mātes meita prec kalpu, bajārs — bārenīti u. c. Taču galvenie, robežkonflikti šā cikla dziesmās veidojas pretrunās *vēlamais — esošais*: iztēlē radītais ideālais līgavainis, līgavas tēls un tā reālā izpausme dzīvē (neatbilst ārējais izskats, raksturs; tīkams — netīkams, nemīlams u. c.).

Konflikts starp veco un jauno var izpausties kā pretošanās ieražu tradīciju noteiktajām sadzīves normām un šo normu ignorēšana, piemēram, māsa sader slepus ar tautieti bez brāļu ziņas, bez vecāku atļaujas; māsa pati bēg tautās; līgava neievēro dažādas ieražu ceremonijas ārējās formas u. c. Dramatisks, pat traģiska rakstura konflikts pamatā dažiem dziesmu tipiem, kur līgava labāk izvēlas nāvi, nekā pakļaujas senajai ieražai; tāds ir sižets par pastarīti (LD 13373). Konflikta izraisītājas var būt *dažādu raksturu, pretēju interešu sadursmes*. Konflikta situācijā var nonākt māsa ar brāļiem kā viņas likteņa daļējiem lēmējiem. Parastākie raksturu pretmeti: līgava — vīramāte, līgava — līgavainis, līgava — tās tuvinieki, līgava — tautas. Minētie pretmeti reizēm var būt tikai ārēji, šķietami, radušies ieražas tradīcijas ietekmē. *Ieražu tradīcijas noteiktas* ir arī divu pretējo pušu pārstāvju — panāksnieku un vedēju — sadursmes, kas ir viens no cikla virzītājspēkiem, tā dramatiskais kodols. Valdošais šis konflikts ir dziesmās, kuras stāsta par līgavas zagšanu, panāksnieku dzīšanas pēc māsas vai māsas vainaga, par meitas vairīšanos no līgavas zagļiem.

Vairākās dziesmās konflikts rodas kā dažādu maģisku izdarību ievērošana vai ignorēšana, kā ticējumu vai zīlēšanas sekas; šo konfliktu pamatā ir latviešu *tradicionālā pasaules uzskata senāko priekšstatu transformācija*.

Ticība dāvanas spēkam, kas pēc simpātiskās maģijas principiem it kā savieno dāvanas darinātāju — dāvinātāju ar tās saņēmēju, mākslinieciski transformētā veidā izpaužas dziesmu tipā «Tautiešami apsolīju», kā arī dziesmās par gredzena dāvāšanu saderot utt. Ticējums laimīgām un nelaimīgām dienām, dažādām liktenīgām zīmēm ir pamatā sižetam par puīša precību jājienu Zāļu dienas vakarā (LD 13290).

Senas cilmes konflikts veido arī romances, kur sižeta risinājumā sekundārā funkcijā parādās animistiskais priekšstats par dvēseles ceļošanu, dvēseles iemiesošanos kokos, stādos u. c., t. i., dziesmas par bojā gājušo pastarīti un žēlumā mirušo puisi.

Ir dziesmas, galvenokārt ar lirisku raksturu, kas veidotas kā *vienas personas iekšējais konflikts*. Sižetiska rakstura dziesmās konflikts ir tas stimulants, kurš izsauc tādu vai citādu personāža rīcību, virza darbību, vienojot un dodot tai dinamisku raksturu,

izmainot esošo situāciju. Dziesmās ar minimālu sižetu dominē t. s. iekšējais konflikts, pārdzīvojums, kas palīdz atklāt raksturus, to savstarpējās attieksmes, nosaka dziesmas emocionālo toni, noskaņu.

Pēc sižeta veidojuma precību un kāzu dziesmu ciklā konstatējami vairāki kompozicionālie paveidi:

1) dziesmas ar izvērstu sižetu, ar vienotu, relatīvi pabeigtu darbību, atrisinātu konfliktu; tās pārsvarā stāstoša rakstura, vēstījuma centrā parasti kāds neikdienišķs notikums un tā izraisītais konflikts;

2) dziesmas, kurās konstatējama kāda atsevišķa sižetiska epizode vai situācija, konfliktu veido neikdienišķs notikums, darbība, dziesmas varoņa rīcība (t. s. tautas romances); šim paveidam sižetiskuma ziņā piekļaujas tās dziesmas, kurās tāpat atrodam tikai kādu sižetisku epizodi vai situāciju, taču konflikts realizējas ikdienišķos, parastos sadzīves apstākļos;

3) dziesmas, kurās sižeta iezīmes minimālas; to konflikti parasti sakņojas varoņa dvēseles pārdzīvojumos un izjūtās. Tātad no sižetiskuma viedokļa raksturīgākas ir divas pirmās grupas, kas šādā aspektā arī tiks aplūkotas īpaši.

Protams, ne vienmēr un visos gadījumos iespējams tik krasi nodalīt šos paveidus — tie var variēties, krustoties. Īpaši divas pirmās grupas satur arī daudz kopīgu iezīmju kompozicionālajā veidojumā, emocionālajā noskaņā.

Dziesmas ar izvērstu sižetu. Šim paveidam piekļaujas dziesmu tips par deviņu brāļu māsu («Mēs deviņi bāleliņi, Viena pate mums māsiņa» — LD 13646, var.), kuru Kr. Barons «Latvju dainās» pakārto funkcionāli tematiskajai apakšgrupai «Brāļu gājiens pēc zagšus vestās māsas garākā dziesmā atstāstīts»,⁴ līdz ar to kā centrālo notikumu akcentējot brāļu panāksnieku gaitas. Pavērosim sižeta izvērsuma gaitu variantos.

Vēstījuma *sākotnējo, izejas situāciju* ievada neliela *ekspozīcija* — iepazīstināšana ar dziesmas personāžu. Tekstu vairākumam konstatējama daudzskaitļa 1. personas forma — stāsta brāļi (bāleliņi): vai nu deviņi (pamatvar., 8., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 26., 27., 28., 29., 30. var.), pieci (20. var.), divi (3. var.), vai skaits nav minēts (1., 4., 6., 21., 31. var.). Tātad parastākais variants — deviņi brāļi (bāleliņi):

*Mēs deviņi bāleliņi,
Viena pate mums māsiņa.
Ik rītiņa malti gāja,
Pūru mala rītiņā.*

(LD 13646, pamatvar.)

⁴ LD III¹, 224. lpp.

Taču variantos sastopama arī episkam vēstījumam raksturīgā 3. personas forma (tikai ekspozīcijas daļā):

Māmiņai viena meita,
Tai deviņi bāleliņi.
Ik rītiņus tirus rudzus
Pa pūram ritināja.

(8. var.)

Māte vērpa istabā,
Meitas mala maltuvē.

(9. var.)

Skaisti dzied malējiņa,
Gauži rūca dzirnaviņas.
Ik no rīta tīru rudzu
Pa pūram ritināja.

(21. var.)

Viena pate māsa auga
Deviņos bāliņos,
Ik rītiņa tirus rudzus
Pa pūram tirus rudzus.

(24. var.)

Vēstījums var aizsākties arī vienskaitļa 1. personas formā (pašas māsas, dažos variantos viena brāļa aspektā):

Viena pati man māsiņa,
Pūru mala rītiņā.

(25. var.)

Viena pate es māsiņa,
Man deviņi bāleņiņi;
Ik rītiņa tirus rudzus
Pa pūrami maldināju.

(23. var.)

Aplūkojot un salīdzinot minētos tekstus, jāsecina, ka visizplatītākais no tiem ir pirmais, kurā iekļautā informācija ietver sākuma situācijas galvenās personas — deviņi brāļi un māsa malēja; viņas čaklums akcentēts visos tekstos kā svarīgs arguments — netieši, darbībā (ik rītu samā pūru rudzu). Vispilnīgākās ziņas iegūstam no 8. varianta — minēta arī māte, kurai darbības izvērsumā dots noteikts uzdevums. Svarīgu papildu informāciju satur 21. varianta teksts — malēja skaisti dzied un dzirnavas gauži rūc, tiek radīti priekšnoteikumi sekojošā notikuma pēkšņumam. 4. variants sākas tieši ar šo situāciju kā izejas punktu:

Dzirnus rūca, milna kauca,
Tautas jāja klusiņām.

Acīmredzot dziesmas izpildītājs sagaida noteiktu asociāciju izraisīšanos klausītājā, jau pieminot vien, ka māsa ir malēja. *Konflikts* aizsākas ar ziņu, kas izmaina vēstījuma vienmērīgo plūdumu, konfliktam labvēlīgie priekšnoteikumi izsauc gaidītās sekas (sižeta aktivizēšanai tiek izmantota uzruna):

— Ej, māmiņa, aplūkot
Savas jaunas malējiņas;
Nerūc vaira dzirnaviņas,
Nedzied pate malējiņa.

(Pamatvar.)

Kā dramatiskās priekšnojautas apstiprinājums skan mātes atbilde:

— Vaļā durvis, vaļā logi,
Tautas māsu aizveduši.

Dinamisms un dramatisms tiek kāpināts turpmākajā epizodē, kuru nosacīti varētu apzīmēt par *darbības sarežģījumu*: brāļi saņem uzdevumu doties meklēt aizvesto māsu. Izteiksme kļūst kategoriska — verbālās vārdkopas pavēles formā; kāpināts vēstījuma temps. Aktivizējas mātes loma tekstā:

— — — — —
— Ceļaties, bāleliņi,
Aunaties zābakos,
Velciet lūša kažociņus,
Joziet zaļus zobenīņus,
Lieciet caunu cepurītes,
Seglojat kumeliņus,
Seglojat kumeliņus,

Dzenatiesi pēc māsiņas,
Dzenaties pēc māsiņas,
Pēc māsiņas vainadziņa.
Jājat, brāļi, simtu jūdzu,
Nesaudziet kumeliņus,
Nesaudziet kumeliņus,
Panāksiet celiņā.

(LD 13646)

Netiešā raksturojumā sniegta papildinformācija — brāļu portretējums.

Tieši turpmākais darbības izvērsums ienes atšķirības sižeta izveidē. Īpatnības iezīmējas vairākos aspektos. Vispirms to rada vēstītājas pozīcijas maiņa: seko brāļu stāsts 1. personā ar dialogu iespraudumiem. Tas rada vēstījuma tiešuma un īpašas ticamības efektu. Kompozicionāli vēstījums veidots kā *atkārtojums kāpinājumā*, izmantojot tradicionālās episkā trejskaitļa situācijas (brāļi nojāj vienas simt jūdzes, tad otras, tad trešās). Variabli trīsreiz atkārtots satikšanās motīvs: brāļi ceļā satiek trejdeviņus bungotājus, tad — koklētājus, visubeidzot — spēlmaņus. Sintaktiskā paralēlisma konstrukcijās, detalizēti atkārtojoties, situācija variējas trīs reizes. Konflikta risinājumā gan iestājas neliels atslābums, turpretī atkārtojums kāpinājumā rada darbības vienības un nepārtrauktības efektu. Satikšanās motīvs traktēts kā pirmā divu pretējo pušu — panāksnieku un vedēju — saskarsme. Dialogā niansēts katras puses viedoklis. Brāļu nolūks — noskaņot bundziniekus labvēlīgi, tādēļ uzrunā ieskanas pagodinājums, bundzinieku atbilde turpretī lakoniska, atturīga:

— — — — —
— Ai, **mīļie** bundzenieki,
Kam jūs še bungojat?
— Tai mātai bungojam,
Ko šodien garām veda.
— Ai, **mīļie** bundzenieki,
Vai jau sen garām veda?
— Nava ilgi, steidzaties,
Vēl ceļā panāksat.

(LD 13646)

Jānorāda, ka citos saturā samērā tuvos dziesmu tipos šis vēstījuma posms parasti vai nu pavisam elidēts, vai arī pārstāstīts dažos vārdos, tādējādi radot zināmu cēlonu un seku vienlaicīgumu. Šī dziesmu tipa īpatnība turklāt ir vēstījuma likumsakarīga nomaiņa ar dialogu ikreiz, kad darbības attīstībā un virzībā aktīvi iesaistās kāda no dziesmas personām (māte — brāļi — spēlmaņi un visbeidzot — māsa).

Nākošā epizode sižetiski saistās ar motīvu par māsas atstātajām zīmēm ceļā («Jau vizuļi pabiruši») un brāļu sagaidīšanu un uzņemšanu tautu sētā. Arī šeit detalizēti pārstāstīta *idealizēta* situācija, kas neatšķiras no precinieku uzņemšanas ainas līgavas sētā. Tā it kā pieklusina konflikta asumu, taču tad tekstā atkal ieskanas motīvs *brāļi meklē māsu*:

Ne ēdam, ne dzeram,
Pēc māsiņas raugāties.

(LD 13646)

Kulminācijas situācija — brāļi atrod māsu, taču ne vairs vainagā:

Jau micīte galviņā,
Sēd, asaras slaucīdama.

(Turpat)

Ja līdz šim brīdim māsa bija tikai brāļu rīcības pasīva ierosinātāja, tad nu arī māsa aktīvi iesaistās konflikta risinājumā. Dialogā starp brāļiem un māsu notiek *situācijas maiņa, interešu pārgrupēšanās*. Brāļi jautā, vai māsa dosies viņiem līdz. Ja tas notiktu, tad sākotnējā, izejas situācija daļēji tiktu atjaunota, taču notikumu rakstura loģika prasa citu konflikta risinājumu — māsa atradusi jaunu aizstāvi.

Dziesmas sākuma motīvi (par māsas vainagu, mātes bēdām) variēdamies atkārtomas nobeigumā, akcentējot vēstījuma vienotību, pabeigtību. Dziesmā ievijas pazīstami kāzu motīvi — māsa lūdz aiznest viņas vainagu jaunajai mātai (stereotipiski līgavas vārdi, vainagu zaudējot), bet mātei aiznest

Simtu labu vakariņu
Par šūpuļa kārumiņu,
Par šūpuļa kārumiņu,
Manis mazas auklējumu,
Manis mazas auklējumu,
Manis lielas audzējumu.

(Turpat)

Šīs noslēguma rindas uzrāda arī vienu no biežāk lietotajiem sekundārajiem kompozicionālajiem paņēmieniem — dažādas *atkārtojuma figūras* — ķēdi un līdzsvara figūru — anaforu, kas arī akcentē dziesmas *vēstošo raksturu*.

Notikuma *neikdienišķais*, ārkārtējais raksturs — māsas nozagšana un brāļu dzišanās pakal — tiek akcentēts gan dramatiskajā sākuma daļā (parādes ietērps, zirgu seglošana — populārs episko vēstījumu ekspozīcijas elements), gan personāža un situāciju idealizācijas tendencē, gan sižeta, konflikta dinamikā.

Raksturīgi, ka panāknieku dziesmu lielāko daļu «Latvju dainās» veido tieši apjomā garākās dziesmas, kurās vēstošais elements dominē. Ne vienmēr šo dziesmu tekstos var konstatēt relatīvi izvērstus un pabeigtus sižetus, te iespējamās arī sižetiskas epizodes, kas ietver tikai sākotnējo situāciju — ziņu par māsas nozagšanu un brāļu došanos viņu meklēt. Elidēta tiek vidusdaļa, kas attēlo brāļu piedzīvojumus ceļā, akcentēta nobeiguma daļa — situācijas maiņa. Līdz ar to pārstatīts ir arī emocionālais akcents. Pie līdzīga rakstura dziesmām varētu pieskaitīt šādas: LD 13643, var., LD 13644, var., LD 13649. Būtībā šīs dziesmas veido robežpakāpi starp pirmo un nākamo kompozicionālo paveidu.

Sižetiskums tautas romancēs. Aplūkojot sižeta izpausmes nākošajā paveidā, izpētes centrā izvirzās problēmu komplekss, kas saistīts ar *latviešu tautas romanci*, tās iezīmēm, būtību.⁵ Tādēļ paralēli konkrētā materiāla analīzei sižetiskuma aspektā tiks norādīti pārējie iespējamie tautas romances diferencēšanas aspekti. *Tautas romanču sižeta veidotāji motīvi* var ietvert mākslinieciski transformētas senākās ieražu tradīcijas un ar tām saistītās konflikta situācijas (līgavas zagšanas tēma u. c.), pirmatnējos priekšstatus ar animistisku, maģisku nokrāsu (dziesmās par nosliukušo pastarīti un žēlumā mirušo puisī). Domāju, ka tieši šie motīvi cilmes un emocionālās noskaņas ziņā ir tuvi bālādei. Bez šiem senākas cilmes motīviem ir arī tādi, kuri atveido mīlestības pārdzīvojumus, parasti skumja rakstura (konflikta situācijas, kam pamatā atderēšanas motīvs u. c.).

Iepriekš aplūkotajā grupā sižetu veidoja laika ziņā secīgas epizodes, viendabīgu motīvu kombinācijas, jo vēstījuma tendence, galvenais konflikts, dramatisma elementi prasīja šādu determināciju, secīgumu. *Tautas romances* iezīmīgas ar to, ka *centrālā sižetiskā situācija, galvenais konflikts spēj ap sevi grupēt cilmes*

⁵ Par latviešu tautas romanci sk.: *Valeinis V.* Poētika. R., 1961, 67. lpp.; *Dombrovska M., Sirsone S.* Latviešu dzeja. R., 1966, 203.—205. lpp.; *Ozols A.* Raksti folkloristikā, 230., 268. lpp.; *Vītolīņš J.* Kāzu dziesmas. — Gr.: Kāzu dziesmas. R., 1968, 10. lpp.; *Smits P.* Latvju dainas. — «Mājas Viesis», 1894, 39. nr.

ziņā dažādus motīvus (dažādi ticējumi, pārvēršanās motīvi, motīvi par runājošiem kokiem u. c.), kuru cilmi etnogrāfi un folkloristi attiecina uz pirmšķiru sabiedrības posmu un kuri ir kopīgi daudzām tautām. Tautas romancēs šie motīvi var parādīties un funkcionēt paralēli, kombinācijās ar cilmes ziņā jaunākajiem līgavas (līgavaiņa) izvēles motīviem, mīlestības pārdzīvojumu motīviem utt.

Otra īpatnība saistās ar personāža grupējumu — *tekstā vienkopus var figurēt personas dažādā poētiskā vispārinājuma līmenī* — reāli cilvēki (jauns puisis, neprecēta meita u. c.), mitoloģiskas būtnes (Māra, Laima, Dievs, Dieva dēli u. c.), kā arī simboliski, fantastiski tēli.

Tautas romances diferencēšanā iezīmīgs ir *attēlotā notikuma, konflikta raksturs*. Romancē attēlotais notikums, sižetiskā epizode parasti ir vai nu neikdienišķa rakstura (puīša precību gaitas svešās zemēs, tālu no mājām), dramatiska, pat traģiska (dziesmās par bojā gājušo pastarīti un žēlumā nomirušo puisi), vai ar ārkārtēju, simbolisku, fantastisku nokrāsu (dziesmu tips par zaļo līdaciņu, kura aiznes māsas vainagu). Teiksmainas varonības mūsu tautas romancēs nav, taču zināms varonības elements katrā ziņā piemīt gan brašajam tautu dēlam — līgavas lūkotājam, gan brālim — māsas vainaga aizstāvim, gan arī līgavai, pašai lemjot savu turpmāko likteni.

Skaita ziņā plašāka grupa ir *tautas romances par jaunekļa precību gaitām svešās zemēs, tālumā no mājām*. Interesanti, ka līdzīgs motīvs par episkā varoņa došanos pēc līgavas uz citām zemēm, citu pilsētu, pat uz citu pasauli (uz pazemi, zemūdens valstību u. c.) pamatā arī daudzu slāvu tautu episko dziesmu sižetiem kā struktūru veidojošs elements; vairumam slāvu episko precību dziesmu pamatā ir vēstījums par varoņa precību braucieni.⁶ Taču dziļākas paralēles grūti saskatīt — slāvu episkajās dziesmās darbojas konkrēts, vārdā nosaukts varonis, kuram līgava bieži vien ir jau iepriekš nolemta, parasti tā pārstāv varonim naidīgu pasauli, tautu utt.

Latviešu tautas romanču sižetiskās situācijas daļēji varētu raksturot termins «rotāļīgi dēkains». Bieži vien tā ir kāda atsevišķa epizode, kas tā vai citādi likusies romances izpildītājam nozīmīga, vērā ņemama.

Tautas romancēs attēlotā notikuma neikdienišķais raksturs izpaužas jau tai apstākļi, ka jauneklis dodas *tālumā* meklēt līgavu

⁶ Путилов Б. Славянские песни о сватовстве. — В кн.: Фольклор и этнография. Л., 1970, с. 150; Путилов Б. Русский и южнославянский героический эпос. М., 1971, с. 125—164.

(parasti viens pats — vai nu jāšus, braukšus, vai laivā). Idealizēts tiek viņa ārējais portrets (galvenokārt kumeļa greznojumā un apģērbā), rīcība (hiperbolizētie attālumi, ko precinieks pārvar īsā laikā, utt.), akcentēta patstāvība, drosme, izveicība.⁷

Kompozicionāli svarīgs elements tautas romancēs — *izejas situācijas raksturojums iesākuma rindās*, kuru mākslinieciskais uzdevums — pievērst klausītāja uzmanību, kā arī sniegt nepieciešamās ziņas par dziesmas varoni (vēstījums gandrīz vienmēr sākas pirmajā personā), viņa nolūkiem, ceļa mērķi, pārvietošanās veidu, laiku. Šī daļa parasti ir īsa, koncentrēta. Ne vienmēr sižetiskā epizode romancē vienlīdz sīki attēlo visu precību braucienu. Akcentēts var būt kāds atsevišķs etaps — vai nu sākuma posms — varoņa gatavošanās ilgst vairākus gadus (viņš pērk, audzē kumeļu, nokaļ cirvi, iet uz mežu utt.), vai tieši pats ceļš ar dažādiem atgadījumiem, kā arī piedzīvojumi meitu mātes sētā u. c. Īstenībā tikai viss cikls kopumā ar variantiem sniedz pabeigtu, izvērstu precību lūkošanās brauciena ainu. Dažās romancēs iztēlē, fantāzijā radītā situācija tēlota kā šķietama īstenība, tā savijot dēku, fantastikas un asprātības elementus (pasaku sižetu motīvs):

Es aizjūdzu raibu zaķi
Rakstītās kamanās.

(LD 13254)

Tālāk ar tādu pašu «ticamību» tēlota varoņa zibenīga pārvietošanās (Rīgā man gaisma ausa, Vāczemē saule lēca; Uz tām prūšu robežām Meitu māte vārtus vēra). Turpmākā situācija, notikumu kāpinājums atsedzas meitu mātes un precinieka rotaļīgā dialogā.

Vai nu romance sākas ar varoņa gatavošanos ceļam, vai arī tieši ar darbību, mākslinieciskais nolūks tai viens — noskaņot klausītāju labvēlīgi pret dziesmas varoni un viņa ieceri — idealizācija pašraksturojumā, rīcībā, dažreiz arī citu personu attieksmē pret tautu dēlu. Ievada strofās bieži vien tēlota pārējo tuvinieku līdzdalība varoņa nolūku veicināšanā (Tēvs man deva pulka naudas, Lai es ņemu līgaviņu — LD 13293; Tēvs man taisa oša laivu, Māt' auž baltas zēgelītes u. c.).

Ievada strofas uzrāda arī lielu dažādību to mākslinieciskajā un sintaktiskajā izteiksmē. Tas savukārt bagātina un variē romanču kompozicionālo paņēmieni skalu.

⁷ Nosacīti uz šo grupu varētu attiecināt šādas romances: LD 13243, LD 13248 (1.—5. var., 8. var.), LD 13250 var., LD 13252, LD 13253, LD 13254, LD 13256, LD 13257, LD 13259, LD 13263, LD 13265—LD 13276, LD 13278, LD 13280, LD 13281, LD 13282 (1., 3., 5.—7., 9.—11. var.), LD 13286, LD 13289—LD 13294, LD 13296, LD 13297, LD 13299, LD 13301; LTD V, 1520, Bb 14, 9999; FS 520, 315; Bb 32, 977.

1. Vēstījums sākas kā dziesmas galvenā varoņa — precinieka stāstījums 1. personas formā, *akcentēts «es»*:

Es aizgāju uz kalēju,
Nosakalu ķirvelīti.

(LD 13253)

Es izjāju Prūšu zemi
Smilgām šūtu kažociņu.

(LD 13257, 1.—5. var.)

(Līdzīgi arī LD 13254, LD 13256.)

2. Vēstījums sākas ar *atkārtojumu* vai *līdzsvara figūru*, radot darbības ilguma efektu:

Jāju, jāju koklēdams
Uz tām Prūšu robežām.

(LD 13266)

Jāju dienu, jāju nakti
Smuk' meitiņu lūkoties.

(LD 13265)

3. Romances sākumā dots *vietas, laika*, kā arī *pārvietošanās veida precizējums*, kam turpmākajā sižetiskajā epizodē var būt svarīga nozīme:

Agri dzied Rīgas gaiļi,
Agri kāpu laiviņāi.

(LD 13243)

Segloj' savu kumeliņu
Zāju dienas vakarā.

(LD 13290)

Jersikā iesēdos
Ozoliņa laiviņā.

(LD 13268)

Meitu mātes istabiņa
Lielas jūras maliņā.

(LD 13281)

4. Tas pats mākslinieciskais uzdevums var būt izteikts arī ar *uzrunas, jautājuma* formu:

Kur, puisīti, tu tecēji
Ar sarkanu kamzolīti?

(LD 13270)

Kur tu jāsi, kalpa puisī (=kara kalps),
Tumsiņāji, vakarā?

(LD 13276)

5. Romanci sāk ar kādu *apgalvojumu*, kura *aplamību* turpmākajā sižeta izvērsumā varonis cenšas ar savu rīcību pierādīt:

Visi saka, visi saka,
Ka es sievas nedabūšu.

(LD 13301)

6. Varonis ar uzrunu griežas pie *dabas stihijas*, lūdzot sekmēt tā gaitas; šis motīvs laika gaitā transformējies tikai par kompozicionāla rakstura formu, taču sākotnēji acīmredzot šī saikne bijusi ciešāka:

Pūt, vējiņi, dzen laiviņu,
Aizdzen mani Kurzemē!

(FS Bb 14, 9999)

Šī tipa romanču konflikta situācijas savā būtībā tā vai citādi saistās ar mīlestību. Tikotais, solītais — neiegūtais; romantizētā, idealizētā tālā līgava saskarē ar dzīves realitāti; līgavas izvēle vairāku meitu vidū (raksturīgā episkajos sacerējumos bieži sastopamā trīsreiz, arī divreiz atkārtotā izvēles situācija ar variācijām). Konflikta pamatā var būt līgavaiņa pārbaudes motīvs (arī pasaku sižetu elements) — līgava iegūstama, tikai pārvarot šķietami nepieņemamus šķēršļus (LTD V, 1578, LD 13268, 1). Tautu dēla izveicība pausta hiperbolizētos tēlos: «Saskaldīju ledus kalnu Deviņos gabalos» (turpat). Pārbaudes motīvs var attiekties arī uz līgavas izvēli (LD 13296).

Tautas romanču sižeta veidojumā ne vienmēr ir secīgs situāciju izkārtojums. Atsevišķie komponenti kompozicionāli var izkārtoties dažādās proporcijās, piemēram, akcentēta izejas situācija (pagarināta ekspozīcija), sīkāk motivēta varoņa rīcība, tā nolūki, kā arī negaidītā pavērsienā izgaismots dziesmas noslēguma posms. Tā romance «Trīs gadiņi audzināju Stallēi bērnu kumeliņu» (LD 13296; apjoms 20 rindas) ietver šādu pagarinātu, gausinātu sagatavotāju (ekspozīcijas) daļu, kur uzrādīti arī precinieka rīcības stimuli. Ekspozīcijā īpatnēja ir kompozicionālā skaitļa «trīs» dubultošana. Tālākā sīzetiskā situācija saistās ar līgavas izraudzīšanos, zīlējot pēc gredzena. Gausinātais vēstījums iegūst dinamisku kāpinājumu, ko rada trīskārtējā gradācija un tai atbilstošā izvēles situācija — viena no trim. Izšķirošā parasti ir pēdējā reize. Acīmredzot šī motīva cilmei ir kopīgi avoti ar radniecīgiem pasaku motīviem.

Precību dziesmu ciklā ir vairākas tādas romances, kur galvenais akcents ir tieši dziesmas noslēgumā, tās *konflikta atrisinājuma dramatismā*. Īpatnējas ir cilmes ziņā dažādo motīvu kombinācijas, kas atšķirīgas pat viena tipa variantos un versijās. Šeit it kā robežojas balādiskais ar romantisko — dažu motīvu balādiskais raksturs, kā arī tautas romances sižetiskās situācijas un emocionālā noskaņa. Tādēļ dziesmu tipiēm par žēlumā nomirušo puisi (LD 13250, 1.—55. var.) un noslikušo pastarīti (LD 13373, Bb 14, 595) ir zināmā mērā balādiska nokrāsa. Teiktais vispirms attiecināms uz motīvu raksturu. Abu tipu romances ietver senas cilmes motīvu transformāciju (pamatā pirmatnējā cilvēka animistiskie priekšstati par cilvēka dvēseles pēcnāves dzīvi, kā arī dabas antropomorfizācija) un tie risināti sadzīvīskā plāksnē (viena no tautas balādes būtiskām iezīmēm). Taču konflikta akcents romanču ciklā par tautu dēlu, kurš neiegūst nolūkoto līgavu, ir saistīts ar jaunekļa mīlestības pārdzīvojumu, savā būtībā traģisku. Viņa pirmsnāves lūgums, lai to aprok rožu dārzā «zem rozišu saknītēm», varētu būt izskaidrojams arī psiholoģiskā aspektā kā vēlē-

šanās atrasties mīlotās tuvumā. Tekstā ietvertais saturs dod tikai zināmu minējumu un varbūtēju iespējamību, jo motīvs par milētāju vardarbīgu šķiršanu sižetiski netiek atrisināts; akcents pārņests uz citu motīvu — senu animistisku priekšstatu transformāciju par jaunekļa dvēseles iemiesošanas rozes (liepas) zarā (galotnē).

Šo romanču tipu salīdzinošā aspektā pētījusi A. Bērzkalne,⁸ uzrādot t. s. pirmveidu un tā dažādos variantus un versijas, kā arī konstatējot motīvu līdzības ar dažiem somu, vācu, igauņu u. c. dziesmu tekstiem. Kaut arī pētniecei nav izdevies šādi pamatot pirmveida eksistenci, tomēr grāmatā daudz interesanta faktu materiāla par iespējamiem radnieciskiem motīviem ar Rietumeiropas tautu romancēm, kā arī par varbūtējiem aizguvumiem. Plaši aplūkota dziesmas variēšanās un kontaminācija ar citu radniecīgu vai asociatīvi tuvāku dziesmu tekstiem.

A. Bērzkalne savā «pirmveida» restaurācijā par romances sākuma rindu gan min «divi dienas mežā gāju, it nenieka nedabūju»,⁹ taču jau darba sākumā norāda, ka populārākā versija šai dziesmai mūsdienās ir «Līgo laiva uz ūdeņa, Uz arāja meitiņām»,¹⁰ tā ir arī visvairāk izplatīta, tās «192 varianti ar uzrakstīšanas vietas apzīmējumu dod divi piektdaļas no visiem 499 ar šādām ziņām».¹¹ Nenoliedzami, ka J. Cimzes «Dziesmu rotā» publicētais dziesmas teksts, kurš dziedāts arī Pirmajos Dziesmu svētkos 1873. gadā, izdalās pārējo variantu (versiju) vidū gan ar savu māksliniecisko vienotību, kompaktumu, gan sižeta attīstību, kompozicionālo elementu samēru, gan ar vienoto emocionālo noskaņu — skumji žēlu intonāciju, pakāpenisku dramatisma kāpinājumu, dinamisku, koncentrētu tēlojumu.

Atšķirībā no pārējām romancēm, kuru dramatiskais centrs tāpat aptver puīša precību gaitas tālumā no mājām un kurās dziesmu varonis parādās kā aktīva personība, relatīvi patstāvīgs savā rīcībā un lēmumos, šai tipā līdz ar vēstītāja pozīcijas maiņu izmaiņas arī pati attieksmes būtība. Tā kā romances sižetiskā attīstība neizbeidzas līdz ar tās galvenā varoņa nāvi, tad turpmākajā risinājumā puīša tēls atkāpjas otrajā plānā. Priekšplānā izvirzās citas personas, kuru attieksmē pret bojā gājušu jaunekļa bēdām pausts gan morālais vērtējums, gan varoņa rīcības motivācija.

Dziesmas nobeigumā dominējošā kļūst emocionāli asociatīvā saikne, jo īstenībā galvenais konflikts izbeidzas ar puīša nāvi. Kā

⁸ Bērzkalne A. Dziesma par žēlumā nomirušo puisi. R., 1942, 105. lpp.

⁹ Turpat, 12. lpp.

¹⁰ Turpat, 9. lpp.

¹¹ Turpat, 39. lpp.

liecina romances sākuma strofas, tautu dēls brauc pie zināmas ligavas, līdz ar to romantiskais, ar mīlestību saistītais konflikts ir arī psiholoģiski daļēji motivēts (galvenokārt zemtekstā). Tomēr jāatzīst, ka šāds konflikta iznākums, kur romances varonis mirst žēlumā, nav raksturīgs latviešu precību cikla tautas romanču parasti optimistiskajam nobeigumam. Šai ziņā tautas romancēm nenoliedzami ir radniecība ar episko formu tradicionālajām «laimīgajām beigām».

Salīdzinot variantu sižetisko risinājumu, jākonstatē, ka vairākos gadījumos centrālo vietu un atbilstoši arī lielāko strofu skaitu aizņem pats puīša vēstījums par precību gaitām — nodoma motivācija, izvērsta sagatavošanās daļa, precinieka uzņemšana utt. Tā LD 13250, 34 (apjoms 50 rindas) šī atsevišķo posmu proporcija ir visai nesamērīga: 38 rindas aizņem ekspozīcija līdz ar darbības norises aprakstu; tālāk seko motīvs par miršanu žēlabās; nobeigumā pēc analogijas ar dziesmu tipu par garo pupu uz puīša kapa uzaug liela roze līdz debesīm. Dziesma noslēdzas ar vārdiem «Es uzkāpu debesīs Pa tiem rozēs zariņiem». Vēl atšķirīga iezīme šai variantā ir varoņa došanās nezināmā ceļā (Es aizjāju garu ceļu, Ceļam gala nezināju). Šai variantā nav jūtu izpausmes motivācijas, arī mīlestība no pirmā acu uzmetiena ir tikai nojaušama. Blakus nosacījumam, kas pieļauj situācijas dramatisku iznākumu, tūlīt ir tēlots jau noticis fakts; elidētais starposms būtu svarīgs tieši no psiholoģiskās un mākslinieciskās motivācijas viedokļa. Minētais cēloņu un seku vienlaicīgums ir viena no raksturīgākajām šī romances tipa kompozicionālajām īpatnībām, kas atklāj darbības un laika vienību.

Tautas romanču emocionāli ekspresīvo izteiksmi raksturo fantastisku tēlu un motīvu ievīšana sižeta risinājumā, turklāt tie funkcionē sadzīviski reālās situācijās. Šī īpatnība iezīmē sižetiskās situācijas romanču tipam ar panāksnieku tēmas īpatnēju traktējumu (LD 13595 var.). Pārskatot dziesmas tekstu sākuma strofas, redzams, ka gandrīz visos variantos un versijās akcentēta darbības vieta un ikdienišķa izejas situācija:

Skalojos, velējos
Straujas upes malīnā.

(LD 13595)

Notikumu attīstība ir spraiga, dinamiska, izteiksme lakoniska, nav greznojošu epitetu; verbāla izteiksme, bez atkārtojumiem. Konflikts aizsākas pēkšņas, negaidītas, fantastiskas norises rezultātā:

Atskrien zaļa līdaciņa,
Norauj manu vainadziņu.

Māsas nozaudētā vainaga meklēšana tad arī ir galvenais virzošais dzenulis turpmākajā konflikta attīstībā (LTD VII, 1847). Atkārtējumi tekstā gan nedaudz pagašina vēstījuma raksturu, taču izteiksmes variējumi savukārt neļauj atslābt klausītāja uzmanībai. Arī šī tipa romanču sižeta risinājumā izpaužas izteiksmes ekonomijas, koncentrētības princips — elidēta tiek epizode, kas tieši tēlo brāļa braucienu un situāciju tautu sētā; šīs norises atklātas netieši — māsas un brāļa dialogā un darbības laiku maiņā. Tādēļ svarīga loma ir nobeigumam, kas var iegūt gan derību formulas veidu (LTD VII, 1847), gan morāli tiesiskas atziņas raksturu (LD 13595, 38), vai arī var radīt īpašu, pat novelistisku emocionāli ekspresīvo noskaņu visai romancei:

— Dod, bāliņi, simtu māрку,
Izpērc manu vainadziņu.
— Es sadevu divi simti,
Ne galviņas neatgrieza,
Tikai vien atsacija:
Lai nāk pate valkātāja,

Lai nāk pate valkātāja
Pāra vārdu parunāt,
Pāra vārdu parunāt,
Vienu nakti pārgulēt.
*Vienu nakti pārgulēju,
Nu gulēju visu mūžu.*

(LTD VII, 1847, 15)

Tautas romances centrā izvirzās viens galvenais varonis, kura pozīcija sakrīt ar vēstītājas personas pozīciju («es» formā). Te vērojamas atšķirības no iepriekš aplūkotā panāksnieku dziesmu tipa «Mēs deviņi bāleliņi». Kaut arī abos gadījumos vēstītāja pozīcija ir tieša, 1. personas forma, dziesmu tipā «Mēs deviņi bāleliņi» to vēl pārstāv kopjēdziens «mēs», tātad vesela personu grupa. Individualizācijas tendence tautas romancē savdabīgi apvienojas ar idealizāciju. Tajā īpaši spilgti parādās tautas iztēlē radītais ētiskais un estētiskais ideāls. Idealizācijas tendencei pakļaujas gan sižeta, konflikta risinājums, gan dziesmas varoņu raksturojums. Spilgti šo parādību varam vērot «Pūt, vējiņi» dažādos pierakstos un laika ziņā atšķirīgos publicējumos. Daudzos variantos, it īpaši jaunākajos pierakstos, atņemta beigu daļa ar motīvu «Ai, lūdzama krodzeniece, Iznes alus uz parāda» (LD 20041), jo tas neiekļaujas visas dziesmas vienotajā noskaņā un rada zināmas pretrunas galvenā varoņa tēla raksturojumā.

Te atklājas vēl kāda būtiska tautas romances iezīme — teksta un melodijas ciešā saikne. Īpaši svarīga tā kļūst tautas romances emocionāli ekspresīvās izteiksmes raksturošanā, jo sevišķi tajās romancēs, kuru dramatiskais centrs balstās uz kādu individuālu pārdzīvojumu, mīlestības jūtu atklāsmi, kur sižetiskās situācijas esamība ir relatīva, piemēram, «Cīrulīti, mazputniņi, Tu zināji, es zināju» (LTD V, 3144, 3), «Guli, mana līgaviņa, Uz manāmi rociņām» (FS 1217, 72). Būtībā šīs dziesmas ir robežpakāpe starp liropisko un lirisko vēstījuma veidu, turklāt dominējošā loma ir liris-

mam. Šizets šai gadījumā nav noteicošais faktors romances diferencēšanā.

Tautas romanci raksturo samērā plaša emocionālo nokrāsu jeb emocionālā toņa skala. Emocionālo toni nosaka gan konflikta raksturs, gan motīvu kombinācijas, gan arī dziesmā paustā pārdzīvojuma intensitāte. Tā latviešu precību un kāzu dziesmu ciklā sastopam tautas romances ar dramatisku, pat traģisku nokrāsu, rotaļīgi dēkainas, humoristiskas, maigas, elēģiskas, sirsnīgas mīlestības un ilgu piestrāvotas. Vienojošais elements tomēr saskatāms. Tā ir dominējošā romantiskā nokrāsa, konfliktu atrisinājums romantiskā plāksnē, kas dod iespēju šīs emocionālajā izteiksmē dažādās dziesmas pieskaitīt pie tautas romancēm.

Līdz ar to *precīzāk būtu formulēt tautas romanci* ne tikai kā kompozicionālu paveidu, jo tādējādi tiktu ignorēta otra ne mazāk svarīga iezīme, bet gan kā *stilistiski kompozicionālu garās dziesmas paveidu*, šai jēdzienā ietverot arī īpatnējo emocionāli ekspre-sīvo izteiksmi.

ASOCIATĪVĀ SAIKNE UN KONTAMINĀCIJA

Garās dziesmas vairāk nekā četrtrindes pakļautas improvizācijas tendencēm, jo to kompozicionālā uzbūve nav tik kompakta. Vērojama gan dziesmas teksta pagarināšana, papildināšana ar kādu sekundāru tematiski un sižetiski tuvu motīvu, gan arī saīsināšana, atsevišķu daļu atmešana. Vienas dziesmas teksta saliedēšana ar citu, patstāvīgi funkcionējošu tekstu (kontaminācija) var veidoties uz sižetisko līniju un tematikas radniecības pamata. Te vispirms jāmin *radošā, saturiskā, sižetiskā kontaminācija* — jēdzieniski tuvu stāvošu norišu, laika, telpas priekšstatu asociācijas, kā arī asociācijas uz dažādu paradumu, vienveidīgu vai līdzīgu situāciju vai kontrasta priekšstatu pamata. To nosaka izpildītāja — improvizatora individuālā iztēle, radošā fantāzija, pieredze, prasme arī esošo tradīciju robežās būt novatoram — veidot jau esošo, zināmo situāciju, motīvu nebijušas kombinācijas.

Taču bieži vien vērojama arī tīri mehāniska dziesmu tekstu apvienošana, kur nav uztverama ne loģiskā, ne sižetiskā, ne saturiskā saikne. Tā var rasties teicēja sliktās atmiņas dēļ, var izpausties kā tendence pagarināt vai saīsināt dziesmu utt.

Kontaminācija garajās dziesmās var izpausties kā viena vai vairāku motīvu pievienošana dziesmas centrālajam motīvam. Turklāt iespējama gan patstāvīga teksta pievienošana, gan jauna motīva ieviešana tekstā.

Īpatnējs kontaminācijas veids ir *četrtrinžu iekļaušana garo dziesmu tekstā*, turklāt šī asimilētā četrtrinde var nest dažādu

kompozicionālu slodzi. *Dziesmas sākumā* tā var izpildīt *ekspozīcijas funkciju* vairākiem tematiski tuviem dziesmu tipiēm. Tā četrinde

Līgo, laiva, uz ūdeņa,
Uz arāja meitiņām;
Arājam skaistas meitas,
Zēgelišu audējiņas

(LD 13279)

ievada ne tikai izplatīto tautas romanci (LD 13250, var., LTD V, 1565 u. c.), bet arī cita tipa dziesmu ar līgavas lūkošanas tematiku (LD 13280), kurā uz līdzīgu asociāciju pamata apvienotas daļas no vairākiem patstāvīgi funkcionējošiem garo dziesmu tekstiem.

Četrinde var atrasties *dziesmas vidū*, iegūstot *emocionālā centra funkciju*. Piemēram, četrinde «Guli, mana līgaviņa» (LD 24945) ir tipiska līgavaiņa jūtu izpausmes formula.

Savukārt *dziesmas noslēgumā* bieži vien izmantotas *četrindes ar aforisma, sentences raksturu*, morāli ētisku atziņu izpausmi:

Kas klaus' puiša viltus mēli,
Tas klaus' vilka lelošanu;
Puisēnam cirtpi mati,
Trejdeviņi padomiņi.

(LD 13276)

Teksta paplašināšanā liela nozīme ir arī izpildītāja individualitātei, improvizācijas īpatnībām. Pats reproducēšanas process, izpildītāja atmiņas īpatnības, viņam raksturīgā *asociatīvā saikne*, t. i., dažādu priekšstatu virknēšanas īpatnības, kombinācijas, apvienojumā ar tradicionālajām izteiksmes formām rada variantus, kas atšķiras ne tikai ar apjomu, bet arī ar tā vai cita mākslinieciskā paņēmiena dominanti. Viena dziesmu tipa robežās tādējādi var būt no šī viedokļa visai savdabīgi *asociāciju virkņu* paraugi. Īpatnējs šais virknēs ir *dominējošais asociatīvais princips* — tas var būt vai nu jutekliskās uztveres (redzes, dzirdes) priekšstats, vai arī asociācijas grupējas cēloņu un seku attiecībās. Asociatīvā saikne var virzīties sadzīves pieredzes gultnē, pakļauties teicēja fantāzijai un iztēlei utt. Piemērs no dziesmu tipa par žēlumā nomirušo puisi — «Māte mani rātin rāja, Kam neņēmu līgaviņu» (LD 13250, 36). Dziesmas ekspozīcijā — varoņa gatavošanās precību gaitām. Salīdzinot «Latvju dainās» fiksētos dziesmas 55 variantus, redzam, ka šī daļa var būt izteikta visai lakoniski (LD 13250, 1.—6., 8.—14. var. u. c.), dziesma var sākties tieši ar darbību (7., 15.—19. var.), ar dialogu (27., 28. var.), uzrunu (29.—32. var.) utt. Minētais 36. (arī 35.) variants atšķirīgs tieši ar izvērsto, detalizēto, it kā dubultoto sākuma daļu. Izsekojot tekstā piekārtotajiem priekšstatiem,

varam konstatēt, ka tie pakārtoti vizuālajam elementam — asociatīvi tuvi redzes priekšstati, kam pamatā sadzīves pieredze, vērojumi. Īpatnējs ir ķēdes figūru sablīvējums, resp. katra rinda atkārtojas divreiz. Šis detalizētais gausinājums skar gandrīz visu dziesmas kompozīciju, taču ir teksta posms, kurā šī atkārtojuma nav. Raiti, dinamiski tiek pārstāstīts varoņa ceļa posms no mājām līdz precību gala mērķim. Gausinājums — ķēdes figūras parādās precinieka uzņemšanas ainā, kā arī dziesmas tradicionālajā noslēgumā. Salīdzinājumam divu tekstuāli radniecīgu variantu sākuma rindas:

1) Māte mani gauži rāja,
Kam neņēmu līgaviņu.
Es aizgāju klētīnā,
Gauži gauži noraudāju.
Noslauk' gaužas asariņas,
Apvelk' baltu linu kreklu,
Apvelk' baltu linu kreklu,
Apvelk' mellus zābaciņus,
Apvelk' mellus zābaciņus,
Apvelk' trejus baltus svārkus,
Apvelk' trejus baltus svārkus,

Uzliek' cauni galviņā,
Uzliek' cauni galviņā,
Piejožos zobentiņu,
Piejožos zobentiņu,
Apmauc' baltus pirkstainišus,
Apmauc' baltus pirkstainišus,
Segloj' savu kumeliņu,
Apsēgloju kumeliņu,
Sūtu māsu vārtus vērt;

(LD 13250, 36)

2) Tēvs, māmiņa mani kūla,
Kam neņēmu līgaviņu.
Vilku savus brūnus svārkus,
Liku cauna cepurīti,
Segloj' savu kumeliņu
Sudrabiņa sprādzītēm.

(LD 13250, 37)

Šāds regulārs, vienveidīgs atkārtojums rada vienmuļu iespaidu. Līdzīgs ķēdes figūru sablīvējums lietots, tēlojot precinieka uzņemšanu; te ir analogijas ar brāļu saņemšanu panāksnieku dziesmu tipā «Mēs deviņi bāleliņi».

Atšķirīgu asociāciju virknēšanās veidu — atsevišķās darbības norises tēlotas cēloņu un seku sakarā — var konstatēt šī paša tipa tekstā «Jāju, jāju garu ceļu, Ceļam galu nezināju» (LD 13250, 16). Šeit atsevišķo norišu secība ir tāda, ka iepriekšējās darbības sekas ir jauns cēlonis nākošajai norisei (arī laika secība):

Izjāj no tās zaļas birzes,
Ieraug' vienu augstu kalnu.
Nu ar rikšiem, nu ar lēkšiem
Uz to vienu augstu kalnu.
Dajāj' nu pie augsta kalna,
Ieraug' vienu lielu ciemu.
Nu ar rikšiem, nu ar lēkšiem

Uz to vienu lielu ciemu.
Dajāj' nu pie liela ciema,
Metu šķetru sētmaļā.
No tās šķetras būkšķēšanas
Uztrūkās ciema supi;
No tā suņa trūkumiņa
Iztek trīs zeltenītes, utt.

(LD 13250, 16)

Arī šai gadījumā ir zināms atkārtojums, taču tas nav vienveidīgs, līdz ar to tēlojums saglabā raitu, dinamisku raksturu.

Prasme saistīt zināmas sižetiskas situācijas jaunās, saturiski sakarīgās kombinācijās, kā jau teikts, raksturo radošu improvizāciju. Acīmredzot šāda īpašība piemitusi arī teicējam Manulim no Seces, par kuru «Latvju dainās» sniegtas plašākas ziņas.¹² Tā no Manuļa pierakstītā dziesma «Jersikā iesēdos Ozoliņa laiviņā» (LD 13268) sižetiski apvieno līgavas lūkošanās un vešanas motīvu, kāzu nakts motīvu ar maģisko liepas zara likšanu pagalvī. Tālāk kontaminēts fragments no dziesmas par noslikušo pastarīti, uz kuras kapa izaug kupla liepa, motīvs par Dieva dēliem, kas sastopams dziesmā par žēlumā nomirušo puisī, kā arī mitoloģisko dziesmu ciklā, kur attēlotas Dieva dēla precības ar Saules meitām. Izpildītāja fantāzija vispirms asociatīvi saista dažādus vietas, kustības un laika intensitātes priekšstatus. Dziesmas tekstā notiek varoņa pārvietošanās laivā pa Daugavu, minēti dažī ģeogrāfiskie punkti, nosauktas vairākas pilsētas, kā arī attēlotas stereotipiskas precību situācijas.

Saturā vienota vēstījuma asociatīvo priekšstatu virknēšanās ārējā izpausmes forma garajās dziesmās var būt *pakares figūra*, kas ir īpaši produktīvs episko prozas vēstījuma formu stilistisks paņēmieni. Dziesmā par noslikušo pastarīti (LD 13373) lielāks teksta fragments saistīts pakares figūrā, t. i., nākamais teikums tekstā iesākas ar to pašu vārdu, ar kuru beidzas iepriekšējais; formāli variējas tikai locījums, taču līdz ar to mainās arī vārda teikuma locekļa funkcijas:

Upīt' nesa, nepanesa,

pakare { Iesit vilnis *Daugavāji*;
 { *Daugav'* nesa, nepanesa,

pakare { Iesit vilnis *jūriņā*;
 { *Jūriņ'* nesa, nepanesa,

ķēdes { Izsit vilnis maliņāji,
figūra { Izsit vilnis maliņāji,

Tēva lauka galiņā.

(LD 13373)

¹² LD III¹, 137. lpp.: «Rakstu zīmes tas [Manulis] nekādas nepazina. Bet aprbrīnojams viņš bija savu pasaku un tautas dziesmu dēl. [...] Tautas dziesmas viņam bija bez kāda gala. Viņš tās tā prata sasiet, ka tās tika par vienu vienīgu dziesmu.»

Pakare varētu būt viens no asociatīvi tuvu priekšstatu virknes piekārtojuma ārējiem sintaktiski stilistiskiem izpaušmes veidiem. Kā jau redzējām, šāda funkcija ir arī ķēdes figūrai.

SINTAKTISKI STILISTISKO ATKĀRTOJUMA FIGŪRU FUNKCIJAS LATVIEŠU GARAJĀS PRECĪBU UN KĀZU DZIESMĀS

Radniecīga tipa dziesmās līdzīgi, saturā tuvi motīvi var būt izteikti gan koncentrētā, lakoniskā izteiksmē, neliela apjoma dziesmās, gan arī plašākā tēlojumā. Ārēji šis apjoma izvērsums saistīts ar dažādiem izteiksmes atkārtojumiem, variācijām, kas skar ne tikai sintaktisko struktūru, bet arī morfoloģiju, turklāt tas var izpausties vienlaikus kā stilistisks¹³ un arī kompozicionālas dabas faktors. Šai rakstā akcentēta galvenokārt sintaktisko atkārtojuma figūru kompozicionālā loma garajās dziesmās.¹⁴

Ir vairākas tautas dzejā visai izplatītas sintaktiskās figūras, kas ļauj pagarināt tekstu un organizēt dziesmas kompozīciju. Garajās dziesmās kompozicionālu funkciju veic galvenokārt sintaktiskais paralēlisms, ķēdes figūra, kā arī dažādas līdzsvara figūras.

Sintaktiskā paralēlisma ārējā izpaušme ir *sintaktiski vienveidīgu teksta posmu vai konstrukciju atkārtotāšanās, turklāt iespējama dažu elementu variēšanās*. Teksta iekšējā sintaktiskā struktūra paliek nemainīta. Raksturīgs piemērs ir panāksnieku dziesmu tips par nozagto deviņu brāļu māsu, kurai brāļi dzen pēdas. Sintaktiskais paralēlisms šai gadījumā saista lielāku teksta posmu, kas attēlo brāļu piedzīvojumus ceļā: brāļi jā vienā simt jūdzes, tad otras utt., līdz sasniedz gala mērķi. Teksta saturā ir gan kvantitatīva rakstura variācijas (atbilstoši mainās jūdžu skaits), gan arī kvalitatīva rakstura izmaiņas, taču vienveidīgā sintaktiskā struktūra saglabājas.

Parasti sintaktiskais paralēlisms saista tikai kādu daļu no visa teksta, turklāt šais posmos iespējami arī iekšējie atkārtojumi —

¹³ Greble V. Tautasdziesmu metrika, stilistika, valoda. — Gr.: Latviešu literatūras vēsture, 1. R., 1959, 106.—128. lpp.; Ozols A. Par latviešu tautasdziesmām. — Gr.: Ozols A. Raksti folkloristikā, 224.—279. lpp.; Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961, 17.—46., 67.—80., 110.—140., 382.—408. lpp.; Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 1. Metrika un stilistika. R., 1940.

¹⁴ Ligere M. Dažu sintaktiski stilistisko figūru izmantojums latviešu garajās precību un kāzu dziesmās. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1974, 12. nr., 125.—132. lpp.

ķēdes, pakares, anaforas u. c. Tā dziesmu tipā par mātai nozagto vainagu (LD 13595 u. c.) sintaktiskais paralēlisms sastopams dziesmas vidusposmā dialoga formā.

— Ņem, bāliņi, oša laivu,
Dzen pēc mana vaiņadziņa!

— Liepas laiva viegla laiva,
Vējiņš pūta maliņā.

— Oša laiva smaga laiva,
Ūdens vilka dibinā.

— Ņem, bāliņi, ziedu laivu,
Dzen pēc mana vaiņadziņa!

— Ņem, bāliņi, liepas laivu,
Dzen pēc mana vaiņadziņa!

— Nu sadzinu, nu panācu
Viņpus jūras saliņā.

(LD 13595, 38)

Atributīva rakstura variācijas pirmajā rindā (oša→liepas→ziedu laiva) rada kvalitatīva rakstura izmaiņas dziesmas saturā, ko atspoguļo brāļa atbildes formula. Tā ārēji gan saglabā vienveidīgu sintaktisku struktūru, taču saturiski katra atbilde sagatavo tēmas tālākajam pavērsienam.

Sintaktiskais paralēlisms var saistīt ne tikai atsevišķus dziesmas posmus, bet tas var veidot arī visas dziesmas kompozīciju (LTD V, 1983, LTD VII, 2833 u. c.). Tā garajā precību dziesmā «Jāju, jāju koklēdams Uz tām Prūšu robežām» (LD 13266) sīzetiskās situācijas kompozicionāli grupētas pēc episkā trejskaitļa principa, kas strukturāli realizēts ar sintaktiskā paralēlisma palīdzību. Sākotnēji variācijas skar kvantitatīvo pusi. Pirmā divrinde (Jāju, jāju koklēdams Uz tām Prūšu robežām) ar noteiktiem intervāliem atkārtojas trīs reizes bez jebkādām variācijām. Atribūts variējas kvantitatīvi:

Satiek vienu (var.: otru, trešu) Prūšu meitu
Vien' (var. div', trīs) saktiņas krūtiņās.

Trešā divrinde pauž zināmu rezumējumu pret iepriekšējo tekstu. Pirmajās divās situācijās tas ir noliedzošs, turpretī trešajā gadījumā kvalitatīvi atšķirīgs, pozitīvs. Notiek situācijas maiņa, ko tekstā iezīmē noslēdzošā divrinde. Tā apliecina jaunu kvalitāti, noliedzot divu iepriekšējo struktūru noliegumu:

Ne es ņemšu, ne man tīk→To es ņemšu, tā man tīk utt.

Šim sintaktiskā paralēlisma veidam atbilst teksti, kas veidoti kā divas ārēji analogiskas situācijas, kuras jēdzieniski izkārtotas pēc kontrasta principa. Tā vairākas dziesmas vēstī par jauneklā precību gaitām, kur situācijas var izkārtoties dažādi — pirmā reize neveiksmīga, otrā — veiksmīga (LTD V, 2432), vienā sētā slinkas meitas, otrā — čaklas (LD 13289), utt. Ārēji šīs situācijas ietērtas sintaktiskā paralēlisma formā, kas saglabā izteiksmē iekšēju mērķtiecību, spraigumu.

Ķēde pieder pie visproduktīvākajiem izteiksmes atkārtojumu veidiem garo dziesmu apjoma paplašināšanā. Tātad ķēde nav tikai stila līdzeklis, bet gan viens no tiem kompozicionālajiem paņēmieniem, kas īpaši iecienīts garo dziesmu mākslinieciskajā izveidē. Latviešu tautsdziesmu stila pētījumos¹⁵ akcentēta ķēdes atkārtojuma *interstrofiskā* daba. Ja trohaja četrindē ķēdes funkcija un pozīcija ir stingri determinēta, tad apjomā garākajās dziesmās iespējams plašāks ķēdes pielietojuma diapazons. Tomēr pamatiezīme (*interstrofiskā* daba) saglabājas; formāli tā izpaužas kā idents vienas strofas noslēgums un otras sākums, turklāt saturiski ciešāka saikne ir ar iepriekšējo strofu.

Ir daži teksti, kuros ķēdes lietojums lielākā vai mazākā mērā saistīts ar kādu *saturisko*, *loģisko akcentu*, emocionālo attieksmi. Tā ķēdes figūra divkārt lietota precību atteikumā, kaut gan teksta struktūra tiktu saglabāta arī bez šī atkārtojuma:

Griez apkārti, jāj projāmi,
Nedos mani māmuliņa,
Nedos mani māmuliņa
Tādam kroga dzērājam,
Tādam kroga dzērājam,
Tādam zirgu mītniekam.

(LTD VI, 2887)

Dažkārt ķēdes pozīcijā nostājas vienveidīgi teikuma locekļi, parasti paplašināti ar citiem teikuma palīglocekļiem:

Iztek četras zeltenītes,
Pasargā sīvus suņus,
Pasargā sīvus suņus,
Uzslēdz manim vara vārtus,
Uzslēdz manim vara vārtus,
Ielaiž mani sētiņā,
Ielaiž mani sētiņā,
Nokāpina no kumeļa.

(LTD V, 1571)

Precinieka uzņemšanas stereotipiskās norises šai gadījumā atklājas nedaudz pagausinātā tempā, ko rada trīskārt lietotā ķēdes figūra. Varētu būt, ka ķēdes izmantojums šādā vienveidīgā pozīcijā izpaužas arī kā *teicēja improvizācijas īpatnības*, jo radniecīgi varianti uzrāda izteiksmes variēšanās tendences. Līdzīgi ķēdes funkcionēšanas piemēri garajās dziesmās atrodami plašā skaitā (LTD VII, 2017, LD 15953, LD 15967; LTD V, 1569; LD 13259 u. c.).

¹⁵ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 124. u. c. lpp.

Acīmredzot ķēdes figūras lietojumu nosaka arī teksta atsevišķo sastāvdaļu līdzsvara tendence. Piemēram, izvērstie anaforu posmi ar vienveidīgo jautājuma un nolieguma partikulu atkārtojumu rod sabalsojumu izteiksmē, kurā divreiz sastopam ķēdes figūru:

Vai māmiņa pieminēja:
Kur liksmo mans dēliņš?

Vai krievos, vai leišos,
Vai dziļā Vāczemē? } 1. anafora = 1 dipodija +
+ 1 dipodija + 2 dipodijas

Ne krievos, ne leišos,
Ne dziļai Vāczemē, } 2. anafora = struktūra tā pati

Es liksmoju šo naksniņu

Uz tām prūšu robežām,
Uz tām prūšu robežām } 1. ķēdes figūra

Pie tās meitu māmuliņes,
Pie tās meitu māmuliņes, } 2. ķēdes figūra

Pie tās savas sirdspukītes.

(LTD V, 1587)

Ja ķēdes atkārtojuma nebūtu, teksta iekšējā struktūra nemainītos, vienīgi izjuku līdzsvara harmonija.

Ķēdes figūru var lietot arī *kontrastu saasināšanai*, piemēram, pretstatot noliegumu pozitīvam apgalvojumam:

— Kā es gauži neraudāšu,
Nei man tēva, nei māmiņas,
Nei man tēva, nei māmiņas, } 1. ķēde — noliegums
Nei īstenu bālenišu.

— Nāc pie manis, tautu meita (al.: sērdienīte),
Man iraid tēvs, māmiņa. } 2. ķēde — apgalvojums
Man iraid tēvs, māmiņa,
Ir īsteni bāleniši.

(LD 5256, 3)

Ķēdes figūra ļauj tekstu pagarināt, piekārtojot saturā asociatīvi tuvus jēdzienus, kas izteikti ar sintaktiski vienveidīgu formulu:

Lai brauc mana līgaviņa,
Kā saulīte mirdzēdama,
Kā saulīte mirdzēdama,
Kā liepiņa ziedēdama,
Kā liepiņa ziedēdama,
Kā lapīņa čaukstēdama.

(LD 15967)

Ķēdes figūra izmantojama arī *maģiska rakstura formulās*, kur atkārtojuma funkcija vēl saistīta ar ticību vārda spēkam. Kā tālas atskaņas no šīs funkcijas saklausāmas garo dziesmu tekstos, kuri pauž kādu novēlējumu, vēlēšanos utt.:

Ik svētdienas baznīcā
Lai zied manis augumiņš,
Lai zied manis augumiņš
Jaunu meitu galviņā!

(LTD V, 1572)

Tātad jāsecina, ka ķēdes figūra garajās dziesmās veic ne tikai stilistiskas funkcijas. Dominējošā slodze ir tieši kompozicionālajai funkcijai. Taču pārmērīgs ķēdes figūru sablīvējums atšķaida izteiksmi, tā kļūst grūti uztverama, gausa, zaudē informatīvos akcentus. Salīdzinot garās precību un kāzu dziesmas, ķēdes atkārtojumi biežāk izmantoti precību dziesmu tekstos dažādu norišu, darbības, atgadījumu izvērstā attēlojumā. Turklāt dziesmu tekstu varianti viena tipa robežās uzrāda teksta ārējās izteiksmes dažādošanās tendences. Tā dziesmu tipā par žēlumā nomirušo puisi šo figūru skaits mainās no vienas (Bb 32, 977; LTD V, 1572; LD 13250 u. c.) līdz pat četrpadsmit figūrām (LTD V, 1571).

Līdzsvara figūras. Anafora. Atsevišķo komponentu, daļu harmonisks samērs, līdzsvars ir viena no latviešu tautasdziesmu būtiskajām iezīmēm, viens no tiem faktoriem, kas rada vienotu, māksliniecisku veselumu. Šī likumība, kas tik spilgti izpaužas īsajās dziesmās, nosaka kompozicionālo uzbūvi arī garajām dziesmām. Jau darbos par tautasdziesmu stilistiku¹⁶ atzīmēta *līdzsvara figūra* kā visai iecienīts un plaši lietots stila paņēmieni, īpaši akcentējot trejdaļīgo figūru biežo lietojumu.

No tā, kā saistīti līdzsvara figūras atsevišķie komponenti, varam izdalīt dažādus līdzsvara figūras paveidus.

1. Starp 1. un 2. dipodiju pastāv *vienlīdzīgas attieksmes*; to realizācija ir viens no priekšnoteikumiem 3. + 4. dipodijā izteiktajam apgalvojumam:

1.	2.
Sēju rudzus,	sēju miežus,
Nemšu sievu šoruden.	
3.	4.
+	

(LTD VI, 917)

Formulā līdzsvars veidojas no trim apjoma ziņā atšķirīgiem komponentiem; līdzsvara figūras trešais komponents ir apjomā

¹⁶ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 235.—247. lpp.

divreiz lielāks (divas dipodijas) par abiem pirmajiem apjomā vienādajiem posmiem (viena dipodija):

$1 + 1 + 2 = 4$ dipodijas, jeb
1. un 2., jo 3.+4.

2. Starp visiem trim līdzsvara figūras komponentiem ir *cēloņa* un *seku attieksmes*:

$$\begin{array}{c} \overbrace{1.} \quad \overbrace{2.} \\ \text{Pūt, vējiņi, dzen laiviņu,} \\ \text{Aizdzen mani Kurzemē!} \\ \hline 3. \quad + \quad 4. \end{array}$$
 (LTD VI, 1104)

Formulas struktūra nemainās: $1 + 1 + 2$, taču komponentu savstarpējās attieksmes ir citas:

$1. \rightarrow 2. \rightarrow 3. + 4.$

3. 1. un 2. dipodija ir *kontrasta attieksmēs* (savstarpēji noliedzīgi pretstati), turpretī 3.+4. dipodija pauž tieksmi panākt kompromisu starp abām noliedzošajām pusēm:

$$\begin{array}{c} \overbrace{1.} \quad \overbrace{2.} \\ \text{Tēvs soliņa, māte liedza,} \\ \text{Tautiets lūdza raudādams.} \\ \hline 3. \quad + \quad 4. \\ \hline 1 \quad + \quad 1 \quad + \quad 2 \end{array}$$
 (LTD VI, 679)

4. *Visi trīs līdzsvara komponenti vienlīdzīgās satura attieksmēs*, arī struktūra vienāda ($1 + 1 + 2$):

$$\begin{array}{c} \overbrace{1.} \quad \overbrace{2.} \\ \text{Smuks puisītis, daiļa rota,} \\ \text{Izveicīga valodiņa.} \\ \hline 3. \quad + \quad 4. \\ \hline \text{(LD 14486)} \end{array}$$

Līdzsvara posmi var būt plašāki, taču harmonija, proporciju samērs saglabājas:

$$\begin{array}{c} \overbrace{i.} \quad \overbrace{+} \quad \overbrace{2.} \\ \text{Viena manu galvu glāuda,} \\ \hline \overbrace{3.} \quad \overbrace{+} \quad \overbrace{4.} \\ \text{Otra slauka istabiņu,} \\ \hline \overbrace{5.} \quad \overbrace{+} \quad \overbrace{6.} \\ \text{Tā trešāji iztecēja +} \\ \text{+ Svešus laudis aizkavēt.} \\ \hline \overbrace{7.} \quad \overbrace{+} \quad \overbrace{8.} \\ \hline \text{(LD 14362, 4)} \end{array}$$

Šai gadījumā trejdaļīgās līdzsvara figūras posmu apjoms ir dubultojies: posms, kas izsaka pabeigtu domu, ir divu dipodiju apjomā abos pirmajos līdzsvara figūras komponentos, turpretī trešais posms aptver četras dipodijas:

$$2 + 2 + 4$$

Ne vienmēr līdzsvara figūra mēdz būt trejdaļīga. Iespējamās, kaut arī retāk, divdaļīgas līdzsvara figūras (šai gadījumā *anafora* — viens no līdzsvara figūru veidiem):

*Pats par savu naudu dzēru,
Pats skrēj' savu kumeliņu.*

(LTD IV, 1104)

Robežsituācija starp trejdaļīgo līdzsvara figūru un anaforu bieži vien ir visai relatīva; viena un tā pati doma radniecīga tipa dziesmās var būt izteikta gan tīras anaforas formā, gan trešajā posmā ar sinonīmu izteiksmi:

*Liek man ēst, liek man dzert,
Liek man drusku pagulēt;*

(LD 13270, 16)

vai arī

*Dod man ēsti, dod man dzerti,
Liek naksniņu pārgulēt.*

(LD 13250)

Pirmajā gadījumā izteiksmei kategoriskāks raksturs, otrajā — izteiksmē sākotnēji parādās vienkāršs notikumu atstāstījums, kas beigu posmā izvērstis intensīvākā kāpinājumā (dod→liek).

Samērā bieži sastopama *anafora kompozicionālā funkcijā*, īpaši pretstatu, kontrastu situācijās; šai gadījumā parasti blakus stāv divu anaforu posmi, piemēram, jautājums — atbilde. Atbilde var būt gan apgalvojoša, gan noliedzoša, taču kontrasta situācijā parasti tai ir uzsvērti noliedzošs raksturs:

*Dedz, mana māmiņa, Duj svecītes,
Lai redzu meičiņu No vaidziņa:
Vai baltu vaidziņu, Vai sarkanu,
Vai koša drāniņa, Vai bagāta?
— Nei baltu vaidziņu, Nei sarkanu,
Nei koša drāniņa, Nei bagāta.*

(FS 450, 1867)

Šajā daktiliskajā dziesmā anaforas posmu proporcija ir citāda, nekā tas ir trohaja dziesmās. Katrs četrdaļīgās anaforas posms aplūko doto parādību no sava aspekta, anafora sākas ar plašāku

posmu (divām pilnām daktila pēdām pirmajā un trešajā dipodijā), turpretī otrā un ceturtā dipodija ir īsāka. Nolieguma anaforas sintaktiskā struktūra ir identiska. Trohaja dziesmās līdzīgā kompozicionālā pozīcijā bieži blakus stāv divas trejdaļīgās anaforas. Parasti tās ir liriskas, apjomā nelielas, ļoti kompakts dialogu dziesmas; noliegums var attiekties: 1) uz visiem anaforas posmiem, 2) tikai uz diviem pirmajiem posmiem; tādā gadījumā trešais posms satura dēļ nevar būt noformēts kā anafora.

Piemēri:

1) Saki, saki, man' māsiņa, Kas tev' gauži raudenāja: Vai dieveris, vai māsiņas, } Vai dievera līgaviņa? } 1. anafora
— Nei dieveris, nei māsiņas, } Nei dievera līgaviņa; } 2. anafora
Tautu dēls miglacīts, Tas man' gauži raudenāja. (LD 21697)

Tiešais jautājums izteikts ar pirmo strofu, bet atbilde ietverta pēdējā strofā; anaforu posmi domu precizē, izvērs, pastiprina dziesmas dramatismu, māsas bēdu rūgtumu. Pirmajā anaforu posmā pat netiek pieļauta tāda varbūtība, ka māsas bēdu cēlonis varētu būt tautu dēls; otra anafora turpretī visas trīs pieļautās iespējamības noliedz, apgalvojot jaunu kvalitāti, akcentējot dramatismu izskaņā.

2) Teic taisnību, tautu dēls, Kur tu mani nolūkoji? Vai druvā, vai plavā, } Vai pie mātes istabā? } 1. anafora
— Ne druvā, ne plavā, } Pie māmiņas istabā, } 2. anafora nepilna
Pie māmiņas istabā, Smalkā līnu audeklā.

(LTD VI, 1923)

Šajā gadījumā otra līdzsvara figūra ir saturā atšķirīga, jo pirmo divu posmu noliegums nepieciešams kā trešā apgalvojums. Anaforu posmi īstenībā te tikai kalpo kā *situācijas precizētāji*, jo saturo riski, jēdzieniski visas trīs situācijas ir identiskas (tās raksturo tautu meitas čaklumu). Satura nianse skar galvenokārt tautu dēlu, viņa nolūkus, viedokli. Anaforu posmi palīdz domu ne tikai precizēt, konkretizēt, vai nu izvērsot, vai arī sašaurinot, norobežojot, bet arī *kāpināt emocionālo spriegumu*. Tā līgavas atvadu vārdos

Sovu māmeņu atstōju
Kai biteiti sanējūt.
Dīvenš zina, kaidu mōti
As atraššu tautenōs:
Voi byus loba, voi naloba,
Voi osoru dzārōjeņ'?

(FS 1925, 5254)

jau anaforas posmu līdzsvars, proporcija akcentē drūmo priekšnojautu un baiļu noskaņu — tikai 1. dipodija pieļauj saskanīgu situāciju, trīs pārējās dipodijas turpretī pauž tās neiespējamību; tādējādi šis noslēdzošais posms kāpina līgavas atvadu brīža dramatisko spriegumu.

Norobežojošā funkcija parasti pārsvarā tajās dziesmās, kur tēlota izvēles situācija (trīs meitas mātei; precē treji precinieki u. tml.).¹⁷ Šīs anaforas figūras esamība paspilgtina arī emocionāli ekspresīvo izteiksmi:

To es ņemšu, to milēšu,
To citam nevēlēšu.

(LTD IV, 2598)

Bieži vien norobežotājai anaforai seko plašāks anaforu posms, kur doma tiek konkretizēta, izvērsta:

Es redzēju jūrīnā
Trīs meitīņas zvejojam.
Tā mazaja, tā smukaja,
Tā pēc manim gauži raud.
Tā es došu savu roku,
Savu zelta gredzentiņu;
Tā es došu savu klēti,
Savas klētes atslēdziņu;
Tā es došu savus lopus,
Savu lopu laidariņu.

(LTD V, 1561)

Šīs anaforas īpatnējas ar to, ka būtībā atkārtojas vairs nevis viens vārds, bet gan plašāks teksts. Posmu apjoms atbilstoši paplašināts, visas trīs daļas atrodas vienādās proporcijās.

Iepriekš aplūkotie anaforu funkcionēšanas gadījumi attiecas ne uz visu dziesmas kompozīciju, bet gan uz kādu tās posmu. Taču sastopami arī daži tādi teksti, kuri kompozicionāli veidoti no vienādu anaforu atkārtojumiem (kāzu dziesmu tips, kas attēlo tautu dēla pārdzīvojumus; LD 22803 un varianti). Dziesma sākas vai nu ar divdaļīgu anaforu, vai arī ar divām divdaļīgām anaforām (LD 22803, 2), taču turpmākais teksts vienveidīgs (katra turpmākā anafora ir rindas apjomā):

Pats derēju, pats precēju
Sev diženu līgaviņu;
Pats pārvedu sētiņā,
Pats ievēdu klētiņā,

(LD 22803)

¹⁷ LD 13296; LTD IV, 2511, LTD IV, 2598 u. c.

1. anaforas formula:

1+3 (otrs anaforas posms = 3 dipodijas).

Vis turpmākais dziesmas teksts (sešas rindas, no kurām viena ir ķēdes figūra) ietver šādas struktūras anaforas (divas dipodijas = viena rinda). Šāds viendabīgu anaforu posmu garāks blīvējums nav labskanīgs; iespējams, ka šīs dziesmas stilu un kompozīciju, dziesmas māksliniecisko izteiksmi ietekmējis vēl kāds spēcīgāks blakus faktors. Parasti tomēr ir vērojama tendence dziesmu izteiksmi atslogot, paplašinot vai variējot posmus (šai gadījumā ar salīdzinājumu):

Tur iegūla mūs' māsiņa
Kā guntiņas dzirkstelīte;
Tur dagula tautu dēls
Kā zaļais ozoliņš.

Ja *līdzsvara figūras* funkcionēšanas areālu salīdzina ar pārējām sintaktiski stilistiskajām figūrām, tad jāsecina, ka līdzsvara figūra *sniedz plašākas iespējas izteiksmes variēšanā, teksta posmu proporcionālā izkārtojumā.*

DIALOGA FUNKCIJAS UN RAKSTURĪGĀKIE VEIDI

Dažādas emocionālā pārdzīvojuma izpausmes dziesmā nosaka atbilstošu māksliniecisko izteiksmi. Personu savstarpējās attiecības, konflikti tiešāk atklājas dialoga formā, turpretī dažādi dvēseles stāvokļi savukārt izpaužas monologos. Taču biežāk abas formas dziesmās funkcionē apvienoti, dažādās kombinācijās.

Ja par dialoga pamatfunkciju uzlūko personāža savstarpējo sakaru un attieksmju atklāsmi (komunikatīvo saikni), tad garajās precību un kāzu dziesmās dialogam papildus piemīt arī rituālā, maģiskā funkcija, kā arī informējoši vēstošā, izklaidējošā, ētiskā u. c. funkcijas.

Dialogos precību un kāzu garo dziesmu tekstā var atklāt gan divu personu savstarpējās attieksmes, gan divu pretēju personāžu grupu (panāksnieki — vedēji) savstarpējās attiecības, kā arī to attieksmes pret kādu trešo personu vai grupu (panāksnieki + vedēji — līgava; brāļi + māsa — tautietis). Iespējams, ka dialogu dziesmas, kurās kā valdošā konstatējama rituālā, maģiskā funkcija (piemēram, LD 24826, LD 24327, LTD VII, 2833), cilmes ziņā ir senākas un ataino kādu pirmatnējāku pakāpi dialoga attīstībā.

Šādu dialogu vienveidīgā struktūra, atkārtojumi, rituālais raksturs — dialoga iekšējā virzība izpaužas ieražas rituāla gultnē,

nevis psiholoģiskā stāvokļa, personu savstarpējo attiecību dik-tēta — ļauj izteikt pieņēmumu, ka izteiksmes ārējais rotaļīgums varētu slēpt cilmes ziņā senāku attiecību un vēsturiski tiesisko normu slāni. Līdzīga dialoga struktūra ir arī vai-naga dziesmai (LD 24327), tikai tur dialoga situāciju veido divas pretējas personāža grupas: līgava — tautas.

Viens no izplatītākajiem dialoga veidiem ir *jautājums* — *at-bilde*.¹⁸

Iespējamās dažādas šī veida variācijas: a) jautājums un atbilde apjomā vienādi, turklāt atbildes saturs ierobežots jautājuma ietva-ros; b) atbilde apjomā un saturā plašāka par jautājumu (LD 22969, LD 26221, LTD IV, 220³ u. c.), dialoga turpinājumā iespējamās struk-turālas variācijas. Šādos gadījumos dialoga funkcijas ir daudzvei-dīgākas. Tas var kalpot personu savstarpējo attiecību atklāsmei dažādās konflikta situācijās, ko veido vairāki attiecību pāri: tautu meita — tautu dēls, māsa — brāļi u. c. Dialogs var risināties starp divām personu grupām, bet konflikta situācija var būt saistīta ar trešo personu, kas dialogā netiek iekļauta tieši (LD 22969). Dialoga pamatfunkcija var būt saistīta ar personāža atklāsmi pašrakstu-rojumā (cildināšanas tendence) un citas personas raksturojumā. Abas funkcijas tekstā var apvienoties:

Kur tu augi, daiļa meita,
Kad es tevis neredzēju?
— Rīgā manim pirti kūra,
Vāczemē slotu lauja,
No jūriņas ūden' nesa
Ar zeltītu biķerīti,
Valmierā kreklu šuva
Ar dimanta podziņām.

(LTD IV, 220³)

Šai gadījumā dialogs pauž tautu dēla emocionālo attieksmi pret daiļo meitu (pārsteigums, sajūsma, izbrīns), taču tā pamatfunkcija ietveras meitas atbildēs, kur izteikts personas pašraksturojums. Greznojošie epiteti, hiperbolizētie telpiskuma jēdzieni savukārt akcentē arī trešās personu grupas attieksmi pret līgavu.

Dialoga polifunkcionālisms veicina dziesmas teksta estētiskās funkcijas pieaugumu, emocionālā pārdzīvojuma padziļināšanos.

Dialoga dziesmās iespējams arī divu dažādu dialogu grupu apvienojums (LD 26367), pie tam viena no tām var atveidot dabas procesa, norises, objekta un dziesmas varoņa harmonisko saskaņu (senāko antropomorfisko priekšstatu pēdas), bet otra — cilvēcisko

¹⁸ LD 22969; LTD IV, 82, 1, LTD IV, 230³; LD 26221, LD 22645; LTD VI, 1923, LD 13273, LD 21697 u. c.

attieksmju disharmoniju. Pirmajā dialogu grupā — tautu dēla saruna ar upi. No informējošās funkcijas (līgavas portrets, atrašanās vieta) dialogs virzās pie otras, galvenās grupas, kurā atklājas konflikta situācija.

Ai sieviņ, aiz mužiņ,
Kam tu mani raudināji?
Vai tev trūka tīras maizes,
Vai es mīļi nedzīvoju?
— Tīras maizes gan netrūka,
Tu pats mīļi nedzīvoji.

(LD 26367)

Atbildes lakonisms ir kontrastā ar iepriekšējā teksta māksliniecisko izteiksmi, tādēļ padziļinās galveno personu konfliktus.

Ne vienmēr viss dziesmas teksts kompozicionāli veidots kā dialogs. Samērā bieži dialogs tekstā funkcionē kombinēti ar vēstījumu — situācijas raksturojumu, monologiem — atmiņām, pamācībām utt. Viens no biežāk sastopamajiem variantiem ietver šādu kompozicionālo struktūru: *vēstījums — sākotnējās situācijas raksturotājs* (1. personā) + *divu personu dialogs* (māsa — brālis, tautu meita — tautu dēls u. c.), kas satur informāciju par kādu trešo personu vai grupu, kura tekstā tieši nefigurē, bet ir sākotnējās situācijas cēlonis (brāļa līgava, cits precinieks utt.). Šai struktūrai atbilst teksti par izprecēto māsu vai tautu meitu (LD 13585, LD 15252; FS 596, 1027 u. c.) un brāļiem, kuri paliek «Aiz upītes raudādami», vai arī par tautu dēlu, kuram atsaka (FS 189, 1247). Tādējādi māsas vēstījums

Aiz upītes es izaugu,
Pār upiti man' aizveda;
Paliek mani bāleliņi,
Aiz upītes raudādami

(FS 596, 1027)

sākotnēji vēl raksturo māsas — brāļu šķietami saskanīgas attiecības, brāļu šķiršanās bēdas. Tikai sekojošais dialogs (māsas atbildes) ietver viņas rīcības patieso motivāciju, turklāt konflikts attīstās un pieaug pakāpeniski, gradācijā, tas atsedz divas attiecību grupas. Sākotnējā: māsa — brālis — brāļa bargā līgava; sadzīvīskais konflikts. Taču noteicošā grupa ir māsa — «labas zemes arājiņš»; saskanīgs, dialektiski secīgs konflikta atrisinājums:

— Es neiešu, bāleliņi,
Vai tu sauci, vai nesauci;
Man pašai līdzī auga
Labas zemes arājiņš,
Tas paņēma manu pūru,
Mana pūra atslēdziņu.

Vēstījums — *situācijas raksturotājs* var būt arī 3. personas formā, ar elidētu jautājumu:

Meitiņ' sēdēj' aiz ūdeņa,
Puisīts gauži bēdājās.

(FS 18g, 1247)

Seko meitas atbilde, kas saturiski ļauj nojaust jautājuma — bildinājuma formulu (piemēram, LD 15252: Saki manim, tautu meita, Vai būs brist, vai peldēt?):

Brīv tev bristi, brīv peldēti
Pār ūdeni manis dēļ.
Ne pie viena es neiešu,
Kamēr savu sagaidīšu,
Kamēr savu sagaidīšu —
Patīkamu tēva dēlu.

Arī šai gadījumā tekstā ietvertas triju personu attiecības (tautu meita — netīkams precinieks — patīkams tēva dēls), kaut arī formāli, aktīvi dialogā iekļaujas divas personas. Šāda dialoga funkcijās ietilpst gan tiešais, gan netiešais personas raksturojums (ar citas personas attieksmi), kā arī netiešs sastatījums. Šādi izteiksmes formai piemīt savdabīga smalkjūtība, rotaļīgums.

Dialogs *darbības, vēstījuma aktivizētāja funkcijā* tika aplūkots nodaļā par sižeta izvērsuma principiem garajās dziesmās. Te sastopam arī dialogu ar informējošās funkcijas dominanti.

Analizētais tekstu materiāls liecina, ka dialogs garajās precību un kāzu dziesmās nes ne vien kompozicionālu, bet arī stilistiski ekspresīvu slodzi, tā funkcionālais areāls ir plašs un sazarots. Personāža savstarpējās attiecības dialogs atklāj tiešāk, izgaismo divējādos aspektos, laika un telpas ziņā rada ne tikai izpildītāja, bet arī klausītāja klātbūtnes efektu.

MONOLOGA FUNKCIJAS DZIESMU KOMPOZĪCIJĀ. MONOLOGU VEIDI

Monologs pauž individuālas, subjektīvas izjūtas, pārdzīvojumus, domas un jūtas. Cik atšķirīgi var būt šo pārdzīvojumu cēloņi, tikpat niansēts iespējams dziesmas emocionālais tonis, ekspresīvā izteiksme. Dažādi dvēseles stāvokļi un to motivācija, skumjas, prieks, bažas, bēdas, ilgas, izmisums utt. var izpausties gan kā neliela vēstoša epizode, gan lūguma, atmiņu stāstījuma, salīdzinājuma, pamācību u. c. formās. Monologa dziesmas parasti mēdz būt apjomā koncentrētas, ar minimālām sižeta iezīmēm.

Latviešu garajās precību un kāzu dziesmās izdalāmas emocionālās noskaņas ziņā visai atšķirīgas dziesmas. Elēģisks, skumjš raksturs ir daudzām līgavas atvadu dziesmām, kā arī tām dziesmām, kuras attēlo pamestā līgavaiņa pārdzīvojumus.

Dziesma — *lūgums* parasti sākas ar uzrunu lūguma adresātam. Tālāk seko lūguma, vēlēšanās motivācija, kas saistīta ar jūtu izpausmes veidu, dvēseles pārdzīvojumiem, priekšnojautām utt.:

Māte, mana māmuliņe,
Laid man' gultas maliņai.
Tu jau pati gan zināji:
Šī naksniņa pēdējā.

(FS 1895, 5423)

Nāc man līdzi, bāleniņ,
Es nevaru viena iet:
Sīvas tautas rudzus sēja
Diža ceļa maliņā.

(LD 13474)

Līgavas atvadu skumjas un maigums pret māti, neziņa par turpmāko dzīvi veido pirmā teksta emocionālo noskaņu. Otrajā dziesmā izskan māsas drūmās priekšnojautas, bailes no sīvajām tautām (Noņems manu vainadziņu, Nosegs manu villainīti utt.). Lūgumu, vēlēšanos pauž arī netiešs uzrunas veids: «Mīļi lūdzu māmiņai» (LTD VI, 985), «Mīļi lūdzu raudādama Savus mīļus bāleliņus» (LTD V, 2643) u. c.

Uzrunas objekts dziesmās var būt ne tikai cilvēks, bet arī kāda cita dzīvās dabas būtne, norise, nedzīvs priekšmets (putni, zirgs, upe, vējš, laiva u. c.), kas ņem šķietamu līdzdalību dziesmas varoņa liktenī. Poētiska, gaišu jūtu piestrāvota, maiga ir dziesma «Cīrulīti, mazputniņi» (LTD V, 3144, 3). Būtībā tā ir liriska romance ar minimālām sižeta iezīmēm.¹⁹ Tāpat tautas dzejā varam atrast pirmsākumus ne tikai līroepiskajai tautas romancei, bet arī liriskajai tautas romancei. Sižetiskā informācija liriskajā tautas romancē minimāla. Dziesmā izskan liega mīla, maigums pret līgavu. Cīrulīša tēls kā jaunekļa milas vēstnesis harmoniski iekļaujas vispārējā dziesmas emocionālajā noskaņā:

Cīrulīti, mazputniņi,
Tu zināji, es zināju,
Tu zināji to vietīņu,
Kur aug mana līgaviņa.
Aiz leišiem, aiz prūšiem,
Tai mazā sētiņā,
Tur aug mana līgaviņa
Kā puķīte dārziņā.

Cīrulīti, mazputniņi,
Aiznes manus mīļus vārdus,
Aiznes manus mīļus vārdus
Savos spārnu galiņos;
Ja spārniņi tev piekusa,
Laidies jūras līcišos,
Laidies jūras līcišos,
Nogulies dienas vidū.

(LTD V, 3144, 3)

¹⁹ Dombrovska M., Sirsone S. Latviešu dzeja, 205.—206. lpp.

Struktūrā nedaudz atšķirīga, taču noskaņā radniecīga ir dziesma monologs «Gara man šī nakšņiņa Par visām nakšņiņām» (LTD VI, 3787). Kompozicionāli tā veidojas šādi: *vēstījums — psiholoģiskā stāvokļa raksturotājs un uzruna ar motivāciju*.

Psiholoģiskais stāvoklis, pārdzīvojums var būt izteikts minējuma, jautājuma formā ar iespējamo motivāciju:

Es nezinu, kas man vainis,
Es nevaru liksmoties;

(LTD VII, 1697)

Kālabadi šo dieniņu
Es nevaru liksma būt?

(LTD VI, 3094)

Turpmākais teksts (apjomā koncentrēts) pauž līgavas bēdu cēloni. Pirmajā gadījumā: Uz bāliņu noraudāju, Kam tautām atvēlēja. Otrs teksts viscaur ieturēts minējuma, jautājuma formā:

Vakar māte krogā dzēra,
Vai būs mani padzērusi?
Vai būs mani padzērusi
Kādam ceļa gājējam,
Kādam ceļa gājējam,
Gauž' asaru dzērējam?

(LTD VII, 3094)

Monologa forma var izpausties arī kā *atmiņas, pārdomas, pamācības, brīdinājums, psiholoģisks stāvoklis un motivācija* utt. Šāda izteiksme vērojama dziesmās, kuru motīvi tēlo līgavas atmiņas par šķiršanos no mājām, vecākiem, pārdomas par turpmāko dzīvi, tuvinieku pamācības, kā dzīvot tautās, kā lūkot sievu utt.

Atmiņas un pārdomas izpaužas vienmērīgā, stāstošā formā; izteiksmē pārsvarā stāstījuma un jautājuma teikumi; pamācības un brīdinājumi ir kategoriskāki, ar uzsvērtu imperatīva formu (vai nu vēlējuma, vai arī pavēles izteiksmē): «Klause mani tu, māsiņa» (LTD VII, 2863), «Paklausies tu, svainīti, Ko es tev pasacišu» (LD 26081), «Ej, māsiņa, tautiņāsi, Dzīvo labi, aizgājusi» (LTD VII, 1355) utt. Šais gadījumos varētu runāt par šķietamu monologu, jo no uzrunas teksta nojaušama otras personas klātbūtne.

Bieži vien dziesmas monologi var būt veidoti kā divdaļīgi paralēlismi, pēc kontrasta uzbūves principiem utt. (sk. turpmāk tekstā).

Taču parastākie ir tie gadījumi, kad *monologa forma* tiek lietota *kombinēti ar dialogu, īsām paskaidrojošām remarkām, vēstījumu* (gan pirmās, gan arī trešās personas formā). Šai gadījumā iespējams atklāt vairāku personu savstarpējās attiecības, kā arī

labāk raksturot dziesmas varoņa subjektīvo attieksmi pret tām. Tā dziesmā «Netišām es iejāju Meitu mātes sētiņā» (LTD V, 2118) parādīts mātes meitu un sērdienītes raksturojums no diviem dažādiem viedokļiem — meitu mātes un tautu dēla vērtējumā, turklāt arī faktiskais stāvoklis — viņu attieksme pret darbu. Tautu dēla dialogs ar meitu māti rāda dubultkontrastu — gan morālu (mātes meitas — izlutinātas, sērdienīte — čakla), gan arī sociālu (mātes meitas greznojas, sērdienīte — smagi strādā). Tautas ētisko ideālu pauž sērdienītes tēls. Tādēļ dialogs starp meitu māti un tautu dēlu pārtrūkst, konflikts atrisinās gaidītajā plāksnē:

Nāc ārā, sērdienīte,
Sēd' manās kamanās.

(LTD V, 2118)

Līdzīga kompozicionāla tipa atsevišķās komponentu figūras var izkārtoties arī šādi: *monologs* — *paskaidrojošā remarka* — *dialogs* (FS 1217, 72); *vēstījums* = *situācijas raksturotājs* — *uzruna* — *jautājums, atbilde* — *emocionālā reakcija monologā* (FS 450, 1867) u. c.

Īpaši izplatīts kombinētais kompozicionālais tips ir garajās precību dziesmās, kur dominē vēstījuma tendence, kā arī vairākās tautas romancēs.

PARALĒLISMA FUNKCIJAS GARO DZIESMU KOMPOZĪCIJĀ

Šai gadījumā tiks aplūkots paralēlisma veids, kuru A. Veselovskis nosaucis par *psiholoģisko paralēlismu*,²⁰ akcentējot tā saturisko, jēdzienisko dabu un pamatojot šīs parādības cilmi ar cilvēka psihes īpatnībām attiecīgā garīgās kultūras attīstības pakāpē. Kompozicionāli apvienojot divus priekšstatus no dabas un cilvēku dzīves, allaž tiek ievērota kāda iekšēja vai ārēja līdzība, radniecība, asociācija. Tādējādi padziļinās pārdzīvojumā intensitāte, cilvēka jūtu dzīve tiek izgaismota ciešā saistībā ar visu apkārtējo vidi, ar dabu, kuras daļa ir pats cilvēks.

Cetrindēs divlocekļu paralēlisms ir viens no plašāk lietotajiem kompozicionālajiem paņēmieniem, jo atbilst šo iso dziesmu iekšējai struktūrai. Garākajās dziesmās paralēlisms kā tīri kompozicionāls līdzeklis sastopams retāk, jo apjomā plašākas divdaļīgas paralēles tautas dziesmās nav īpaši iecienītas. Bieži vien paralēlisms garajās dziesmās iegūst arī stilistiskas funkcijas.

²⁰ Веселовский А. Историческая поэтика, с. 144.

Taču ir arī tādas garās dziesmas, kurās paralēlisms izpaužas kā kompozicionāls pamatpaņēmieni, turklāt ne vienmēr abas paralēles apjomā ir vienādas. Jau A. Veselovskis norādījis, ka pārsvars (saturā) parasti ir tā motīva pusē, kurš pauž cilvēciskās attieksmes.²¹ *Parastākais paralēlā sastatījuma veids balstās uz līdzību darbības kategorijā*, taču ne vienmēr noteicošā ir darbības pazīme. Arī sastatāmo parādību *emocionālā līdzība, priekšmetu, to pazīmju radniecība* var nosacīt paralēlisma funkcionēšanu tekstā, turklāt minētie principi bieži vien ir apvienoti.

Divu priekšstatu sastatījums pēc darbības pazīmes:

Iztecēja adatiņa	No baltiem bāliņiem,
No sarkana dzīpariņa;	No tēviņa, māmulītes,
Iztecēja mūs' māsiņa	No tēviņa, māmulītes,
No baltiem bāliņiem,	No vizuļu vainadziņa.

(LD 17448)

Abi paralēlie motīvi viens otru paskaidro, atrodas savstarpējā mijiedarbībā. Apjomā plašāka ir otra paralēle (divreiz lietota ķēdes figūra), kas rada arī saturisko pārsvaru.

Priekšmetu kvantitatīvā un kvalitatīvā līdzība veido paralēlisma pamatu sekojošam tekstam:

Trīs priedītes siliņā,	Trīs meitiņas māmiņai,
Visas vienu garumiņu.	Visas vienu daiļumiņu.
Vienu cirtu, otra lūza,	Vienu ņemu, otra nāca,
Trešā līdzī locijās.	Trešā līdzī taisijās.

(LD 18341)

Trīs priedītes || trīs meitiņas — kvantitatīvā pazīme; vienu garumiņu || vienu daiļumiņu — kvalitatīvā pazīme; izvērsta arī līdzsvarojošā saskaņa darbības pazīmēs.

Priekšmetu un darbības līdzība (arī identitāte) paralēlēs konstatējama kāzu dziesmai ar līgavas atvadu motīvu («Kiukoja dzaguza obelē» — LD 17294; FS 1930, 1259). Šai gadījumā abi paralēlisma locekļi izvērsti, paplašināti.

Taču ne vienmēr divlocekļu paralēlisms attiecas uz visu dziesmas tekstu. Bieži vien tas lietots kā *sākuma motīvs*:

Pāriet zosis klaigādamas
No dūnota ezeriņa;
Pāriet māsa raudādama
No sīvām tautiņām.

(LD 19120, 3)

²¹ Веселовский А. Историческая поэтика, с. 144.

Līdzīgā funkcijā paralēlisms konstatējams arī dziesmās «Līgodama upe nesa Zaļu ziedu vainadziņu» (FS 832, 1307), «Gona plota kļava lopa, Kreit zemēi grīzdamuosi» (FS 1950, 7589), «Nikni vēji sagrīzuši Mūsu lynu teirumeņu» (LD 15857) u. c.

Ir teksti, kur *paralēlisms* lietots vairākkārt *emocionāli ekspresīvās izteiksmes paspilgtināšanai* (FS 1930, 4969). Šai līgavas atvadu dziesmā paralēlisms izmantots, izgaismojot kontrastus starp jaunas meitas un precētas sievas likteni (Kur rudeni tī zīdeņi, Kur zīdēja pavasar'? Kur, muoseņa, tova prīca, Kur prīcōjīs buoleņūs?). Šai dziesmā paralēlisms konstatējams gan dziesmas sākumā, gan vidus daļā, gan beigās, taču tā nav vienota izvērsta divdaļīgā paralēlisma kompozicionālā figūra, bet gan atsevišķas strofas tekstā ar stilistiski ekspresīvu slodzi.

Komparatīvi kāpināta izteiksme veidojas arī dziesmā «Es nezinu, kālabad Man sirsnīņa gaužām sāp» (LD 15830), kur divlocekļu paralēlisms veidojas galvenokārt uz emocionālo pazīmju kopības un priekšmetu kvalitatīvās līdzības pamata:

Būs man vienas rozes dēļ
Tādu augstu žogu pīt?
Būs man vienas meitas dēļ
Turēt lielu sirdēstiņu?
Vēl citāi dārziņai
Jo daiļākas rozes aug;
Vēl citai māmiņai
Jo daiļākas meitas aug.

(LD 15830)

KONTRASTA LOMA GARO DZIESMU KOMPOZĪCIJĀ

Kontrasts kompozicionālā funkcijā saasina pretrunas, akcentē konfliktu. Tas var saistīt divas savstarpēji izslēdzošas paralēles, simbolus utt. Tāpat kā paralēlisma kompozīcija, arī *kontrasta kompozīcija balstās uz divdaļīgu sastatījumu (pretstatījumu)*. Pretstatīta kontrasta gleznās var būt gan vienas personas rīcība, attieksme pret kādu norisi, personu (LD 14996), gan divu vai vairāku personu attieksme pret kādu trešo personu (sava māte+sveša māte — līgava, FS 1950, 7589), pretstatītas bieži vien ir dažādas rakstura īpašības, tikumi, netikumi (LD 14593), jūtu izpausmes (LD 26221), morāles atziņas (LD 24751) utt. Bieži vien kontrasti nav attiecināmi uz visu dziesmas kompozīciju, bet gan uz kādu tās daļu (LD 23984; FS 520, 315).

Kontrasta kompozīcijā veidota dziesma «Rozēm kaisu istabiņu, Tēva dēla gaidīdama» (LD 14996), kurā kontrasti, pretstati meitas rīcībā, attieksmē saistīti ar konfliktu starp vēlamo un esošo.

Pretstati vēlamais — nevēlamais līgavainis izteikti izvērstā divdaļīgā humoristiskā kontrasta kompozīcijā dziesmā «Vietu taisu, vietu taisu Savam vecam brūtgānam» (LTD VIII, 3384). Šeit kontrasti veidoti gan ārējās izpausmēs, norisēs, īpašībās, gan arī tautu meitas simpātiju un antipātiju atveidē. Līdzīgi konflikts saasināts arī dziesmā «Kur tu nu jāsi, Smuks puisīti?» (LD 33595), kā arī tekstos, kur izvēles situācijā pretstatīta gudra sērdienīte un bagāta mātes meita (LD 11444), vecā, bagātā un jaunā, daiļā līgava (LD 11445) u. tml.

Kontrasta paņēmieni akcentē tautas ētisko viedokli, izvērtējumu attieksmē pret darbu (slinka — čakla mātes meita, LD 14593), ieražu simbolos izteiktas atziņas (balta sievas mice — grūts mūžiņš; meitas vainadziņš — viegls mūžiņš utt.; LD 24751) u. c.

Kontrasta gleznas lietojums dziesmas sākumā palīdz saasināt domu, konfliktu (LD 14996, LD 23984). Dziesmas nobeigumā kontrastā var būt paustas gan atziņas ar sentences raksturu («Tēva dubļi sidraboti, Tautu laipa asarota»), gan emocionāli piesātināta antitēze, kas piešķir visam iepriekšējam tekstam dramatisku spriegumu (līgavai tik sirms zirgs, rakstītas kamanas, «Patīkama maizes vieta, Netīkamis arājiņš», LD 22969).

PERSONĀŽS

PERSONĀŽA GRUPĒJUMS UN FUNKCIJAS TEKSTĀ

Garās precību un kāzu dziesmas tematiski un funkcionāli iekļaujas ģimenes un sadzīves ieražu dziesmu ciklā, tādēļ arī personāžs izkārojams vispirms pēc šī iedales principa — pēc divu dzimtu (ģimeņu) vai arī ieražu tradīcijas noteiktā panāksnieku un vedēju puses pretnostatījuma. Galvenā loma šai sistēmā ir *līgavai* un *līgavainim*. Tālāk seko viņu tuvākie radnieki — *līgavas māte, tēvs, brāļi, māsas, līgavaiņa māte* utt. Ir atsevišķi dziesmu teksti, kuros darbojas vai tiek minētas *mitoloģiskas būtnes* (Laima, Māra, Dievs, Dieva dēli), taču tādu ir ļoti maz. Dažos variantos noteiktu satursisku un māksliniecisku funkciju veic *simboliski tēli* (LD 13605 — 13616).

Salīdzinot īso un garo dziesmu tekstus, pēdējie rāda kādu specifisku iezīmi personāža raksturojumā. *Gandrīz nemaz garajās precību un kāzu dziesmās netiek minētas daudzajos ieražu aprakstos un īsajās dziesmās fiksētās kāzu ceremonijas amatperso-*

nas,²² turklāt arī precību norisē akcentēta paša precinieka iniciatīva un patstāvība (īpaši tautas romancēs par līgavas lūkošanu tālu no mājām, citās zemēs). Tikai dažās dziesmās minēts, ka tautu dēlam sievu izraugās vai nu māsa (LD 13282), māte (LD 15107), vai arī tiek sūtīti precinieki («Ceturtais rudenī Stellēj' pāru precētāju», LD 13921).

Atsevišķās dziesmu grupās, kuras tēlo cilmes ziņā dažādas precību formas (līgavas zagšanas un panāksnieku motīvs, līgavas nolūkošana, bildināšana, derības vēlākos laikos, pati kāzu ceremonija), konkrēto tēlu mākslinieciskās funkcijas variējas.

Precību dziesmās, kas attēlo līgavas zagšanas ieražu norises, galvenie notikumi grupējas ap meitu. Iespējami divi viedokļi — pašas meitas un viņas brāļu, tuvinieku — panāksnieku viedoklis. Pirmajā gadījumā vēstījuma «es» forma identificējama ar jaunās, neprecētās meitas aktīvo pozīciju. Tur personāža funkcijas izvērsās galvenokārt šādi: *tautu meita* — *tautas* — *brāļi* (*bāleliņi, brālīši, bāleliņis, bāliņš, brālītis*),²³ meitu aizstāj dažādi sinonīmi jēdzieni — *māsiņa* (LD 13330, 1 u. c.), *es* (parastākā izteiksme), *pastarīte* (LD 13373), *tautu meita* — *gultiņas taisītāja, krekliņu šuvējiņa* (LD 13422), *vainadziņa vijējiņa* (LD 13435). Panāksnieku dziesmās vēl min *māsiņu* — *malējiņu* (LD 13646 var.), *rožu ravētāju* (LD 13524) u. c. Tikai dažas garās dziesmas (apjomā parasti ap astoņas rindas) saglabā *simbolisku izteiksmi* — *dzeltenā cielaviņa* (LD 13485). *Četrindēs*, kuras acīmredzot attēlo senāku līgavas zagšanas ieražu atspoguļojuma ainu, *šais situācijās pārsvarā alegoriska izteiksme*. Izteiksmē variējas atbilstoši personāža pāri: gan abi simboli, gan simbols — persona, persona — simbols, gan arī paralēlisma izteiksmēs simbols un tā atšifrējums. Tā *līgavu* — *māsu* — *tautu meitu aizstāj simboliskie sarkankrūte vāverīte* (LD 13313), *sudrabota balta vista* (LD 13321), *balta gaigaliņa* (LD 13323, 13327), *balta kaza* (LD 13339), *lauka irbe* (LD 13380), *dzeltenā cielaviņa* (LD 13382), *caunīte* (LD 13389, 1), *bitīte* (LD 13390) utt. Kā garās, tā īsās šīs grupas dziesmas gandrīz nemin *līgavu* (acīmredzot vēsturiski vēlāk nostiprinājies termins).

Pretējo dzimtu — *precinieka intereses* šai garo dziesmu grupā *pārstāv* kopjēdziens *tautas*. Dziesmu tipos un variantos gan mainās tautu raksturojums (tiek lietoti dažādi samērā stabili epitēti). Tā bezpersoniskais un vispārīgais tautu jēdziens tiek precizēts un konkretizēts: *pulka tautas* (LD 13329), *sīvas tautas* (LD 13330), *trejas tautas* (LD 13330, 1.; LD 13331, LD 13435), *tautu liela draudze* (LD 13559), *lepnas tautas* (LD 13590), *lēnas tautas* (LD

²² Salīdzinājumam sk. atbilstošus ieražu aprakstus «Latvju dainās» III¹, 1.—102. lpp.

²³ Sk. LD 13329, LD 13331, LD 13422, LD 13474, LD 13590 u. c.

13590, 2), *svešas tautas* (LD 14364) = *sveši viesi, sveši ļaudis* (turpat), *zagļu ļaudis* (LD 13643). Dažos tekstos no šī tautu kopjēdziena tiek izdalīts pats *precinieks*: *tēva dēls* = *tautietis* = *tautu dēls* (LD 13592), *arājiņš* (LD 13643), *bandinieks* (LD 13595 var.). Tautu pamatfunkcija šajos tekstos ir māsas nozagšana, aizvešana, bet *tautu pretspēku*, pretmetu *funkciju veic bāliņi* (brāļi, bāleliņi utt. — *līgavas tuvinieki*) — *panāksnieki*. To uzdevums — nosargāt, aizstāvēt, uzmeklēt māsu. Abas personāža grupas arī atspoguļo šī perioda precību galveno kolīziju, kas vēsturiskās attīstības gaitā pakāpeniski nivelējas un iegūst spēles raksturu.

Zināma personības patstāvība, iniciatīva iezīmē tēlu atšķirīgu funkcionālo grupējumu *tautas romanču tipā par tautu dēla precību gaitām svešumā*. Aktīvu, darbību virzošu *funkciju iegūst precinieka tēls*, kura vērtējumā savukārt iezīmējas arī dažādie līgavu tipi. Šajās dziesmās patstāvīga mākslinieciskā funkcija ierādīta arī sekundārajam personāžam — meitu mātei, tēvam, kā arī dzimtas locekļiem (brāļiem, māsām, māršām).

Precinieka tēls parasti tiek konkretizēts vai nu ar kāda iezīmīga epiteta palīdzību, vai arī raksturots no sociālā viedokļa, pēc nodarbošanās veida, estētiskā un ētiskā plāksnē. Tā kā vēstījums parasti ir pirmajā personā (es = precinieks), tad puīša portretējumā ietilpst gan pašraksturojums, gan citas personas emocionāli ekspressīvā attieksme. Paralēlās formās var atrasties *puisītis* (LD 13245), *puisis* (LD 13250), *tautu dēls* (LD 13250, 44), *ciema puisis* (LD 13250, 47), *znotiņš* (LD 13257, 2), *jaunais puīšķins* (LD 13263), *smuks puisītis* (LD 13265), *bajārs* (LD 13272), *šmīdris garš tautu dēls* (LD 13273, 1), *kalpa puisis* = *kara kalps* (LD 13276), *zemes arājiņš* (LD 13284), *kalpa dēls* (LD 13291), *bajārīša tēva dēls* (LD 13291), *bajāra dēliņš* — *bajāriņš* (LTD VI, 455).

Šai dziesmu grupā aktīva funkcija ir arī nolūkojamai *līgavai*. Turklāt jaunā meita var būt arī citas tautības (internacionālās iezīmes gan tāpat stereotipiskas dabas) — *prūšu meita*²⁴ (LD 13243, LD 13248, LD 13266, LD 13291, LD 13293), *poļu meita* (LD 13266), *igauņu meita* (LD 13250, 32) u. c. Parādīts *nevēlamās līgavas tips*: *Krogā Anna, kroga meita* (LD 13250, 21, 22), *slinkā bajārmeita* (LD 13245), *lepnā prūšu meita* (LD 13293) u. c.

Iezīmēta līgavas šķiriskā piederība — *bajārmeita* (LD 13243, LD 13245, LD 13251 u. c.), līdzīgā nozīmē lietots arī apzīmējums *mātes meita* (akcentējot turību, bagātību ar atbilstošiem epiteitiem — LD 13293); taču minētais jēdziens lietots arī kā *antonīms bārenītes, sērdienītes* tēlam: mātei divas daļas meitas — viena

²⁴ Розенберг Я. Пруссы в латышских народных песнях. — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., 1968, с. 137—176.

sērdienīte, otra «daiļa mātes meita» (LD 13291). *Līgavas nozīmē* paralēli lietots arī apzīmējums *tautu meita* (LD 13257, LD 13299 u. c.), *meita, meitiņa* — ar estētiski emocionālas nokrāsas *pastāvīgiem epitētiem jauna, smuka, skaista, daiļa, sarkanbalta, godīga* utt.²⁵

Retāk minēti cilmes ziņā jaunāki darinājumi — *mīļākā* (LD 13250, 52), *sirdspukīte* (LD 13254, LD 13257), *zeltenīte* (LD 13256, LD 13268, LD 13281, LD 13290, LD 13301). Iecienīti ir arī līgavas apzīmējumi no *darāmā darba* viedokļa: *zēģelišu audējiņa, malējiņa* u. c.²⁶

Garajās precību dziesmās, kas ataino precības jaunākos laikos, nedaudz detalizētāk parādīts precinieka tēls — gan no sociālā viedokļa (tēva dēls — kalps), gan pēc ģimenes stāvokļa (atraitnis). Dziesmu centrā — jaunās, neprecētās meitas tēls, kam pakārtoti pārējie, jau minētie sekundārie tēli.

Līdzīgs personāža grupējums paliek arī *garajās dziesmās, kas attēlo pašu kāzu ceremoniju*, tās norisi. *Centrālie tēli*, emocionālais akcents — *līgava un līgavainis*, to pārdzīvojumi un jūtu izpausmes. Atkarībā no ieražu norises gaitas un vietas aktivizējas arī pārējās personas — vai nu līgavas vecāki, brāļi, māšas, vai arī līgavaiņa dzimtas pārstāvji. Arī kāzu cikla garo dziesmu tekstos neparādās t. s. kāzu amatpersonu tēli (vedējtēvs — dižvedējs, vedējmāte u. c.), kas plaši raksturoti šajās apdziedāšanās dziesmās. Atsevišķos variantos sastopams mitoloģiskais Laimas tēls (Laima — likteņa lēmēja), kura funkcijas tekstā saistītas ar centrālā tēla raksturojumu.

GALVENIE TĒLU RAKSTUROŠANAS PAŅĒMIENI

Kaut arī folkloras tēli ir vēsturiski, sociāli un psiholoģiski stipri vispārināti un tipizācijas process tajos dominē pār individualizāciju, *to raksturojumā iedīglī ietveras daudzi mākslinieciskie paņēmieni, kas vēlāk izvērsušies par sarežģītu, daudzplākšņainu literāro tēlu veidošanas sistēmu*. Folkloras tēls kā stabila morāli ētiska, estētiska un sociāla vienība spēj izteikt plašas sabiedrības, nacionālās kopības, arī noteiktu sociālo grupu noskaņas, domas un jūtas.

²⁵ LD 13250 var., LD 13263, LD 13265, LD 13272, LD 13273, LD 13280, LD 13291, LD 13293 u. c.

²⁶ LD 13250, 30, LD 13256, LD 13257, LD 13259, LD 13273, 1, LD 13280.

Tēls folklorā pakārto, pakļauj noteiktā sistēmā mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, ar kuru starpniecību tas ir izteikts.²⁷

Ierobežojot problēmas izpēti divu tematiski funkcionālo dziesmu grupu robežās, turklāt aplūkojot tikai apjomā garākās dziesmas, vienlaikus tomēr nākas skart tādas tradicionālas parādības, kas raksturīgas visai dziesmu folklorai (poētikas problēmas, stilistiku u. c.). Tā kā šie jautājumi dažādos aspektos latviešu folkloristikā ir pētīti, tad lietderīgāk būtu izsekot, kuri poētikas elementi, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi dominē tieši garajās precībā un kāzu dziesmās galveno varoņu raksturojumā.

Kā teorētiski vairāk pamatotie paņēmieni dziesmu folkloras tēla veidošanā minami: *tēlu ārējais apraksts*, kā arī to *iekšējais psiholoģiskais portrets*.

Vai nu folkloras personāžs tiek portretēts ārēji, vai arī rādīts tā psiholoģiskais portrets, te iespējami divi galvenie viedokļi — *pašraksturojums* un *citas personas dotais raksturojums*. Turklāt kā viens, tā otrs raksturojuma veids var sniegt ne tikai varoņa ārējo un iekšējo portretu, bet arī viņa rīcības, emocionālo stāvokļu motivāciju un vērtējumu.

Pašraksturojums garajās precībā un kāzu dziesmās izpaužas galvenokārt kā jaunās, neprecētās meitas un tautu dēla (līgavas un līgavaiņa) pašportrets. *Citu personu dotais raksturojums* turpreti saistās ne vien ar abu galveno personu savstarpējo attieksmju atveidi, to ētiski, estētiski un psiholoģiski emocionālo reakciju vienam pret otru, bet ietver arī raksturotāju personu (ģimenes locekļu, kāzu dalībnieku utt.) vērtējumu.

Pašraksturojums garajās dziesmās ir visai iecienīts tēlu atklāsmes paņemiens. Acīmredzot tas skaidrojams jau tādējādi, ka garajās dziesmās dominē vēstījuma «es» forma, kur vēstītāja persona parasti identificēta ar galveno varoni. Varētu būt, ka arī idealizācijas tendence ietekmē šī paņēmiena izvēli.

Garā dziesmu personāža portretā apvienojas vairāki viedokļi — vizuāli estētiskais ar morāli ētisko (citiem vārdiem — ārējais izskats un rakstura izpausmes), kā arī emocionāli ekspresīvo (varoņa ārējā reakcija uz dažādām norisēm, citu personu rīcību

²⁷ Krievu padomju folklorists N. Kravcovs norāda uz būtisku atšķirību starp literāro tēlu un folkloras sacerējuma varoņa tēlu: «В отличие от литературного образа героя фольклорного произведения обычно представляет собой так называемый готовый характер, т. е., не изменяется в своих основных чертах на протяжении всего произведения. Но он постепенно раскрывается, постепенно получает все более и более обстоятельную характеристику; изображается не только в своем внешнем облике, но и в своих внутренних качествах.» (Кравцов Н. Проблемы славянского фольклора, М., 1972, 46. lpp.)

utt.). Garo (īpaši precību) dziesmu varoņu pašraksturojumi ir dinamiski, tie parasti atklāti noteiktā rīcībā, darbībā, norisēs:

[Māte mani bārtin bāra, Kam neņēmu līgaviņu.] Es iegāju klētiņā, Gauži, gauži noraudāju. Apāvos baltas kājas, Apvilkos baltu kreklu, Apvil' trejus brūnus svārkus, Uzlik' cauna cepurīti (2×), Apsegloju kumeliņu, -----	} } } } } } } } }	emocionāli ekspresīvais viedoklis vizuāli estētiskais viedoklis: idealizācija, dinamika rīcībā, darbībā

(LD 13250, 34)

Reizēm grūti norobežot dažādos raksturojuma aspektus. Izteiksmes koncentrētība var būt maksimāla, tā ietver kā dziesmas varoņa psiholoģiskā stāvokļa, tā rakstura iezīmju un vizuāli estētiskā viedokļa atklāsmi:

Šnelli jūdzu, lepmi braucu
Lielas naudas kumeliņu.

(LD 13289)

Tautu dēla lepnums un pašapziņa par savu veiklību, turību un iznesību rada arī vizuāli tveramu, estētiski izjūtamam ainu. Šai gadījumā tēla veidojumā galvenokārt izmantoti *epitēti* ar emocionāli psiholoģisku nokrāsu (šnelli, lepmi), kā arī folklorā tradicionālais paņēmiens varoņu raksturojumā — izgreznotā, dārgā, brašā kumeļa tēls (epitēts «lielas naudas» ietver ne tikai tā vērtības naudas ekvivalentu, bet arī tautu dēla emocionālo attieksmi). Teksti, kas tēlo tautu dēla precību gaitas, gandrīz visi satur šo detaļu.²⁸ Ir dziesmas, kurās izgreznotā, lepnā kumeļa portrets veic mākslinieciski ekvivalentas funkcijas tautu dēla morālo vērtību atklāsmē (LD 13248, 1). Īpaši tas akcentēts tekstos, kur maigā, rūpīgā attieksme pret kumeļu simbolizē tautu dēla jūtu izpausmi pret līgavu (LD 15967).

Pašraksturojums rīcībā var būt izteikts ar hiperbolu — parasti vai nu laika, vai telpas jēdzienu hiperbolizācija, vai arī apvienojot abus jēdzienus.²⁹ Hiperbolizēti var būt akcentēta arī kāda rakstura iezīme, piemēram, dziesmas varoņa patstāvība (LD 22803 var., LD 24945). Šo tekstu sīkāka analīze sniegta apskatā par anaforu.

Tautu meitas (līgavas) pašraksturojumā vērojamas dažas atšķirības, ko vispirms jau nosaka paša tēla funkcijas kāzu rituālā. Precību dziesmu ciklā līgavas tēls ir zināmā mērā statistiskāks, t. i.,

²⁸ LD 13292, LD 13259, LD 13268 utt.

ārējās darbības, rīcības ziņā skopāks, ciešāk saistīts ar noteiktu vidi, sadzīves tradīcijām. Īpaši tas sakāms par tām dziesmām, kas attēlo jaunāka laika precību norises, t. i., periodu, kad precības kļūst par t. s. pirmskāzu laiku. Pašraksturojumā parādās arī ikdienišķas, sadzīviskas detaļas.

Ir arī tādi teksti (parasti humoristiskas nokrāsas), kur meitas pašportrets sniegts hiperboliski:

Es meitīna kā liepīna,
Man deviņi brūtgānini:
Trīs vēveri, trīs skrodeļi,
Trīs sidraba kalējini.

(LTD VI, 999)

Pašraksturojums rīcībā parasti saistās ar meitas attieksmi pret tautām, precinieku (LD 13355), dēlu māti (LD 21603).

Kā līgavaiņa, tā līgavas tēla pašraksturojuma izteiksmes līdzekļu klāstā visai ietilpīgu vietu ieņem *epitets* un *salīdzinājums*, tātad tradicionālais folkloras izteiksmes līdzekļu slānis. Epitetam ir akcentēta emocionāli subjektīva, psiholoģiski raksturojoša nokrāsa. Kā epiteti, tā salīdzinājumi bieži vien ir izvērsti, sablīvēti, ķēdes saistījumā.

Taču *dziesmās* parasti *raksturojuma viedokļi var būt kombinēti*, tēla raksturs atklājas savstarpējās attieksmēs, divējādos aspektos — īpaši līgavas un līgavaiņa tēls. Raksturīgi ir dialogu dziesmas «Kur tu augi, smuka meita» varianti (LD 15157; LTD IV, 82 u. c.), līdzīgi veidots arī precinieka portrets dziesmā «Pūt, vējiņi».

Raksturojot dziesmu varoni no citu personu viedokļa, tāpat parasti portretā parādās dažas detaļas, kas iezīmē ārējo izskatu no estētiskā viedokļa (skaists, jauns utt.). Turklāt jūtama arī raksturotājas personas emocionālā attieksme (patīk — netīk). Meitas ārējā portretā bieži minēts pastāvīgais epitets *smuka, daiļa, skaista*,³⁰ arī puisim piedēvēts šis epitets, turklāt minot dažas citas detaļas: *smuks puisītis pelēkiem svārciņiem* (LD 13274), *smuks puisītis ar to bērū kumeliņu* (LD 13275) u. c. Meitu portrets tiek papildināts ar *epitetu-apozīciju*, kas parasti sniedz ziņas par meitas nodarbošanos: Arājam bij daiļas meitas, *Zēgelišu audējiņas* (Bb 32, 977). Ir teksti, kur šīs apozīcijas izvērstas, sablīvētas, atkārtotas ķēdes pozīcijā:

Tad būs tava līgavaiņa,
Tavas mājas kopēja (2×),
Cimdu, zeķu adītāja (2×),

²⁹ LD 15967, LTD V, 1587, LD 13296 u. c.

³⁰ LD 15157; FS 520, 315; LD 13280; LTD V, 2432, Bb 32, 977 u. c.

Raibu deķu audējiņa (2×),
Tev gultiņas taisītāja (2×),
Miļu vārdu runātāja.

(LD 13655, 2)

Bez vispārējā iespaيدا meitas portretējumā minētas dažas detaļas, kas skar matus, to krāsu: Aiz upītes meitas dzied Melnajām galviņām; Viena pate baltgalvīte, Tā būs mana līgaviņa (LD 15252), augumu: Trīs meitiņas māmiņai, Visas vienu slaikumiņu (2×), Visas vienu daiļumiņu (LTD V, 1567), retāk sejas un acu krāsu: To es ņemšu, tā man tika, Sarkanrožu vaidziņiem (2×), Zilajām actiņām (LTD V, 2464). Šīs pašas iezīmes var būt izteiktas ne tikai ar epitetu, bet arī ar salīdzinājumu:

— — — — —
Iznāk divas jaunas meitas,
Kā rozītes ziedēdamas,
Kā rozītes ziedēdamas,
Dzelteniem matiņiem.

(LD 13646, līdzīgi arī LD 13301)

Ārējais portrets parasti ietver arī raksturotājas personas emocionālo attieksmi pret raksturojuma objektu — tekstā tikko nojaušamu ar kāda iezīmīga epiteta lietojumu:

Suņi rēja, vārti čikst,
Es pie loga raudzījos,
Es pie loga raudzījos,
Kas iejāja sētiņā:

Iejāj manis arājiņš
Lielu bērū kumeliņu,
Lielu bērū kumeliņu,
Kuplu cauna cepurīti.

(LD 14495)

Šādā kontekstā epitetam piemīt kā individualizētāja, tā idealizējošā funkcija. Līdzīgi funkcionē arī pastāvīgie epiteti — daiļš, skaists, u. c., kas allaž satur pozitīvu attieksmi pret personu, kura ir šīs pazīmes nesēja; izņēmums ir gadījumi, kad šie epiteti lietoti ar ironisku, nievājošu pieskaņu. Reizēm ārējais portrets zīmēts ļoti lakoniski, koncentrēti, no dažādiem aspektiem, taču pozitīvā, labvēlīgā attieksmē: Smuks puisītis, daiļa rota, Iznesīga valodiņa (LD 14486).

Tā saucamais *iekšējais portrets* skar cilvēku savstarpējās attiecības, cilvēku attieksmi pret darbu, dziesmas varoņu raksturu, rīcību un to motivāciju, pārdzīvojumus, jūtu izpausmes utt. Gараjās precību un kāzu dziesmās priekšplānā izvirzās tie aspekti, kas saistīti ar nākamā dzīvesbiedra izvēli. Tādēļ samērā liela vēriba veltīta dažādiem tikumiem (netikumiem). Te izpaužas *divas tēlojuma tendences* — *tiešais* un *netiešais* (aprakstošais) *tēlojums*; iecienītāks ir pēdējais. Ir teksti, kuros tieši runāts par slinkām un

čaklām meitām (LD 13289), gudrām, lepnām mātes meitām (LD 13291, LD 13293), dzērāju tēva dēlu (LD 13552) utt. Taču līdzīgas nozīmes jēdzienus izsaka arī tradicionālās vārdkopas *smalku kreklu audēja*, *sīku rožu ravētāja* (LD 13257), *zēģelīšu audēja* (LD 13250), *cimdiņu adītāja* (LD 13273), *malēja*; malējaņas čaklums parasti raksturots stereotipiskā situācijā — precinieks ierodas agri meitu mātes sētā, taču atrod prūšu (ciema, mātes utt.) meitu jau samalušu sijājam (LD 13243 u. c.).

Negatīvā, nievājošā nokrāsā nevēlamo precinieka tipu savukārt iezīmē tādas stabilas vārdkopas kā *kroga dzērājs*, *zirgu mītnieks* (LD 13254) u. c.:

Cēlu krēslu, vēl atrāvu
Sav' arāja māmūlīti,
Ka nebija arājiņu
Pa prātami izloļoj'se:

Izloļoj'se krogus žūpu,
Lielu alus dzērājiņu,
Lielu alus dzērājiņu,
Lielu naudas tērmanīti.

(LD 23443)

Arī līgava var izrādīties nevis *darba dzievaniēce*, bet gan *vieglajame darbiņam*, *gārdajam kumāsam*, *kreima poda laizītāja*, *cukuriņa grauzēja* (LD 22598) utt. Arī četrindēs ir visai iecienīti šādi lakoniski portretējumi, leksikas slānis allaž izvēlēts ar emocionāli ekspresīvu intonāciju.³¹ Precinieks var būt gan *koksirdītis tēva dēls* (LD 21681), *asariņu dzērājs* (LD 21688, LD 21690, LD 21696), *lēti audzis tēva dēls* (LD 21762), *Gan ražans, gan bagāts, Mīji vārdi vien nevaids* (LD 21700), *dusmu pūķis* (LD 21719), *lēt-dabītis* (LD 21778), *lielsirdis* (LD 21770) u. c. *Līgavas* tēls atbilstoši raksturots ne tikai idealizēti, bet arī apdziedāta viņas bargā daba, izsmiets slinkums, sīvums u. c. *netikumi*: tautu meita, *dusmu pūce* (LD 21719), *kā uģuņa dzirkstelīte* (LD 21728), *kā asais žagariņš* (LD 21730), *sinepīte* (LD 21745), *zibeņota līgaviņa* (LD 21770), *lētaudzīte* (LD 21926, LD 21928), *miegulīte*, *snaudulīte* (LD 21962, LD 21971 u. c.). Izsmiekls var būt izteikts arī ar maigi ironisku niansi:

Mieguļiņa, snauduliņa
Mana jauna līgaviņa:
Pievērpuse mušai kāju,
Zirneklim cekuliņu.

(LD 21974)

Cildināta tiek laba, saticīga daba, izvēlēti *gleznaini salīdzinājumi*: *Kā cielava žigla, žigla* Mana brāja līgaviņa (LD 21842), *tā Dzied kā sila cielaviņa*, *Trauc kā liču lakstīgala* (LD 21845), *epitēti*: *lustīga*, *mīlīga*, *lēna*, *mīļa* u. c. (LD 21843, LD 21851, LD 21859).

³¹ Par šādu vārdkopu emocionālo kvalitāti sk.: Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda, 67.—75. lpp.

Personāžu iekšējo portretu garajās dziesmās bieži vien raksturo varoņa rīcība, reakcija uz to vai citu sižetisku situāciju, notikumu. Bieži vien stereotipiskai situācijai atbilst stereotipiskas pārdzīvojumu un jūtu izpausmes formulas. Bēdu, skumju, šķiršanās priekšnojautu ārējā izpausme parasti saistās ar raudāšanu un asarām; raud tautu meita, sērdienīte, līgaviņa utt.; bieži formulā apvienojas raudāšana, asaru slaucīšana u. c. elementi.

Stereotipiskās situācijas, kad lietota šī formula. 1. Ierodoties preciniekiem, tautām:

Es ieteku *raudādama*
Pie māmiņas istabā.

(LTD V, 2557)

Šai situācijā formula vēl neliecina par bēdām, tā var atspoguļot ieražu tradīciju normu ārēju izpausmi.

2. Atbildes reakcija uz bildinājumu:

Bajārs mani bildināja,
Birst man žēlas asariņas.

(LTD VI, 455)

Tekstos par bārenīti šī formula var būt arī paplašināta:

Ne pie vārtu nepieļāju,
Nāk meitiņa raudādama,
Nāk meitiņa raudādama,
Asariņas slaucīdama.

(LTD VI, 562)

3. Dziesmu tipā par saderēto līgavu, kura atsaka; šeit formula iegūst paplašinājumu:

Iznāk mana līgaviņa,
Baltas rokas lauzīdama,
Baltas rokas lauzīdama,
Asariņas slaucīdama.

(LD 15793)

Šai dziesmu tipā gaužas asaras ir arī atraidītā precinieka bēdu izpausme, tomēr tā nav izjūtama kā stereotipiska formula, bet gan kā jaunekļa dvēseles stāvokļa ārēja atveide (tēls izvērsts):

Kumeļam sviedri pil,
Man rit gaužas asariņas.
Ņemu savu sedlu deķi,
Slauku sviedrus kumeļam;
Ņemu zīda nēzdodziņu,
Slauku gaužas asariņas.

(LD 15793)

Īpatnēja bēdu izpausmes formula ir sastopama dziesmās par saderēto līgavu (sākuma rindā); tā raksturo emocionāli psiholoģisko stāvokli, bet turpmākās rindas šo stāvokli motivē:

Vai Dieviņi, galva sāp,³²
Man līgava saderēta,
Man līgava saderēta,
Tā pie manis vairs nenāk.

(LD 15789)

Šī pati formula var iegūt zināmu minējuma raksturu, iespējama tās ģenētiska saikne ar kādu ticējumu, priekšnojautu:

Es nezinu, kas man kait,
Man gāliņa gaužam sāp:
Vai būs mana līgaviņa
Jau ar citu saderēta?

(LD 15796)

Šai formulā līdzīgā situācijā un pozīcijā, izteiksmē figurē vārds «sirds»:

Es nezinu kālabad
Man sirsniņa gaužām sāp.

(LD 15830)

Tālāk seko norāde uz pārdzīvojuma cēloņiem (atderēšanas motīvs).

Personāža pārdzīvojumi dažreiz izteikti ar dabas tēliem, kas it kā ņem līdzdalību varoņu izjūtās. Tā šķiršanās sāpes no mājām, kā arī līgavas tuvinieku skumjas izteiktas ar rozēs tēlu. Acīmredzot šeit sastopamies ar animistisko priekšstatu transformācijas sekām:

Trīs gadiņus balta roze	Rāvējiņa?
Pēc manim noraudāja:	Vējš manus ziediņus
Kur mana sējēja,	Novēcināja,
Kur laistītāja?	Ūdens saknītes
Kur manu ziediņu	Iztrūdināja.

(LTD VII, 2017)

Līdzīgi skaidrojama poētisko tēlu ģenēze dziesmu tipā par līgavas vainagu, kuru brālis pārnes mājās un ieliek rožu dārzā: trīs gadi rozītes neziedēja (LD 24610).

Varoņu iekšējā pasaule, pārdzīvojumi dziesmās bieži tiek atklāti ar paralēlisma palīdzību.

Jūtu izpausme rīcībā, darbībā ir viena no būtiskākajām latviešu tautasdziesmu īpatnībām, kas sevišķi spilgti izpaužas tais ciklos, kuri galvenokārt skar cilvēku savstarpējās attiecības

³² Sk. šo formulu arī dziesmu tipā «Guli, mana līgaviņa» (FS 1217, 72; LD 22803 u. c.).

(jauniešu sadzīves, precību un kāzu dziesmas, kā arī cikls par dzīvi tautās). Par mīlestību maz runā, bet to attēlo. Tā dziesmā, kur brālis aicina aizbēgušo māsu atgriezties, māsa nerunā par savām jūtām pret tautieti, taču aiz ārēji prozaiskajām rūpēm slēpjas dziļu jūtu piestrāvots zemteksts:

Vai, brālīti, es nevaru,
Nelaiž mani tautu dēls;
Sedza mani ar svārkiem,
Satin kājas kožokā.

(LD 16029)

Precības un kāzas cilvēka dzīvē saistītas ar vienreizējiem, spilgtiem un neatkārtojamiem pārdzīvojumiem, intensīvu individuālu, subjektīvu jūtu izpausmi. Laika gaitā mainīties mākslinieciskās izteiksmes arsenāls, pārdzīvojuma individualizācijas process, taču aiz ārējās vienkāršības tiešā un neviltotā formā kļūst redzams viens no mūsu tautasdziesmu ilgā mūža noslēpumiem — tajās pausto jūtu patiesums un spēks.

Izpēte, kas pamatos veikta uz divu plašāku tautasdziesmu tematisko ciklu bāzes, dod iespēju raksturot vairākas *garās tautasdziesmas specifiskās iezīmes*.

Raksturojot *pēc apjoma*, par *garo dziesmu* pieņemts apzīmēt (A. Ozols, V. Greble) trohaja pantmērā radušos latviešu klasisko tautasdziesmu, kurā ir vismaz astoņas rindas, un daktilisko, kurā rindu skaits ir lielāks par desmit (skaitot rindā vienu daktila dipodiju). Maksimālais apjoms nav noteikts. Aplūkotajos ciklos konstatētas dziesmas, kuru apjoms ir no 8 līdz 130 rindām.

Pēc sižetiskuma iezīmēm garās dziesmas iedalāmas vairākos paveidos:

1) dziesmas ar izvērstu sižetu, relatīvi pabeigtu darbību, atrisinātu konfliktu un kurās dominē vēstošā tendence;

2) dziesmas, kurās var konstatēt sižetisku situāciju vai epizodi; konfliktu veido neikdienišķs notikums, norise, darbība, varoņa rīcība (tautas romancēs); konflikts var sakņoties arī ikdienišķā, sadzīviskā situācijā;

3) dziesmas ar minimālām sižeta iezīmēm; tajās dominējošā ir liriski emocionālā tendence.

Otrajā paveidā *īpašā kompozicionāli stilistiskā grupā izdalītas tautas romances*. Raksturīgākās tautas romances iezīmes:

a) attēlotā notikuma neikdienišķais raksturs — tas var būt dramatisks, pat traģisks, ar simbolisku, fantastisku tēlojuma

ievirzi; centrālā sižetiskā situācija spēj ap sevi grupēt cilmes ziņā dažādus motīvus;

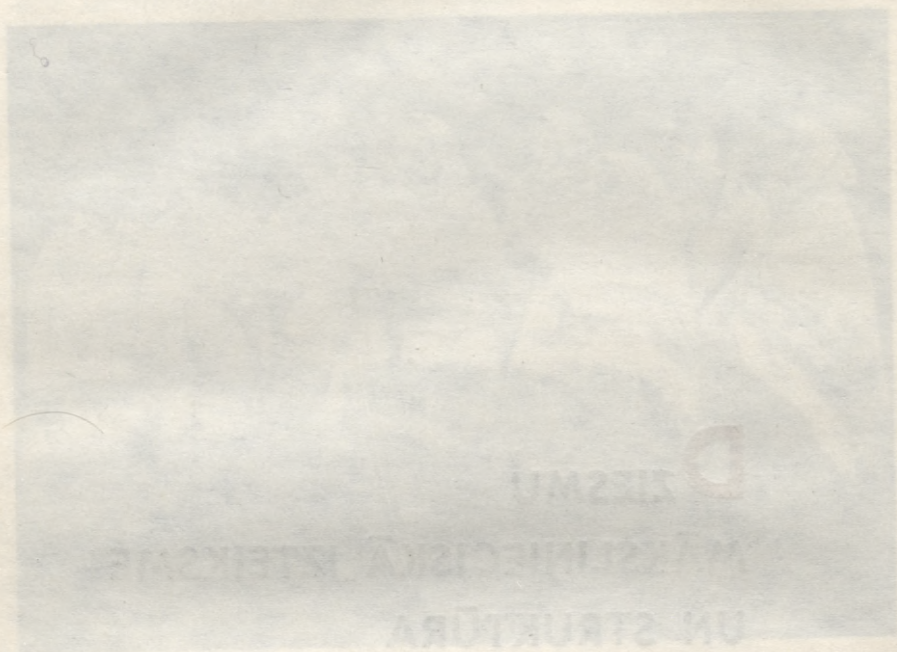
b) vēstījuma centrā izvirzīts viens galvenais varonis, kura pozīcija sakrīt ar vēstītājas personas pozīciju («es» forma); sevišķi spilgti izpaužas idealizācijas tendence;

c) tautas romancesi piemīt plaša emocionālo nokrāsu gamma. Garo dziesmu *iekšējo struktūru* raksturo vairāki kompozicionālie paņēmieni, kas vienlaikus saistīti ar apjoma paplašinājumu. Vispirms jāmin vairāki sintaktiski stilistiskie atkārtojumi — sintaktiskais paralēlisms, ķēde, līdzsvara figūras u. c., kā arī var izpausties garajām dziesmām specifiskie asociāciju virknēšanās veidi. Sintaktiski kompozicionālie paņēmieni galvenokārt raksturo garās dziesmas ar vēstošu ievirzi — te konstatējami samērā plaši apozīciju izvērsumi, piekārtojumi ķēdes pozīcijā utt.

Atšķirības kompozicionālajā uzbūvē, atsevišķo elementu specifiskās saiknes dod iespēju tās nošķirt no cita klasisko tautasdziesmu paveida resp. *dziesmu virknēm*, kur strukturālā pamatsūniņa ir relatīvi patstāvīgas trohaiskās četrriņdes, kas nav savstarpēji saistītas sižetiski.

Preiļu rajona Aglonas ciema etnogrāfiskais ansamblis folkloristu 13. ekspedīcijas zinātniskās izbraukuma sesijas koncertā

republice și universității din Iași, în colaborare cu Institutul de Cercetări Științifice al Academiei de Științe a Republicii Socialiste România

AGRĂRI KALENDĂRO SVĚTKU CIKLOZ

[LATYISU UN KRIVU FOLKORAJ]

Folklorā ir internacionāla parādība, un tāpēc saprotama ir interese par to, kas tautām tajā kopējs. Ne mazāk svarīgi ir arī noteikt senās daiļrades savdabības; tas nav iespējams, ja pazīst tikai vienas tautas folkloru, ja nav līdzāsnostatījuma ar citu tautu daiļradi. Detalizēts salīdzinājums pat ārēji līdzīgā reālās īstenības atspoguļojumā dod iespēju noteikt nacionālo tradīciju veidošanās procesu tautas dzejas saturā un formas izteiksmē.

Neapšaubāmi, ka nacionālās folkloras izpētes galvenais ceļš ir tieša tās struktūras analīze un raksturojums. Taču, risinot šos jautājumus salīdzinoši, daudziem faktiem un problēmām gūstam vēl papildu izgaismojumu.

Salīdzinošās metodes ne tikai risina tautu daiļrades kopības un atšķirības, to gradācijas un cilmes problēmas, bet palīdz skaidrot arī teorētiskos jautājumus, piemēram, tautas dzejas žanru problēmu.

Šeit atspoguļots pirmais mēģinājums salīdzināt divu tautu mutvārdu daiļrades mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus divās dziesmu grupās.

Iespēju līdzāsnotatīt latviešu un krievu agrāri kalendārās dziesmas pamato abu tautu folkloristiski etnogrāfisko kompleksu līdzības. Tās savukārt nosaka kopības dziesmu ciklu vispārīgajā un dziesmu konkrētajā tematikā.

Folkloristiski etnogrāfisko kompleksu un dziesmu tematikas salīdzinājuma rezultāti dod iespēju izdalīt divas paralēlas funkcionāli tematiskas līnijas latviešu un krievu gadskārtu lirikā: 1) dziesmas, kas atspoguļo ticību cilvēka aktīvās darbības spējai ietekmēt dabu (agrāri maģiska rakstura dziesmas), 2) dziesmas, kas atspoguļo cildināšanas ieražu (cildināšanas dziesmas).

Latviešu gadskārtu ieražu un agrāro svētku dziesmu cikls ir plašs un daudzveidīgs. Taču acīm redzama ir tā divu dziesmu grupu līdzība ar krievu agrāro svētku dziesmu daļu. Vispirms — agrāri maģiska rakstura dziesmas, kam funkcionālajā sistēmā, tematikā

un pat mākslinieciskajā izteiksmē ir daudz būtisku kopēju elementu ar krievu dziesmu grupu, ko apzīmē ar nosaukumu заклинательные песни.

Šī dziesmu daļa kā latviešu, tā krievu gadskārtu dziesmu ciklā ir centrālā. Tie ir teksti, kuros atklājas galvenokārt cilvēka un dabas savstarpējās attiecības, senā cilvēka attieksme pret realitāti, ticība savai gribai, aktīvai darbībai un darba lomai. Apzīmējums «agrāri maģiska rakstura dziesmas» ietver sevī domu, ka līdzās maģiskajam elementam nozīmīgs ir otrs šo dziesmu veidošanās pamats — zemkopja un lopkopja darba pieredzē izveidojušos ieražu un folkloras praktiskā un mākslinieciskā nepieciešamība. Lietojot šo terminu dziesmu grupas apzīmēšanai, jāņem vērā divas piebildes. Pirmkārt, latviešu ieražas un tādad arī ieražu folklorā liecina, ka pamatos tās ir veidojušās cilvēka praktiskās darbības rezultātā. Tāpēc senie maģiskie elementi gan saturā, gan dziesmu formā ir ļoti cieši savijušies ar darba cilvēka pamatuzdevumu, tā darba un praktiskās dzīves vajadzībām. Laika gaitā tautasdziesmu tekstos mēs uztveram galvenokārt šos pēdējos uzskatus un to izteiksmes slāņojumu. Arī gadskārtu ieražu dziesmu funkcionālajā sistēmā pārsvaru gūst nepieciešamība darbam un sadzīvei, kas savukārt ietekmējusi arī dziesmu saturu un pat poētiku. Tādējādi agrāri maģiska rakstura dziesmu grupa virs senā satura un formas slāņojuma nes reālistisku un darba cilvēka dzīvē nozīmīgu uzskatu, dzīves pieredzes uzkrājumu.

Otrkārt, pagaidām nav konstatētas iezīmes, kas maģiska rakstura dziesmas ļoti krasi atdalītu no pārējā tautasdziesmu klāsta, tādējādi veidojot pat atsevišķu žanru, kā tas ir iespējams krievu tautas poēzijā. Tāpēc latviešu dziesmu grupas apzīmējumā ir piebilde «maģiska rakstura» nevis termins «maģiskās dziesmas».

Otra salīdzināmā dziesmu grupa ir cildināšanas rakstura dziesmas, kas ir tuvas krievu ieražu dziesmu daļai, ko apzīmē ar terminu «величальные песни». Abu tautu dziesmas atspoguļo seno ieražu cildināt čaklus darba darītājus, labus un gudrus cilvēkus, ataino darba zemnieka ētiskos un estētiskos ideālus.

Agrāri maģiska un cildināšanas rakstura dziesmu grupu funkcionālā un tematiskā kopība (šo tēmu autore plašāk analizējusi disertācijā «Latviešu agrāri kalendāro dziesmu cikli salīdzinošās analīzes skatījumā») balsta poētikas līdzekļu līdzāsnostatījuma iespēju šajās dziesmās.

Svarīgi ir salīdzināt šo dziesmu grupu būtiskākos izteiksmes līdzekļus, raksturīgākos kompozīcijas paņēmienus. Tādējādi rodas iespēja abas dziesmu grupas izgaismot vēl kādā citā — žanriskas piederības — aspektā, jo izteiksmes līdzekļi, kas apvieno kādu dziesmu daļu, rāda tās patstāvīgumu žanriskā ziņā.

Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu salīdzinošā analīze pagaidām visbiežāk paliek savā sākotnējā stadijā — līdzāsnostatījuma rezultāts ir līdzību vai atšķirību konstatējums. Dažādu aspektu secinājumus var izdarīt tad, ja ir izsekotas šo līdzību robežas, gradācija. Darbā autore atspoguļojusi pirmos mēģinājumus šajā virzienā. Konstatējot un analizējot paralēles, uz šī fona izdarīti iespējamie secinājumi par līdzību un kopību likumsakarībām.

CENTRĀLIE TĒLI UN KOMPOZĪCIJAS ĪPATNĪBAS AGRĀRI MAĢISKA RAKSTURA DZIESMĀS

CENTRĀLAIS TĒLS

Gadskārtu dziesmu centrālā tēla raksturojumā galvenā uzmanība pievērsta pašām būtiskākajām pazīmēm, kas to padara par vadošo dotajā dziesmu ciklā. Ir jāpilnveido tēla analīzes metodika, jo teorētiskā shēma, kādu dod literatūras teorija, folkloras tēla analīzei ir nepietiekama.

Mūs interesē vispirms tēla vispārējais apveids, varētu teikt, tēla kategorija. Un šajā aspektā latviešu un krievu tautas lirikā ir būtiskas paralēles.

Katras gadskārtas dziesmu cikla centrā ir viens galvenais tēls. Latviešiem tie ir Ziemassvētki, Lieldiena, Jānis, Jumis.

Krievu kalendāro ciklu agrāri maģisko dziesmu galveno tēlu sistēmas struktūra ir līdzīga. Centrālie tēli ir Kaļada vai Ovseņs, Kupala, mazāk izteikts ir latviešu Jumim atbilstošais Sporiņa; līdzās šiem tēliem mazākos dziesmu ciklos ir Jurgis un Jegorijs, Metenis un Masļenica u. c.

Centrālā tēla saturs slēpj sevī vispirms jau visu to daudznozīmību, nenoteiktību, ko var atšifrēt ar tēla vārda nozīmi. Tā par vasaras saulgriežu cikla tēlu Kupalu teikto var daļēji attiecināt uz vairākiem gadskārtu ciklu galvenajiem tēliem: «Само имя Купала относится как к известному существу, представляющемуся одушевленным, так и к празднику, приходящемуся на 24 июня (старого стиля), и к ритуальному предмету...»¹

Šo tēlu īpatnība abu tautu folklorā ir antropomorfizācija, kas katrā gadījumā izteikta atšķirīgās niansēs. Latviešu gadskārtu centrālo tēlu personifikācijā dažkārt izmantoti vienādi motīvi,

¹ Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. М., 1974, с. 217.

piemēram, svētki atnāca, atbrauca; ko tie atnesa. To saka par Ziemassvētkiem (LD 33252 u. c.), Lieldienu (LD 32267 u. c.), Jāni (LD 32901 u. c.). Krievu folklorā sastopama analogija. Šāda satūra motīvi veido pavasara un Kaļadas tēlu.

Ziemassvētki kā antropomorfizēts tēls ir galvenokārt vispārēja rakstura dziesmās. Tēls tad veidojas ļoti vispārināts, abstrakts. Ziemassvētki atbrauc pa rudzu lauku (LD 33287) vai rakstītās kamanās (LD 33288), velk bluķi (LD 33292), skaita naudu (LD 33296), guļ miežu klētī (LD 33274) vai stallī (LD 33272, 33273). Ziemassvētki atbild uz tradicionālo jautājumu — ko jūs labu atnesāt? (LD 33251, 33252, 33292 u. c.); Ziemassvētki dancina savu kumeļu (LD 33270), ved ar melnajiem kumeļiem rudzus klētī (LD 33267).

Kaļadas tēls ir ļoti tuvā pozīcijā latviešu folkloras Ziemassvētkiem. To rāda līdzīgo motīvu apskats ziemas cikla tematikā. Antropomorfizētā Kaļada ir veidota ar vispārēju, samērā nenoteiktu personifikāciju.

Коляда пришла,
Рождество принесла!

(И. И. Земцовский, 5)

Овсень, овсень
Ходил по всем
По заулочкам
По проулочкам . .

(И. И. Земцовский, 15)

Personifikācijas verbi ir tie paši, kas latviešu tekstos — atnāca, atnesa, u. c. Kaļadas tēlam piešķirts samērā maz sadzīviskuma nokrāsu, kaut gan ir teksti, kuros centrālais tēls darbojas ļoti reālos apstākļos. Kontekstā un zemtekstos jūtamā attieksme — kā pret abstraktu, daļēji maģisku tēlu — ir tāda pati kā latviešu Ziemassvētku dziesmās. Krievu dziesmu tekstos antropomorfizācijas pastiprinājums panākts ar vārda «kaļada» lietojumu refrēna funkcijā. Tā ir ļoti īpatna parādība. Šāda sakarība starp abiem izteiksmes elementiem dod īpašu pavērsienu gan centrālā tēla, gan refrēna vārdu jēdzieniskās nozīmes analīzei.

Otrs ziemas cikla tēls — Metenis — dziesmu materiālā ir daudz reālistiskāks, pazeminātā antropomorfizācijas abstraktības pakāpē. Arī šinī ciklā centrālā tēla veidošanas paņēmieni sistēmā ir dažādu likumsakarību noteiktās personifikācijas tēmas — Metenis nāk (Ltdz III, 6975, 6977), Metenis brauc (Ltdz III, 6976), Meteni pavada (Ltdz III, 7007) u. c. Taču ciklā ir arī dziesmas par Meteni, kas izpilda ļoti konkrētas darbības, kuru tiešā nozīme ir gluži sadzīviskas dabas, kaut šīs kustības ir rituāla sastāvdaļa un tām ir ieražu saturs (*Metens kaktā sukājās* Ltdz III, 7003—7005, LD 32221—32223; *Metens stāvus slaištījās* Ltdz III, 6970).

Metens ēda smecerīti
Aiz ausīm turēdams . .

(Ltdz III, 6993)

Šie teksti iezīmē citas jaunas nianšes Meteņa tēla izveidē, padara to krāsaināku. Tomēr jāatzīst, ka personificētais Meteņa tēls ir diezgan maz izveidots.

Masļeņicas tēls zīmēts plaši, neskopojoties ar tās aprakstu un epitetiem. Tādā vispārējā pozīcijā, kas atgādina, piemēram, Ziemassvētkus un Kaļadu, Masļeņica tēlota nedaudz dziesmās:

Масленица — кривошейка,
Состречаем тебя хорошенько!

(И. И. Земцовский, 342)

Ой да Масленица на двор въезжает,
Широкая на двор въезжает!

(И. И. Земцовский, 344)

Masļeņica nāk, brauc ar zirgiem, vizinās utt. Tai tāpat uzdod arī tradicionālo jautājumu:

Ты весела, наша Маслена,
Ты на чем же к нам приехала?

(И. И. Земцовский, 351)

Taču kontekstu dažādība ir liela. Tie rāda sadzīvisku, jautru tēlu. Dziesmu ritms ir paātrināts. Panta rinda daudzkārt ir īsa, to veido divi, reizēm arī viens vārds (И. И. Земцовский, 251, 363, 364, 365 u.c.). Masļeņica, tāpat kā Metenis, arveltīta ar it kā reālistiskām, ikdienišķām īpašībām un darbībām. Masļeņicas tēlā šī līnija turpināta vēl tālāk — tiek veidots tēls pat ar groteskāms iezīmēm. Šāda nianse tēla saturā panākta, izmantojot dažnedažādus epitetus, piemēram, Масленая — полизуха (И. И. Земцовский, 356, 357), кривошейка (И. И. Земцовский, 359), голошейка (И. И. Земцовский, 360); ir pat drastisku epitetu virknes vienā dziesmā — покургузка, канадуха, обманяка, полизуха (И. И. Земцовский, 358). Protams, arī Masļeņicas tēla šķietamais sadzīviskais raksturojums ir ieražu nosacīts un nopamatots.

Ar antropomorfizēto Masļeņicas — svētku tēlu sasaucas arī Masļeņicas — lelles detalizētais portrets (И. И. Земцовский, 352 u. c.).

Tādējādi redzam, ka Masļeņicas dziesmās atspoguļojas visam gadskārtu ciklam kopējā vispārīgā antropomorfizācijas pakāpe un arī kāda senāka pakāpe, kad antropomorfizācija vēl saistījās ar konkrētu, reālu objektu, kas patiesībā ir kādas abstrakcijas simbols.

Smiekli un humors, kas vijas ap Masļeņicas tēlu (ja pievienojamies teorijai par smieklu kultisko lomu),² varētu liecināt, ka šai tēlā saglabājušās senas īpašības. Iespējams, ka Meteņa dziesmu humoristiskie toņi un puštoņi arī ir ar šādu agrīnu izcelsmi.

² Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. Л., 1963, с. 101—102.

Kopējs Meteņa un Masleņicas dziesmās, pirmkārt, ir tas, ka centrālais tēls minēts gandrīz katrā dziesmā; dziesmu cikls izskan ļoti koncentrēti (atšķirīgas ir krievu vizināšanās dziesmas ar cita satura tekstiem); otrkārt, tas, ka centrālā tēla raksturojumu bagātina humoristiskas vai groteskas nokrāsas ietonējumi.

Liekas, ka vistuvāks Ziemassvētkiem ir *Liieldienas* tēls, kas saglabājies pavasara dziesmu ciklā. Arī *Liieldienai* ir tikai pašas vispārīgākās funkcijas. Atsevišķas dziesmas ar dažiem it kā konkrētāka satura motīviem mazliet atdzīvina šo tēlu, piemēram:

Liieldiena vaicā,
Kur kāra šūpoles?
Alota malā
Ozola zarā.

(LD 32272)

Jurgis ir veidots kā «zirgu patrons», kurš rūpējas un gādā par kumeļiem. Šajā ziņā tēls ir viennozīmīgs.

Šķiet, ka par izteiktu centrālā tēla antropomorfizāciju liecina tās dziesmas, kurās skan *Ūsiņa* vārds (tām nav variantu ar *Jurgā* vārdu):

Paldies, zirgu Ūsīnīti,
Par kumeļu barošanu!
Vai izvedu, vai aizjūdzu,
Noturēti nevarēju.

(LD 30062)

Interesanta ir šāda variācija:

Par kalniņu Ūsiņš jāja
Ar akmiņa kumeliņu:
Tas atnesa kokiem lapas,
Zemei zaļu āboliņu.

(LD 30063)

Ir zināms šis četrindes variants par pavasari, kurš jā ar akmeņa kumeliņu, utt. Šajā gadījumā tēlu aizvietošana vēlreiz apliecina *Ūsiņa* tēlā to antropomorfizācijas pakāpi, kas raksturīga gadskārtu ieražu ciklu centrālajiem tēliem.

Krievu agrā pavasara dziesmiņās — vesnankās kā centrālo tēlu izjūtam pašu *pavasari*. Antropomorfizēts un personificēts pavasaris galvenokārt pieminēts agrāri maģiska rakstura dziesmās.

Дай, весна,
Добрые годы,
Годы добрые,
Хлебородные!

Зароди, весна,
Жито густое, . .

(И. И. Земцовский, 408)

(И. И. Земцовский, 407)

Arī dziesmās par pavasari izskan citu ciklu galvenajiem tēliem izteiktie jautājumi:

Весна красна,
Что ж ты нам вынесла?
(И. И. Земцовский, 430)

Весна, где бывала,
Весна, где бывала?
В лесу зимовала,
В лесу зимовала, . . .
(И. И. Земцовский, 432)

Daļa pavasara cikla dziesmu vēršas pie Jegorija:

Егория окликали:
«Егорий ты наш храбрый,
Макарий преподобный,
Спаси нашу скотинку, . . .
(И. И. Земцовский, 454)

Tādas ir galvenās strofas, kas atkārtojas Jegorija cikla tekstos gan tieši šādā izteiksmē (И. И. Земцовский, 457), gan variantos (И. И. Земцовский, 455, 456 u. c.).

Atsevišķos tekstos minēts Juris:

Разгулялся Юрьев конь,
Юрьев конь, Юрьев конь,
Разбил камень копытóm,
Копытóm, копытóm.
(И. И. Земцовский, 462)

Погоним Юрья, погоним Юрья
В чисто поле, . . .
(И. И. Земцовский, 460)

Krievu folkloristu pētījumi atklāj arī citas tautasdziesmās atainotās Jegorija funkcijas, ne tikai lopkopības un zirgu patrona lomu.³ Bez tam Jegorija cikla dziesmās jūtama kristiānisma ietekme (И. И. Земцовский, 454), un tas iespaidojis arī galvenā tēla izveidi.

Ziemassvētku un Lieldienas tēli diezgan tuvu sasaistāmi ar pašu svētku dienu; Metenim jau piemīt dažas citas konkrētākas tēla īpatnības, bet vasaras saulgriežu dziesmu tēls Jānis ir ļoti atšķirīgs un daudzveidīgs, un asociācijas ar svētku dienas nozīmi ir tikai viena šī tēla satura daļa, piemēram, *Jānīts nāca par gadiņu* (LD 32935—32936), *Kas Jānīti ielīgoja* (Ldz III, 7118) u. c. Vasaras ciklā šādu nozīmi izsaka cits tēls — tā ir Jāņu diena vai Jāņi.

Jānis ir veidojies kā vispārināts, abstrakts tēls, tam piemīt savdabīga izteiksme. Šajā gadījumā abstraktajam tēlam ir kāda pārdabiska spēka nozīmes nianse, un šo abstrakciju neizsaka

³ Шаповалова Г. Г. Егорьевский цикл весенних календарных обрядов у славянских народов и связанный с ним фольклор. — В кн.: Фольклор и этнография. Л., 1974, с. 125—135.

personificējošie vērbi, bet gan epiteti un dziesmas saturs kopumā (LD 32904—32909, 32912, 32939).

Jāņa tēlā saskatāma antropomorfizācijas pakāpe, kas raksturo pāreju no abstraktā uz konkrēto. Taču Jāņu dziesmas ataino arī daudz dažādu citu tēla nozīmes pārejas pakāpju. No ļoti abstraktas nozīmes pakāpeniski virzāties līdz konkrētas ieražas saturam:

Jānit's jāja Jāņu nakti —
Ābolainu kumeliņu
Ar sudraba lāsītēm,
Zeltotiem iemauktiem.
Vai Jāniša paša bija,
Vai no dieva dāvināts?

(Ltdz III, 7270)

Ai Jāniti, dieva dēls,
Apjāj manu linu lauku,
Lai man labi lini aug
Līdz tavam kumeļam.

(Ltdz III, 7278)

Pakāpeniski radies Jāņa tēva tēls, kuru uztveram konkrēti un reāli — namatēvs. Šādā gadījumā liģo dziesma zaudē savu maģisko nokrāsu.

Veidojies daudzšķautņains centrālais tēls, kurā neiespējami nodalīt tā dažādās nozīmes, grūti noteikt abstrakcijas un konkrētības pakāpi katrā gadījumā (Ltdz III, 7284, 7291, 7299, 7328, 7607).

Tādējādi Ziemassvētku tēls iekļaujas tikai vispārēja satura dziesmās, bet Jāņa tēla antropomorfizācijas daudzās pakāpes un nozīmju nianses dod iespēju tam skanēt gandrīz katrā cikla dziesmā.

Divu tautu folkloras materiālu tiešs salīdzinājums atklāj interesantas sakarības. Piemēram, dziesmas par Jāņa slīkšanu (LD 32886) savā saturā asociējas ar slāvu gadskārtu ierazām — svētku lelles dedzina vai met ūdenī:

Jānit's kļiedza, Jānit's brēca
Dziļas upes dibenā.
Nāciet, puisi, nāciet, meitas,
Vilksim Jāni maliņā!
Izvilksim maliņā,
Svētīsim Jāņu dienu.

(Ltdz III, 7322)

Atklājas, ka latviešu dziesmu neskaidrais saturs slēpj sevī saistījumu ar noteiktu svētku ierāžu. Kupalas tēls ir viens no nenoteiktākajiem.

«Купало, Купало!
Где ты зимовало?»

(И. И. Земцовский, 651)

Купала, Купала,
Ой, где ты бывала,
Ой где ты бывала?

(И. И. Земцовский, 634)

Tā raksturošanai arī izmantoti latviešu un krievu dziesmu ievadu tradicionālie jautājumi, kas kļuvuši par konstantiem motīviem abu tautu gadskārtu dziesmās.

Dziesmu centrā dažkārt ir Ivana tēls:

И пойдём-ка, Иван,
Пойдём-ка, Иван!
В наше жито!
Пойдём-ка, Иван!

В нашем жите,
В нашем жите,
Сам бог ходит!

(И. И. Земцовский, 639)

Ivans pieminēts arī svētku nozīmē (И. И. Земцовский, 643). Ivana tēls, tāpat kā Jāņa tēls, izveidojies līdz ļoti reālistiskai pakāpei (И. И. Земцовский, 665, 674).

Abu tautu centrālā tēla antropomorfizācijā ieskanas pat tiešas motīvu līdzības.

Купала на Ивана!
Купался Иван,
Да в воду упал.
Купала на Ивана!

(И. И. Земцовский, 663≈677)

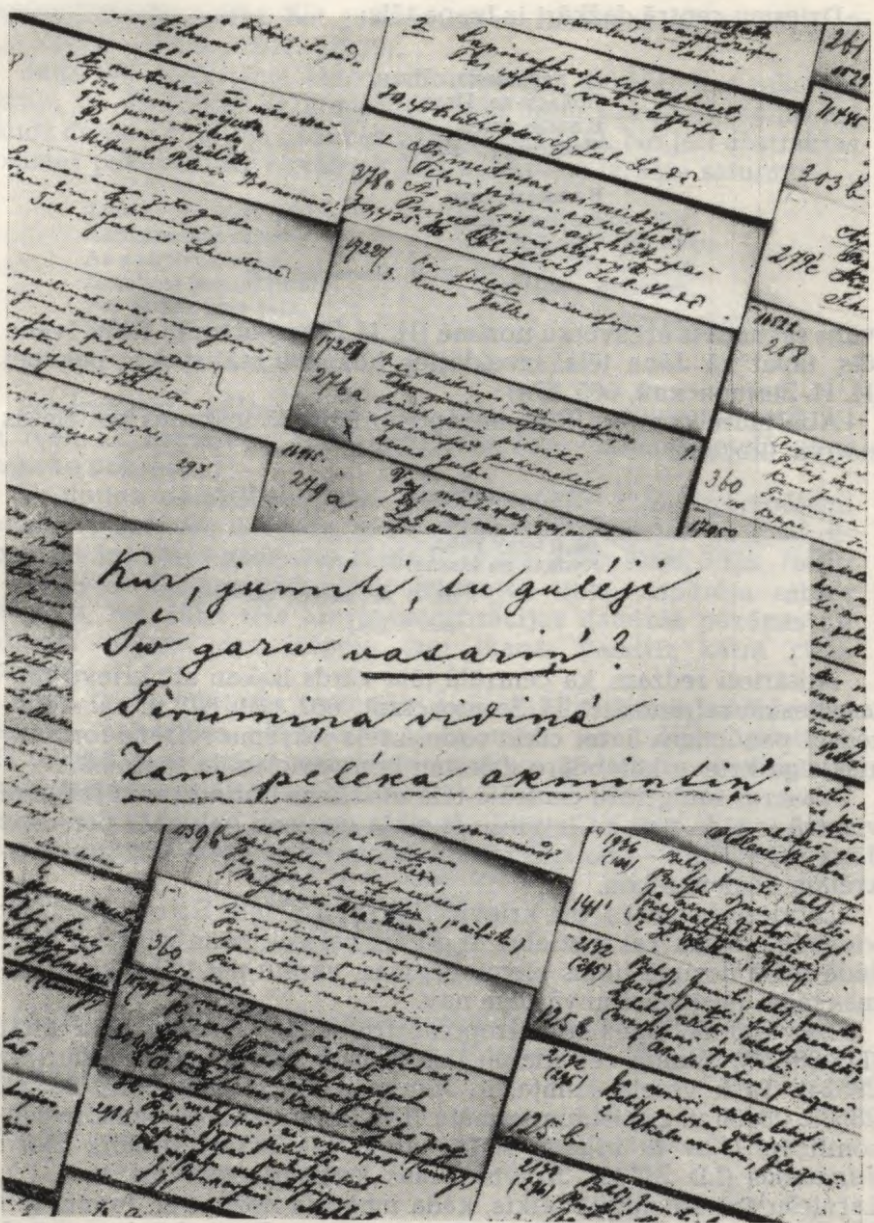
(sal. 9. lpp.)

Atkārtoti redzam, ka centrālā tēla vārds izskan arī krievu tautsdziesmu refrēnos (И. И. Земцовский, 667, 671, 672 u. c.). Acīmredzot paņēmiens lietot cikla vadošā tēla leksēmu refrēna formā ir atšķirīga krievu kalendāro dziesmu kompozicionāla īpatnība.

Vasaras saulgriežu centrālā tēla attīstības līnija krievu folklorā visumā ir tāda pati kā latviešu šī cikla dziesmu galvenās personas Jāņa veidojumā — no spēcīgi antropomorfizēta tēla līdz ļoti konkrētam, reālam tēlam.

Latviešu Jumis un krievu Sporiņa jeb Sporišs ir ar vienādu nozīmi. Tas ir stiebrs ar divām vai vairākām vārpām. Taču šādā reālā nozīmē jumis pieminēts maz, varētu pat teikt, ka dziesmās tādas nozīmes šim vārdam nav.

Latviešiem Jumis ir antropomorfizēts tēls. Jumim taisa klēti (LD 28529), Jumim cep klaipu (LD 28528), Jumis svētī labību (LD 28524). Tā ir vesela dzimta, jo Jumim ir arī Jumaliņa (LD 28532, 28533, 28536 u. c.), ir Jumja māte (LD 28530, 28538). Jumis ir personificēts (*Kur tu brauci, rudzu jumi* (LD 28544), *Jumīts sauca Jumaliņas* (LD 28535), *Jumīts piešus kaldināja* (LD 28534) u. c.). Latviešu tautsdziesmā teikts, kāda magiska nozīme ir Jumim (FS 834, 1908; 1860, 3730; 1950, 1449), minēts par Jumja bēgšanu un tā ķeršanu, par Jumja un Jumaliņas attieksmēm, utt. Dziesmas veido daudzpusīgu, krāsām un skaņām bagātu Jumja tēlu.

Kr, jumili, lu guleji
Su garw vasarin?
Tirumina vidina
Lam pelena axmintin.

Kr. Barona Dainu skapja rokraksti

Krievu folklorā personifikācija un antropomorfizācija ir galvenie Sporiņas tēla izteiksmes līdzekļi.

Яровая спорынья!
Иди с нивушки домой, . .

(П. В. Шейн, 1273)

Усё лето спорынья,
С нам на нивушке была . .

(П. В. Шейн, 740)

Katrā ziņā abu folkloru rudens ciklā Jumis un Sporiņa ir vieņīgie antropomorfizētie tēli. Tie veidoti ar līdzīgu motīvu palīdzību.

КОМПОЗИЦИЈА

Terminu «kompozīcija» definē un saprot dažādi.⁴ Literatūras teorijā pieņemts vienkāršs un skaidrs kompozīcijas definējums: daiļdarba uzbūve, tā atsevišķo sastāvdaļu izkārtojums, notikumu izklāsta secība.⁵

N. Kolpakova uzskata, ka krievu maģiska rakstura dziesmu žanra īpatnību nosaka vairāki kompozīcijas paņēmieni: dziesmas ir it kā kora izpildījums un vēršas pie objekta, uz kuru vajadzētu iedarboties, vai arī noris kora dialogs ar iedomājamu sarunu objektu.⁶

Коляда, коляда,
Где ты раньше была?

Я у поле ночевала,
Теперь к вам пришла.

(И. И. Земцовский, 31)

Līdzīgi veidota latviešu tautasdziesma

Kur, jumiti, tu gulēji
Šo garo vasariņu?
— Tīrumiņa vidiņā
Zem pelēka akmentiņa.

(LD 28543 u. c.)

⁴ Timofejevs L., Vengrovs N. Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca. R., 1965, 138. lpp.; Виноградова Л. Н. Композиционный анализ польских колядных обрядовых песен. — В кн.: Славянский и балканский фольклор. М., 1971, с. 128.

⁵ Timofejevs L., Vengrovs N. Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca, 138. lpp.

⁶ Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня. М.—Л., 1962, с. 40.

Tajā vienlaikus iezīmējas dziesmu uzbūves trīs raksturīgi momenti: kora forma («mēs» forma), dialogs un ietekmējamā objekta uzruna.

Krievu gadskārtu tekstiem «mēs» forma ļoti raksturīga. Gandrīz vai visas kaļadas sākas ar vārdiem «Мы ходили, Мы гуляли; Мы искали, мы искали».

Arī latviešu gadskārtu dziesmās sastopama šāda forma:

Ai, Jānīti, ai, Jānīti,
Ko tu laba mums atnesi?

(LD 32901)

Apkūlām miežus, rudzus.

(FS 1650, 8010)

Ķekatā lēkatā!
Lēksim kāļu dārziņā.

(LD 33457)

Līgojam, līgojam,
Negujam, negujam,
Redzēsam, redzēsam,
Kur saulīte rotājas.

(LD 33210)

Galvenokārt šī forma lietota svētku (Jāņu, Meteņu, Lieldienu) fināla dziesmās, Jāņu un Ziemassvētku pavadīšanas ainu tēlojumā (LD 33224, 33227—38232). Dziesmas ar daudzskaitļa pirmās personas pronomenu visbiežāk ir tajā dziesmu grupā, kas it kā robežo starp ieražas pārstāsta un ieražas pavadījuma dziesmu. Šķiet, ka tipiskās agrāri maģiskās dziesmas, kur ticība darbības un vārda spēkam izpaužas tiešāk, raksturo «es» formas izteiksme:

Es pielēcu cūku stali,
Dievs dod mazus strīpainišus;
Es pielēcu aitu kūti,
Dievs dod mazus sprogainišus.

(FS 935, 31342)

Latviešu agrāri maģiskajai dziesmai raksturīga žanriska kompozīcija un satura pazīme ir vēršanās pie kāda dabas spēka, kuru grib ietekmēt: *Pildi, dievs, to vietīņu* (LD 32848, 32849, 32856), *Pūti, pūti, ziemelīti* (LD 33282), *Ej projām, putenīti, Lai zālīte zaļojas...* (FS 1935, 3968). Par šādas nozīmes uzrunu daļēji var uzskatīt arī griešanos pie antropomorfizēta tēla (LD 28542, 32967, 33272 u. c.).

Daļa šo līdzīgo formas elementu piemīt ne tikai latviešu un slāvu tautu poēzijai. Piemēram, irāņu un mordviešu ieražu dziesmās arī izmantoti maģiska rakstura dziesmu kompozicionālie paņēmieni — it kā kora dziedājums, vēršanās pie dabas.⁷

⁷ Кисляков А. Некоторые иранские праздники и поверья в описаниях западно-европейских путешественников XII в.; Саморогов Б. Мордовские — календарно-обрядовые песни — мольбы и их связь с заговорами. (1971. gadā Ļeņingradā konferencē «Фольклор и этнография» nolasīto referātu manuskripti.)

Analizējamās ieražu dziesmu grupas uzbūvi raksturo divdaļības princips, kas visbiežāk izteikts zemāk minētajos dziesmas struktūras tipos.

1. Dialogs, ko ievada retorisks jautājums, ir vispopulārākais kompozīcijas paņēmieni gadskārtu dziesmās. Redzama vieta tam piešķirta vispārīgāka satura maģiskas nokrāsas dziesmās: *Kam tie tādi melli zirgi* (LD 33267), *Kas tur buldurē* (LD 33270), *Kur bijāt, Ziemas svētki* (LD 33272) u. c.

2. Pirmajā dziesmas pusē aprakstīta ieražu darbība, bet otrā puse paskaidro šīs darbības maģisko nozīmi, tās uzdevumu.

Vienu rudzi es nominu
Jāņu nakti līgodama;
Celies, rudzīt, kājiņās,
Zied sudraba ziediņiem!

(FS 935, 16174)

Jānīts jāja rudzu lauku
Ar pelēku mētelīti,
Lai zied mana rudzu druva
Pelēkiem ziediņiem.

(FS 1600, 16144)

Pēc divu pušu principa veidotajās agrāri maģiskajās dziesmās izmantota arī uzruna. Bieži tā ir pirmajā dziesmas rindā (FS Bdz 24, 275; FS 1910, 2504 u. c.).

Minētie piemēri uzrāda vēl kādu citu, ļoti īpatnēju un raksturīgu šīs dziesmu grupas iezīmi — imperatīvo izteiksmi.

Imperatīvā izteiksme. Krievu folkloristu pētījumos kā viens no imperatīvās izteiksmes veidiem minēta kategoriska pavēle, prasība dabas parādībām:

Уродися на лето
Рожь с овсом, со дикушей . .

(П. В. Шейн, 1173)

Dziesmās sastopami arī cita satura un veida imperatīvi. Piemēram, cienasta prasījuma formulas:

Подавай, не ломай,
Не закусывай!

(И. И. Земцовский, 3)

Не ломай, не гибай —
Весь пирог подавай!

(И. И. Земцовский, 6)

Agrāri maģisko dziesmu īpatnējā noskaņa arī latviešu ieražu ciklos tiek pastiprināta ar šādām tiešām uzrunām — pavēlēm, ar kurām vērsas pie dabas spēkiem. Tās ir dziesmās: *Pūti, pūti, zie-melīti*; *Ej projām, ledutiņ*; *Audz, rudzīt, riet krūmiņu* (LD 32530) u. c.

Daudz ir dziesmu ar teksta *ievadījuma imperatīvu*, kas aicina Jāni, Jumi u. c. izpildīt ieražu darbību, piemēram, *Ņem, Jānīti, melnu zirgu* (LD 32485), *Ej, jumīti, nu uz lauku* (LD 28524).

Ievada imperatīvs tiek izteikts arī citai personāža daļai: *Pa-danco, saimēniece* (LD 32227), *Dietu dietu, saimēniece* (LD 32211), *Piniet, meitas, ērkšķu kroni* (LD 32487), *Ņem, bāliņi, bērū zirgu* (LD 28463, arī 28464—28466).

Kā sākuma imperatīvs skan arī prasījums:

Sieru, sieru, Jāņa māte,
Tev bij govīs laidarā;

(LD 32805)

Alu, alu, Jāņa tēvs,
Tavus miežus izravēju;

(LD 32745)

Dažkārt prasījuma izteiksme atkāpjas no parastās vārdu secības formulas (N^a , N^a , N^v) pirmajā rindā: *Māte, māte, siera, piena* (LD 32789); *Dodat, meitas, cimdus, zeķes* (LD 33442).

Tādējādi ievadījuma imperatīvs bagātina latviešu tautasdziesmu izteiksmes veidu.

Ievadījuma pavēles formas izraisa cienasta prasījuma dziesmas noteiktu kompozīcijas un satura formulu:

Sieru, sieru, Jāņa māte,
Tev bij govīs laidarā;
Ja tu sieru man nedosi,
Ņemšu vienu raibuliņu.

(LD 32805)

Saimenīc, saimenīc,
Dūd man sīra, dūd man svīsta,
Ja nadūsi sīra, svīsta,
Paliks gūs ūlavicas.

(FS 1761, 1055)

Krievu tautasdziesmā līdzīga formula ir izplatīta cienasta prasījuma izteiksme:

Ты нас будешь дарить —
Мы будем хвалить,
А не будешь дарить —
Мы будем бранить!
Таусень!

(И. И. Земцовский, 46)

Dažkārt šīs dziesmas kopumā izskan kā kategoriskas prasības formula, kaut arī tajās lietoti verbi indikatīvā:

Kas dzer alu,
Tam aug mieži,
Kas nedzēra,
Tam neauga.

(FS 941, 255)

Kas dos siera, tam būs piena,
Līgo, līgo!
Kas nedos, tam nebūs.
Līgo, līgo!

(LD 32780)

Vispār gan latviešu, gan krievu prasījuma tekstos ir ļoti šablona kompozīcija. Ir vairākas formā ļoti noteiktas prasījuma formulas.

Līdzās šīm pavēles izteiksmes formām latviešu agrāri maģiska rakstura tautasdziesmā ir vēl kāds tām īpaši raksturīgs *imperatīva divrindu izteiksmes veids*:

Stāvu metu ābuliņu
Istabā ieiedama,
Lai Laimīte pakaļ nāk,
Pa ābulu laipodama.

(FS Bb 22, 502)

Jaunu rudzu maizi cepu,
Cepu laimes kukulīti,
Lai Laimiņa gausi deva
Jaunai rudzu maizītei.

(FS 1341, 24639)

Liendien gāju šūpoties,
Lai liniņi gari aug;
Pīrāgos čužināt,
Lai telītes raibas aug.

(LD 32271)

Sikata ielēca,
Kāpostu dārzā,
Lai auga baltie
Kāpostiņi.

(FS 1730, 50046)

Šis imperatīvs lietots visu gadskārtu ciklu dziesmās, un tam neapšaubāmi ir agrāri maģiska funkcija. Dziesma apraksta ieražas izpildījumu un izstāsta šīs ieražas nolūku: Jāņu un Ziemassvētku naktī neguļ, lai lini vai labība veldrē nekrīt (LD 33196, 33279), tup tupus Ziemassvētku naktī, lai kāposti tup dārzā (FS Bb 15, 424), budēlis velk kažoku, lai aug sprogainas aitas (FS 387, 6236).

Viens no populārākajiem imperatīviem ir, piemēram, *lai aug*. Konstrukcija «lai + verba indikatīva trešās personas forma» pēc savas nozīmes ir pavēle, bet pēc savas izteiksmes skan kā vēlējums. Šādas konstrukcijas īpatnības tautasdziesmās ļoti precīzi aprakstījis A. Ozols.⁸ Šī neparastā imperatīva lingvistiskajā skaidrojumā saredzama tā nozīme, kas dod iespēju izmantot šo konstrukciju maģiskos nolūkos.

Konstrukcija dziesmās ir nemainīga, tāpat visa dziesmas kompozīcija ar imperatīvu arī ir stabila.

Dziesmās ar imperatīvu maģiskās ietekmes formulu varētu izteikt šādi:

A → B	Es izpēru bāleliņu
A ₁ → B ₁	Ar baltiem pūpoliem, Lai aug mans bāleliņš Kā baltais pūpolīts.

(FS 1818, 4103)

⁸ Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda, 271. lpp.: «Tā saucamā imperatīva trešās personas forma, ..neizsaka pavēli tādā nozīmē, ka darbība būtu jārealizē kādai noteiktai personai (viensk. vai daudzsk.), bet gan vēlējumam, vai saukli, kura īstenošanas labad jārikojas gan pašam saukļa teicējam kā pirmajai personai, gan uzrunātajai jeb otrai personai, un kas (vēlējumies, sauklis) realizējams arī runā pieminētajām personām. Parasti gan runātajam apzinoties, ka ar konstrukciju «*lai* + verba indikatīva trešās personas forma» nevar izteikt kādam pavēli, ar šo konstrukciju arī nevēršas pie klātesošas personas. To lieto arī sakarā ar runā pieminēto personu kā tādu, kas var apzīmēt kādu nedzīvu resp. abstraktu jēdzienu, kam nevar nekā pavēlēt, bet ar kuru tiešām izsaka, ka vēlētos, lai ar objektu notiktu tas, kas verbā izteikts.»

Pirmajā divrindē vienmēr ir ieražu darbības apraksts, otrajā ietverts imperatīvs. Īpatni ir tas, ka šāda imperatīva dziesmās pirmajā divrindē obligāti nosaukta darbība — es izpēru, negulu, negulu, metam zāles, stāvu metu, es sapinu, appušķoju u. c. Verbs nosauc darbību, kas varētu būt izpildāma, dziedot šo tekstu. Šķiet, ka dziesmas ar imperatīvo konstrukciju agrāk pavadījusi kāda kustība (vai arī otrādi).

Rits }
Imperatīvs } + kustība, darbība

Šīs formulas valodiskā izteiksme pamatvilcienos ir shematiska:

$\frac{\text{Rits (V+N}^a\text{+Adv)}}{\text{Imper. (V}^3\text{+N}^n\text{+Adj vai Adv (Adv. nozīmē))}}$	} + kustība	Ķekatā Ķekatā Lēsim sviklu dārziņā, Lai aug svikli, kāpostiņi Rūtainām lapinām.

(FS 880, 3396)

Pie tam nomena locījumam arī ir stingra noteiktība — rita daļā vienmēr ir N^a , imperatīvā — N^n .

Jānīts jāja rudzu lauku (N^a)
 Ar pelēku mētelīti,
 Lai zied mana rudzu druva (N^n)
 Pelēkiem ziedīņiem.

(LD 32546)

Sastopamas arī novirzes no tradicionālās kompozīcijas. Tādas ir dziesmas ar dubulto imperatīvu (LD 32211, 32473, 32638, 32685, 32749 u. c.). Piemēram:

Es savāmi telītēmi
 Adatāmi juntu jumu,
 Lai skaugītis nenoskauda,
 Lai burītis nenobūra.

(LD 32476)

Dziesmas var būt it kā divu īsinātu šīs konstrukcijas variantu salikums (LD 32271, 33422 u. c.) — tikai ieražu darbība un imperatīvs.

Jāņa māte sieru deva,
 Lai aug slaidi telēniņi;
 Jāņa tēvs dzerti deva,
 Lai aug bērī kumeliņi.

(LD 32772)

Ap meteni slaidi laižu,
 Lai liniņi garī aug;
 Ap lieldienu šūpojos,
 Lai telītes barojas.

(LD 32209)

Šāda virknēšanas tendence, šķiet, vispār raksturīga latviešu dziesmu folklorā. Dziesmās virknētas gan divu rindu, gan četru

un vairāk rindu grupas, pie tam grūti pateikt, vai šāda grupējuma cēlonis ir objektu vai izteiksmes formuliskuma asociācijas. Piemēram:

Es savam Jāņa tēvam
Pin' ozola vainadziņu,
Lai aug zirgi kā ozoli
Laba vīra steliņos.
Es savai Jāņa mātei
Pinu liepu vainadziņu,
Lai aug govīs kā liepiņās
Labas sievas laidarā.

(FS 1594, 4593)

Interesanti, ka maģiskā loģikas formula mainās, ja izmainās dziesmas saturs. Imperatīvā ar negatīvu saturu, kas izsaka draudus, formula ir cita:

$A \rightarrow B$ Appuškoju laidariņu
 $A_1 \rightarrow C$ Ar ābeļu zariņiem,
Lai izbada jaunas acis,
Jāņu nakti staigājot.

(FS 1552, 12138)

Taču valodiskā izteiksme paliek tāda pati kā iepriekš.

Liekas, ka dažkārt citā maģiskajā formulā iekļaujas arī daktila dziesmas:

Kupat kupāja
Auniņa vilna, $A \rightarrow B$
Tā lai kupā $B_1 \rightarrow C$
Nama saimniece.

(FS 527, 12951)

Turpat līdzās ir daktila teksti ar pirmo formulu:

Liniņu labad
Šūpoles kāra, $A \rightarrow B$
Lai aug liniņi, $A_1 \rightarrow B_1$
Kā šūpolītes.

(FS 1552, 16695)

Visos gadījumos nemainīga paliek kompozīcija

	Rīts
	Imperatīvs

Gribas domāt, ka latviešu īpatnā imperatīvā izteiksme jau pati par sevi un, vēl jo vairāk, tās īsās formulu veida dziesmas, kas ietver šo imperatīvu, liecina par latviešu gadskārtu dziesmu saglabāto ieražu raksturu, par gadskārtu ieražu dziesmu senumu. Domu par to, ka mums tiešām saglabājušās senas gadskārtu ieražu dziesmas, apstiprina formulās piesaistāmā kustība. Tā samanāma tikai

pie dziesmām ar formulu «lai», tikai pie maģiska rakstura dziesmām ar imperatīvu. Arī tad, ja šādas kompozīcijas ir, piemēram, ģimenes ieražu tekstos (LD 1502, 1519, 1530, 1536, 1539 u. c.).

Pusplāna, pusplāna šo danci vedu:
Lai mūsu pādiņa pusgada staigā.

(LD 1531)

Tādējādi imperatīvā izteiksme ar iepriekš raksturoto nozīmi, šķiet, ir ļoti spilgts žanra kritērijs, kas liecina par šo dziesmu pierību ieražu dziesmu žanram.

Imperatīvās izteiksmes funkcionālās nozīmes palīdz noskaidrot īpaša dziesmu grupa, kas atrodas uz robežas starp agrārās maģijas un cildināšanas dziesmām — vēlējuma dziesmas. Tās ir dziesmas ar tiešu laba vēlējumu:

Dod, dieviņi, Jāņa tēvam
Ilgu mūžu nodzīvoti,
Dod tam zeltu, sudrabiņu,
Dod gudrāju padomiņu.

(FS 1805, 14985)

Labvakari, Jāņa tēvs,
Mēs tev labu novēlam:
Lai tev auga miežu vārpas,
Cik zālišu nastiņā.

(FS 1765, 2257)

Vēlējuma dziesma tiek teikta tāpēc, ka pastāv ieraža un ticējums — izsakt vēlējumu vārdos, it kā tiek tuvināta tā īstenošana. Maģiskas nokrāsas dziesma atstāta ieražu darbību un izsaka tās vēlamo pozitīvo rezultātu, turpretī vēlējuma dziesma nosauc tikai tiešo pozitīvo rezultātu. Pie tam dziesmas otrajai divrindei, kurā izteikts vēlējums, raksturīga imperatīva izteiksme.

Vēlējuma dziesmu funkcija un imperatīvs ir īpatnības, kas saista šo dziesmu tipu ar iepriekš apskatītajām agrāri maģiska rakstura dziesmām.

Atšķirīgs ir vēlējuma dziesmu pirmās puses saturs. Tajā parasti tiek aizsākts vēlējums: kam vēlējums tiek teikts (Jāņa tēvam, mātei) un kāds vispārējs vēlējuma apzīmējums (vēlam labu, ilgu mūžu nodzīvot u. c.). To visu detalizēti atšifrē otrā divrinde, kas izteikta imperatīva konstrukcijā ar «lai» vai arī ar vēlējuma objektu uzskaitījumu.

Dies' dod mūsu saimniecei
Pulku mazu sivēniņu:
Citu melnu, citu baltu,
Citu tādu svībelētu.

(FS 208, 668)

Dies' dod mūsu Jāņu mātei
Laba vien piedzīvot;
Piecas cūkas, sešus kuiļus,
Septiņdesmit sivēniņus.

(FS 1965, 3448)

Sāds satura un kompozīcijas tips nebūt nav vienīgais vēlējuma dziesmās. Vēlējumu izsaka arī ar paralēlismu:

Pāri pāri krusas gaisi
Pār šo zemes gabaliņu;
Pāri pāri ļauna diena
Pār Jāniša mājiņām.

(FS 1955, 19187)

Vēlējuma dziesmas, kuru otrās divrindes imperatīvu neizsaka konstrukcija ar «lai», savā saturā un raksturā uzrāda citas iezīmes. Tās sasaucas ar cildināšanas dziesmām.

Es uzgāju pillu vietu,
Citu gadu vēl pillāku;
Ar vērsiem, ar govīm,
Ar siko sudrabiņu.

(LD 32834)

Interesanti, ka imperatīvs ar «lai» vērojams izteiktās agrāri maģiskas funkcijas vēlējuma dziesmās, bet, līdzko tekstā jūtama cildinājuma pieskaņa, otrajā divrindē parasti nav konstrukcijas ar «lai». Protams, šai likumībai ir arī izņēmumi.

Jāpiebilst, ka arī krievu tautasdziesmu tekstos ir imperatīvā vēlējuma izteiksme. Tas gan vērojams ļoti reti, un izteiksmes konstrukcija ir citāda:

У хозяина в дому
Велись бы ребята,
Велись бы телятки,
Велись бы ягнятки,
Велись бы жеребятки,
Велись бы поросятки,
Велись бы козлятки,
Велись бы цыплятки,
Велись бы утятки!

(И. И. Земцовский, 3)

Ir arī negatīvais imperatīvs: Нехай ему погниет, погниет! (И. И. Земцовский, 348). Krievu folkloristi to nozīmi, ko izsaka latviešu tautasdziesmās imperatīvs ar «lai», saskata visās savās maģiskajās dziesmās, kur ir lakoniska pavēle — vēlējums.⁹ Zīmīgi, ka šis imperatīvs arī krievu folklorā saistīts ar īsākām dziesmām.

⁹ Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня, с. 49:

Первая ночь — сына да дочь,
Двое — двойники,
Трое — тройники,
Семеро погорники,
Да и все парники.

«Все эти песни носят характер приказа: пусть затеянное дело благополучно завершится; пусть будет крепко соединение жениха с невестой; пусть испечется хороший каравай, . .»

Salīdzinošajā analizē iegūtais latviešu īso agrāri maģiska rakstura tautasdziesmu izteiksmes raksturojums saistījumā ar vērojumiem par krievu maģiskajām kalendārajām dziesmām turpmākajā izpētē dos iespēju izdarīt secinājumus gan par tautasdziesmu senākajām formām, maģisko dziesmu senumu, gan par agrāri maģisko dziesmu formu un izteiksmes līdzekļiem žanriskā aspektā.

CENTRĀLIE TĒLI UN KOMPOZĪCIJAS ĪPATNĪBAS CILDINĀŠANAS RAKSTURA DZIESMĀS

Izdalot cildināšanas dziesmu žanru, N. Kolpakova norāda, ka cildināšanas tradīcija krievu folklorā atspoguļojas divējādi.¹⁰ Var cildināt sakarā ar konkrētu notikumu — varoņdarbu, heroisku notikumu, un šie slavinājumi tiek teikti kolektīvam, varonim. Latviešu dziesmu folklorā sastopama tikai otrā veida cildināšanas tradīcija, ko varētu saukt par sadzīvisku. Konkrēta iemesla tādām cildinājumam nav. Vēlamais tiek izteikts vārdos, lai it kā piedalītos tā tuvināšanā, īstenošanā.

Latviešu poētiskajā folklorā tradīcija cildināt visspilgtāk saredzama Jāņu dziesmu ciklā. Tur daudz tekstu ar centrālā tēla cildinošu aprakstu. Protams, ļoti uzteiktas Jāņa tēva un Jāņa mātes labās īpašības un greznais izskats. Jāņu ciklā apdziedāti mājas puīši un meitas, tiesa gan, nedaudzās dziesmās (LD 32662, 32673, 32674, 32870, 32722 u. c.). Mazāk cildinājuma ir Ziemassvētku un talku dziesmās. Turklāt talku dziesmu cildinājumi atbalso abu saulgriežu svētku motīvus. Lieldienās, Meteņos, Jurgos cildināšanas ieraža nav bijusi raksturīga, vismaz dziesmas tādu neatspoguļo.

Kalendārās cildināšanas dziesmas slavē zemkopi; tieši šādā nozīmē cildina saimnieku, saimnieci, viņu sētu un ganāmpulku, viņu čaklumu un devīgumu. Cildinājumā izteikts viss, ko var vēlēties strādīgām un labam cilvēkam. Tas tad arī ir šo dziesmu saturs. Tā ir darba zemkopja un lopkopja labklājības tēma.

Jānīšam tādas bites
Kā pērnīe sivēniņi:
Ar cirvīti medu cirta
No resnā ozoliņa.

(FS 779, 523)

Jāņa tēvam balta bārda
Kā sidraba pielijusi;
Jāņa mātes villainīte
Zelta rasas balināta.

(FS 1805, 6308)

Nevienam tāda dzīve
Kā tam mūsu Jānīšam:
Siekīem rudzu, siekiem auzu,
Pulkiem bērū kumeliņu.

(FS 1860, 2326)

¹⁰ Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня, с. 86.

Zināmā mērā te saredzamas funkciju paralēles ar agrāri maģiska rakstura dziesmām. Abu grupu dziesmas izpilda, lai panāktu vēlamo. Atšķirības ir dziesmu konkrētajā saturā un raksturā. Cildināšanas dziesmas ir aprakstošas — detalizēti aprakstīts Jāņa tēva sētas un Jāņa mātes istabas krāšņums. Dziesmās apdziedāts Jāņa mātes vai talkas saimnieces greznais apģērbs, sākot ar zelta kroni vai aubi un beidzot ar zelta kurpēm; tēlaini rādīta pārtikuša zemkopja sēta. Dziesmas izteiksmē nav nekādu norāžu uz to, ka tā nebūtu īstenība. Viss tiek pastāstīts konstatējošā formā, un, tikai apzinoties cildināšanas ieražas būtību, var pareizi novērtēt dziesmas saturu, saprast patieso attieksmi pret dziedāto.

N. Kolpakova kā krievu dziesmai tipiskus uzsver divus momentus: cildināšanas dziesmas ir stāstoša rakstura, tām ir kontakti ar maģiska rakstura dziesmām.¹¹

У Ивана на дворе
Развивалось морё,
Море синее,
Полусинее.

Как по этому по морю
Вырастала трава,
Вырастала трава,
Трава шелковая . .

(И. И. Земцовский, 34)

GALVENIE TĒLI UN TO IZVEIDES ĪPATNĪBAS

Cildināšanas objekti latviešu un krievu lirikā ir atšķirīgi. Liriski stāstošo un agrāri maģisko dziesmu personāžs ir arī līgotāji, ķekarnieki u. c., bet cildināta tiek ļoti noteikta, konkrētu tēlu grupa. Latviešu gadskārtu dziesma cildina galvenokārt namatēvu un namamāti, arī viņu sētu un mājokli. Vēlējuma — cildinājuma vārdi tiek teikti par govju un zirgu ganāmpulku, sivēnu un aitu ražību, tiek cildināti labi kopti lauki.

Īpašības, kas piedēvētas Jāņa mātei, piemīt arī Ziemassvētku un talkas saimniecei, kaut arī pēdējie divi nav tik bagātīgi raksturoti tēli. Tautasdziesmas vispār uzrāda vienu pozitīvu saimnieces—namamātes tēlu, tipisku visiem gadskārtu cikliem.

Vispilnīgāk cildinošo dziesmu galvenā tēla raksturojumu var izsekot Jāņa mātes tēla analizē. Tautasdziesmas galvenokārt

¹¹ Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня, с. 85, 86, 90.

apdzied Jāņa mātes apgērbu, rotas, tam veltīti viskrāšņākie epitēti. Tiek aprakstīts Jāņa mātes ārējais izskats. Šie motīvi tad arī sastāda galveno cildināšanas dziesmu daļu.

Kas tur spīda, kas tur viza
Viņā lauka galiņā?
Tā bij pate Jāņa māte
Dzīparota, maranāta.

(LD 33013)

Kas spīdēja, kas vizēja
Jāņa mātes istabā?
Jāņa mātes zīda kleite,
Tā spīdēja, tā vizēja.

(LD 32717)

Tādā pašā formā tiek apdziedāti Jāņa mātes zīda brunči (LD 32709), zelta svārki (LD 32711), zelta kronis sudrabiņa lapiņām (LD 32715), zelta rota (LD 32716), zelta kurpes (LD 32720), zelta aube (LD 32728), priekšauts (LD 32729), sagšas (LD 33011), slēžu kreklis (LD 32797).

Daļa dziesmu, kas cildina Jāņa māti, kopumā tēlo krāšņu, bagātu sadzīves fonu.

Skatatiesi, Jāņa bērni,
Jāņa māte sieru griež,
Zelta nazis, zelta šķivis,
Sudrabiņa gapelīte.

(LD 32809)

Šuv, bitīt, vaska krēslu
Zem zaļā ozoliņa,
Tur sēdēja Jāņa māte
Jāņa bērnu gaididama.

(LD 32577)

Jāņa mātes gulta ir no zelta, ar dimanta kājiņām (LD 32719), spīd un mirdz pat gultas deķi (LD 32724).

Taču arī visplašāk raksturotajam tēlam veltītie cildinājuma vārdi veido tikai vispārīnātu skaistu un greznu saimnieces—namamātes tēlu, ap kuru viss spīd un mirdz zeltā un sudrabā. Tēls paliek vispārīnāta tipa — vēlamā ideāla — robežās.

Pēc līdzīgiem principiem veidots Jāņa tēva tēls, kaut arī tas daudz mazāk pieminēts un apdziedāts dziesmās.¹² Saimnieka bagātība un pārticība izteikta galvenokārt viņa greznā apgērba cildinājumā.

Kas tur spīd, kas tur mirdz
Jāņa tēva kambarī?
Jāņa tēva cepurīte,
Tā tur spīd, tā tur mirdz.

(LD 32725)

Tāpat viz Jāņa tēva samta svārki (LD 32730), zelta josta (LD 32721), zelta pīpe (LD 32726) u. c. Jāņa tēvs ir bagāts (LD 32707), skaita zelta un sudraba naudu (LD 32723).

¹² Piemēram, «Latvju dainu» dziesmās Jāņa māte cildināta apmēram 45 dziesmās, bet Jāņa tēvs apmēram 6 (Jānīts ar Jāņa tēva nozīmi — 14); dziesmu tips ar ievadformulu «Labvakar, Jāņu māte» sastopams 15 reizes, bet «Labvakar, Jāņa tēvs» — 1 (LD V).

Arī Ziemassvētkos tiek cildināts namatēvs. No viņa sētas gailītis iztek «medainām kājiņām» (LD 33552). Ķekatnieki apdzied sētas pārticību:

Labs vīrs iegāja	Ar naudas kuli.
Labā vīra sētāi,	Izsita stenderi
	(LD 33338)

Gan Jāņa tēva, gan saimnieka tēls ir tipizēts, vispārināts ideāls.

Abu galveno personu raksturojumam izmantota viena dziesmas struktūra — pirmo divu rindu sagatavojošs retorisks jautājums un otrās divrindes cildinošā atbilde, tādējādi veidojot ārējo portretu vai raksturojot apkārtējo fonu («Kas tur spīd, kas tur mirdz» tipa dziesmas).

Otrs izteiksmes veids — vispārējs ievadijums pirmajā divrindē un tā paskaidrojums, konkretizējums otrajā dziesmas pusē. Šajā gadījumā tiek raksturots apkārtējais fons, t. i., pārpilnība un bagātība, skaistums visapkārt («Nevienam tā nebija» tipa dziesmas, LD 32734—32737 u. c.).

Nevienam tāda dzīve,
Kā tam mūsu Jānišam:
Visapkārt bērzu birze,
Vidū saule laistījās.

(LD 32735)

Nevienam tādas laimes,
Kāda laime Jānišam:
Tam izauga piecas vārpas
Viena stobra galiņā . . .

(LD 32737)

Krievu cildinošās dziesmas atšķiras vispirms ar cildināto personu lielāku skaitu. Noteikti ir pieminēts saimnieks, pēc tam saimniece, šaurāks vai pilnīgāks raksturojums dots arī viņu bērniem. Dēla un meitas cildinājums aizņem diezgan lielu vietu dziesmas tekstā (И. И. Земцовский, 50, 52, 53 u. c.).

Krievu kaļadu cildinošajā daļā saimnieka un saimnieces tēls arī iezīmēts vispārināti un šabloniski.

Светел месяц —
То хозяин во дому,
Красно солнышко —
То хозяйюшка,
Часты звездочки —
Малы деточки . .

(И. И. Земцовский, 6)

Šis populārais konstantais raksturojums saimnieka ģimenei ir gandrīz vai visās «vinogradje» un kaļadu dziesmās (И. И. Земцовский, 10, 13, 49, 52, 53, 55 u. c.). Saimnieka tēls tāpat veidojas arī no fona raksturojuma u. c. blakus motīviem.

Var teikt, ka pieeja cildināšanas dziesmu galveno tēlu veidošanai abām tautām bijusi vienāda, tēlu veidojuma principi vieni un tie paši; tikai cildināšanas aspekti ir atšķirīgi, un daži no tiem latviešu dziesmā ir izvērstāki.

Latviešu un krievu cildināšanas dziesmu tēlu veidošanas līdzekļi sasaucas. Atklājas kopēji motīvi un kopēji dziesmas kompozīcijas paņēmieni. Piemēram, cildināšanas dziesma kā personas portrets:

У Ильи — то же
У Васильича
Кудри русые!
По плечам кудри
Расстилаются,
Серебром кудри
Рассыпаются . .

(И. И. Земцовский, 44)

Arī latviešu cildināšanas dziesmas apraksta cilvēka izskatu un īpašības:

Kur, Jānīti, tu dabūji
Sev tik daiļu līgaviņu:
Zelta mati, rožu vaigi
Šķiltin šķīla valodiņu.

(Ltdz III, 7305)

Īpaša kompozicionāla paralēle abu tautu lirikā ir cildināšanas dziesmu portreta veidošana, kad dziesmas ievadā ir jautājums — kur radušās personāža labās īpašības, tad seko atbilde.

Krievu lirikā eksistē arī portreta apraksts ar sīzētisku ievirzi (Н. П. Колпакова, 100. lpp.).

KOMPOZĪCIJA

Viens no kompozīcijas paņēmieniem ir apraksta izmantošana personu ārējā vai iekšējā portreta veidošanā. Analizētie piemēri rāda, ka aprakstošā, stāstošā izteiksme var aptvert visu dziesmu, bet ir arī dziesmu tipi, kur apraksts ir tikai otrajā divrindē kā atbilde uz jautājumu (kaut gan arī pats jautājums jau sniedz ziņas par cildināmā priekšmeta īpašībām un tātad daļēji pieskaitāms pie apraksta).

Cildināšanas teksti veidoti kā apkārtējās vides, fona apraksts. Latviešu dziesmās lielu vietu ieņem sētas, māju, istabas apraksts, pārticības un labklājības tēlojums.

Kas tur viz, kas tur spīd
Tirumiņa galiņā?
Tur vizēja, tur spīdēja
Man' bāliņa sidrabiņš.

(LD 28439)

Ne kārkli vien auga
Rundāles laukā:
Aug rudzi, aug kvieši,
Veldrē krizdami.

(LD 32557)

Zemnieka ideāls ir arī bagāta, liela, grezna sēta (LD 32520, 32573 u. c.), bagāts nams.

Kas tā tāda liela pile
Tai celiņa maliņā?
Tai pilei triji vārti,
Visi triji sudrabiņa.
Pa vieniem Dievs iebrāuca,
Pa otriemi miļā Māra,
Pa trešiem Jāniņš brauca
Div' dzeltenī kumeliņi.

(LD 32614)

Kas to namiņu
Sudraba pielēja?
Māmiņa pielēja,
Sieriņu siedama.

(LD 32615)

Dziļa skaistuma izjūta izskan poētiskajā uzpostas istabas cildinājumā (LD 33332, 33337, 32568, 32572, 32651, 32653—32656, 32660, 2677 u. c.).

Iesim, bērni, skatīties,
Kāda Jāņa istabiņa:
Šūtin šūta, pītin pīta,
Vairāk zelta ne sudraba.

(LD 32654)

Es iegāju dziedādama
Talkas mātes istabā;
Ozolziļu grīdas liktas,
Pērlītēm griesti klāti.

(Ldz I, 1787)

Jāatzīmē, ka arī fons visos kalendārajos ciklos veidots līdzīgi. Protams, visplašākais un krāšņākais tas ir līgo dziesmās. Bet Ziemassvētkos tāpat cildināta glāžu istabiņa un namiņš (LD 33332), istabas vara grīda un sudraba stenderītes (LD 33337), liels nams, jo ir kur mest likumu (LD 333349). Tāpat talkas mātes istabai jābūt šūtin šūtai (LD 28422). Talkas dziesmās gan vairāk vērojami zemkopja darba rezultāta cildinājumi (LD 28439, 28482, 28483 u. c.). Tomēr Ziemassvētku un talkas dziesmās, salīdzinot ar līgo dziesmām, atšķirīgu cildinājuma motīvu ļoti maz.

Cildināšanas dziesmas un to kompozīciju raksturo formulisks izteiksmes stils. Īpaši atzīmējams Jāņu dziesmu divrinžu motīvs — *Kas spīdēja, kas mirdzēja* (LD 32712—32722, 32946, 32947, 33009—33011, 33013), *Kas tur spīd, kas tur mirdz* (LD 32724—32730, 32896, 33012, 33114). Ievada formula ir konstants elements, tipisks līgo dziesmām.

Dziesmai ir trīs noteikti galvenie morfoloģiskās struktūras tipi.
Visizplatītākais (no 222 pierakstiem 114 varianti, no 27 pamatdziesmām 12 varianti) ir šāds:

Ievadformula (jautājoša) + vietas adv.

N^9N^n ar epit. + ievadformula (apstiprinoša)

Kas tur spīd, kas tur viz
Istabiņas dibenā?
Jāņu mātes ziļu rota,
Tā tur spīd, tā tur viz.

(FS 1910, 4150)

Otrs populārākais uzbūves tips (48 varianti no 222) ir:

Ievadformula (jautājoša) + vietas adv.

N^9N^n ar epit. + N^n , apzīmējums

Kas spīdēja, kas vizēja
Jāņu mātes pagultē?
Jāņa mātes zelta kurpes
Sudrabiņa sprādzītēm.

(FS 1731, 8303)

Samērā daudz ir dziesmu, kuru uzbūve atbilst shēmai:

Ievadformula (jautājoša) + vietas adv.

N^n verbs + N^n apzīmējums

Kas tur spīd, kas tur viz
Jāņa mātes kambarī?
Jāņa māte grozījās,
Zīda kleita mugurā.

(FS 1552, 15072)

Pēdējie divi kompozīcijas tipi tikai nedaudz atšķiras no pirmā. Dziesmu leksika liecina, ka pēdējie tipi ir jaunāki. Tātad analizējamī būtu pirmā morfoloģiskās struktūras tipa piemēri. Pirmajam kompozīcijas tipam, kas sākas un beidzas ar līdzīgu formulu, ir viena vēlamās ietekmes, loģikas formula:

$S \rightarrow a^s$.

Simbolika, kas izteikta rektoriskajā jautājumā (S), virzīta uz priekšmetu (a), kam jāpaceļas šajā simbolikas pakāpē. Dziesma tiek izpildīta, lai šis kāpinājums, simbolikas pārnesums uz priekšmetu notiktu, un dziesmas saturs stāsta, ka tas notiek.

Taču simboliskā priekšstata vēlamā ietekme uz objektu arī nav tieši domāta. Jo dziesma jau necildina tāpēc, lai ziļu rota spīdētu, bet gan, lai spīdētu un mirdzētu viss — lai mājās būtu labklājība un bagātība.

Salīdzinot cildināšanas un agrāri maģiskās dziesmas, izrādās, ka šo dziesmu līmeņi attieksmē pret realitāti ir dažādi. Agrāri maģiskā dziesma apgalvo, ka noper bāleliņu ar pūpolīti, lai viņš aug kā pūpolītis, un neguļ Ziemassvētku naktī, lai lini veldrē nekrīt; cildināšanas dziesmā šo reālo ieražu darbību, to nolūka apraksta nav. Te viss balstās uz simboliku. Pati cildināšanas dziesmas izpildīšana jau ir simboliska: šādas dziesmas saturis nepieciešams, lai nodrošinātu labklājību. Un dziesmas saturs arī slēpj sevī tikai daļu ieražas maģijas. Jo, kaut arī dziesmā teiktais it kā piepildās, tas tomēr vēl ir simbols īstajam vēlamajam stāvoklim.

Cildinājuma dziesmu tekstos ir arī citi konstanti ievadi un motīvi. Piemēram, ļoti īpatns un patstāvīgs ir motīvs «Nevienam tā nebija» (FS 1802, 4087; LD 32731, 32732 u. c.) ar variantiem. Arī šī motīva dziesmas kompozīcijai ir sava noteikta sintaktiski morfoloģiska struktūra.

Rodas iespaids, ka cildinājuma dziesmu kompozīcijas un īpaši ievada daļas raksturīga īpatnība ir formula.

CITU RAKSTURĪGĀKO KOMPOZĪCIJAS PAŅĒMIENU UN IZTEIKSMES LĪDZEKĻU PIELIETOJUMA ĪPATNĪBAS

Atsevišķi stilistikas un kompozīcijas līdzekļi izmantoti gan agrāri maģiska rakstura dziesmās, gan cildināšanas dziesmās. Abu dziesmu grupās šo līdzekļu izmantojums ir savadbīgs un izraisa arī teorētisku interesi.

PERSONIFIKĀCIJA

Centrālā tēla izveidē personifikācija ir galvenais paņēmiens. Tēls personificēts ar uzrunas verbu, epitetu, konteksta līdzdalību. Taču pārējo tēlu personifikācijas svētku ieražu dziesmās ļoti maz, piemēram, *Metēna*, *Lieldienu* dziesmās. «Latvju dainās» atrodamas dažas Ziemassvētku dziesmas, kur atdzīvinātas dabas parādības (LD 33282, 33283), mazliet vairāk citu tēlu personifikāciju ir līgo dziesmās: *Gauži raud dzirnaviņas* (LD 32330), *Burbuļjāns pasaslēpa* (LD 32377), *Visi četri pērkonīņi Jūrmalāi kāzas dzēra* (LD 32486) u. c.

Talkas dziesmās paveras cita aina — personificēti darbojas ievērojami vairāk dažādu tēlu: *Nebēdāji, rudzu druva* (FS 1954, 2396), *Ai, svecīte, lukturītis, Aptec manu galda galu* (LD 28793), *Gauži raud tei vōrpeņa* (FS 1705, 809), *Talka nāca sētiņā* (FS 353,

5834), *Ko, galdiņ, tu gaidīji* (FS 1188, 4711) u. c. Kā redzam, Jumja dziesmu starp šiem piemēriem nav. Bet tās jau arī nav izteiktas agrāri maģiska rakstura dziesmas. Šķiet, dziesmu grupas raksturs lielā mērā nosaka citu tēlu personifikācijas iespējamību.

Personifikācija gluži tāpat izmantota krievu tekstos: tai liela loma vadošā tēla izveidē, bet tā nav citu tēlu īpašība. Atsevišķi personifikācijas gadījumi ir pavasara dziesmās ar putnu, bites tēliem. Ir daži piemēri ziemas cikla tekstos:

Кишки да лепешки,
Свинные ножки
В печи-то сидели,
На нас-то глядели . .

(И. И. Земцовский, 80)

Tātad kopēja abu tautu gadskārtu ieražu maģiska rakstura dziesmām ir īpatnība personificēt galvenokārt tikai centrālo tēlu.

PARALĒLISMS UN SALĪDZINĀJUMS

Paralēlisms — viens no spilgtākajiem un raksturīgākajiem latviešu tautas poēzijas kompozīcijas un mākslinieciskajiem līdzekļiem. Tā ir izteiksmes forma, kad pirmā dziesmas puse stāsta par dabas objektu vai parādību kā paralēlu, līdzīgu otrajā divrindē tēlotajām cilvēka īpašībām vai darbībām. Abas dziesmas puses saista uz kādas noteiktas kategorijas līdzības (objekta un subjekta darbības, kustības, īpašības) izveidojusies asociācija. L. Bērziņš analizējis simboliskā, sinonīmā un sintaktiskā paralēlisma piemērus un norādījis, ka šo veidu popularitāte tautasdziesmā nav vienāda.¹³ Piemēram, simboliskais paralēlisms ir nozīmīgs, bet sinonīmo paralēlismu latviešu tautas dzeja tikpat kā nepazīst.

Izrādās, ka agrāro svētku dziesmās paralēlisms sastopams ļoti reti. Nav nejaušība, ka nedaudznie piemēri ar šo izteiksmes veidu ir talkas dziesmas. Paralēlisms parādās agrāro svētku dziesmās ar vispārējāku, liriskāku toni (FS 1004, 633; 1950, 3075 u. c.). Tā kā talkas dziesmas dažkārt ir ar vājinātu ieražu raksturu, tajās dzejiskas paralēles ieskanas biežāk.

Paralēlisma izplatība slāvu tautu poēzijā uzrāda līdzīgas likumsakarības.¹⁴

¹³ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 1. R., 1940, 322.—325. lpp.

¹⁴ Плисецкий М. М. Положительно-отрицательное сопоставление, отрицательное сравнение и параллелизм в славянском фольклоре. — В кн.: Славянский фольклор. М., 1972, с. 156, 158.

Gadskārtu ieražu dziesmās paralēlisma iztrūkums ir loģisks. Šajos tekstos dziesmas sākuma, visbiežāk arī nobeiguma punkts ir daba (tautasdziesma vēršas pie dabas spēkiem; tās nolūks ir veicināt zemkopības un lopkopības ražību). Tāpēc salīdzinājums ar dabas objektiem un parādībām nav iespējams. (Ķīmenes ieražu dziesmās paralēlisms lietots bieži, pie tam arī maģiska un cildināšanas rakstura tekstos, jo pastāv iespēja salīdzināt ar sadzīves parādībām.)

Kalendāro svētku poēzijā reti atrodama maģiska rakstura dziesma, kur saskatām divrindu paralēlismu:

Sasagrieza čigāniņi
Istabiņas dibinā:
Sagriez, Dievs, rudzus, miežus
Lielajā tīrumā.

(LD 33464)

Agrāri maģiskajās dziesmās sastopam simbolisko paralēlismu. L. Bērziņš raksturojis šīs izteiksmes satura un stilistisko būtību.¹⁵

Melna odze ietecēja
Manā govu laidarā;
Tā nebija melna odze,
Tā bij govu Māršaviņa.

(LD 32446)

Tas ir ļoti īpatns paralēlisma veids, kas dziesmas otrajā divrindē ietver daļēju paralēles noliegumu un reizē simbola skaidrojumu.

Simbolisma izteiksmes abstrahēšanās pakāpē, kad simbolus sāk izmantot kā stilistikas līdzekļus, kā salīdzinājuma komponentus, šādas kompozīcijas četrindes dažkārt dzied cildinājuma nolūkā:

Voska voska cilaviņa
Vydu vōrtu lidineja;
Tij nabeja cilaviņa,
Tij bej tolkas saimenīca.

(FS 1680, 1696)

Ļoti daudz šādu tekstu ir ar kuplās liepas simbolu; tos izpilda talkas saimnieces un Jāņa mātes cildinājumam (FS 1689, 6250; 1689, 5870 u. c.).

¹⁵ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 322. lpp.: «Cik bieži simboliskajā paralēlismā asociējas simbols ar realitāti, rāda īpaši tie gadījumi, kur simbolu pašu grib nostādīt realitātes vietā. Tas, protams, nav domāts nopietni, bet izteiksme tādējādi top intensīvāka, iespaids stiprāks un realitāte top kāpināta.»

Latviešu fautas maskas (no J. A. Jansona grāmatas «Die lettische Maskenumzüge», 1933.)

Bieži divrindu paralēle izteikta kā salīdzinājums ar saikļu «kā» vai «tā» palīdzību:

Čigu čigu zaķīts lēca
No krūmiņa krūmiņā;
Tā čigāja čigāniņi
No ciemiņa ciemiņā.

(FS 1379, 4737)

Trīci, mana istabiņa,
Jele šādu vakariņu;
Kā tricēja pērkonīņi
Dažu dienu vasarā.

(FS 53, 481)

Salīdzinājums ir ziemas un vasaras cikla cildinājuma tekstos:

Še liels namiņš
Kā liela muiža,
Še var ķekatas
Likumus mest.

(LD 33348)

Ap tētiņu bites rūca
Kā ap zaļu ozoliņu;
Ap māmiņu govīs māva
Kā ap zaļu āboliņu.

(LD 32704)

Pastāv ļoti cieša saikne starp paralēlismu un salīdzinājumu. Šajā gadījumā par salīdzinājumu nosaukta īsākā izteiksme (rindas apmērā) ar saikli «kā». Arī salīdzinājumā ir izteiktas priekšmetu un lietu īpašību, darbību, izjūtu līdzības un asociācijas. Salīdzinājuma īpatnība ir tā, ka «salīdzinājums vairāk der noskaņojuma radīšanai, kālab arī salīdzinājumā drīzāk izpaužas impresijas nekā

fakti, kurus drīkstam ņemt ar visām loģikas konsekvencēm».¹⁶ Par salīdzinājuma izteiksmes formas īpatnību uzskatāms arī saiklis «kā». Tajā pašā laikā jāatzīst, ka ceļā no vienkārša salīdzinājuma līdz paralēlismam pastāv trīs dažādas salīdzinājuma gradācijas. Vispirms tas ir vienkāršais, īsais salīdzinājums ar «kā», salīdzinājums kā gramatiska forma. Nākošā pakāpe ir paplašināta salīdzinājuma izteiksme divrindu piemēros, kad lietoti saikli «kā», «tā», kurus atmetot varētu veidoties trešā salīdzinājuma pakāpe — kodolīga, koncentrēta paralēlisma izteiksme.

Krievu folkloristikā ir vairāki teorētiski apcerējumi par salīdzinājumu un paralēlismu¹⁷, piemēram, N. Kolpakova fiksē paralēlismus cildināšanas dziesmās, ģimenes ieražu un rotaļu — spēļu (игровые) ciklos.¹⁸ Arī krievu agrāro svētku dziesmu ciklā paralēlismi saistīti ar cildinājuma motīviem. Par simbolisku paralēlismu var uzskatīt tradicionālo namatēva un namamātes cildinājumu. Visbiežāk paralēlismi palīdz veidot portretu:

Уж ты клюковка красна,
Во сыром бору росла.
Таусень, таусень!
Василиса хороша
Всё у батюшки росла . .

(И. И. Земцовский, 39)

Как у месяца
Золоты рога,
Как у солнышка
Лучи ясные.

У Ильи-то же
У Васильича
Кудри русые!

(И. И. Земцовский, 44)

Šiem motīviem ir sadzīviska, jauniešu lirisko dziesmu tonalitāte. Tā ir tā pati parādība, kas latviešu gadskārtu dzejā: paralēlisms parādās tekstos, kuriem mazāk izteikts ieražu dziesmu raksturs.

Krievu tautasdziesmās paralēlisma rindu skaits ir nenoteikts. Tas var ietilpt dziesmas divos pantos, bet var būt paralēlas vienas dziesmas divas puses, no kurām pirmā aptver 8 pantus, otrā — 14 pantus (И. И. Земцовский, 654 u. c.).

Sastopams arī salīdzinājums — paralēlisms ar saikli, kas tulkojams atbilstoši saiklim «kā»:

Как хозяйшка в дому — ровно пчелочка в меду,
Малы дегушки — как оладушки . .

(И. И. Земцовский, 50, ≈ 49)

¹⁶ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 348. lpp.

¹⁷ Веселовский А. Историческая поэтика. Л., 1940; Сигельников В. М. Поэтика русской народной лирики. М., 1959; Плисецкий М. М. Положительно-отрицательное сопоставление, отрицательное сравнение и параллелизм в славянском фольклоре.

¹⁸ Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня, с. 104.

Tradicionālais salīdzinājums tiek izteikts gan īsāk, gan garāk. Nepārprotams ir ļoti lakonisks, formulas tipa salīdzinājums:

Ядро в ведро,
Ядро в ведро.
Колос в бревно,
Колос в бревно!

(И. И. Земцовский, 638, ≈ 659)

Kā redzams, abu tautu gadskārtu dziesmās paralēlisma izteiksmei ir līdzīgas formas; tā izmantota samērā maz — galvenokārt tekstos, kas pēc sava satura un stilistikas mazāk raksturīgi gadskārtu dziesmām. Krievu ieražu dziesmā striktāk izdalās īpatnība paralēlismus lietot cildinājuma motīvos, tas tiek izteikts plašākā rindu skaitā.

Novērotās paralēlisma pielietojuma īpatnības nebūt nav uzskatāmas par noteiktām likumbām, jo tās izteiktas uz relatīvi neliela materiāla pamata, tā ka paralēlismu gadskārtu ieražu dziesmu ciklā ļoti maz kā vienai, tā otrai tautai.

REFRĒNI

Daļai pasaules tautu gadskārtu ieražu dziesmu nozīmīgs elements ir refrēni. To, ka šī īpašība nepiemīt visu tautu dziesmām, apliecina, piemēram, igauņu folklorā. Refrēnus Mārtiņa, vasaras saulgriežu dziesmās dzied tikai Dienvidigauņijas novados. Refrēnu līdzība ar latviešu piedziedājumiem («līgo») un citas pazīmes igauņu folkloristiem dod iespēju izteikt minējumu, ka tie ir kaimiņu — slāvu vai latviešu ietekmes rezultāts.

Dažu latviešu gadskārtu dziesmu grupu būtiska īpatnība ir refrēni, pie kam šī iezīme konstatējama dažādās izpaušmes stadijās. Ziemas ciklam refrēni raksturīgi dažviet. Vasaras saulgriežu poēzija nav iedomājama bez «līgo» piedziedājuma, un dažkārt tas ir pat noteicošais kritērijs cikla precizēšanai. Pavasara dziesmu ieražu funkciju norāda refrēns «rotā», bet dažu citu kalendāro ciklu dziesmas izpilda bez piedziedājumiem.

Pretēji krievu dziesmu piedziedājumu sistēmai, kur ir daudz dažādu refrēnu, latviešu gadskārtu dziesmu raksturīgo refrēnu dažādība ir mazāka; refrēnu variabilitāte vērojama galvenokārt fonētiskā. Spilgti to apliecina ziemas dziesmu cikls. Ja rindu beigās ir piedziedājumi, tad tie ir galvenokārt «kaladō» un «taldarū» varianti.

Vasaras saulgriežu dziesmās latvieši (noteiktāk kā jebkurā ciklā) izpilda refrēnu «līgo». Tas ir visa kalendārā cikla pamatelements, raksturīgākā iezīme (tikai atsevišķos novados dzied

«rūtō). Toties krievu Kupalas dziesmās vērojama liela refrēnu dažādība: «Лагу-лагу, На купальню!» (И. И. Земцовский, 637), «Купала на Ивана, Купался Ивана!» (И. И. Земцовский, 649), «Рано, рано!» (И. И. Земцовский, 646), «Люли, рано!» (И. И. Земцовский, 661), «Ночка малá купальная!» (И. И. Земцовский, 666).

Latviešu pavasara rotāšanas dziesmas raksturo refrēns «rotā». Atbilstošajā krievu pavasara lirisko dziesmu grupā atrodam: «Ой гуг — лаго!» (И. И. Земцовский, 443), «И — вой ляли — лёли, Али — лёй ляли — лёли!» (И. И. Земцовский, 444) u. c.

Lieldienu un Jurgu dziesmas latvieši dzied bez refrēniem, bet slāvu «vespankā» ir samērā daudz piedziedājumu: «Рано, рано» (И. И. Земцовский, 400), «Ай лёли-лёли» (И. И. Земцовский, 402), «Ой люли-люли» (И. И. Земцовский, 431), «Лелемьё-лелем» (И. И. Земцовский, 424) u. c. Jegorija ciklā atkārtojas refrēns «ой рано, ой» (И. И. Земцовский, 460).

Latviešu rudens cikla dziesmām refrēni vispār nav raksturīgi. Ir reti piemēri, kad tekstam piedzied vispārzināmos citu ciklu izsaucienus.¹⁹ Šādi it kā gadījuma rakstura parādībai ir paralēle krievu rudens cikla dziesmās — tur applāvību tekstus dzied gan ar pavasara, gan vasaras refrēniem.

Cits salīdzinājuma aspekts ir konkrētu refrēnu līdzība vai kopība.

«Kalado». Ko nozīmē vārds «kalado»? Izsmelošu paskaidrojumu sniedz V. J. Props.²⁰ Vārda sakne ir tā pati, kas latīņu vārdā («calare» — izsaukt (выкликать)). Nozīme sasaucas ar vārda «calendae»²¹ nozīmi un ir kāda termiņa, kāda laika vai datuma apzīmējums.

Vārds «kalado» dažādās formās sastopams visās slāvu valodās, dažās romāņu valodās, arī jaungrieķu, ungāru un albāņu valodā. Svētķi, kas saistīti ar «kalado» vārdu, zināmi arī indiešiem.²² Nav šī vārda ģermāņiem.²³

«Kalado» lietojuma principos latviešu un krievu valodā ir gan atšķirīgas, gan kopīgas iezīmes.

¹⁹ Līgo — FS 1600, 20843; 1600, 20841; 1600, 20840; 1600, 20839; Rūto — FS 1552, 19373; 1730, 47148; (Latgalē).

²⁰ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники, с. 33.

²¹ Latviešu «kolando» skan apbrīnojami līdzīgi.

Čigānos taisoties, kolando, kolando,
Trīs kulītes salāpīju, kolando, kolando!

(Jurjāns A. Latvju tautas mūzikas materiāli, 2. R., 1903, 29. lpp.)

²² Забелин М. Русский народ, его обычаи, обряды. М., 1880, с. 9.

²³ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники, с. 35.

Latviešu valodā piedziedājuma forma ir ļoti dažādota: «kaladu» (FS 2157, 9), «kaladō» (FS 891, 1720), «kolodō» (FS 1940, 1145), «koladō» (FS 1940, 3126), «koledō» (FS 1680, 320), «kolidū» (LD 33494), «kolando» (A. Jurjāns. Latvju tautas mūzikas materiāli, 2. sēj., 41., 44. nr. u. c.). Atbilstošajam krievu dziesmu refrēnam variabilitāte nav tik raksturīga.

Atšķirība ir arī tā, ka latviešu dziesmās «kaladō» ir tikai piedziedājuma funkcija. Krievu kaladās gluži tāpat nosaukts arī centrālais antropomorfizētais tēls.²⁴

Abu tautu ziemas cikla dziesmu kopējā iezīme ir tā, ka refrēna sakne izmantota dažu citu jēdzienu atvasinājumiem. Krievu tautasdziesmās tie ir vārdi «колядовщики», «колядовать». To pašu nozīmju izteikšanai veidoti vārdi arī latgaliešu dialektā (kalādojit, kalādneicys FS 548, 10567; 740, 6159; kaladnieki sajōjuši FS 512, 2381). Šāda parādība apliecina refrēna vārda dziļāku asimilizēšanos latviešu valodā un folklorā.

Vēl viena abu tautu ziemas cikla dziesmām raksturīga iezīme — tādā pašā pozīcijā kā «kalado» atrodas arī citi refrēni, dažkārt pat it kā «kalado» vietā, piemēram, «judobrā» (FS 931, 191), «rutadi» (LD 33494, 6), «rūtu» (FS 509, 2486). Krievu dziesmu tekstos tādā aizstājēja pozīcijā dažkārt ir piedziedājums «ovsen» u. c.

Savu daļu liecību par refrēnu dod konkrētie teksti, kuros dzied «kalado»; tādas dziesmas galvenokārt pierakstītas Latgalē. Vispirms tās ir Ziemassvētku četrindes, kuras sastopamas arī bez refrēna. Zināma likumsakarība saskatāma «kalado» lietojumā dialogu ķēdes dziesmās («Tec, pelīte, zirņu zagst» un «Kur tu teci, doru pele»), kurām vispār refrēni raksturīgi. «Kalado» vairākkārt izmantots ieražu rotaļu tekstos («Labs vakars, meitu māte» FS Bdz 2183, 26 un «Vylks dora olu» FS 363, 3427).

Kopīga vai līdzīga ieraža ir veicinājusi šī refrēna samērā organisku iekļaušanos Latgales dziesmu folklorā. Tas ir viens no latviešu un slāvu folkloras tiešākas saskares punktiem.

Lielā daļā krievu Ziemassvētku dziesmu ir refrēns «овсень», kura fonētiskais skanējums ir ļoti dažāds: «Авсень, авсень!» (П. В. Шейн, 1037), «Дай овсень!» (П. В. Шейн, 1042), «ой овсень, ой овсень» (И. И. Земцовский, 2), «Тáусень, тáусень» (И. И. Земцовский, 4, 35), «Таусень, баусень» (П. В. Шейн, 1045, 1044), «Баусим, баусим» (П. В. Шейн, 1039).

²⁴ Колпакова Н. П. Русская народная бытовая песня, с. 46: «Таким образом, припев в одних случаях является обращением к невидимому существу, соответствующему в представлении земледельцев данному времени года (коляда, весна), в других представляет собой сочетание звуков («люли», «лило», «ладу» и др.), имеющее сходство с некоторыми именами из славянской мифологии (Лада, Лель), но, видимо, уже давно потерявшее свое конкретное осмысление.»

Kā V. Props²⁵ apgalvo, šis refrēns aizstāj «kalado» Pievolgā un Krievijas centrālajā daļā. Atšķirība refrēnu lietojumā ir tā, ka «ovseņa» dziesmas izpilda jaunā gada ieražās, bet «kalado» ir Ziemassvētku refrēns.

Latviešu poēzijā šāda refrēna nav, tomēr latviešu folkloras vācēji un pētnieki izteikuši domas par tā iespējamu sakaru ar latviešu tautasdziesmā un mitoloģijā pazīstamajiem jēdzieniem.

E. Voltērs²⁶ vārda «Ūsiņš» izcelšanos skaidro šādi: sakne *us-*, lat. *urere*, liet.-latv. *aust, aušti*. No sanskr. te piesaistāmi vārdi *ušasa* (ausma), *usar* (rīts). Krievu forma «овсень» arī veidota no saknes *us-*, sanskr. *ušasa*, liet. *aušras* (blāzma, ausma).

M. Zabeļins saista šo vārdu ar pavasari, pavasara svētkiem, uzrādot divas paralēles: 1) vārds «Useņ» krievu folkloristikā lietots īpašvārda nozīmē, 2) vārds «Useņ» krievu folklorā dažkārt ir uzskatīts par dievības apzīmējumu.²⁷

Var saskatīt vēl vienu līdzību — latviešu folklorā «Ūsiņa» vārds saistās ar pavasari, ar Jurgiem. Krievu «ovseņa» dziesmas arī kādreiz dziedātas pavasarī. To saistība ar ziemu sākusies tad, kad jauna gada sākumu pārcēluši no 1. marta uz 1. janvāri.

Vai šīs attiecības starp vārdiem ir sakaru liecinieces, vai vispār var salīdzināt un nostatīt līdzībās abus jēdzienus, grūti pateikt. Ja šāds salīdzinājums būtu iespējams, tad tikai uz ļoti senu liecību pamata, kuru diemžēl līdz šim nav.

E. Voltēra skaidrojums par latviešu «Ūsiņa» saistību ar pavasari, sauli nav pārliecinošs. Par krievu «ovseņ» šāda veida saistību domājuši un rakstījuši krievu folkloras pētnieki A. Potebņa, E. Aničkovs. Vārda «ovseņ» šādu skaidrojumu ļoti precīzi novērtē V. Props: «Что бы ни означало понятие «овсень», оно приводит нас к понятию посева, света и злаков. Ни одно из этих толкований не противоречит, как мы увидим, смыслу колядок и овсеневых песен, а подтверждает его.»²⁸ Kas attiecas uz vārda nozīmi, tad tik vispārīgam atšifrējumam tiešām var piekrist.

J. Endzelīns vārda cilmi meklējis gan vācu tautas ticējumu apzīmējumos,²⁹ gan piedēvējis tam saistījumu ar slāvu valodu,³⁰ bet izvērstāki lingvistiski pierādījumi minētajos rakstos nav doti.

Un tā pašreizējā izpratnē vārdu (Ūsiņš, Овсень) valodiskā cilme un vispārējā nozīme — sakarībā ar gaismas, ausmas jēdzieniem —

²⁵ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники, с. 36.

²⁶ Вольтер Э. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии, 1. Спб., 1890, с. 21—22.

²⁷ Забелин М. Русский народ, его обычаи, обряды, с. 33—34.

²⁸ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники, с. 38.

²⁹ Endzelīns J. Kas bija Ūsiņš? Apskats, 2. R., 1903.

³⁰ Endzelīns J. Vēlreiz par Ūsiņu. RLB ZK 14. rakstu krāj. R., 1908.

abu tautu folklorā saistīta ar iespējamu līdzības zīmi; abu vārdu lietojums katras tautas folklorā neapgāž šos skaidrojumus, taču arī nepierāda tos. Šeit tad arī aizsākas pretējais uzskats, ka abu vārdu cilmi var saistīt ar citas nozīmes vārdiem, ka vārda «Ūsiņš» nozīme nemaz nav tik nepārprotami saistāma ar ausmas, saules jēdzieniem. Abu vārdu lietojums dziesmās tomēr ir ļoti atšķirīgs, tikai atsevišķos gadījumos vērojama samērā vispārēja rakstura paralēle (vārda lietojums īpašvārda nozīmē). M. Fasmera etimoloģiskajā vārdnīcā, piemēram, ir šāds skaidrojums: «авсень М. 1. «первой день весны» (1 марта) . . . 2. «шуточная песня, которую поют в деревне в сочельник под окнами нелюбимых людей». || Вряд ли можно вместе с Потешней . . . объяснить из усень (XVII в.), которое он считает родственным лит. aušra, лат. augora. Это невозможно фонетически. Скорее из ове-сень: весна».³¹

Savdabīgs latviešu ziemas cikla dziesmu refrēns ir «j u m a l a».

Labvakar, meitu māte,
Es atjāju jumalās,
Es atjāju jumalās,
Dosi meitu, vai nedosi?
Jumalā, jumalā?

(LD V, 213. lpp.)

Kur tu teci, doru pele? Jumalā, jumalā.
— Tek' uz zārdu zirņus zagt [Jumalā, jumalā] utt.

(LD 33494, 1)

«Jumala» Zemgalē pierakstītajā variantā lieto dziesmā, kurā citur dzied arī «līgo» un pat «kalado».

Vārdam «jumala» ir vairākas nozīmes.³² Kā sugas vārdam tam ir nozīme: divkāršs auglis, divkārša vārpa u. c. Taču «Jumala» tiek lietots arī kā īpašvārds (Jumja sieva). Ir izteiktas domas, ka vārdi «jumaliņa, jumaleņi» radušies no somu valodas vārda «Jumala», kas apzīmē jēdzienu «dievs».

No kura jēdziena nācis un veidojies latviešu tautasdziesmu piedziedājums «jumala»? Jaunākajos pētījumos izteikta doma, ka vārda «jumis» fonētisko noformējumu ietekmējis somu-ugru aiz-

³¹ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, 1. М., 1964, с. 59.

³² Milenbahs K., Endzelīns J. Latviešu valodas vārdnīca, 2. R., 1925—1927, 117. lpp.

guvums «jumala» (somu jumala, līb. jumal), kaut arī vārds šodien tiek lietots citā nozīmē.³³ Bet vispār vārda «jumis» saturs, jēdziens sākotnēji saistīts ar indoeiropiešu dvīņu kultu.³⁴ Pie tam latviešu dvīņu dievību agrārās funkcijas atzītas par neapšaubāmām.³⁵

Interesanti ir tas, ka gadskārtu dziesmu refrēnu (kalado, jumalā u. c.) nozīmes izpratne veidojusies pēc viena tipa shēmas: refrēna vārda sakne sastopama arī ikdienišķas, reālas parādības apzīmējumā; folkloristikā ir tendence refrēnu saistīt ar kādu abstraktu kategoriju. Šāda refrēna nozīmju sistēma, manuprāt, vēlreiz apliecina tā cilmes senumu.

Vasaras cikla refrēna «līgo» plašu nozīmes skaidrojumu un salīdzinājumu savā laikā devis E. Voltērs. (Tur pārstāstīti arī A. Potebņas izteiktie spriedumi par vārda «līgot» sakaru ar krievu «люли»,³⁷ A. Bilenšteina problemātiskie spriedumi.) E. Voltērs analizē piedziedājumu «līgo», «rotā» un «spīguļo» nozīmes sakaru, saistot tos ar saules vārdu. Tik tālu skaidrojums ir pārliecinošs un ticams. Refrēniem, šķiet, tiešām ir verbāla cilme. To nozīmi raksturo parādības, ko izraisa saules virzība debesu lokā. Refrēna kopējas cilmes meklējumiem mitoloģijas virzienā nekādu nopietnu argumentu nav. Šādu uzskatu apstiprina arī valodnieki.³⁸

Latviešu un krievu refrēna daļējā fonētiskā saskaņa pamudinājusi uz šī piedziedājuma kopējas cilmes meklējumiem gan valodniekus, gan folkloristus. Taču pagaidām paralēles rodam tikai šo vārdu vienādajā refrēna funkcijā un no tās izrietošajās līdzībās.

Kas attiecas uz refrēnu dziesmu melodiku, tai ir savas īpašības, kas aizsniedz žanra kritērija nozīmīgumu.³⁹

Vispār refrēnu lietojums ir tikai šķietami formāla pazīme, no kuras aizsāktais salīdzinājums atklāj dziļas vēsturiski tipoloģiskas sakarības un attieksmes.

³³ Иванов В. В. Отражение индоевропейской терминологии близнечного культа в балтийских языках. — В кн.: Балто-славянский сборник. М., 1972, с. 203.

³⁴ Turpat, 194., 197. lpp. Tiek viltas baltu un indoirāņu, vedu un grieķu paralēles (Yama, Yima).

³⁵ Turpat, 205. lpp. Atsaucas uz D. Ward. The Divine Twins. An Indo-European myth in Germanic tradition. (University of California, Folklore studies, 19). Berkeley and Los Angeles, 1968.

³⁶ Вольтер Э. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии, с. 46, 56.

³⁷ Līdzīgi refrēni ir citām slāvu tautām: serbiem — лелю, bulgāriem — леле (Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных песен, т. 2. Варшава, 1887, с. 19).

³⁸ Piemēram, par vārdu «лада» sk.: Преображенский, А. П. Этимологический словарь русского языка, I. М., 1959, 428. lpp.: «К ладь; ... Считали (см., напр., Афанасьев ...) славянским божеством; но после исследований Потебни об этом не может быть речи. ...»

³⁹ Попова А. В. Русское народное музыкальное творчество. М., 1955, с. 199.

Simbolikas kā izteiksmes līdzekļa skaidrojums folkloristikajā literatūrā sastopams reti. Tautasdziesmā simboli galvenokārt saistīti ar alegorisko un, vēl jo vairāk, ar metaforisko izteiksmes veidu.

Ar «simbols» un «simbolika» šinī apcerējumā apzīmēta tāda izteiksme, kad tiešie priekšstati, objekti, darbība aizstāti ar jēdzienu no citas priekšstatu un jēdzienu sfēras vai kategorijas. Starp tiešo un aizvietotāju jēdzienu pastāv vispārzināma, stabila, nosacīta sakarība. Gadskārtu ieražu simbolos šī sakarība noteikti balstīta uz ieražām, reāliem objektiem, apstākļiem, konkrētām idejām.

Iepazīstot dažas simbolikas izteiksmes īpatnības latviešu tautasdziesmā, apzinot krievu teorētisko literatūru par simboliku dažādās dziesmu grupās,⁴⁰ redzams, ka kalendāro ieražu simbolikai arī ir savas īpatnības. Pagaidām, šķiet, nav lieki dot kaut daļēju šīs simbolikas raksturojumu.

Simbolam kā izteiksmes līdzeklim ir sava attīstības gaita. Domājams, ka ļoti sena simbolikas stadija ir daļējā simbolika, kas slēpjas gadskārtu refrēnos («kalado», «jumala», «ovseņ») un to funkcijā.

Maģiska rakstura dziesmās sastopama arī kāda tālāka simbolikas pakāpe, kad simboli radās dažādu ticējumu rezultātā, un šie ticējumi aizliedza nosaukt atsevišķas lietas, parādības to īstajos vārdos (LD 32508; FS 961, 7255 u. c.).

Simboliem kļūstot par mākslinieciskās izteiksmes līdzekli, par tēlainības veidotāju dziesmā, radās teksti, kuros šodien grūti atdalīt seno, maģisko simbola jēgu no tā stilistiskās nozīmes.

Kam tie tādi melli zirgi
Pie manāmi rijas durvīm?
Ziemas svētku kumeliņi
Veda rudzus klētiņā.

(LD 33267)

⁴⁰ Автомонов Я. Символика растений в великорусских песнях. — Журн. Мин. нар. проsv., 1902, № 11, 12; Вогарский В. Символика великорусских народных песен. — «Русский филологический вестник», 1916, № 1, 2; Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков, 1914; Путилов Б. Н. О некоторых структурных особенностях славянского эпоса. — В кн.: Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus 19. Budapest 1970, pp. 325.—340.

Īpaša gadskārtu ieražu dziesmās ir galvenā tēla simbolika. Tā epiteti un darbība pilni simboliskas nozīmes. Simbols ir jau pats galvenā tēla vārds; bet arī tā darbība, ko apdzied dziesmā, droši vien ir simboliska un kalpojusi kādas realitātes izteikšanai un ietekmēšanai. Tā darbojas Ziemassvētki un Lieldiena, tā darbojas Jumis un Jānis.

Īpaša dziesmu grupa attēlo simboliskas ieražu darbības. To varētu nosaukt par darbību simboliku: *Augstu metu Jāņu zāles* (LD 32419), *Appušķoju raibu govi* (LD 32417), *Lec, ķekata, kur lēkdams, Lec kāpostu dārziņā* (LD 33460), *Negulu, negulu Ziemas svētku nakti* (LD 33279), *Piniet, meitas, ērkšķu kroni, Metiet govu laidarāji* (LD 32487), *Nem, Jānīti, augstu zirgu, Apjāj manu tīrumiņu* (LD 32559) utt.

Dziesmas pirmajā pusē ir darbība, kas slēpj sevī simbolisku jēgu. Četrpindes otrā puse tūdaļ izskaidro šo simboliku. Tādējādi visa dziesma nav simboliska, bet gan tikai stāsta par ieražu darbībām, skaidro to simbolisko jēgu. Šeit simbols nav stilistikas izteiksmes līdzeklis, simboliku ietver dziesmas saturs.

Dziesmām, kas ataino ieražu darbības, un to simbolikai ir vēl viena īpatnība. Dziesmu izpildījums pats jau ir darbības simbols. Laika gaitā izveidojās tradīcijas, kad dziesma vairs nav apdziedātās darbības pavadījums, bet dziesmu izpilda šīs ieražu darbības vietā. Budēlis riksti vairs nelauž, ķekatas vai Jānis nelec kāpostu dārzā un neļāj ap tīrumiem. Bet, aplīgojot laukus, lai tie dotu labu ražu, uzskata par nepieciešamu dziedāt šādas dziesmas. Manuprāt, tā ir ļoti īpatna agrāri maģisko dziesmu iezīme: dziesma — darbības simbols. (Gadskārtu dziesmu grupai tātad noskaidrota vēl viena papildu funkcija.) Simbolu saturs bieži ir tikai uzminams vai pat nemaz nav saprotams. Piemēram, aplīgojot laukus un dārzus, dzied:

Es redzēju melnu ogli
Pie debess zvērojam;
Kriit' zemē, melnā ogle,
Kriit' apiņu dārziņā.

(LD 32516)

Man atskrēja rauduvīte,
Linu jumi ravējot;
Pate bija maranota,
Spārnu gali sudraboti.

(FS 1672, 811)

Grūti skaidrojama ir formulu dziesmu simbolika. Tur simboli atkārtojas, bet to saturu grūti uzminēt: dieva dēlu pils zilām ugunīm nodegusi, dieva vistas izkasušas žogu (LD 33494, 2), liepas celms sadeg smalkos pelnos (FS 1731, 5094), lietūs satek melnā upē, ko izdzer melni vērsi (FS 17, 9275) vai dieva vērsi utt. Epiteti piešķir izteiksmei noslēpumainību. Šķiet, ka tik senas

cilmes dziesmu saturs nav izskaidrojams tikai ar noslēpumainību, ko rada epitetu un citu izteiksmes līdzekļu attiecīgs pielietojums.

Divi zelta adatiņas
Kur tu tās paglabāsi?
— Liepas celma galiņā

(LD 2629)

Ir zināma ieraža, ka liepas celmā iesit naudu, šūpuļa liksti cērtot, lai meža māte bērnam nenodarītu ļaunu.⁴¹ Iespējams, ka zināma sakarība starp ieražu un dziesmas rindās izteikto pastāv.

Domājams, ka formulu dziesmu izpratni apgrūtina arī to sevišķi sarežģītā simboliskā izteiksme, ko varētu saukt par dubulto simboliku, simbolisko paralēlismu.

Gadskārtu dziesmu simbolikas savdabību apstiprina novērojums, ka šajās dziesmās poētiskie simboli parādās tikai tām netipiskos motīvos, parasti motīvos ar jauniešu sadzīves tēmu. Tāda sakarība pastāv abu tautu lirikā. Sevišķi spilgti to atklāj krievu tautasdziesmas, jo krievu kalendārajā poēzijā sadzīves motīvi ir plašāk izplatīti.

Cildināšanas rakstura dziesmās, pirmkārt, jāuzsver tas īpašais, kas piemīt dziesmas izpildīšanas funkcijai. Ja maģiska rakstura dziesmu simboliski izpilda ieražu darbības vietā, tad cildināšanas dziesma vispār ir ieražas izteiksme, vienīgais ieražas izteiksmes veids, simbols.

Otrkārt, cildināšanas dziesmās izmantoti galvenokārt poētiskie simboli, kas robežojas ar tīru metaforu (LD 32616, 32614 u. c.). Šajās dziesmās īpaši izdalās viens galveno tēlu izteiksmes veids — simboli liepa un ozols. Šī simbolika dziesmā visbiežāk izteikta ar paralēlisma palīdzību:

Kupla liepa locījās
Jāņa mātes pagalmā;
Tā nebija kupla liepa,
Tā bij pate Jāņa māte.

(LD 32618)

Jāņa bērni sētā nāca,
Dižs ozols vārtus vēra;
Tas nebija dižs ozols,
Tas bij pats Jāņu tēvs.

(FS 1200, 2422)

Senie ticējumi apliecina, ka liepa un ozols atspoguļo nozīmīgus pasaules filozofiskās uztveres elementus. Bet minēto tautasdziesmu saturs izsaka tikai personāža poetizāciju. Atsevišķi dziesmu teksti, īpaši tie, kas nav veltīti cikla centrālajam tēlam, ir bez simbola skaidrojuma (LD 32655).

⁴¹ Latviešu tautas ticējumi, 4. R., 1941, 30291—30310.

Izteikti uzskati, ka divrindu paralēlisma izteiksme ir tā, kas veicina tēlu poetizāciju.⁴² Minētie piemēri apstiprina, ka bez paralēlisma simbols izskan pavisam citādi nekā dziesmās, kam pamatā domas paralēlais gājiens. L. Bērziņš šādu izteiksmi nosaucis par simbolisko paralēlismu, tādējādi vienā terminā atklājot satura un izteiksmes īpatnības.⁴³

Krievu cildinošo dziesmu galveno tēlu raksturojumā atrodam daudzu apskatīto satura un formas elementu koncentrētību vienuviet. Pirmkārt, namatēvu un namamāti vienmēr cildina gandrīz vieniem un tiem pašiem vārdiem (tātad konstants motīvs), rezultātā — veidojas vienādi, statistiski tēli; otrkārt, cildinājumu izsaka vienmēr līdzīgā veidā, formulas veidā; treškārt, tēlu apzīmējumos ir simbolikas iezīmes; ceturtkārt, simbolikas izteiksmi var uzskatīt arī par salīdzinājumu.

Светел месяц —
То хозяин во дому,

Красно солнышко —
То хозяйюшка,

Часты звездочки —
Малы деточки . .

Как и светлой-от месяц —
Сам Иван-от господин.
Красно солнышко —
То Паладьюшка его.
Часты звездочки —
Его детушки . .

(И. И. Земцовский, 10)

(И. И. Земцовский, 6)

Krievu kalendārajās cildināšanas dziesmās šādi simboliski izteikti tēli ir tikai ziemas saulgriežu ciklā. Talkas dziesmās dažkārt ir, piemēram, saimnieka un debess spīdekļa līdzāsnostatījums, bet tas izteikts paralēlismā un pauž citu satura niansi:

Выше — выше ясный месяц
За всех облаков,
Лучше — лучше наш хозяин
За всех мужиков!

(И. И. Земцовский, 745)

Talkas dziesmās saimnieces tēla veidojumā ir daļēji tāda pati izteiksmes forma kā ziemas ciklā, bet saturs tām gluži cits (Хозяйка — тетерка, Хозяин — соловейка. И. И. Земцовский, 749, 750).

Kā redzams, krievu cildinājuma dziesmā jūtami tie paši izteiksmes elementi, tēla veidojuma pamatprincipi, kas raksturo latviešu

⁴² Endzelīns J., *Klaustiņš R.* Latvju dainas, VI, R., 1930, 7. lpp.

⁴³ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 322. lpp.

tautasdziesmu, tikai katras tautas gadskārtu ciklā atšķirīgas ir galvenā personāža īpašības, cits saturs ir simbolikai.

Poētiski simboliskā izteiksme grūti norobežojama no dažiem citiem mākslinieciskajiem līdzekļiem. Domājams, ka zināmā mērā simbolika iesniedzas arī cildinošo dziesmu krāšņās poētikas un hiperbolizācijas jomā.

EPITETI

Latviešu tautasdziesmu izteiksmi raksturo plaša dažādu veidu epitetu sistēma. Teorētiskajā literatūrā ir norādīts, ka «ļoti izplatīts ir substantīvs epiteta nozīmē, lietots kā pielikums»⁴⁴, ka pazīstam *epitheton ornans* un *epitheton constans*.⁴⁵

Agrāri maģisko dziesmu grupā epitetu nav daudz. Vēl mazāka ir to dažādība.

Epiteti galvenokārt ir adjektīvi. Sastopami arī atsevišķi piemēri, kur epitetam lietvārda vai apstākļa vārda forma. Tās ir raksturīgākās epitetu pazīmes maģiskas noskaņas dziesmās.

Adjektīvu nozīme rāda, ka pārsvarā nebūt nav greznojošie epiteti. Vairākkārt konstatēti epiteti *sudraba*, *sudraboti*, *zelta*, *zītara*, bet pārējie ir ļoti lietišķi, tikai paši nepieciešamākie. Izceltas tiek lietu krāsas, kvalitāte, lielums. Visbiežāk doti krāsu apzīmējumi *balts*, *melns*, *pelēks*, *dzeltens*, *zaļš*, *raibs*, *zils*, *sarkanzaļš*, *bērs*, *sirms*, seko apzīmējumi: *plats*, *kupls*, *īss*, *garš*, *zems*, *resns* u. c.

Vairums epitetu atkārtojas divos ciklos, piemēram, *balts*, *raibs*, *melns* (Ziemassvētku un Jāņu ciklā), *bērs*, *garš* (Ziemassvētku un rudens ciklā), *jauns*, *zaļš*, *tīrs*, *pelēks*, *dzeltens*, *zelta* (Jāņu un rudens ciklā). Vienīgi apzīmējums *sudraba* izmantots visos trijos ciklos. Domājams, ka ir arī tradicionāli, konstanti epiteti. Piemēram, dziesmā vienmēr vienādi izsaka labības ziedēšanu — rudzi nozied *pelēkiem*, mieži — *dzelteniem*, lini — *ziliem* ziediem (LD 32553), telēnus bieži sauc par *baltgalvīšiem*, vienmēr runā par *raibām govīm* (LD 32570), Jāņu nakts rasa noteikti ir *zelta* (LD 32455), izdara darbības, lai augtu *tīri* kāposti (LD 32523), *tīra* maize (LD 32548), *tīri* lini u. c.

Krievu agrāri maģiskajā dziesmā ir tādi paši epiteta pielietojuma principi kā latviešu folklorā. Dziesma ir tikpat lietišķa, ar

⁴⁴ Latviešu literatūras vēsture, 1. R., 1959, 112. lpp.

⁴⁵ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 260.—308. lpp.

galvenās, šajā gadījumā visprecīzāk objektu raksturojošās īpašības pasvītrojumu:

Ой, боslá, боже,
Да весну красну кликати
На теплые лета,
На густые жита,
Да на яру пшеницу,
Да на зелены конопли!

(И. И. Земцовский, 403)

Приди к нам, весна...
Со рожью зернистою,
Со пшеничкой золотистою,
Со овсом кучерявым,
С ячменем усатым...

(И. И. Земцовский, 405)

Izteiksme ir pēc iespējas lakoniska, kodolīga.

Родись рожь хороша:
Колоском густа,
Соломкой пуста!

(И. И. Земцовский, 12)

No iepriekš teiktā izriet, ka tie ir *epitheton constants*. Piemēram, «Зароди, боже, жита густые» (И. И. Земцовский, 402, 406), «Зароди жито густое» (И. И. Земцовский, 407), «Лето, теплое, Зиму холодную» (И. И. Земцовский, 414, 417, 418, 419, 422, 423). Tādējādi agrāri maģiska rakstura dziesmās ienākuši ļoti savdabīgi epitēti.

Cildināšanas dziesmās epitēti ir galvenais līdzeklis, ar kuru palīdzību panāk fona un vispār greznuma un krāšņuma izteiksmi. Galveno tēlu raksturojumā, portreta veidojumā nav pieminētas nekādas īpašas detaļas, taču vienmēr tiek lietots ļoti spēcīgs greznojošs epitēts, veidojas bagātīgi, krāšņi tēli un sadzīves ainas.

Vispopulārākie epitēti ir *zelta* un *sudraba*. Jāņa mātes ārējā portreta detaļas galvenokārt apzīmētas ar šiem vārdiem: *zelta kronis*, *aube* (FS Bb 21, 782), *josta* (FS 184, 182), *sakta* (FS 910, 5121), *mati* (FS 756, 3), *kurpes* (FS 1835, 991), *gulta* (LD 32719) u. c., viņas istaba puškota «vairāk zelta, ne sudraba» (LD 32651), Jāņa mātei zīda svārki ar sudraba pastotiņu (LD 32659), Jāņa tēvam ir zelta pīpe (LD 32726), zelta josta (LD 32721).

Fona raksturojumam ir arī citi epitēti un detaļas, kas skan vēl izsmalcinātāk. Istabu izpušķo ar ozola lapiņām, ar dimanta pakariem (LD 32674), «Gar griestiem kuplas rozes, pa plāniņu magonītes» (LD 32677). Skaista ir sēta — «zelta stabiem, vara vārtiem, dimantotu atslēdziņu» (FS 1600, 10743 u. c.).

Jāpiebilst, ka talkas dziesmās mazāk greznu epitētu, tomēr *sudraba*, *zelta* apzīmējumi lietoti arī šajās dziesmās. Talkā dzer sudraba biķeriem (LD 28491), ēd sudraba karotēm (LD 28466) utt.

Krievu kaļadu cildinošajā daļā arī galvenie ir greznojošie epitēti *zelts* un *sudrabs*. Līdzās šiem apzīmējumiem kopēji ir arī

retāk lietotie epitēti *zīda, pērļu*. Šo nozīmju vārdi izmantoti arī fona tēlojumam. Interesanti, ka pat objekti, ko vienādie epitēti apzīmē, abu tautu dziesmās ir vieni un tie paši vai arī tuvi pēc savas nozīmes. Piemēram, ļoti līdzīgi dažkārt skan sētas raksturojums:

А Иванов двор
Ни близко, ни далёко, —

Ни близко, ни далёко —
На семи столбах;

Вокруг этого двора
Тын серебряный стоит;

Вокруг этого тына
Всё шелковая трава;

На всякой тынинке
По жемчужинке.

Во этом во тыну
Стоит три терема,

Стоит три терема,
Златоверхие.

(И. И. Земцовский, 6)

(sal. LD 32614, Ltdz I, 1787)

Arī personāžu portretējumā un fona tēlojumā izmantoti šie galvenie epitēti:

Тут стояла скамеечка
Серебряная.

(И. И. Земцовский, 36)

У Кирея-то Митрича
Золотая борода.

(И. И. Земцовский, 36)

Косу русую плетет,
Шелком перевивает,

Шелком перевивает,
Златом, серебром пересыпает.

(И. И. Земцовский, 46)

Krievu kalendārajā poēzijā krāšņais fons un greznojošie epitēti galvenokārt ir ziemas cikla dziesmās. Šī parādība ir mūsu Jāņu dziesmu un krievu kaļadu paralēle, no kuras izriet vēl dažas kopējas īpatnības. Turpretī latviešu ziemas un krievu Kupalas cikla dziesmas veidotas it kā atturīgākā, vienkāršākā izteiksmē. Tā ir vēl viena paralēle.

Kopēja īpatnība ir arī tā, ka līdzīgi krāšņi cildinājumi, kādi ir kaļadu un ligo ciklos, mazāk izvērsti abu tautu talkas dziesmās. Folkloras materiāls to apliecina pat līdzīgos motīvos:

А чей это двор,
Медяный забор
Подворотница серебряная?

(И. И. Земцовский, 746)
(sal. LD 33337)

Agrāro svētku dziesmās kopumā spilgtu epitetu ir daudz. Īpaši daudz to ir liriskajās, stāstošajās dziesmās. Tāpēc greznuma un skaistuma iespaids no visa cikla kopumā ir ļoti spēcīgs. Visa svētku norise, arī daba tiek raksturota tēlaini:

Sudrabiņa lietiņš lija
Ziemas svētku vakarā;
Visi siki žagariņi
Sudrabiņu vizināja.

(LD 33305)

Šorīt lija zelta lietus,
Sudrabiņu nosijāja;
Šorīt mani bāleliņi
Talku cels druviņā.

(FS 1935, 9914)

Paveiktā analīze rāda, ka cildinājuma un agrāri maģisko dziesmu grupās nav izteikta visa epitetu daudzveidība, kas raksturīga latviešu gadskārtu dziesmām.

HIPERBOLIZĀCIJA

Saistījumā ar epitetu un simbolikas analīzi aplūkojama arī hiperbolizācija. Abu tautu kalendārās poēzijas līdzāsnostatījums uzrāda divus kopīgus momentus: 1) hiperbolizācija visvairāk izmantota vēlējuma dziesmās, 2) lietotas galvenokārt skaitļu hiperbolas.

Skaitļu apzīmējumi var nest sevī arī simbolisku jēgu. Šajā gadījumā skaitļi izsaka jēdzienus *daudz* vai *maz*. Tie ir izmantoti tikai ar stilistisku nolūku. Latvieši visbiežāk lieto skaitļus *simts*, *trīs*. Tiem seko *deviņi*, *divi simti*, *pieci*, *seši* un īpaši skaitļi — *trejdeviņi*, *septiņsimti*, *septiņdesmit* u. c.

Krievu folkloras tekstos populārākais skaitlis ir *simts*. Seko *pusotra simta*, *deviņdesmit*, *divi simti* u. c.

L. Bērziņš norāda, ka šādus gadījumus, kad dzejas valoda precīzu skaitļu vietā rīkojas ar tā dēvētajiem apaļajiem skaitļiem, dažkārt attiecina arī uz sinekdohu.⁴⁶ Latviešu tradicionālais vēlējums ir:

Simtiem govu, simtiem vēršu,
Simtiem bērū kumeliņu.

Līdzīgs ir vēlējums:

Дақ дай ему бог,
Полтораста коров,
Девяносто быков.

(И. И. Земцовский, 26)

⁴⁶ Bērziņš L. Ievads latviešu tautas dzejā, 345. lpp.

Дай тебе бог
Сто быков — годовникóв,
Двести телушек,
Всё годовушек!

(И. И. Земцовский, 454)

(sal. FS 614, 1)

Vēlējumi izteikti arī ar citiem skaitļiem: Jāņa mātei novēl piecas cūkas, sešus kuiļus, septiņdesmit sivēniņus (FS 1965, 3448), septiņsimti suveniņu (LD 32818). Vērojama īpatnība, ka dziesmās, kurām ir vispārēja maģiska nokrāsa, galvenokārt lietoti skaitļi *trīs, deviņi* un šo skaitļu salikteņi:

Trim kārtām jostu jožu,
Govu kūti daiedama;
Audzē, Dievis, mīļā Māre,
Trim kārtām laidarā.

(LD 32453)

Nebedā, Jāņu mātē,
Nava sliktas Jāņu zāles:
Trīsdeviņas kaudžu lāvas,
Četru lapu ābulits.

(LD 32391)

Jānītim klaipu cepu,
Triju ritu malumiņu,
Ne deviņi nevarēja
Smaga klaipa kustināt.

(LD 32316)

Agrāri maģisko dziesmu skaitļu hiperbolizācija slēpj sevī acīmredzot arī kādas simboliskas pēdas.

Vēlējuma dziesmu hiperbolizāciju dažkārt izsaka citu vārdu šķiru epiteti, aizstājot skaitļus tajā pašā pozīcijā.

Pilnu kūti raibu govu,
Pilnu stalli kumeliņu.

(LD 32819)

Siekiem rudzu, siekiem auzu,
Pulkiem bēru kumeliņu.

(FS 1860, 2326)

Abu tautu dziesmās konstants motīvs ir labas ražas un pārticības hiperbolisks vēlējums:

Lai te auga divas vārpas
Viena salma galiņā.

(FS 1600, 23734)

Līdzīgas nozīmes ir arī krievu vēlējums:

Дай им бог
Из полна зерна пирог!

(И. И. Земцовский, 15)

Из зерна ему коврига,
Из полузерна — пирог.

(И. И. Земцовский, 16)

Tēlainas hiperbolizācijas piemēri sastopami galvenokārt cildinājuma dziesmās.

Latviešu un krievu tautas poēzijā nopamatots veidojas to ciklu līdzāsnostatījums, kur to nosaka svarīgi etnogrāfiski un folkloristiski faktori. Šajās dziesmu grupās vērojama arī galveno kompozīcijas un mākslinieciskās izteiksmes līdzību kopība.

Divu tautu agrāro svētku maģiska rakstura un cildināšanas dziesmu grupu personāža sistēmas sastāvā un uzbūves principos ir liela līdzība. Atbilstošajās salīdzināmajās dziesmās agrāro ciklu galvenā antropomorfizētā tēla veidošanas līdzības atklājas augstā vienādības pakāpē. Tēla izveides līdzekļos un atsevišķās to gradācijās daudz kopēja.

Viena no agrāro ieražu (domājams, arī ģimenes ieražu) dziesmu kompozicionālas dabas paralēlēm ir tām piemītošā imperatīvā izteiksme. Latviešu tautasdziesmu konkrētā imperatīvā sistēma un no tās izrietošās ieražu dziesmu struktūras īpatnības, šķiet, ir latviešu tautas poēzijas spilgta savdabīga iezīme. Gadskārtu dziesmu ciklos vērojama simbolika tās sākotnējās, senākās attīstības pakāpēs, retāk izlietoti tīri poētiski simboli. Epitetu pielietojumā un izvēlē latviešu un krievu dziesmās atklājas līdzīgas pamatlikumības. Atsevišķās dziesmu grupās ir pat biežāk lietoti epitēti.

Īpaša loma pārējo izteiksmes līdzekļu vidū ir paralēlismam. Krievu dziesmu folklorā tas bieži lietots cildinājuma dziesmās. Latviešu agrāro svētku galvenajās dziesmu grupās paralēlisms nav raksturīgs. Paralēlisms parādās kalendārajās dziesmās ar vispārējāku liriskāku toni (talkas, rotāšanas dziesmās).

Tautasdziesmu izteiksmes analīze un salīdzinājums rāda, ka līdzās latviešu un krievu agrāri kalendāro dziesmu folkloras paralēļu folkloristiski etnogrāfiskajam raksturam tematikā vērojama vispārēja, principiāla līdzība galveno izteiksmes līdzekļu pielietojumā ar iespēju atsevišķos gadījumos izcelt piemērus, kad tas izteikts tiešās konkrētās saturā, motīvu u. c. līdzībās.

Divu dziesmu grupu poētikas elementu salīdzinājums pavērs jaunā, dažkārt negaidītā izgaismojumā latviešu tautasdziesmu izteiksmes līdzekļu vērtējumu mūsu tautas daiļrades nacionālās savdabības aspektā un raksturo folkloru kā mākslas veidu vispār, dod iespēju spriest par poētikas elementu formu un izteiksmi līdzāsnostatījumā ar citu tautu mutvārdu poēzijas izteiksmes paņēmieniem.

Folkloristu 16. ekspedīcijas zinātniskajā izbraukuma sesijā Talsos

Tautasdziesmu valodai ir svarīga nozīme dažādu lingvistikas problēmu risināšanā.

Kurzemes, Vidzemes un Zemgales prievā tautasdziesmu valodu ir pētījuši J. Endzelīns, P. Suiķis, A. Ozols u. c. Viena darbu par tautasdziesmu valodu ir vērtīgs ieguldījums ne tikai latviešu valodniecībā, bet izmantojot, arī risinot dažādas fonkloristikas un etnogrāfijas jautājumus.

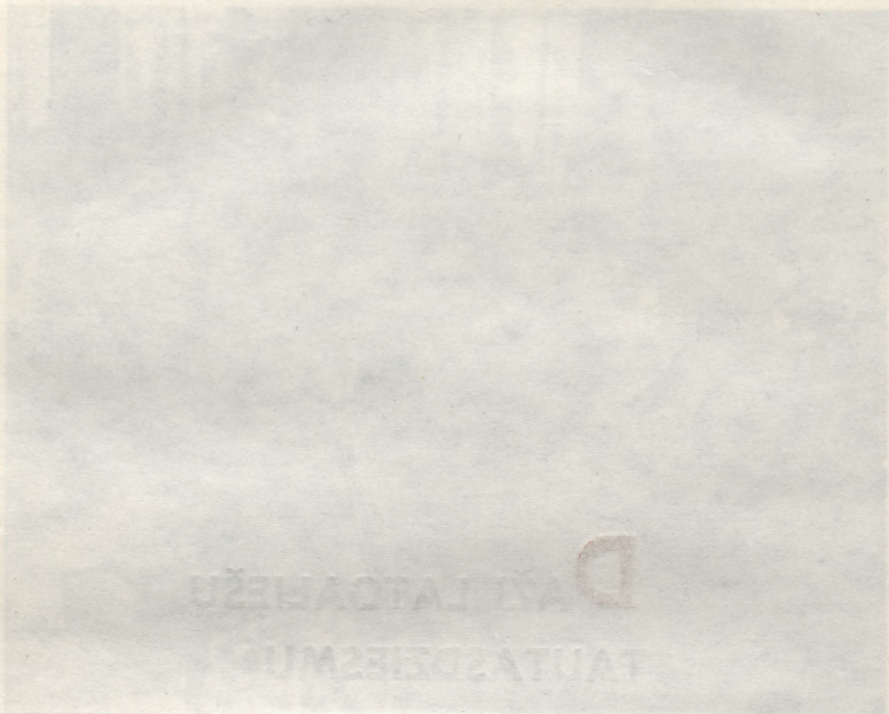
Mazākā mēroga latgaliešu tautasdziesmu valoda. Šajā rakstā aprakstotus dažus latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumus, kas izraisa interesi no dialektikas viedokļa.

DAŽI LATGALIEŠU TAUTASDZIESMU

VALODAS JAUTĀJUMI

Zemgale / Mūsdienu latgaliešu valoda // Ono latgaliešu valoda. X. s. 1922. 6.-7. lpp.

Latgaliešu tautasdziesmu raksturo dažādas arhaiskas iezīmes, kas ir raksturīgas arī citām latgaliešu valodām. Tāpat, kā raksturo arī latgaliešu tautasdziesmu raksturo dažādas arhaiskas iezīmes, kas ir raksturīgas arī citām latgaliešu valodām.

Faktoirny 18. ekspeditsiya. Valodas. Talsas.

IMUĻĀTĀI

Tautasdziesmu valodai ir svarīga nozīme dažādu lingvistikas problēmu risināšanā.

Kurzemes, Vidzemes un Zemgales novada tautasdziesmu valodu ir pētījuši J. Endzelīns, P. Šmits, A. Ozols u. c. Viņu darbi par tautasdziesmu valodu ir vērtīgs ieguldījums ne tikai latviešu valodniecībā, bet izmantojami, arī risinot dažādus folkloristikas un etnogrāfijas jautājumus.

Mazāk pētīta latgaliešu tautasdziesmu valoda. Šajā rakstā aplūkosim dažus latgaliešu tautasdziesmu valodas jautājumus, kas izraisa interesi no diahronijas viedokļa.

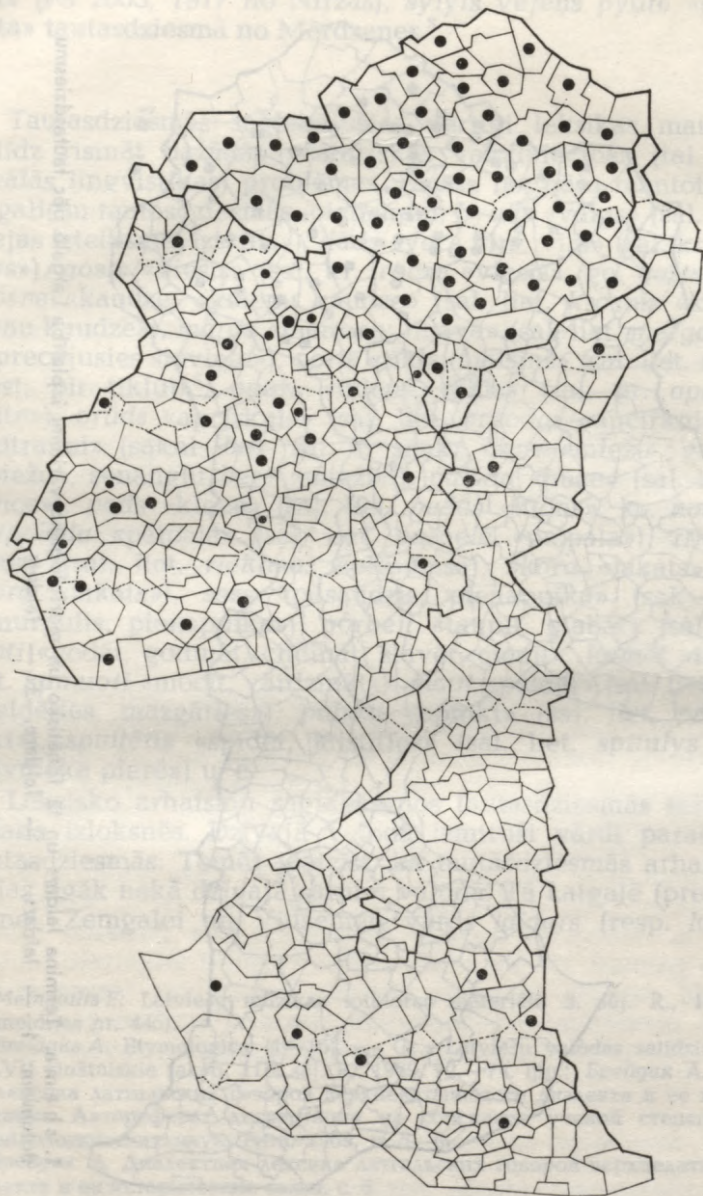
Laikā, kad izveidojās latviešu tautasdziesmu metriskā forma, īsie galotņu patskaņi vēl nebija zuduši. Tautasdziesmās šie senie galotņu patskaņi ritma dēļ paturēti arī pēc tam, kad sarunu valodā tie bija jau zuduši. Rezultātā tautasdziesmu skandētāji un dziedātāji sāka tos uzskatīt par lāpāmajiem vokāļiem, kas iesprausti tikai ritma vajadzībām. Tāpēc par šādu ritma vokāli varēja derēt viens patskaņis visos gadījumos. Visbiežāk latviešu tautasdziesmās ritma patskaņa lomā ir *i* (resp. *y*), retāk *a*, *e* vai *u*. Kurzemes, Zemgales un Vidzemes novada dziesmās ritma patskaņi sastop tikai vārda galotnē, bet ne vārda vidū.¹ Turpretī latgaliešu tautasdziesmās, ja meldija to prasa, lāpāmo vokāli var iespraust arī vārda vidū, piemēram, *mōsys gavydu jasareņū*² «māsas gaužu asariņu» (FS 2005, 1912 no Nirzas), *a javy dzārōja ļavydoveņai nikod*

¹ Endzelīns J. Mūsu tautas dziesmu valoda. — Gr.: Latvju tautas dainas, X. R., 1932, 6.—7. lpp.

² Latgaliešu tautasdziesmu rakstība dažādos avotos nav vienveidīga, pie tam Kr. Barona «Latvju dainās» tā ir visai komplicēta. Tāpēc šajā rakstā visi latgaliešu tautasdziesmu piemēri doti saskaņā ar 1929. gada ortogrāfijas principiem, tomēr saglabājot šo principu ietvaros arī izlokšņu īpatnības.

1. s h ģ m a. Termina laidars un tā fonētisko un morfoloģisko variantu izplatība Latgalē pēc tautasdziesmu dotumiem: 1 — laidars, 2 — laidare, 3 — laidors

2. shēmā. Termina leudava «līgava; jaunā sieva» un tā fonētisko un morfoloģisko variantu izplatība Latvijā pēc tautasdziesmu dotumiem. Ar punktu apzīmētas vietas, kur sastopams termins

tikpat kā izzudis, tomēr šā novada tautasdziesmās termins *laidars* vēl saglabājies.⁷ Tas liecina, ka šis vārds kādreiz bijis izplatīts arī Latgalē.

Interesants no valodas vēstures viedokļa ir tautasdziesmās bieži sastopamais termins *ļaudova*, *ļaudava* «līgava; jaunā sieva». Jādomā, ka tas radies pārejā uz šķiru sabiedrību, kad ģimenes attiecības savā starpā nodibināja brīvie cilvēki — *ļaudis*.⁸

Vārds *ļaudova* (resp. *ļaudava*, *ļauduva*) sastopams augšzemieku novadā un, pēc Kr. Barona «Latvju dainu» liecībām, arī centrālajā un rietumu Vidzemē⁹ un Kurzemē¹⁰. Spriežot pēc šā termina izplatības tautasdziesmās,¹¹ tas ir bijis latgaļu, sēļu un kuršu valodās. Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē vārdu *ļaudava* (resp. *ļauduva*) lielā mērā izspiedis termins *līgava*. Tikai šo novadu tautasdziesmās vārds *ļaudava* (resp. *ļauduva*) vēl daļēji saglabājies.

Jādomā, ka termina *ļaudova* (resp. *ļaudava*, *ļauduva*) pamatā ir bijusi zudusī substantīva *u*-celma forma **ļaudus* «*ļaudis*, *tauta*» (sal. adjektīvu *ļaudusks* «*labs*» Latgalē un kr. *люг* «*tauta*»).¹²

Latgales izloksnēs izzudušas senās vīriešu dzimtes divskaitļa nominatīva un akuzatīva formas ar galotni *-u* (= liet. *-u*, sensl. *-a*, senind. *-ā(u)*, gr. *-ω* < ide. **-ō(u)*). Reti sastopamas sieviešu dzimtes divskaitļa nominatīva un akuzatīva formas ar galotni *-i* (= liet. *-i* < *-ie* < **-ei*). Turpretī latgaliešu tautasdziesmās bieži sastopamas senās divskaitļa formas, piemēram, *obu grib sukojami*, *obu tāva kumēleni* (FS 339, 42 no Gaigalavas), *sasatyka treju gonu* (FS 1314, 500 no Krāslavas), *Jōneišam treju vōrtu*, *vysu treju aizpuškōtu* (FS 737, 354 no Preiļiem, 1945, 2572 no Vārkavas), *divu dōrzu puču sēju* (T. dz. 39267 no Liepnas), *mōte raud*, *meita raud*, *obi divi gauži raud* (LD 12042, 3 no Līvāniem), *es atrodu ganeidama divi saules asareņas* (FS 57, 1001 no Preiļiem).

⁷ Vārda *laidars* un tā fonētisko un morfoloģisko variantu izplatību Latgalē pēc tautasdziesmu dotumiem sk. 1. kartē!

⁸ Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961, 59. lpp.

⁹ Centrālajā Vidzemē vārds *ļaudava* (resp. *ļauduva*) varētu būt mantots no latgaļu valodas, bet Rietumvidzemē — no kuršu valodas. Par kuršu valodas ietekmi Rietumvidzemē sk. Endzelīns J. Latviešu vārdi ar īsu o no u. — Filologu biedrības raksti, 4. sēj. R., 1924, 5.—6. lpp.; Endzelīns J. Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. — Filologu biedrības raksti, 3. sēj. R., 1927, 5.—7. lpp.; Endzelīns J. Latviešu valoda Vidzemē. — Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, 3. sēj. R., 1954, 130. lpp.

¹⁰ Sk. Hauzenberga-Šturma E. *Līgava, ļaudava* (künftige) junge Ehefrau > Verlobte, Braut' — In honorem Endzelīni. Chicago, 1960, 62. lpp.

¹¹ Termina *ļaudava* un tā fonētisko un morfoloģisko variantu areālu pēc tautasdziesmu dotumiem sk. 2. kartē!

¹² Sk. arī Hauzenberga-Šturma E. *līgava, ļaudava* (künftige) junge Ehefrau > Verlobte, Braut', 62. lpp.

3. shēma. Divskaitļa formu izplatība Latgalē pēc tautasdziesmu dotumiem: 1 — vīriešu dzimtes divsk. nom. un ak. galotne -u, 2 — sieviešu dzimtes divsk. nom. un ak. galotne -i

Tā kā lietvārds *tautas* «precinieki» ir ar vīriešu dzimtes nozīmi, tad to līdz ar attiecīgu skaitļa vārdu (2—9) tautasdziesmās lieto ar vīriešu dzimtes divskaitļa galotni *-u*, piemēram, *sajōjuši treju tautu* (T. dz. 43127 no Aizkalnes, 43127 var. no Vārkavas), *reizē treju tautu brauc* (T. dz. 43156 no Stirnienes), *deveņu tautu sajōja* (T. dz. 43494 no Vārkavas). No šādas konstrukcijas vīriešu dzimtes divskaitļa galotne *-u* kā jauninājums ieviesusies arī sieviešu dzimtē, piemēram, *ira treju dzērnaveņu* (T. dz. 40171 var. no Makašēniem), *pīcu bikšu kōjeņā, vysu pīcu nūpleisušu* (T. dz. 58227 no Baltinavas).¹³

Kurzemes, Zemgales un Vidzemes novadu tautasdziesmās parasti nelieto 3. personas vietniekvārdus, tos aizstāj ar norādāmajiem vietniekvārdiem vai ar lietvārdiem. Turpretī latgaliešu tautasdziesmās 3. personas vietniekvārdus *jys* «viņš», *jei* «viņa» (= liet. *jis, ji*) plaši lieto, piemēram, *kam jys leida klēteņāji myusu meitu sumynoitu* (T. dz. 58743 no Bērzgales), *ni jei rūze, ni mogona, pate skaista izauguse* (T. dz. 38666 no Baltinavas). Līdzīgi arī lietuviešu tautasdziesmās bieži lieto 3. personas vietniekvārdus *jis, ji*.

Latgaliešu tautasdziesmās, tāpat kā Latgales izloksnēs, saglabājušās senā aorista 3. personas formas, piemēram, *bē* «bija» (FS 197, 979 no Kalupes, T. dz. 58870, 2 no Mērdzenes) (sal. pr. *be* «bija» sensl. *бѣ* «biji, bija», gr. *ἐ-φύη* «bija»), *gō* «gāja» (LD 20677, 8 no Bērzgales, 29572, 2 no Kalupes, 31820, 1 no Ozolaines), *atgō* «atnāca» (LD 19181 no Sakstagala, 32936, 1 no Ludzas apriņķa, FS 1269, 12 no Ružinas) (sal. senind. *á-gā-t*, gr. *ἐ-βη* «gāja»), *nūstō* «nostāja, apklusā» (LD 27135 no Viļāniem) (sal. liet. dial. *stó*, sensl. *сѣ*, senind. *á-sthā-t*, gr. *ἐ-στη* «stāja»)¹⁴.

Dažas senās valodas īpatnības, kas mūsdienu Latgales izloksnēm ir svešas, tautasdziesmās ir paglābusi metriskā formā. Tā mūsu dienās vairs nevar šķirt priedēkli un atgriezenisko morfēmu no verba, bet senāk, kā rāda tautasdziesmu piemēri, tie ir šķirti, piem., *pasa vīgla vīglynōt* (T. dz. 46448 no Ciblas), *paza vīgli vyzynōt* (T. dz. 44631 no Zvirgzdenes).

Latgaliešu tautasdziesmās, tāpat kā daudzās Latgales izloksnēs, saglabājies verbālais priedēklis *pro-* (= liet. *pra-*, pr. *pra-*, kr. *по-*, go. *fra-* u. c.), piemēram, *naproaj* «nepaej garām» (T. dz. 49696 no Pildas), *naprobrauc* «nepabrauc garām» (T. dz. 49691 no Mērdzenes, 49695 no Kārsavas), *proauga* «izauga cauri» (T. dz. 37475 no Mērdzenes), *prolaizdami* «pavadīdami» (T. dz. 54370, 1 no Kārsavas), *prolyuza* «izlūza cauri» (LD 8244, 1 no Ciblas),

¹³ Divskaitļu formu izplatību Latgalē pēc tautasdziesmu dotumiem sk. 3. kartē!

¹⁴ Sk. arī Казаускас И. Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. — «Вопросы языкознания». М., 1962, № 6, с. 92—98.

4. s h ģ m a. Verbālais piedēklis pro- augšzemiņu dialektā pēc fautasdziesmu un izloksņu dotumiem:
 1 — piedēklis pro- produktīvs, 2 — piedēklis pro- mazproduktīvs, 3 — piedēkla pro- relikti, 4 — prie-
 dēkla pro- > pa- relikti

propulst «pazūd» (LD 13595, 44 no Liksnas), *protecēja* «iztecēja cauri» (T. dz. 56851 no Mērdzenes).¹⁵

Augšzemnieku novada tautasdziesmās dažkārt sastopams priedēklis *pa-*, kas radies disimilācijas rezultātā no *pro-*, piemēram, *pacārtuse* «izcirtusi cauri» (T. dz. 57677, 2 no Rudzētiem), *padzer* «nodzer» (LD 26925, 3 no Dignājas, Saukas un Susējas), *padzēruse* «nodzērusi» (T. dz. 43694 var. no Litenes), *padzāruse* «nodzērusi» (T. dz. 43715 no Naujenes).¹⁶

Latgaliešu tautasdziesmās adverbu *kur* lieto ar attieksmes vietniekvārda nozīmi, piemēram, *ar tū veiru, kai bez veira, ka natyka, kur patyka* (T. dz. 46378, 3 no Liepnas), *lai dzērdēja tei mōsiņa, kur dzeivōja krīvmolā* (T. dz. 46170 no Baltinavas). Šāda palīgteikumu pakārtošanas īpatnība radusies tai laikā, kad vēl nebija izveidojies vietniekvārds *kurs* «kurš», kas radies, adverbam *kur* saplūstot ar vietniekvārdu *jys* (resp. *jis*).¹⁷

Rezumējot jāsaka, ka latgaliešu tautasdziesmās saglabājušies vērtīgi valodas materiāli, kas palīdz risināt dažādas vēsturiskās leksikoloģijas, salīdzināmās gramatikas un areālās lingvistikas problēmas.

Tekstā lietotie saīsinājumi:

go.	— gotu
gr.	— sengrieķu
ide.	— indoeiropiešu
kr.	— krievu
liet.	— lietuviešu
pr.	— senprūšu
senind.	— senīndiešu
sensl.	— senslāvu
dial.	— dialekta resp. izloksnes forma
sal.	— salīdzinī!
sk.	— skaties!
var.	— variants

¹⁵ Sk. arī Брейгак А. Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи, с. 13—15.

¹⁶ Par priedēkļa *pro-* izplatību augšzemnieku dialektā pēc tautasdziesmu un izlokšņu dotumiem sk. 4. kartē!

¹⁷ Sk. arī Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. R., 1951, 545. lpp.

ЛАТЫШСКИЙ ФОЛЬКЛОР — ЖАНРЫ, СТИЛЬ

РЕЗЮМЕ

ГАРЛИБ МЕРКЕЛИС И ЛАТЫШСКИЙ ФОЛЬКЛОР

В книгах Меркелиса «Die Letten» («Латыши») и «Die Vorzeit Lieflands» («Лифляндская предыстория») встречаются некоторые факты, примечания и указания, которые приводят к выводу, что Меркелис познакомился с латышским фольклором в его живой устной традиции, наблюдал особенности бытования произведений народной поэзии среди видземских крестьян, сам слышал и, возможно, фиксировал, по крайней мере, запоминал тот или иной фольклорный вариант.

По поводу некоторых фольклорных жанров (народных песен, преданий, сказок) Меркелис высказывался пространно, приводил развернутые их характеристики. Другие же жанры (анекдоты, пословицы, поговорки) он, хотя и не рассматривал, но использовал отдельные их варианты в своих книгах в качестве иллюстративного материала для образного подкрепления своих мыслей.

Хотя у Меркелиса и не сложилась определенная единая система фольклористических взглядов, он сформулировал ряд выводов, важных для своего времени, которые исследователей истории латышской фольклористики могут интересовать и в наше время. Особо следует подчеркнуть идейную направленность, целеустремленное использование устной народной поэзии в трудах Меркелиса, активное применение фольклора в борьбе против крепостнического строя в Прибалтике. С Меркелиса по-настоящему начинается творческое использование латышского народно-поэтического творчества для выражения прогрессивных, антифеодальных, общедемократических идей. Это и является центральной точкой, в которой скрещиваются все фольклористические интересы и взгляды Меркелиса, сознательно использовавшего народно-устную поэзию для аргументации своих общественно-политических взглядов, направленных на ликвидацию крепостнического строя. Если в этом отношении Меркелиса-ученого (историка) нередко подменяет

Меркелис-литератор (публицист), то сама трактовка содержания латышского фольклора в таком аспекте приобретает новаторский характер. Именно эта сторона деятельности Меркелиса имела большое значение в период возникновения латышской национальной литературы и на всем протяжении ее последующего развития.

По поводу преданий и народных песен Меркелис высказал принципиальные мысли, которые во второй половине XIX века повлияли на постановку и решение ряда существенно важных вопросов латышской фольклористики. Меркелис предания и народные песни наделяет значением исторического источника, усматривая в них элементы, которые могут пригодиться при исследовании истории соответствующего народа. По мнению Меркелиса, предания являются началом истории каждого народа, самым древним периодом истории («предания — история происхождения народа»). Поэтому Меркелис в книге «Die Vorzeit Lieflands» раздел о генезисе латышей («Ursprung der Letten») начинает именно с характеристики и оценки преданий и сказок. Там же он страстно защищает необходимость использования преданий при изучении истории народа, смело полемизирует с теми авторами, которые не признают предания источником исторического познания. Меркелис глубоко убежден в том, что в преданиях в противоположность сказкам (в которых нет ни малейшей крупицы истины) сохранились отзвуки древних событий, следы подлинных фактов.

Некоторые высказывания Меркелиса о латышских народных песнях сохранили значение не только культурно-историческое. Весьма ценны его мысли о латышских эпических народных песнях и причинах их исчезновения; о погребальных и свадебных плачах, а также о древности названий *Līgo* (Лиго) и *Jānis* (Янис) и их генетических связей в песенных циклах Янова дня; о существеннейших чертах латышских классических народных песен — их афористичности, близости к пословицам. Меркелис особо отметил склонность латышских традиционных четверостиший (коротких песен) к лиризму и охарактеризовал их (несколько односторонне) как поэзию выражения моментальных чувств или переживаний, затрагивающую чаще всего бытовые явления. Меркелис, так же как и Гупелис, главными знатоками народных песен признает женщин (девиц), сохранивших жизненность этих песен и развивавших искусство пения. Наоборот, сказителями эпических древнелатышских песен Меркелис считает мужчин (бардов). Меркелис не признает переведенные с немецкого языка Стендером и локализованные сентиментально-дидактические песни (зингес)

выразителями мыслей и чувств латышского народа, хотя эти песни и привлекли внимание и распространились среди народа. По убеждению Меркелиса, лишь созданные народом и распеваемые им песни могут выразить психическую структуру народа. Опубликованное Меркелисом в книге «Die Vorzeit Lieflands» описание свадебных юмористических и сатирических песен (вместе с образцами этих песен) — самая первая столь конкретная и пространная характеристика своеобразия бытования, среды и обстоятельств исполнения латышских сатирических песен (песен-насмешек). Эта характеристика содержит весьма ценные сведения об общественной значимости бытования юмористических и сатирических песен во второй половине XVIII в., а также позволяет косвенно судить о социальной направленности народной комедики, ее остроте в зависимости от сущности высмеиваемого объекта.

Своей характеристикой жанровых особенностей народных песен, положительной оценкой самих песен, а также определенным требованием сохранить праздник Янова дня и другие народные праздники календарного цикла, признанием эстетических ценностей этих праздников Меркелис выразил свое подлинно заинтересованное отношение к латышскому фольклору и народным обычаям. Своим одобрительным отношением к народной поэзии, своими прогрессивными взглядами на фольклор, подчеркиванием его идейной и художественной значимости Меркелис существенно отличался от многих других высокообразованных остзейских деятелей культуры. В своих суждениях о латышском фольклоре Меркелис близок к Гердеру. Оба они прочно вошли в историю латышской фольклористики.

ВЗАИМОПРОНИЦАЕМОСТЬ ЖАНРОВ В ЛАТЫШСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Изучая материалы о проницаемости и взаимосвязях паремий и других жанров латышского фольклора, можно выявить разные формы их контактов.

Наиболее непосредственной оказывается взаимопроницаемость пословиц и поговорок, жанровые отличия которых проявляются главным образом в различной степени завершенности мысли и синтаксической структуры, а соответствия основываются на одинаковом понимании символики и одинаковом использовании общих средств поэтического языка, главным образом — риторического вопроса или парадокса. Слияние

обеих жанровых систем проявляется в типах, богатых вариациями, семантика которых уже настолько стабильна, что в любой конкретной ситуации нет необходимости в синтаксической законченности мысли.

Взаимопроницаемость пословиц и загадок имеет тройкий характер. Во-первых, как в пословицах, так и в загадках встречаются адекватные поэтические структуры, которые имеют также адекватную — информативную — функцию. Различаются только формы их бытования в конкретных ситуациях: загадка в устной традиции бытует как художественное произведение, состоящее из двух частей, для исполнения которого требуются два действующих лица: загадчик и разгадчик; при исполнении пословицы активен только адресант, разгадка реализуется в конкретной ситуации, для характеристики которой использована формулировка загадки. Семантика образов в обоих жанрах одинакова.

Во-вторых, имеется ряд примеров проницаемости, когда поэтическая структура пословицы идентична структуре загадки, но в процессе бытования происходит перемещение семантики образов и вместе с тем смена функции сочинения — рядом с информативной функцией (загадка) сочинение получает и дидактическую функцию (пословица). Проницаемость касается лишь одной части образной системы загадки — самой задачи; разгадка, хотя по существу и является содержанием загадки, остается вне круга контактов обоих жанров. В этих случаях сходство является в основном генетическим, при этом первичной может оказаться как пословица, так и загадка — иногда только одна ее часть — задача, а иногда задача и разгадка как единое художественное целое.

В-третьих, проницаемость паремий реализуется на уровне образной системы, в соответствующей ситуации конкретизируя или обобщая ее. В связи с этим меняется также ареал семантики образов. Содержание образов загадки, приобретающей функцию пословицы, расширяется, охватывая не только семантическую сферу материальной культуры, но и сферу человеческих отношений. Таким образом, одна и та же поэтическая структура, переходя из одной жанровой системы в другую, меняет свою общественную функцию: художественное произведение, которому свойственна информативная функция, приобретает функцию оценки моральных и общественных отношений людей.

Паремии с песнями связывает прежде всего афористический характер обоих жанров, а также частично общность общественной функции, которая облегчает включение

отдельных четверостиший, чаще — двустиший в популярные типы паремий. В функции пословицы обычно встречаем те двустишия, в которых обобщенное суждение выражено системой образов, семантика которой допускает наиболее широкую сферу бытования соответствующего произведения при сохранении определенного отношения адресанта к оцениваемой ситуации. Дальнейший ход трансформации песен показывает весьма широкую скалу проницаемости, начинающейся с конспективного воспроизведения содержания четверостишия при сохранении единой образной системы и кончающейся вариациями на общую тему или общий мотив.

Случаи взаимодействия, а также идентичности функции сочинений обоих жанров чаще всего относятся к сфере семейных отношений (тема сватовства), с которой связано сравнительно мало пословиц и много песен. На этом основании возникла гипотеза о первичной эквивалентности систем обоих жанров, подкрепляемая фактом, что почти все латышские паремии, связанные с народными песнями, имеют параллели в фольклоре многих других народов. К тому же опубликование вариантов многих из упомянутых пословиц в старинных памятниках письменности свидетельствует о древнем происхождении соответствующих типов.

Многообразны также формы взаимодействия жанров паремий и повествовательного фольклора. Пословица может быть включена в повествование сказки как поэтический элемент, усиливающий выразительность языка. Сказка, в свою очередь, в аспекте взаимосвязей жанров в таком случае исполняет роль контекста, раскрывая ситуативную семантику пословицы. Соответствие обоих жанров может носить также генетический характер. Происхождение многих пословиц связано со сказками или анекдотами, в которых они встречаются в качестве фактора, способствующего возникновению отдельных мотивов, сюжетных эпизодов, даже целых сказок, или в качестве лаконичных заключительных формул, вытекающих из развития сюжета. Популярность таких провербов, их коммуникативная сфера зависят от популярности соответствующего сочинения повествовательного фольклора, а также от семантики образной системы, определяющей большие или меньшие возможности его бытования вне сказки или анекдота. Соответствие содержания и системы образов отдельных провербов и сочинений повествовательного фольклора, главным образом преданий и рассказов, может корениться также в реальной действительности, отражение которой в обоих жанрах может возникнуть и самостоятельно, независимо друг от друга.

При взаимной конфронтации рассказ, предание или анекдот в отношении к провербу оказывается в функции контекста, поясняющего его генезис, ситуативную семантику или функцию.

Путем анализа взаимосвязи и взаимопроницаемости паремий с другими жанрами латышского фольклора установлено, что эти процессы были весьма длительными и многообразными.

Дальнейшее изучение стилистических особенностей отдельных жанров создаст предпосылки также для более глубокого выяснения жанровых контактов.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФОРМА ЛАТЫШСКИХ ДЛИННЫХ ПЕСЕН СВАТОВСТВА И СВАДЕБНЫХ ПЕСЕН

Исследование, которое в основном проведено на базе двух обширных функционально-тематических циклов латышских народных песен (песни сватовства и свадебные песни), дает возможность выявить несколько специфических свойств латышских так называемых длинных песен.

В латышском фольклоре длинной по объему (по формальным признакам) принято рассматривать (А. Озол, В. Гребле) хореическую песню начиная с 8 строк и дактилическую песню, превышающую 10 строк (считая строкой одну дактилическую диподию). Амплитуда этих циклов — от 8 до 130 строк и более.

По характеру сюжетосложения длинных песен можно выделить несколько их композиционных разновидностей:

1) песни с развернутым сюжетом, единым, относительно законченным действием и разрешенным конфликтом, для которых характерна повествовательная тенденция;

2) песни с отдельной относительно законченной сюжетной ситуацией или эпизодом; конфликт в них вызван необычным происшествием, действием или поступком героя (народные романсы); к этой разновидности примыкают песни с сюжетным эпизодом, в которых конфликт возникает в обычных, будничных условиях;

3) песни с минимальными признаками сюжета, в которых доминирует эмоциональный настрой.

В рамках второй разновидности выделяется особая композиционно-стилистическая группа народных романсов, повествующих о необычных драматических, даже трагических или же символических, фантастических случаях и эпизодах. Вокруг центральной сюжетной ситуации или главного конфликта часто группируются разные по происхождению мотивы.

В народных романсах действует один главный герой, позиция которого совпадает с позицией исполнителя (форма повествования от первого лица). В них ярко выражены создавшиеся в представлении народа этические и эстетические идеалы. Эмоциональная шкала народного романса весьма широка.

Для структуры длинных песен характерно несколько композиционных приемов, влекущих за собой увеличение объема песни, как-то: разные синтаксически-стилистические повторы — синтаксический параллелизм, цепной повтор, так называемые фигуры равновесия и другие приемы, служащие внешними средствами выражения характерных для длинных песен ассоциативных связей. Синтаксически-композиционные приемы являются характерной чертой главным образом песен с повествовательной тенденцией. В них часто наблюдаются разного рода расширенные синтаксические группы, например, развернутые эпитеты-апозиции, сравнения и т. д.

Особенности композиции и специфическая связь между отдельными структурными элементами являются отличительными чертами, помогающими дифференцировать длинные песни от другой жанровой разновидности латышских классических народных песен — от так называемых песенных рядов, основной структуральной единицей которых являются относительно самостоятельные, сюжетно не связанные хореические четверостишия.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА И СТРУКТУРА КАЛЕНДАРНЫХ ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН (НА МАТЕРИАЛЕ ЛАТЫШСКОГО И РУССКОГО ФОЛЬКЛОРА)

Возможность сравнения латышских и русских аграрно-календарных песен обуславливается сходством фольклорно-этнографических комплексов этих народов, определившим сходство общей и конкретной тематики. Вскрытая сравнительным анализом функционально-тематическая общность отдельных песенных групп обосновывает возможность сопоставления отдельных поэтических средств в латышских и русских песнях, несмотря на значительные различия между ними в характере художественного выражения.

Сравнительное исследование не только решает проблемы сходного и различного, их происхождения и градации в творчестве разных народов, но и помогает выяснить теоретические вопросы в фольклористике одного народа, например, проблему жанров народной поэзии. Сравнительный анализ кроме того дает материал для дополнительной аргументации в решении целого ряда проблем.

I. **Центральные образы и композиционные особенности аграрно-заклинательных песен.** В песнях аграрно-заклинательного характера каждого календарного цикла имеется центральный образ, главная особенность которого — антропоморфизация, которая в разных циклах выражена в различной степени. В соответствующих сравниваемых песнях центральный образ часто раскрывается почти одинаково (латышское Рождество и русская Коляда, Метенис и Масленица). Образ Яна и центральный образ русского летнего цикла, Юргис (или Усиньш) и Егорий имеют различные черты. Такой многозначный и широко разработанный главный образ, как Янис в песнях «лиго», видимо, является одной из национальных особенностей латышских обрядовых песен. Этому образу присущи различные степени абстракции — от антропоморфизации до конкретного реального образа. Латышский Юргис (Усиньш) отличается тем, что является образом узкой функциональной системы, точнее даже одной функции. В противоположность этому Егорий в русских народных песнях — многозначный, многофункциональный персонаж.

Персонификация — один из важнейших приемов создания главного образа, однако общим для песен заклинательного характера является и другое свойство — почти полное отсутствие персонификации прочих образов в этой песенной группе.

Некоторые композиционные признаки аграрно-заклинательных песен обоих народов совпадают (диалог, обращение к объекту воздействия и др.), другие же разнятся (употребление местоимения или формы глагола 1-го лица единственного числа в латышских народных песнях, обращение хора к объектам природы, употребление местоимения первого лица множественного числа — в русских песнях и др.). Часть сходных композиционных элементов присуща не только латышской и славянской поэзии, но и песенному фольклору ряда других народов.

Одной из композиционных параллелей календарно-обрядовых песен (предположительно также семейно-обрядовых) является использование системы императива. Наиболее ярко и своеобразно императив выражен во второй части латышской народной песни — четверостишия.

Lai Laimiņa gausi dara
Jaunajai maizītei.

Пусть Лайминя сытным сделает
Новый ржаной хлебушек.

Детальный анализ показывает, что песни с императивной конструкцией обладают еще целым рядом других своеобразных признаков и закономерностей. Систему императива

латышской народной песни и связанные с ней структурные особенности обрядовых песен можно считать своеобразным признаком латышской народной лирики, дающим основание для выводов о происхождении жанров народных песен.

Для дальнейшего изучения системы императива латышских народных песен требуется всесторонний анализ этого явления с учетом эстетических функций песни, правильного соотношения эстетической и заклинательной ролей песен, результатов структурного анализа, требующих еще серьезной оценки.

II. Центральные образы и композиционные особенности величальных песен. В противоположность разнообразным видам величания в русских песнях в латышском фольклоре встречается только традиция бытового или аграрно-календарного величания. Особенности содержания и характера, отличающие величальные песни от песен аграрно-заклинательных, являются общими в фольклоре латышского и русского народов.

Результаты сравнения показывают, что принципы выбора и формирования главного образа у обоих народов одинаковы — это идеализированные, статичные образы хозяина и хозяйки дома. Различаются некоторые объекты (образы) и аспекты величания, их раскрытие и детализация. Величальным песням присущ описательный характер.

Композиционную особенность этих песен составляет их формульное выражение. Для латышских четверостиший характерны три главных композиционно-морфологических структурных типа.

Сравнение величальных и аграрно-заклинательных песен показывает, что они соотносятся с действительностью в разной степени. Содержание величальной песни, пожелание, выраженное в ней, представляет собой только символ желаемого состояния, тогда как в заклинательной песне непосредственно высказывается желаемая действительность.

III. Особенности использования характерных композиционных приемов и художественных средств. Следует остановиться также на ряде композиционно-изобразительных признаков, связанных с обеими рассмотренными группами песен.

Параллелизм и сравнение. Параллелизм — один из наиболее ярких и распространенных в латышской народной поэзии приемов композиции и художественного изображения. Однако в ходе сравнения выяснилось, что для латышских аграрно-календарных песен параллелизм не характерен. Исключение составляет специфический вид символического параллелизма в

аграрно-заклинательных песнях. Параллелизм в латышских песнях, так же как и в русских, чаще встречается в календарных песнях отвлеченного, лирического характера.

Общим в латышских и русских аграрно-календарных песнях является многообразие *рефренов* в отдельных циклах. Один из аспектов сравнения — сходство или общность конкретных рефренов. Одна из точек непосредственного соприкосновения фольклора — общность рефрена «каладо» в русских и латгальских песнях зимнего цикла.

Система значений слов в рефренах подтверждает их архаичность.

Фонетическая близость, обнаруживающаяся при сравнении рефренов «līgo» и «люли», «ладо», «ладу», а также сходных рефренов в песнях других славянских народов (сербов, болгар), неоднократно побуждала к поискам корней общего происхождения этих рефренов. Но пока находим параллели только в одинаковой функции слова и следующих из этого общностях. Во всей проблеме акцентируется вопрос о собственно латышских и заимствованных рефренах.

Рефрен только на первый взгляд представляется формальным признаком, на самом же деле сравнительное изучение вопросов, связанных с рефреном, вскрывает глубокие историко-типологические связи и взаимоотношения творчества разных народов.

Символика календарных обрядовых песен имеет свои особенности. Одна из очень древних ее стадий — частичная символика, содержащаяся в календарных рефренах («каладо», «юмала», «овсень»). Своеобразна символика ведущих образов аграрных праздников. Особое значение символике придается в группе песен, содержание которых составляет описание обряда. Следует упомянуть также о сложной двойной символике, а также параллелизме символов формульных песен.

Символика величальных песен проявляется, во-первых, в самом исполнении песни: если песню аграрно-заклинательного содержания исполняют вместо обрядового действия, то величальная песня вообще является единственным видом выражения этого обряда, символом. Во-вторых, в величальных песнях используются главным образом поэтические символы, граничащие с чистой метафорой.

Для изобразительных средств латышских народных песен вообще характерна широкая *система эпитетов*. Однако в песнях аграрно-магического характера эпитетов немного, и они не отличаются разнообразием. Употребляются лишь самые необходимые эпитеты, со слабой поэтической окраской. Это

самая характерная особенность эпитетов аграрно-заклинательных песен. Существуют также традиционные, постоянные эпитеты.

В русской заклиательной песне наблюдаются те же принципы использования эпитета. Она также лаконична, содержательна и подчеркивает главные, необходимые качества объекта.

Эпитеты в величальных песнях — основное средство, с помощью которого достигаются красочность фона, образность персонажей, богатство и оттенки настроений. Наиболее популярное определение в песнях обоих народов — золотой, серебряный.

Анализ показывает, что в песнях величальных и аграрно-заклинательного характера не проявляется все богатство эпитетов, характерное для аграрно-календарного песенного фольклора.

В связи с анализом эпитетов и символики рассмотрено еще одно изобразительное средство — гиперболизация.

Сравнение художественных средств показывает, что наряду с тематическими и функциональными параллелями фольклорно-этнографического характера имеется и общее принципиальное сходство в применении художественных средств. В отдельных случаях сходство проявляется в конкретных мотивах, образах, содержании и т. д.

Констатация общих и отличительных признаков фольклора двух народов не является самоцелью. Анализ этих признаков помогает установить общие критерии, определяющие фольклор как явление искусства, а также выявить национальное своеобразие фольклора каждого народа.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКА ЛАТГАЛЬСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

В данной статье рассмотрены некоторые вопросы языка латгальских народных песен, представляющие интерес с точки зрения диахронии.

В народных песнях Курземе, Земгале и Видземе вставочный гласный для сохранения рифмы встречается только в конце слова, в латгальских же народных песнях такой гласный часто вставляется и в середине слова, напр., *gavydu* «горьких» (<*gaudu*), *ļavydoveņai* «молодой женушке» (<*ļaudoveņai*) и т. д.

В латгальских народных песнях, как и в латгальских говорах, сохранился целый ряд слов, исчезнувших в нижнелатышском идиоме, но имеющих соответствия в родственных языках и представляющих интерес для исторической лексикологии,

напр., *byuds* «щека» (ср. лит. *būdas* «лицо»), *opors* «вода; пруд» (ср. др.-прусс. *ape* «ручей»), *gikums* «поднятая целина» (ср. лит. *riekimas*), *maut* «плыть» (ср. лит. *maudytis*) и др.

Слова, исчезнувшие из разговорного языка, обычно исчезают и из народных песен, однако лексические архаизмы в народных песнях сохраняются дольше, чем в разговорном языке. Так, например, в говорах Латгалии уже почти не употребляется термин *laidars* «скотный двор, загон», однако в латгальских народных песнях это слово еще встречается довольно часто.

В латгальских народных песнях сохранилось и много архаических морфологических форм.

Формы двойственного числа, почти полностью исчезнувшие из латгальских говоров, еще сохранились в народных песнях, напр., *obu* «оба» (=лит. *abu*), *divi* «две» (=лит. *dvi*), *obi* «обе» (=лит. *abi*) и др.

В народных песнях Курземе, Земгале и Видземе местоимение 3-го лица обычно не употребляется, в латгальских же народных песнях, как и в литовских, местоимения *jys* «он», *jei* «она» часто употребляются.

В латгальских народных песнях, как и в говорах Латгалии, часто встречаются архаические формы 3-го лица аориста, напр., *bē* «был, была, было, были» (ср. др.-прусс. *be* «war», ст.-слав. бѣ, *gō* «шел, шла, шло, шли» (ср. др.-инд. *á-gā-t* и др.

В латгальских говорах приставка и возвратная морфема составляют с глаголом одно целое слово. Однако в народных песнях иногда наблюдается еще прежнее состояние, когда приставка и возвратное местоимение употреблялись отдельно от глагола, напр., *paza vīgli vuzunōt* «легко покататься».

В латгальских народных песнях, как и во многих говорах Латгалии, еще сохранилась глагольная приставка *pro-* (=лит. *pra-*, русск. *про-*), напр., *propulst* «пропадает, пропадают».

В латгальских народных песнях наречие *kur* «где» часто употребляется вместо относительного местоимения *kurs* «который», *kura* «которая», напр., *ar tū veiru, kai bez veira, ka natyka, kur patyka* «с таким мужем, как без мужа, если не достался тот, который нравился». Эта особенность подчинения относительных придаточных предложений является пережитком той эпохи, когда еще не было местоимения *kurs, kura*, которое образовалось в результате слияния наречия *kur* и относительного местоимения *jys* (или *jis*).

Подводя итог, можно сказать, что в латгальских народных песнях сохранился ценный языковой материал, который помогает решать вопросы исторической лексикологии, сравнительно-исторической грамматики и ареальной лингвистики.

LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora darbinieki

LATVIJAS PSR
ZINĀTŅU AKADĒMIJAS
A. UPĪŠA
VALODAS UN LITERATŪRAS
INSTITŪTA

FOLKLORAS SEKTORA
ZINĀTNISKO LĪDZSTRĀDNIEKU
PUBLIKĀCIJU RĀDĪTĀJS
(1945. — 1974.)

Институт фольклора организован в 1945 году на базе фондов бывшего Архива латышского фольклора. Задача института — руководить сбором, исследованием и публикацией народного поэтического творчества в республике. Менее года Институт фольклора находился в ведении Латвийского государственного университета. После создания Академии наук Латвийской ССР (в феврале 1946 года) Институт фольклора был включен в систему Академии наук. В 1950 году к институту был присоединен сектор этнографии, и он был переименован в Институт этнографии и фольклора, а в 1956 году реорганизован — группа этнографов включена в состав Института истории и материальной культуры, а сектор фольклора отошел к Институту языка и литературы.

Настоящий указатель подготовлен, чтобы дать наиболее полное представление о работе фольклористов Института языка и литературы имени А. Упита, их достижениях в области изучения фольклора и фольклористики. В него включены публикации различных фольклорных материалов — анекдотов, загадок, сказок и преданий, игр и хороводов, пословиц и поговорок, текстов и мелодий народных песен. Указаны составители сборников. Вклад научных сотрудников в фольклористику нашел отражение в монографиях, сборниках, а также в отдельных статьях в периодике — в журналах и газетах. В указателе собраны публикации с 1945 по 1974 год, сгруппированные в хронологическом порядке. Хронологические границы публикаций авторов фольклористических статей, как правило, совпадают со временем их работы в институте.

В указателе соблюдена алфавитная последовательность фамилий авторов, о каждом из которых даются краткие биографические сведения. Примечания составителя библиографии заключены в квадратные скобки. Места издания публикаций фольклорных материалов и авторефератов диссертаций, подготовленных в Институте языка и литературы Академии наук Латвийской ССР, в указателе не приведены.

(1971 — 1971)

Folkloras institūts tika noorganizēts 1945. gadā uz bijušās Latviešu folkloras krātuves fondu bāzes. Institūta uzdevums — vadīt republikā tautas poētiskās daiļrades vākšanas, pētīšanas un publicēšanas darbu. Nepilnu gadu Folkloras institūts darbojās Latvijas Valsts universitātes pārziņā, bet pēc LPSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanās (1946. g. februārī) tika iekļauts Zinātņu akadēmijas sistēmā. 1950. gadā Folkloras institūtam pievienoja Etnogrāfijas sektoru; institūtam tika piešķirts nosaukums Etnogrāfijas un folkloras institūts. 1956. gadā šo institūtu reorganizēja — etnogrāfu grupu iekļāva Vēstures un materiālās kultūras institūta sastāvā, bet folkloras sektoru — Valodas un literatūras institūta sastāvā.

Lai gūtu iespējami pilnīgāku pārskatu par A. Upīša Valodas un literatūras institūta folkloristu darbību un sasniegumiem folkloras un folkloristikas nozarē, sagatavots šis publikāciju rādītājs. Tajā ietverti folkloras materiālu dažādu žanru — anekdotu, miklu, pasaku un teiku, rotaļu un rotaļdeju, sakāmvārdu un parunu, tautasdziesmu tekstu un melodiju — publicējumi. Norādīti krājumu sastādītāji vai sakārtotāji. Zinātnisko darbinieku devums folkloristikā publicēts gan monogrāfijās, rakstu krājumos, gan atsevišķos rakstos periodikā — žurnālos un laikrakstos. Rādītājā sakopotas publikācijas no 1945. gada līdz 1974. gadam. Autoru folkloristisko rakstu publicējumu hronoloģijas robežas lielā mērā sakrīt ar viņu darbības laiku institūtā.

Publikācijas hronoloģiski sakārtotas autoru uzvārdu alfabētā. Par autoriem sniegti īsi dzīves dati. Sastādītājas piezīmes ievietotas kvadrātiekvās. Folkloras materiālu iespaidumiem, disertāciju autoreferātiem, kas izdošanai sagatavoti LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā, bibliogrāfiskajā aprakstā izdošanas vieta nav norādīta.

DARBAM IZMANTOTĀ LITERĀTŪRA

Ancītis V. Baltā nora. Īss pārskats par pēdējos gados izdotajām latviešu autoru grāmatām bērniem un jaunatnei. R., «Liesma», 1967. 80 lpp.

Ancītis V. Piecos gados. Bibliogrāfisks pārskats par Padomju Latvijas literatūras darbinieku publikācijām 1966.—1970. R., «Liesma», 1971. 148 lpp.

Ancītis V. Piecos gados. 1971—1975. Informatīvs pārskats par nozīmīgākajām literārajām publikācijām. R., «Liesma», 1976. 158 lpp.

Brempele Ā. Latviešu un latviski tulkotā daiļliteratūra. Bibliogrāfiju bibliogrāfija. R., «Zinātne», 1967. 202 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā b-ka).

Latviešu daiļliteratūra krievu un citu PSR tautu valodās. 1917—1956. Bibliogrāfisks rādītājs. R., ZAI, 1958. 140 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālā b-ka).

Latviešu literatūra PSRS tautu saimē. R., «Zinātne», 1967. 418 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras inst.).

Latviešu padomju valodniecība 30 gados. Bibliogrāfisks rādītājs. 1945—1975. R., «Zinātne», 1976. 288 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. A. Upīša Valodas un literatūras inst.).

Latviešu un Rietumeiropas literatūra (literārie sakari). R., «Zinātne», 1971. 212 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. A. Upīša Valodas un literatūras inst.).

Latvijas PSR iznākušo grāmatu rādītājs. 1940.—1941., 1944.—1948. Valsts reģistrācijas bibliogrāfija. R., 1948.—1962. (Latvijas PSR Grāmatu palāta).

Latvijas PSR Preses hronika. Latvijas PSR Valsts bibliogrāfijas orgāns. R., 1950. (Latvijas PSR Grāmatu palāta pie LPSR Valsts bibliotēkas).

1949.—1956. 4 numuri gadā.

1957.—1974. 12 numuri gadā.

Latvijas PSR Valsts Grāmatu palātas Valsts bibliogrāfijas nodaļas katalogs (kartotēka) «Padomju Latvija PSRS un aizrobežu socialistisko valstu presē».

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta publikācijas (1946.—1972.). Bibliogrāfija. R., «Zinātne», 1973. 352 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Vēstures inst.).

Literārā dzīve. Latviešu padomju literārās dzīves hronika. 1917—1965. R., «Zinātne», 1967. 512 lpp. (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras inst.).

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas un Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas grāmatu u. c. iespiesto darbu fondi, katalogi un kartotēkas.

SAĪSINĀJUMI

СОКРАЩЕНИЯ

apdarin.	— apdarinājis	izd-ba	— izdevniecība
apm.	— apmēram	kārt.	— kārtojis, kārtojums
apr.	— aprīnķis	koment.	— komentāri, komentējis
apstrād.	— apstrādājis, apstrādājums	kopsavilk.	— kopsavilkums
atkārt.	— atkārtots, atkārtojums	krāj.	— krājums
att.	— attēls	LME	— Latvijas PSR Mazā enciklopēdija
Bd.	— Band	lp.	— lapa
b. g.	— bez gada	Īpp.	— lappuse
b-ka	— bibliotēka	LVI	— Latvijas Valsts izdevniecība
d.	— daļa	LVU	— Latvijas Valsts universitāte
Demos	— Demos. Internationale Ethnographische und Folkloristische Informationen. Akademie Verlag. Berlin	Ļ.	— Ļeņingrada
Dr.	— doktors	M.	— Maskava
filol.	— filoloģija	m-ja	— ministrija
g.	— gads	nod.	— nodaļa, nodaļjums
gs.	— gadsimts	Nā, Nr.	— numurs
grām.	— grāmata	p.	— page
il.	— ilustrējis, ilustrācija	papild.	— papildināts, papildinājis
inst.	— institūts	prof.	— profesors
izd.	— izdevis, izdevums	raj.	— rajons
		Rec.	— recenzija
		Rez.	— Rezension

rep.	— republikānisks	библиогр.	— библиография
Res.	— Resume	б-ка	— библиотека
R.	— Rīga	в кн.	— в книге
RPI	— Rīgas Politehniskais institūts (kopš 1958. g.)	высш.	— высший
sagat.	— sagatavojois, sagatavotājs	г. (гг.)	— год (годы)
sakārt.	— sakārtojois, sakārtojums	г.	— город
sakop.	— sakopojis, sakopotājs	гос.	— государственный
sarakst.	— sarakstījis	дис.	— диссертация
sast.	— sastādījis, sastādītājs	докт.	— докторский
sēj.	— sējums	и др.	— и другие
S.	— Seite	изд.	— издание
sk.	— skaties	изд.-во	— издательство
sl.	— sleja	ил.	— иллюстрация
Sp.	— Spalte	им.	— имени
TMN	— E. Melngaiļa Tautas mākslas nams	ин-т	— институт
tulk.	— tulkojis	канд.	— кандидат
u. c.	— un citi	Л.	— Ленинград
vad.	— vadītājs	л.	— лист
val.	— valoda	м-во	— министерство
VAPP	— Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde	М.	— Москва
vēst.	— vēsture	обраб.	— обработал, обработка
v. n.	— vārdā nosauktais	прил.	— приложение
ZAI	— Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība	рез.	— резюме
ZA Vēstis	— Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis	реф.	— реферат
zin. dokt.	— zinātņu doktors	рец.	— рецензия
автореф.	— автореферат	рус.	— русский
англ.	— английский	сб.	— сборник
арм.	— армянский	см.	— смотри
		соиск.	— соискание
		сост.	— составитель, составление
		с.	— страница
		т.	— том
		ун-т	— университет
		филол.	— филологический
		ч.	— часть
		яз.	— язык

ALKSNĪTE-INFANTJEVA AUSTRA

Dzimusi 1920. g. 23. aprīlī. Filoloģe. No 1947. g. līdz 1955. g. laborante ZA Folkloras sektorā. Kopš 1964. g. vecākā laborante ZA Valodas un literatūras institūta Literatūras teorijas sektorā.

1. Diskusija par latviešu tautas daiļrades vēsturi. — Literatūra un Māksla, 1952, 29. VI, Nr. 26, 2. lpp.

2. Tautas daiļrades devums. [Sakarā ar ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta zinātnisko ekspedīciju]. — Padomju Jaunatne, 1952, 24. IX, Nr. 189.

3. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., ZAI, 1956. 496 lpp.

Sast. kopā ar O. Ambaini, A. Ancelāni, K. Arāju, M. Asari.

4. ЛАТВИШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1957. 527 с. 16 л.ил.

Сост. совместно с О. Амбайнисом, А. Анцелане и др.

AMBAINIS OJĀRS

Dzimis 1926. g. 23. februārī. Beidzis Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1952). No 1952. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par pētījumu «Dažas latviešu sadzīves pasaku mākslinieciskās izveides problēmas» ieguvis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1958). Rakstījis par vēstītājas folkloras — visvairāk pasaku žanra — saturu un formas īpatnībām; pētī pasaku tipus salīdzinošā aspektā. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā.

5. Diskusija par tautasdziesmu publicēšanas jautājumiem. — Literatūra un Māksla, 1953, 15. XI, Nr. 46, 2. lpp.

6. Apspriež ekspedīcijas rezultātus. — Ciņa, 1954, 11. II, Nr. 35.

7. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 1. sēj. R., ZAI, 1955. 436 lpp.

Sast. nod.: Pļava. Pļavas darbi, 199.—205. lpp.

Lopkopja darba vērtējums. Lopkopja darba veidi. Kumeļš un tā kopšana.

Govis un to kopšana. Aitas un to kopšana, 206.—239. lpp.

8. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 2. sēj. R., ZAI, [1956]. 531 lpp.

Sast. nod.: Bāreņi, 435.—519. lpp.

9.—10. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., ZAI, 1956. 496 lpp.

9. Sast. kopā ar A. Alksnīti, A. Ancelāni u. c.

10. Ievads. [Par latviešu tautas pasakām], 5.—14. lpp.

11. Pārskats par latviešu vēstītājas folkloras vākšanu un pētīšanu. — ZA Vēstis, 1957, Nr. 6, 11.—24. lpp.
- 12.—13. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1957. 527 с.
12. Сост. совместно с А. Алксните, А. Анцелане и др.
13. Введение. [О латышских народных сказках], с. 5—14.
14. Вестītāja folklorā. 1. Vispārīgi norādījumi. 2. Vēstītājas folkloras žanru tematika un ar tās uzrakstīšanu saistītie jautājumi. — Grām.: Folkloras vācēja rokasgrāmata. R., ZAI, 1958, 66.—82. lpp.
15. Некоторые проблемы художественности латышских бытовых сказок. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1958. 19 с.
16. AR GUDRU PRĀTU VAR VISU. Latviešu tautas pasakas. R., LVI, 1959. 118 lpp. Sast. O. Ambainis.
17. Ekspedīcijai gatavojoties. — Latvijas Zinātnieks, 1959, 20. V, Nr. 10.
18. Folkloristu gaitas Latgalē. — Padomju Daugava, 1959, 24. VII, Nr. 146.
19. Beigusies folkloristu ekspedīcija Latgalē. — Ļeņina Karogs (Preiļos), 1959, 1. VIII, Nr. 89.
20. Folkloristu ekspedīcija Latgalē [Preiļu un Daugavpils raj. Savākts apm. 8000 folkloras vienību]. — Literatūra un Māksla, 1959, 8. VIII, Nr. 32, 3. lpp.
21. Folkloristu ekspedīcija Latgalē. — Latvijas Zinātnieks, 1959, 12. VIII, Nr. 16.
22. Par sižetu un tēlu veidošanas jautājumiem latviešu sadzīves pasakās. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, 1959, 11. sēj., 67.—105. lpp. Рез.: Вопросы формирования сюжетов и образов в латышских бытовых сказках. С. 106—107.
23. Tautas daiļrades krājējs (A. Lerhis-Puškaitis). — Literatūra un Māksla, 1959, 5. IX, Nr. 36, 2. lpp.
24. Vēstītāja folklorā. Pasakas. Teikas. Anekdotēs. Nostāsti. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj., R., ZAI, 1959, 159.—252. lpp.
25. Folkloristu vasara Latgalē. — Balvu Taisnība, 1960, 20. VIII, Nr. 99; 23. VIII, Nr. 100; 25. VIII, Nr. 101.
26. Folkloristu gaitas Latgalē. — Latvijas Zinātnieks, 1960, 21. IX, Nr. 18.
27. Jaunu darba posmu sākot. — Latvijas Zinātnieks, 1960, 20. XI, Nr. 21. Kopā ar A. Jurāni.
28. LATVIEŠU TAUTAS ANEKDOTES. Izlase. R., LVI, 1960. 368 lpp. Ievadam. [Par latviešu tautas anekdotu saturu un formu], 5.—13. lpp. Atkārtots izd., sk. Nr. 34.
29. Latviešu tautas anekdotēs. — Jaunās Grāmatas, 1960, Nr. 12, 9. lpp.
30. Rec.: Albums par Krišjāni Baronu. — Latvijas Zinātnieks, 1961, 25. I, Nr. 2.
31. Rec.: Pa Krišjāņa Barona dzīves un darba vietām. — Jaunās Grāmatas, 1961, Nr. 1, 31.—32. lpp.
32. Rec.: Albums par Kr. Barona dzīvi un darbu. — Jaunās Grāmatas, 1961, Nr. 3, 34.—35. lpp.
33. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XIII zinātniskā ekspedīcija. [Preiļu un Daugavpils raj. 1959. g. 30. VI—29. VII]. — ZA Vēstis, 1961, Nr. 7, 157.—161. lpp. Kopā ar H. Sūnu.
34. LATVIEŠU TAUTAS ANEKDOTES. Izlase. Atkārtots izd. R., LVI, 1961. 368 lpp. Tas pats, sk. Nr. 28. Ievadam, 5.—13. lpp.
35. Krišjāņa Barona piemiņai. — Jaunās Grāmatas, 1962, Nr. 11, 43.—44. lpp.
- 36.—37. TAUTA PAR BAZNĪCU UN MĀCĪTĀJIEM. Folkloras materiālu izlase. R., LVI, 1963. 296 lpp.
36. Sast. O. Ambainis.
37. Ievadam. [Par latviešu antirelīgisko un antiklerikālo folkloru], 5.—15. lpp.

38. Tauta par baznīcu un mācītājiem. — Jaunās Grāmatas, 1963, Nr. 2, 10.—11. lpp.
39. Vērtīgs papildinājums folkloras fondiem. [Par LPSR ZA folkloristu XIV zinātnisko ekspedīciju 1960. g. Balvu, Dagdas un Krāslavas raj.] — ZA Vēstis, 1963, Nr. 3, 109.—112. lpp.
40. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ АНЕКДОТЫ. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1963. 280 с.
Народный анекдот в латышском фольклоре, с. 5—20.
41. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., ZAI, 1964. 283 lpp.
Ievadam. [Par latviešu tautas dzīvieņu pasaku satura un formas īpatnībām], 5.—14. lpp.
42. Zinātniskā ekspedīcija. — Rīgas Balss, 1964, 16. VI, Nr. 141, 4. lpp.
43. Folkloristikas problēmas kongresā. [VII Starptautiskais antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongress Maskavā 1964. g. 3.—10. VIII]. — ZA Vēstis, 1964, Nr. 12, 102.—110. lpp. Kopā ar V. Grebli, E. Kokari, J. Vītiļiņu.
44. Фольклор. — В кн.: Народы Европейской части СССР. Латыши. Кн. 2. М., 1964, с. 195—201.
45. Систематизация прозаического повествовательного фольклора. — В кн.: Методическая записка по архивному хранению и систематизации фольклорных материалов. Вильнюс, 1964, с. 72—80. Совместно с А. Анцелане.
46. ОТРАЖЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ НАРОДА НА РЕЛИГИЮ В ЛАТЫШСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ. М., «Наука», 1964. 10 с. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва, август 1964 г.).
47. THE EXPRESSION OF THE PEOPLES VIEWS ON RELIGION IN LETTISH FOLKLORE. Moscow, Publishing House «Nauka», 1964. 13 p. (VII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Moscow, August 1964).
- 48.—49. VILKS JĒRA ĀDĀ. Pasakas. R., «Liesma», 1965. 264 lpp.
48. Sast. O. Ambainis.
49. Jaunais lasītāj! [Par antiklerikālo vēstītāju folkloru], 5.—7. lpp.
50. Pasakas par baznīcu un mācītājiem. — Jaunās Grāmatas, 1965, Nr. 7, 24.—25. lpp.
51. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинātne», 1965. 316 с.
Введение. [Латышские сказки о животных], с. 5—15.
52. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., «Zinātne», 1966. 487 lpp.
Ievadam. [Par brīnumu pasaku idejiski tematisko saturu un mākslinieciskās formas īpatnībām], 5.—18. lpp.
53. Padomju Latvijas 25. gadadienai veltīta arheologu, etnogrāfu un folkloristu zinātniskā sesija [1965. g. 13.—15. V]. — ZA Vēstis, 1966, Nr. 2, 134.—138. lpp. Kopā ar E. Čivkuli un V. Urtānu.
54. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., «Zinātne», 1967. 391 lpp.
Ievadam. [Par latviešu sadzīves pasakām], 5.—28. lpp.
55. Vēstītāja folklorā Latgalē. — Grām.: Preiļu novada daba un vēsture. R., «Zinātne», 1967, 74.—83. lpp.
56. Tautas anekdotes. — LME, 1. sēj. R., «Zinātne», 1967, 70. lpp.
57. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинātne», 1967. 543 с.
Введение. [О латышских народных сказках], с. 5—21.
- 58.—60. LME, 2. sēj. R., «Zinātne», 1968.
58. «Latviešu pasakas un teikas» (1—15, 1925—37), 247.—248. lpp.
59. Lerhis-Puškaitis Ansis, 335. lpp.
60. Pasakas. 1. Dzīvieņu pasakas. 2. Brīnumu pasakas. 3. Sadzīves pasakas, 742.—744. lpp.
61. Latviešu sadzīves pasakas. — Jaunās Grāmatas, 1968, Nr. 2, 29. lpp.

Latviešu tautasdziesmu izlases

62. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинатне», 1968. 423 с.

Введение. [О латышских бытовых сказках], с. 5—22.

63. Сказки об умных ответах в латышском и литовском фольклоре. — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., «Зинатне», 1968, с. 187—218.

64.—66. LATVIEŠU ETNOGRĀFIJA. R., «Zinātne», 1969. 595 lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst.).

64. Folklorā. (Nod. «Latviešu tautas kultūra un dzīves veids feodālisma laikmetā»), 213.—217. lpp.

65. Folklorā. (Nod. «Latviešu tautas kultūra un dzīves veids kapitālisma laikmetā»), 396.—399. lpp.

66. Folklorā. (Nod. «Latviešu tautas kultūra un dzīves veids sociālisma un komunisma celtniecības periodā»), 539.—542. lpp.

67. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинатне», 1969. 351 с. То же, изд. 2-е, см. № 77, изд. 3-е, см. № 80.

Введение, с. 5—28.

68. Rez.: Latviešu tautas pasakas ... — Demos (Berlin), 1969, Nr. 3, Sp. 258.—259.

- 69.—70. VĀCU TAUTAS PASAKAS. R., «Zinātne», 1970. 208 lpp.
 69. Sast. un tulk. O. Ambainis.
 70. Ievadam. [Par vācu tautas pasakām], 5.—16. lpp.
- 71.—73. LME. 3. sēj. R., «Zinātne», 1970.
 71. Rudzītis Jāzeps, 248. lpp.
 72. Šmits Pēteris, 466. lpp.
 73. Ticējumi, tautas, 534.—535. lpp.
74. KAS GUDRS, TAM PADOMS. Latviešu tautas anekdotes. R., «Zinātne», 1971. 303 lpp.
 Ievadam, 5.—12. lpp.
75. LIELBRITĀNIJAS SALU PASAKAS UN TEIKAS. R., «Zinātne», 1971. 296 lpp.
 Pēcvārds, 285.—291. lpp.
76. Dabas fenoloģisko vērojumu atspoguļojums latviešu folklorā. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1972. R., «Zinātne», 1971, 7., 9., 13., 17., 21., 25., 29., 33., 37., 41., 45., 49., 53. lpp.
77. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Изд. 2-е. Р., «Зинатне», 1971. 351 с. См. также № 67.
 Введение, с. 5—28.
78. Особенности народного творчества в центральной части Латвии. (По материалам экспедиции 1970 года). — В кн.: Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований 1970 г. Тезисы докладов (Секция этнографии, фольклора и антропологии). Тбилиси, «Мецниереба», 1971, с. 160—162.
79. Ķekatas. — Grām.: Svētku varavīksne. Tradīciju gadagrām. R., «Liesma», 1972, 320.—321. lpp.
80. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Изд. 3-е. Р., «Зинатне», 1972. 351 с. См. также № 67.
 Введение, с. 5—28.
81. Rez.: Kas gudrs, tam padoms. Latviešu tautas anekdotes ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 202.—203.
82. Rez.: J. Rudzītis. Latviešu vēstītājas folkloras stāstīšanas apstākļi un norise ... — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 353.

ANSELĀNE ALMA

Dzimusi 1910. g. 23. martā. Beigusi Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļu (1940). Strādāja Latviešu folkloras krātuvē par arhivāri. No 1945. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras sektorā. Par disertāciju «Latviešu tautas miklu pētīšanas jautājumi» ieguvisi filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1956). Galvenās pētījumu nozares — latviešu tautas miklu un teiku saturs un mākslinieciskās izteiksmes problēmas. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā.

83. Latvijas PSR folkloristu II zinātniskā ekspedīcija [1948. g. no 7. VI līdz 26. VI Tukuma apr.] — Literatūra un Māksla, 1948, 1. VIII, Nr. 31, 6. lpp.

84. Rec.: Grāmata par latviešu folkloru (J. Niedre. Latviešu folklorā). — Literatūra un Māksla, 1948, 26. IX, Nr. 39, 4. lpp.

85. Folklorā — padomju dzīves atspoguļotāja. — Literatūra un Māksla, 1949, 18. IX, Nr. 38, 1. lpp.

86. Latviešu tautas miklas. — Latv. PSR ZA Folkloras institūta raksti. R., 1950, 175.—234. lpp.

— Rez.: Латышские народные загадки. С. 235—238.

87. Folkloras institūta IV zinātniskā ekspedīcija [Siguldas raj. 1950. g. no

3. VI līdz 25. VI]. — ZA Vēstis, 1950, Nr. 10, 131.—138. lpp.

88. **Padomju tautasdziesmas skan darbam un sasniegumiem.** — Padomju Jaunatne, 1950, 10. VIII, Nr. 156, 6. lpp.

89. **Tautas daiļrade sveic mieru un drošu darba rītdienu.** — Padomju Jaunatne, 1951, 15. IX, Nr. 182.

90. **Kolhozu laukos dzied kombaini.** — Literatūra un Māksla, 1952, 7. IX, Nr. 36, 4. lpp.

91. **Kolhozu darbs un dzīve latviešu padomju folklorā.** — Grām.: Latviešu padomju folklorā. R., ZAI, 1952, 37.—62. lpp. 2. izd. sk. Nr. 92.

92. **Kolhozu darbs un dzīve latviešu padomju folklorā.** — Grām.: Latviešu padomju folklorā. 2., papild. izd. R., ZAI, 1953, 52.—86. lpp.

93. **ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta VI zinātniskā ekspedīcija** [1952. g. Aknīstes, Neretas un Ventpils raj.] — ZA Vēstis, 1953, Nr. 6, 127.—135. lpp. Kopā ar E. Lasi, A. Ozolu un J. Vitolīņu.

94.—95. **LATVIEŠU TAUTAS MĪKLAS.** Izlase. R., ZAI, 1954. 362 lpp.

94. Sast. A. Ancelāne.

95. **Ievadam,** 3.—32. lpp.

96. **LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS.** Izlase. 1. sēj. R., ZAI, 1955. 436 lpp.

Sakārt. nod.: Arāja darba vērtējums. Līdumā. Tīrumā. Labības audzēšana. Līnu audzēšana. Dārzā, 136.—199. lpp.

97. **Pēterim Birkertam septiņdesmit pieci gadi.** — Literatūra un Māksla, 1956, 15. I, Nr. 3, 4. lpp.

98. **LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS.** Izlase. R., ZAI, 1956. 496 lpp.

Sast. kopā ar A. Alksnīti, O. Ambaini u. c.

99. **Вопросы изучения латышских народных загадок.** Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1956. 21 с.

100. **Folkloristu ekspedīcija.** — Jaunais Ceļš (Aizputē), 1957, 4. VI, Nr. 66.

101. **Folkloristu ekspedīcija.** — Padomju Kuldīga, 1957, 7. VI, Nr. 67.

102.—103. **LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS.** Izlase. 3. sēj. R., ZAI, 1957. 807 lpp.

102. Sakārt. nod.: Jaunības un līksmas dabas cildinājums, 5.—

34. lpp.

Mūža vakarā, 565.—572. lpp.

Slimība, nāve, bēres, 589.—624. lpp.

103. Raksts: **Latviešu bērnu ieražas,** 575.—588. lpp.

104. **Zinātniskā sesija Aizputē.** — Jaunais Ceļš (Aizputē), 1957, 27. VI, Nr. 76.

105. **ЛАТВИШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ.** Избранное. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1957. 527 с.

Сост. совместно с А. Алксните, О. Амбайнисом и др.

106.—109. **FOLKLORAS VĀCEJA ROKASGRĀMATA.** R., ZAI, 1958. 103 lpp.

106. **Pārskats par līdzšinējo darbu folkloras vākšanā,** 6.—16. lpp.

107. **Vispārīgi norādījumi folkloras vācējiem un uzrakstītājiem,** 17.—35. lpp.

108. **Galveno folkloras žanru pierakstes īpatnības un žanru tematiskās grupas. Dziesmas,** 36.—55. lpp.

109. **Mīklas,** 91.—101. lpp.

110. **Folkloristi pošas ekspedīcijā.** — Latvijas Zinātnieks, 1958, 18. VI, Nr. 13.

111. **Zinātniskā ekspedīcija.** — Padomju Kārsava, 1958, 17. VI, Nr. 71.

112. **Zinātniskā ekspedīcija par folkloras jautājumiem.** — Ludzas Taisnība, 1958, 21. VI, Nr. 73.

113. **J. Rudzītis** (27. VI sekmīgi aizstāvējis filol. kand. disertāciju «Latviešu folklorā Raiņa dramaturģijā»). — Latvijas Zinātnieks, 1958, 2. VII, Nr. 14.

114. **Vāc tautas daiļradi.** — Ludzas Taisnība, 1958, 2. VIII, Nr. 91.

115. **Folkloristu XII zinātniskā ekspedīcija.** — Latvijas Zinātnieks, 1958, 13. VIII, Nr. 17.

116. Rec.: Folkloras pētišanas problēmām veltīts rakstu krājums (Valodas un literatūras institūta raksti. XI). — Jaunās Grāmatas, 1959, Nr. 6, 40. lpp.
117. Igaunu folkloristu apciemojums. — Latvijas Zinātnieks, 1959, 12. VIII, Nr. 16.
118. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XI zinātniskā ekspedīcija [1957. g. 17. VI—17. VII Aizputes un Kuldīgas raj.] — ZA Vēstis, 1959, Nr. 8, 175.—181. lpp.
119. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XII zinātniskā ekspedīcija [1958. g. 8. VII—6. VIII Ludzas un Kārsavas raj.] — ZA Vēstis, 1959, Nr. 9, 169.—176. lpp. Kopā ar H. Sūnu un J. Vītolīņu.
120. Miklas. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj. R., ZAI, 1959, 280.—310. lpp.
121. Jauns zinātņu kandidāts (J. Rozenbergs). — Latvijas Zinātnieks, 1960, 6. IV, Nr. 7.
- 122.—123. LATVIEŠU TAUTAS TEIKAS. Izlase. R., ZAI, 1961, 439 lpp.
122. Sast. A. Ancelāne.
123. Latviešu tautas teikas, 5.—23. lpp.
124. Latviešu tautas teikas. — Jaunās Grāmatas, 1961, Nr. 6, 44.—45. lpp.
125. Izcila igauņu literatūras darba jubileja (Eposam «Kalevipoegs» 100 gadu). — Rīgas Balss, 1961, 20. XII, Nr. 298, 4. lpp.
126. Latviešu miklu publicējumi (līdz 1940. gadam). — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., ZAI, 1962, 130.—151. lpp.
- Rez.: Издания латышских загадок (до 1940 г.). С. 218—219.
127. Zinātniska ekspedīcija. — Darba Uzvara (Dobelē), 1964, 9. VI, Nr. 67.
128. Zinātniska izbraukuma sesija. — Darba Uzvara (Dobelē), 1964, 11. VII, Nr. 81.
129. Систематизация прозаического повествовательного фольклора. — В кн.: Методическая записка по архивному хранению и систематизации фольклорных материалов. Вильнюс, 1964, с. 72—86. Совместно с О. Амбайнисом.
130. Palīdzēsim folkloristiem. — Komunisma Ceļš (Bauskā), 1965, 29. V, Nr. 63.
131. Zinātniskā izbraukuma sesija Bauskā. — Komunisma Ceļš (Bauskā), 1965, 21. X, Nr. 125.
132. Folkloristu darbs XVIII zinātniskajā ekspedīcijā 1964. gadā. — Grām.: Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, etnogrāfu un folkloristu 1964. gada ekspedīcijām. R., ZAI, 1965, 3.—4. lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst., Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst., LPSR Kultūras m-ja).
- Rez.: Работа фольклористов в XVIII научной экспедиции 1964 года. С. 13—14.
133. Pēteri Birkertu pieminot. — Rīgas Balss, 1966, 15 I, Nr. 12.
- То же на рус. яз., см. № 134.
134. Памяти Петра Биркерта. — Ригас балсс, 1966, 15 I, № 12. См. также № 133.
135. Rosīgas dzīves 75 gadi. [Par folkloras teicēju Elzu Šulci]. — Literatūra un Māksla, 1966, 8. X, Nr. 41, 8. lpp.
- 136.—138. LME. 1. sēj. R., «Zinātne», 1967.
136. Pēteris Birkerts, 237. lpp.
137. Folkloras krātuves, 536.—537. lpp.
138. Folkloras teicēji, 537. lpp.
139. NĀC NĀKDAMA, VASARIŅA. R., «Liesma», 1967, 134 lpp.
- Sast. kopā ar E. Kokari, H. Sūnu, J. Vītolīņu.
- 140.—142. LME. 2. sēj. R., «Zinātne», 1968.
140. Leģendas, 326. lpp.
141. Miklas, 567.—568. lpp.
142. Nostāsti, tautas, 643. lpp.

Latviešu brahiloģismu krājumi

143. Современное состояние фольклора в районах фольклористических экспедиций 1964 и 1965 гг. — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., 1968, с. 291—322.

144. Folkloras teicēju [Ilzi Lukstiņu, 1878—1969] pieminot. — Padomju Ceļš (Ogrē), 1969, 13. III, Nr. 31.

145.—146. MIKLAS. Izlase. R., «Zinātne», 1969, XIX, 335 lpp.

145. Sast. A. Ancelāne.

146. Ievadam, VII—XIX lpp.

147. Teikas, tautas. — LME. 3. sēj. R., 1970, 517. lpp.

148. Rez.: Латышские народные сказки. Избранное. Р., «Зинатне», 1969, 351 с. — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 171.—172.

149. Rez.: E. Kokare. (Кокаре). О своеобразии и сходстве латышских и эстонских пословиц... — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 187.

150. Sakām paldies Bukuma tēvam [par viņa bagātīgajiem savākumiem folklorā, etnogrāfijā un valodniecībā]. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1974. R., 1973, 255.—257. lpp.

151.—152. SEN TO RĪGU DAUDZINĀJA. Rīga latviešu tautas daiļradē. R., «Zinātne», 1973. 219 lpp.

151. Sast. A. Ancelāne.

152. Ievads, 5.—28. lpp.

153. Rez.: **Elza Kokare. Основні риси розвитку латиської радянської фольклористики.** — Народна творчість та етнографія, 1972, Nr. 4 ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 136.

154. **Ražena darba mūžs.** [Par Kārli Bukumu sakarā ar viņa 90. gadskārtu]. — Literatūra un Māksla, 1974, 6. IV, Nr. 14, 15. lpp. Kopā ar E. Kagaini.

155. Rez.: **Latviešu bērnu folklorā ...** — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 363.

ARĀJS KĀRLIS

Dzimis 1929. g. 20. decembrī. Beidzis Latvijas Valsts pedagogiskā institūta Latviešu valodas un literatūras fakultāti (1953). No 1953. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par pētījumu «Krišjāņa Barona «Latvju dainas» un to nozīme latviešu folkloristikā» ieguvis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1964). Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā, sastādījis «Latviešu pasaku tipu rādītāju».

156. **Diskusija par latviešu tautasdziesmu publicēšanas principiem.** — ZA Vēstis, 1953, Nr. 12, 171.—174. lpp.

157. **Krišjānis Barons.** — Padomju Jaunatne, 1955, 1. XI, Nr. 216.

158. **Aprīes par svarīgiem folkloras materiālu publicēšanas un pētišanas jautājumiem.** — ZA Vēstis, 1955, Nr. 5, 133.—136. lpp. Kopā ar E. Kokari.

159. **LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS.** Izlase. 1. sēj. R., ZAI, 1955. 436 lpp.

Sakārt. nod.: Maltuve, Malēja, 296.—317. lpp.

Mežs. Meža darbi. Dravniecība, Medniecība, 363.—405. lpp.

Upes, ezeri, jūra. Jūrniecība, zvejniecība, 406.—423. lpp.

160.—161. **LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS.** Izlase. 2. sēj. R., ZAI, [1956]. 531 lpp.

160. Sakārt. nod.: Karš. Karavīrs. Kara gaitas. Kara kungu gaitas, 41.—79. lpp.

Dziesmas par citām tautām, 81.—90. lpp.

Brāļi un māsas, 361.—419. lpp.

Radi. Kaimiņi. 421.—433. lpp.

161. **Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai,** 520.—530. lpp.

162. **1905. gads un revolucionārā dziesma.** — Padomju Jaunatne, 1956, 8. III, Nr. 50.

163. **Ķekatas.** — Padomju Jaunatne, 1956, 28. XII, Nr. 255.

164. **LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS.** Izlase. R., ZAI, 1956. 496 lpp.

Sast. kopā ar A. Alksnīti, O. Ambaini u. c.

165.—167. **LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS.** Izlase. 3. sēj., R., ZAI, 1957. 807 lpp.

165. Sakārt. nod.: Gadskārtu ieražu dziesmas, 643.—721. lpp.

166. Raksts: **Senās latviešu gadskārtu ieražas,** 627.—641. lpp.

167. **Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai,** 791.—802. lpp.

168. **Senās tradīcijas Jānos.** — Skolotāju Avīze, 1957, 20. VI, Nr. 25.

169. **ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ.** Избранное. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1957. 527 с.

Сост. совместно с А. Алксните и др.

170. **Ligo — dabas auglības un darba svētki.** Tautas tradīciju skatījumā. — Padomju Jaunatne, 1958, 23. VI, Nr. 123.

171. Par Kr. Barona «Latvju Dainās» iespiesto tautasdziesmu tekstu saskaņu ar oriģināliem. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, 1959, 11, 301.—322. lpp.

Рез.: Соответствие текстов народных песен, напечатанных в «Latvju Dainas»

Кр. Барона, оригиналам. С. 323—324.

172. Кришьян Барон. — Советская Латвия, 1959, 6 I, № 4.

173.—174. KRIŠJĀNIS BARONS [Albums]. R., ZAI, 1960. 152 lpp.

173. Sast. K. Arājs.

174. Krišjāņa Barona dzīves un darba ceļš, 5.—13. lpp.

175. Kr. Barons. — Bērība, 1960, Nr. 10, 12. lpp.

176. Krišjāni Baronu pieminot. — Karogs, 1960, Nr. 11, 151.—153. lpp.

177. LATVIEŠU TAUTAS ANEKDOTES. Izlase. R., LVI, 1960. 368 lpp.

Sast. K. Arājs.

178. PA KRIŠJĀŅA BARONA DZĪVES UN DARBA VIETĀM. R., LVI, 1961. 100 lpp.

Sast. K. Arājs.

179. Krišjāņa Barona folkloristiskās darbības meti. — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., ZAI, 1962, 7.—36. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 15. sēj.)

Рез.: Основные этапы фольклористической деятельности Кр. Барона. С. 210—212.

180.—181. LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE. 2. sēj. R., ZAI, 1963. 831 lpp.

180. Krišjānis Barons, 352.—370. lpp.

181. Jānis Sproģis, 435.—438. lpp.

182. Krišjāņa Barona «Latvju Dainas». — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1964. R., 1963, 149.—150. lpp.

183. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ АНЕКДОТЫ. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1963. 280 с.

Сост. К. Арайс.

184. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., ZAI, 1964. 283 lpp.

Sast. K. Arājs.

185. Латышские дайнны Кришьяна Барона и их значение в латышской фольклористике. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1964. 24 с.

186. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинатне», 1965. 316 с.

Сост. К. Арайс.

187. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., «Zinātne», 1966. 487 lpp.

Sast. K. Arājs.

188. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., «Zinātne», 1967. 391 lpp.

Sast. K. Arājs.

189.—190. LME, 1. sēj. R., «Zinātne», 1967.

189. Barons Krišjānis, 188.—189. lpp.

190. Brīvēznieks Fricis, 265. lpp.

191. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинатне», 1967. 543 с.

Сост. К. Арайс.

192. «Latvju dainas». — LME. 2. sēj. R., «Zinātne», 1968, 299.—300. lpp.

193. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинатне», 1968. 423 с.

Сост. К. Арайс.

194. Rez.: J. Vitoliņš. Latviešu tautas mūzika. I, II ... — Demos (Berlin), 1969, Nr. 3, Sp. 262.—263. Kopā ar V. Grebli.

195. VJETNAMIEŠU PASAKAS UN TEIKAS. R., «Zinātne», 1969. 212 lpp.

Sakārt. un tulk. K. Arājs.

196. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., «Зинātне», 1969. 351 с. То же, изд. 2-е, см. № 199, изд. 3-е, см. № 203.
Сост. К. Арāйс.
197. **Sproģis Jānis**. — LME. 3. sēj. R., «Zinātne», 1970, 403. lpp.
198. KAS GUDRS, TAM PADOMS. Latviešu tautas anekdotes. Izlase. R., «Zinātne», 1971. 303 lpp.
Sast. K. Arājs.
199. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Изд. 2-е. Р., «Зинātне», 1971, 351 с. См. также № 196.
- 200.—202. SAULE SĒJA SUDRABIŅU. Latviešu tautasdziesmas par dabu. Izlase. R., «Zinātne», 1972. 328 lpp.
200. Sakārt. K. Arājs.
201. **Ievadam**, 5.—9. lpp.
202. Paskaidrojošā vārdnīca tautasdziesmu leksikai, 316.—327. lpp.
203. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Изд. 3-е. Р., «Зинātне», 1972. 351 с. См. также № 196.
204. **Dabas tēlojums latviešu folklorā**. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1974. R., «Zinātne», 1973, 57.—59. lpp.
205. Rez.: **J. Darbiniece**. **Žanra problēma gadskārtu ieražu dziesmās salīdzinošās analizēs skatījumā** ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 207.
206. Rez.: **J. Darbiniece**. **Par formulu dziesmu cilmi** ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 207.
- 207.—208. KAS VAR DZIESMAS IZDZIEDĀT? Latviešu tautasdziesmas par dziesmām un dziedāšanu. Izlase. R., «Zinātne», 1974. 336 lpp.
207. Sakārt. K. Arājs.
208. **Ievadam**, 5.—8. lpp.
209. Rez.: **J. Darbiniece**. **Par dažiem līdzību un nacionālo īpatnību aspektiem gadskārtu dziesmās** ... — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 358.—359.

ASARE MIRDZA

Dzimusi 1930. g. 6. aprīlī. Beigusi Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta Latviešu valodas un literatūras fakultāti (1953). No 1952. līdz 1961. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras sektorā. No 1961. g. strādā par skolotāju.

210. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 1. sēj. R., ZAI, 1955. 436 lpp.
Kārt. nod.: Mājas darbi. Amatniecība, 287.—295. lpp.
Edienu gatavošana, 317.—320. lpp.
Apģērbu darināšana, 321.—362. lpp.
211. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 2. sēj. R., ZAI, [1956]. 531 lpp.
Kārt. nod.: Rīga. Tirdzniecība, 5.—39. lpp.
Vecāku un bērnu attieksmes, 321.—359. lpp.
212. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. Izlase. R., ZAI, 1956. 496 lpp.
Sast. kopā ar A. Alksnīti u. c.
- 213.—214. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 3. sēj. R., ZAI, 1957. 807 lpp.
213. Kārt. nod.: Kāzas, 307.—498. lpp.
Dzīve tautās, 499.—564. lpp.
214. Raksts: **Latviešu kāzu ieražas**, 291.—306. lpp.
215. **Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta folkloristu X zinātniskā ekspedīcija [1956. g. 4. VII — 4. VIII Rēzeknes un Maltas raj.]** — ZA Vēstis, 1957, Nr. 7, 161.—170. lpp. Kopā ar Ald. Kalniņu.
216. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Избранное. Р., Изд-во АН ЛатвССР, 1957. 527 с.
Сост. совместно с А. Алксните, О. Амбайнисом и др.

217. **Latgališu tautsdziesmas.** — Grām.: Pieredzes apmaiņas biļetens, 1958, XII, 6.—9. lpp. (Latv. PSR Kultūras m-ja).

218. **Pārskats par latgališu tautsdziesmu vākšanu un publicēšanu.** — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1959, 11, 325.—335. lpp.

Rez.: Обзор сбора и публикации латгальских народных песен. С. 336—337.

219. **Ojārs Ambainis.** — Latvijas Zinātnieks, 1959, 14. I, Nr. 1.

220. **Maz pazīstams tautsdziesmu manuskripts** [Ļeņingradā ZA arhīvā glabājas E. Voltera fondā viņa Latgalē savāktās un vēl npublicētās latviešu tautsdziesmas]. — Latvijas Zinātnieks, 1961, 22. II, Nr. 4.

221. **Atskaite par [folkloristu] Latgales ekspedīcijām.** — Padomju Jaunatne, 1961, 9. IV, Nr. 71.

BENDORFS VILIS

Dzimis 1941. g. 6. augustā. Beidzis Latvijas Valsts konservatorijas kompozīcijas klasi pie A. Skultes (1969). No 1968. g. līdz 1971. g. vecākais laborants Folkloras sektorā, no 1971. g. zinātniskais līdzstrādnieks. Piedalās latviešu tautsdziesmu melodiju sagatavošanā publicēšanai.

222. **Mūzikas folkloras materiālu 1969. gada vākuma īpatnības.** — ZA Vēstis, 1970, Nr. 8, 108.—112. lpp.

223. **Vērojumi 1970. gadā savākto tautsdziesmu metrikā, valodā un melodikā.** — ZA Vēstis, 1971, Nr. 12, 118.—124. lpp.

224. **Vārda akcenta ietekme uz latviešu tautsdziesmu melodiku.** Artura Ozola 8. diena. Valodniecība. Folkloristika. Metodika. Zinātniskās konferences tēzes. R., P. Stučkas LVU, 1972, 49.—51. lpp.

225. **Tautsdziesmas meklējot.** — Literatūra un Māksla, 1972, 6. V, Nr. 18, 12. lpp.

226. Rec.: **Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas.** Sast. Jēkabs Vītolīņš. — Māksla, 1972, Nr. 3, 55. lpp.

227. Rez.: **Iakov Vītolīņ (=Jēkabs Vītolīņš). Латышская народная песня...** — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 190.—191.

228. Rez.: **Jēkabs Vītolīņš. Tautas dziesma latviešu mūzikā ...** — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 191.—192.

229. **Triju intonāciju sistēmas pēdas kādā Rietumkurzemes izloksnē.** — Artura Ozola 9. diena. Aktuāli dialektoloģijas jautājumi. Zinātniskas konferences materiāli. R., P. Stučkas LVU, 1973, 10.—12. lpp.

230. **Istais laiks vēl priekšā.** [Sakarā ar E. Melngaiļa 100. dzimšanas dienu]. — Padomju Jaunatne, 1973, 17. II, Nr. 34.

231. **Gadalaiki latviešu mūzikā.** — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1974. R., «Zinātne», 1973, 70.—73. lpp.

232. Rec.: **Latviešu mūzika** (Raksti par mūziku, 10). — Māksla, 1973, Nr. 4, 55. lpp.

233. Rec.: **Gadskārtu ieražu dziesmas. Sakārtojies un zinātniski apcerējies mākslas zinātnieks Jēkabs Vītolīņš.** — Māksla, 1974, Nr. 2, 53. lpp.

234. Rez.: **Jēkabs Vītolīņš. Latviešu tautas mūzika. IV. Gadskārtu ieražu dziesmas ...** — Demos (Berlin), Nr. 4, Sp. 361.—362.

BIRKERTS PĒTERIS

Dzimis 1881. g. 15. janvārī. Beidzis Valpareisas universitātes juridisko fakultāti ASV (1911). Latvijā krājis, publicējis un pētījis folkloras materiālus, īpaši brahi-

loģismus un anekdotes. 1945. g. P. Birkertam piešķirts LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukums. No 1946. līdz 1953. g. vadīja Folkloras materiālu vākšanas un kārtošanas sektoru. No 1953. g. pensijā. Miris 1956. g. 18. februārī.

235. Kultūras vērtību glābšana no vācu barbariem. — Literatūra un Māksla, 1945, 27. IV, Nr. 15, 7. lpp.

236. Andreja Upīša radošā fantāzija. — Padomju Latvijas Skola, 1945, Nr. 8, 31.—43. lpp.

237. Folkloras ietekme dailīliteratūrā. — Literatūra un Māksla, 1946, 15. III, Nr. 11, 4. lpp.

238. Folkloras iedarbe Birznieka-Upīša stāstos. — Karogs, 1946, Nr. 4/5, 470.—474. lpp.

239. E. Birznieks-Upītis kā folklorists. — Padomju Latvijas Skola, 1946, Nr. 4, 29.—38. lpp.

240. Skats padomju tautu folklorā. — Grām.: Literatūras gada grāmata 1946. R., VAPP, 1946, 222.—227. lpp.

241. Par folkloras materiālu vākšanu mūsu skolās. — Padomju Latvijas Skola, 1947, Nr. 1, 66.—74. lpp.

242. Birznieka-Upīša «Pastariņa dienasgrāmata». — Padomju Latvijas Skola, 1948, Nr. 5, 52.—56. lpp.

243. M. Gorkijs un folklorā. — Karogs, 1948, Nr. 3, 326.—331. lpp.

244. M. Gorkijs par folkloras vērtību un nozīmi. — Skolotāju Avīze, 1948, 1. XII, Nr. 49, 6. lpp.

245. Rainis kā folklorists. — Latv. PSR ZA Folkloras inst. raksti, 1950, 1, 7.—26. lpp.

Рез.: Я. Райнис — фольклорист. С. 26—27.

246. Tautas rakstnieks. [Sakarā ar E. Birznieka-Upīša dzimšanas 80. gada dienu]. — Bērniņa, 1951, Nr. 4, 7. lpp.

247. Vāksim etnogrāfiskos un folkloras materiālus. — Bauskas Darbs, 1951, 8. VI, Nr. 68.

248. Bauskas darbaļaužu padomju daiļrade. — Bauskas Darbs, 1951, 20. VI, Nr. 73.

249. Darbs un skaistums Bauskas darbaļaužu daiļradē. — Bauskas Darbs, 1951, 24. VI, Nr. 75.

250. Kolhozu folklorā Bauskas rajonā. — Bauskas Darbs, 1951, 8. VII, Nr. 81.

251. Bērnu dalība padomju tautas daiļradē [Bauskas raj.] — Bērniņa, 1951, Nr. 12, 30. lpp.

252. Zinātniski pētnieciskā ekspedīcija Neretas un Aknīstes rajonos. — Komunisma Ceļš (Neretā), 1952, 4. VI, Nr. 67.

253. Zinātniski pētnieciskā ekspedīcija. — Aknīstes Komunārs, 1952, 19. VI, Nr. 74.

254. Rainis — tautas daiļrades materiālu krājējs. — Aknīstes Komunārs, 1952, 19. VII, Nr. 87.

255. Zinātniski pētnieciskā ekspedīcija Ventspils rajonā. — Brīvā Venta (Ventspilī), 1952, 12. VII, Nr. 110.

256. Folkloristu zinātniski pētnieciskais darbs Ventspilī. — Brīvā Venta (Ventspilī), 1952, 19. VIII, Nr. 132.

257. ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta V zinātniskā ekspedīcija. [1951. g. 11. VI — 9. VII Bauskas raj.] — ZA Vēstis, 1952, Nr. 12, 161.—168. lpp. Kopā ar A. Krastiņu un J. Vītolīņu.

258. Zinātniski pētnieciskā ekspedīcija Cēsu rajonā. — Cēsu Stars, 1953, 6. VI, Nr. 67.

259. Par tautas daiļradi. — Cēsu Stars, 1953, 13. VI, Nr. 70.

260. Par jaunrades veicināšanu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvos. — Cēsu Stars, 1953, 23. VI, Nr. 75.

261. Tautas daiļrades materiālu vākšanas sekmēšana skolās. — Cēsu Stars, 1953, 25. VII, Nr. 88.

262. Krievu folkloras Raiņa lugā «Ilja Muromietis». — ZA Vēstis, 1954, Nr. 9, 51.—62. lpp.

263. Tautas rakstnieka Ernesta Birznieka-Upīša brauciens uz Aizkaukāzu un dzīve Prišībā. — Zvaigzne, 1956, Nr. 7, 7.—8. lpp.

BREIDAKS ANTONS

Dzimis 1932. g. 25. janvārī. Beidzis Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1956), aspirantūrā no 1962. līdz 1966. g. Kopš 1967. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par pētījumu «Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari» ieguvis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1970). Pēti salīdzināmās valodniecības problēmas, rediģē folkloras materiālu valodu zinātniskajos publicējumos.

264. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālās leksikas vēsturiskie sakari ar slāvu valodām. — ZA Vēstis, 1969, Nr. 5, 25.—38. lpp.

265. Latgaļu, sēju un kuršu cilšu valodu sakari. — ZA Vēstis, 1969, Nr. 9, 40.—51. lpp.

266. Дialeктная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1969. 24 с.

267. Tautasdziesmu valoda. — LME. 3. sēj. R., «Zinātne», 1970, 506.—507. lpp.

268. Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. — В кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Р., «Зинатне», 1970, с. 157—163.

Kopsavilkums latv. val.: Baltijas somu valodu ietekme Latvijas PSR Ludzas rajona latgaliskajās izloksnēs. 163.—164. lpp.

Kopsavilkums vācu val.: Der Einfluss der Ostseefinnischen Sprachen auf die latgalischen Mundarten im Rayon Ludza der Lettischen SSR. S. 164.

269. Upju nosaukumu liecības par Latgales etnisko vēsturi. — Zinātniskās atskaites materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. R., «Zinātne», 1972, 17.—20. lpp.

270. Ar saknēm dzimtajā zemē. [Par ZA Valodas un literatūras inst. darbu]. — Dzimtenes Balss, 1972, 14. XII, 5. lpp.

271. Par Baltijas somu un latgaļu etniskajiem sakariem. — Dzimtenes Balss, 1972, 24. VIII, Nr. 34; 31. VIII, Nr. 35.

272. Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. — Grām.: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. 1873.—1973. R., «Zinātne», 1972, 89.—106. lpp.

Rez.: Вопросы просодии латгальских говоров. С. 106—107.

Kopsavilkums angļu val.: Issues of Prosody of Latgalian Dialects. P. 108.

273. Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии. — ZA Vēstis, 1973, Nr. 2. с. 97.—102.

Kopsavilk. angļu val.: River-Names of the Finnic Origin in Latgale. P. 102.

274. Rez.: J. Rozenbergs. Par smirdiem un Vācēmi latviešu tautasdziesmās ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 218.—219.

275. Rez.: J. Rozenbergs. Sāmi latviešu tautasdziesmās ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 219.

276. Latgaliešu tautasdziesmu fonētikas jautājumi. — ZA Vēstis, 1974, Nr. 10, 127.—136. lpp.

Rez.: Вопросы фонетики латгальских народных песен. С. 136.

DARBINIECE JADVIGA

Dzimusi 1936. g. 2. jūlijā. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1960). No 1961. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras sektorā. PSKP b. (1965). Par disertāciju «Latviešu agrāro svētku dziesmu cikli salīdzinošās analīzes skatījumā» ieguvusi filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1973). Pētī latviešu tautasdziesmu žanra mākslinieciskās izveides problēmas. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā.

277. Folkloristi Talsu rajonā. — Padomju Karogs (Talsos), 1962, 5. VII, Nr. 22.
278. Latvijas arheologu, etnogrāfu, valodnieku un folkloristu zinātniskā sesija. — ZA Vēstis, 1964, Nr. 9, 126.—130. lpp. Kopā ar M. Slavu, V. Urtānu un A. Zariņu.

279. *Общность мотивов в латышском и русском песенном фольклоре (военные песни)*. — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., 1968, с. 105—135.

280. Mūzikas zinātnieku un filologu simpozijs [Kijevā 1969. g. 2.—4. apr.] — Literatūra un Māksla, 1969, 17. V, Nr. 20, 15. lpp.

281. Rez.: Harijs Sūna. Latviešu rotaļas un rotaļdejas ... — Demos (Berlin), 1969, Nr. 3, Sp. 268.—269.

282. Žanra problēma gadskārtu ieražu dziesmās salīdzinošās analīzes skatījumā. — ZA Vēstis, 1970, Nr. 8, 98.—107. lpp.

283. Par formulu dziesmu cilmi. — ZA Vēstis, 1971, Nr. 10, 102.—112. lpp.

284. Rez.: Harijs Sūna. *Некоторые параллели в латышской и эстонской народной хореографии ...* — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 193.—194.

285. Par dažiem līdzību un nacionālo īpatnību aspektiem gadskārtu dziesmās (latviešu un slāvu folkloras materiālā). — ZA Vēstis, 1973, Nr. 4, 113.—123. lpp.

286. *Циклы латышских аграрно-календарных песен в аспекте сравнительного анализа (на материалах латышского и русского фольклора)*. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1973, 29 с.

287. Rez.: V. Bendorfs. Mūzikas folkloras materiālu 1969. gada vākuma īpatnības ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 3, Sp. 298.

288. Rez.: V. Bendorfs. Vērojumi 1970. gadā savāktu tautasdziesmu metrikā, valodā un melodikā ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 3, Sp. 303.—304.

289. *Жанровая специфика латышских народных календарных обрядовых песен в свете сравнительного анализа*. — В кн.: Фольклор и этнография. Обряды и обрядовой фольклор. Л., «Наука», 1974, с. 91—101. (АН СССР. Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая).

290. Rez.: E. Kokare. Tautas daiļrades bagātības apzinoties ... — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 350.—351.

DRĪZULE RITA

Dzimusi 1921. g. 15. augustā. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1954). No 1954. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras sektorā. Pētī ētikas un estētikas problēmas latviešu tautasdziesmās. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā.

291. Dažas sakāmvārdi un parunu pētišanas problēmas. — ZA Vēstis, 1956, Nr. 6, 15.—28. lpp.

292.—293. LĀTVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 3. sēj. R., ZAI, 1957. 807 lpp.

292. Sakārt. nod.: Jauniešu sadzīve, 35.—146. lpp.

Precības, 165.—287. lpp.

293. Raksts: Latviešu precību ieražas, 149.—163. lpp.

294. Rec.: **Jauns latviešu sakāmvārdu krājums.** [E. Kokare. Latviešu sakām-vārdi. Izlase. R., 1957]. — ZA Vēstis, 1958, Nr. 7, 153.—156. lpp.

295. **Bāru dziesmas kā sociālā protesta paudējas.** — ZA Vēstis, 1959, Nr. 5, 19.—27. lpp.

296. **Par motīvu un tēlu īpatnībām latviešu bāru dziesmās.** — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1959, 11, 177.—209. lpp.

Рез.: Об особенностях сюжетных мотивов и образов в латышских сиротских песнях. С. 210—211.

297. **Folkloras vakars Sabiles vidusskolā.** — Latvijas Zinātnieks, 1960, 30. XI, Nr. 23.

298. **Folkloristu darbs Baltkrievijā.** — ZA Vēstis, 1960, Nr. 8, 168.—170. lpp.

299. **Sabiedrisko attiecību atspoguļojums latviešu bāru dziesmās.** — ZA Vēstis, 1960, Nr. 11, 31.—42. lpp.

300. **Materiāli Viļņas universitātes arhīvā.** — Latvijas Zinātnieks, 1961, 22. II, Nr. 4.

301. **Bāru dziesmu publicējumī un pētījumī latviešu folkloristikā.** — Grām.: Krišjāņa Barona piemīpai. R., ZAI, 1962, 74.—99. lpp.

Рез.: Издания и исследования сиротских песен в латышской фольклористике. С. 215—216.

302. **Сходные образы и мотивы сиротских свадебных песен** (в латышском и литовском фольклоре). — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., «Зинатне», 1968, с. 69—104.

303.—305. **DZIEDOT MŪŽU NODZĪVOJU.** Izlase. R., «Zinātne», 1970. 320 lpp.

303. Sast. R. Drīzule.

304. **Ievadam.** (Par latviešu ģimenes ieražu dziesmām), 5.—18. lpp.

305. **Paskaidrojošā vārdnīca tautasdziesmu leksikai,** 314.—318. lpp.

306. **Par kāzu tradīcijām.** — Grām.: Svētku varavīksne. Tradīciju gadagrāmata. R., «Liesma», 1972, 247.—250. lpp. Kopā ar L. Kalinku.

GREBLE VILMA

Dzimusi 1906. g. 7. jūnijā. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1951). No 1945. līdz 1970. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras sektorā. Par disertāciju «Bērnū dzīve un darbs latviešu priekšpadomju tautasdziesmu atspoguļojumā» ieguvusi filol. zinātņu kandidāta grādu (1956). Pētījumu galvenās nozares — latviešu tautasdziesmas, revolucionārās dziesmas, folkloras un folkloristikas bibliogrāfija. Kopš 1970. g. pensijā.

307. **DARBAM DZIMU, DARBAM AUGU** (Latviešu tautasdziesmas). R., LVI, 1949. 24 lpp.

Sakārt. V. Greble.

308. **Latviešu bērnu folklorā.** — Latv. PSR ZA Folkloras institūta raksti, 1950, 1, 98.—171. lpp.

Рез.: Латышский детский фольклор. С. 172—174.

309. **Raiņa folkloristikā darbība «Dienas Lapā».** — Karogs, 1950, Nr. 1, 81.—84. lpp.

310. **Vāksim folkloru!** — Skolotāju Avīze, 1950, 7. IV, Nr. 14.

311. Rec.: **Jauns latviešu tautas pasaku izlases krājums.** (Latviešu pasakas. Izlase. J. Niedres sakārtojumā un apdarinājumā. I—IV, 1946.—1950.) — Karogs, 1951, Nr. 2, 188.—191. lpp.

312. **Republikāniskā konference par tautas daiļrades sekmēšanu.** — Literatūra un Māksla, 1951, 16. XII, Nr. 50, 4. lpp.

313. **Diskusija par svarīgākajām latviešu tautas daiļrades problēmām** (Rīgā 1952. g. 18. jūnijā). — ZA Vēstis, 1952, Nr. 8, 155.—160. lpp.

314. Lielā Tēvijas kara latviešu padomju folklorā. — Grām.: Latviešu padomju folklorā. R., ZAI, 1952, 5.—35. lpp. Tas pats, 2. papild. izd. sk. Nr. 315.
315. Lielā Tēvijas kara latviešu padomju folklorā. — Grām.: Latviešu padomju folklorā. 2. papild. izd. R., ZAI, 1953, 5.—50. lpp. Sk. arī Nr. 314.
316. Ieradusies zinātniskā ekspedīcija. — Cēsu Stars, 1953, 9. VI, Nr. 68.
317. Ekspedīcijas darbs. — Cēsu Stars, 1953, 25. VI, Nr. 75. Kopā ar A. Krastiņu.
318. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta VII zinātniskā ekspedīcija [1953. g. 5. VI—15. VII Cēsu un Alūksnes raj.] — ZA Vēstis, 1954, Nr. 4, 147.—159. lpp. Kopā ar E. Lasi, J. Vitoliņu.
319. Pieminot izcilu folkloras teicēju [Žagaru Madi, kas mirusi 24. II Lizumā]. — Literatūra un Māksla, 1955, 20. III, Nr. 12, 3. lpp.
320. Жизнь и труд детей в латышских народных песнях досоветского периода. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1955. 19 с. (МВО СССР. Латвийский гос. университет).
321. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 1. sēj. R., ZAI, 1955. 436 lpp.
Sakārt. nod.: Pieguļnieku dziesmas, 224.—233. lpp.
Ganu dziesmas, 239.—286. lpp.
322. ZELTA TĪNĪTE. Latviešu tautas pasakas. R., LVI, 1955. 148 lpp.
Sast. kopā ar J. A. Jansonu.
Tas pats, 2. izd. 1957. g. Sk. Nr. 329.
- 323.—326. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 2. sēj. R., ZAI, [1956]. 531 lpp.
323. Sakārt. nod.: Bērna dzimšana, 103.—123. lpp.
Kristības, 137.—183. lpp.
Bērna kopšana, audzināšana un mācīšana, 197.—319. lpp.
324. Raksti: Dziesmas par bērna dzimšanu, 93.—101. lpp.
325. Kristību dziesmas, 125.—135. lpp.
326. Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu, 185.—196. lpp.
327. Pēteris Birkerts. [Nekrologs]. — ZA Vēstis, 1956, Nr. 2, 157.—159. lpp.
328. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta VIII zinātniskā ekspedīcija [1954. g. 10. VI—31. VII Gaujenes raj.] — ZA Vēstis, 1956, Nr. 6, 113.—122. lpp. Kopā ar J. Vitoliņu.
329. ZELTA TĪNĪTE. Latviešu tautas pasakas. [2. izd.]. R., LVI, 1957. 148 lpp. Sk. arī Nr. 322.
Sast. kopā ar J. A. Jansonu.
- 330.—331. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 3. sēj. R., ZAI, 1957. 807 lpp.
330. Sakārt. nod.: Mītiskās dziesmas. Dabas spēku un dabas parādību personifikācija un pielūgums, 739.—784. lpp.
«Mātes», 785.—790. lpp.
331. Raksts: Mītiskās latviešu tautasdziesmas, 725.—738. lpp.
- 332.—333. CIŅAS DZIESMAS. R., ZAI, 1957. 348 lpp. Kopā ar E. Kokari, J. Vitoliņu.
332. Sast. un koment.: 1. d. 1905.—1907. g. dziesmas, 21.—135., 257.—290. lpp.
2. d. 1917.—1919. g. dziesmas, 137.—176., 290.—296. lpp.
333. Sast.: Strādnieku ciņas dziesmu publicējumi 1900.—1954. g., 310.—338. lpp.
334. Jēkaba Vitoliņa radošā darba gadi. — Skolotāju Avīze, 1958, 14. VIII, Nr. 33.
335. Tautasdziesmas. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj. R., ZAI, 1959, 22.—128. lpp.

336. Rec.: **Vērtīgs materiālu krājums muzikālajai audzināšanai.** [J. Vītoliņa sast. «Latviešu tautas mūzika. I. Darba dziesmas»]. — Skolotāju Avīze, 1959, 3. VII, Nr. 27.

337. **Neatliekams uzdevums.** [Nepieciešami līdzekļi tautasdziesmu manuskriptu pārrakstīšanai, lai sagatavotu publicējumus]. — Latvijas Zinātnieks, 1960, 10. II, Nr. 3.

338. **Par padomju tradīciju izveidi.** — Latvijas Zinātnieks, 1960, 25. V, Nr. 10.

339. **P. Birkertu atceroties.** — Latvijas Zinātnieks, 1961, 25. I, Nr. 2.

340. **Folkloras un folkloristikas bibliogrāfija.** — Latvijas Zinātnieks, 1961, 22. II, Nr. 4.

341. **Latviešu tautasdziesmu tekstu rediģēšanas galvenie principi «Dziesmu rotas» 1914. gada izdevumos.** — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., ZAI, 1962, 50.—60. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 15. sēj.).

Рез.: Главные принципы редактирования текстов латышских народных песен в сборнике «Дзиезму рота» издания 1914 года. С. 214.

342. **Latviešu tautasdziesmu manuskripts «Kurische Nationallieder» un tā gaitas.** — Turpat, 64.—73. lpp.

Рез.: Рукопись латышских народных песен «Kurische Nationallieder» и ее судьбы. С. 214—215.

343. **Latviešu tautas brahilogismu bibliogrāfija** (No XVII gs. līdz 1919. gadam). — Turpat, 173.—207. lpp.

Рез.: Библиография латышских пословиц, поговорок и загадок (с XVII столетия по 1919 год). С. 220.

344. **Folkloristikas problēmas kongresā.** [VII Starptautiskais antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongress Maskavā 1964. g. 3.—10. VIII]. — ZA Vēstis, 1964, Nr. 12, 102.—110. lpp. Kopā ar O. Ambaini, E. Kokari un J. Vītoliņu.

345. **Arturs Ozols.** [Nekrologs]. — ZA Vēstis, 1964, Nr. 8, 135.—138. lpp. Kopā ar J. Kārklīņu.

346. **Latviešu karavīru un strēlnieku dziesmas.** — ZA Vēstis, 1967, Nr. 9, 64.—74. lpp.

347.—348. LME. 1. sēj. R., «Zinātne», 1967.

347. Folkloras tulkojumi citās valodās, 537.—539. lpp.

348. Folkloras tulkojumi latviešu valodā, 539. lpp.

349. **Artura Ozola dzīves un darba gaitas.** — Grām.: Arturs Ozols. Raksti valodniecībā. R., «Zinātne», 1967, 5.—29. lpp.

Рез.: Жизненный путь и научная деятельность Артура Озола. С. 30—34.

350.—352. **ARTURS OZOLS. RAKSTI FOLKLORISTIKĀ.** R., «Zinātne», 1968. 420 lpp.

350. Sast. V. Greble.

351. **Par Artura Ozola darbību literatūrzinātnē un folkloristikā,** 5.—42. lpp.

352. **Artura Ozola literatūrzinātnisko, pedagoģisko, etnogrāfisko un folkloristisko rakstu bibliogrāfija,** 393.—406. lpp.

353. **Artura Ozola uzskati par latviešu tautasdziesmu klasifikācijas jautājumiem.** — Grām.: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte. Artura Ozola diena. Zinātniska konference. «Fonētikas un fonoloģijas aktuālās problēmas.» Referātu tēzes. R., 1968, 3.—5. lpp. (LVU Vēstures un filol. fakultātes Latviešu val. katedra).

354. **Ražena darba gadi** [Sakarā ar prof. Jēkaba Vītoliņa 70. gadskārtu 5. VIII]. — ZA Vēstis, 1968, Nr. 9, 149.—150. lpp.

355.—356. LME. 2. sēj. R., «Zinātne», 1968.

355. **Kokare Elza,** 88. lpp.

356. **Ligo dziesmas,** 380. lpp.

357. **Переводы повествовательного фольклора народов мира на латышский язык и латышского повествовательного фольклора на языки других народов.** (Библиогр.) — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., 1968, с. 323—395.

358. Kas atdzejojis latviski revolucionāro dziesmu «Sarkanais karogs»? — Literatūra un Māksla, 1969, 14. VI, Nr. 24, 5. lpp.

359.—361. LATVIEŠU ETNOGRĀFIJA. R., «Zinātne», 1969. 595 lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst.)

359. Darba un sadzīves ieražas, 217.—227. lpp.

360. Darba un sadzīves tradīcijas, 384.—392. lpp.

361. Padomju tradīciju veidošanās, 525.—539. lpp. Kopā ar A. Brēdi.

362. V. I. Ļeņins un latviešu strēlnieki atmiņu stāstījumos. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1970. R., «Zinātne», 1969, 64.—67. lpp.

363. Par publicējumiem latviešu filoloģijā [rakstīts čehu žurnālā «Jazykovědné aktuality»]. — Literatūra un Māksla, 1969, 1. XI, Nr. 44, 11. lpp.

364. Rez.: Nāc nākdamā, vasariņa. — Skolotāju Avīze, 1969, 8. I, Nr. 2.

365. Издания латышских народных сказок на русском языке. (Библиогр.) — В кн.: Латышские народные сказки. Сост. К. Арайс. Р., «Зинатне», 1969, с. 343—345. То же, изд. 2-е, см. № 379, изд. 3-е, см. № 384.

366. Rez.: Arturs Ozols. I. Raksti valodniecībā ... II. Raksti folkloristikā ... — Demos (Berlin), 1969, Nr. 3, Sp. 255.—256.

367. Rez.: Jēkabs Vitoliņš. Latviešu tautas mūzika. I. Darba dziesmas ... II. Kāzu dziesmas ... — Demos (Berlin), 1969, Nr. 3, Sp. 262.—263. Kopā ar K. Arāju.

368. F. Roziņš — revolucionārās poēzijas publicētājs un atdzejojātājs. — ZA Vēstis, 1970, Nr. 8, 87.—97. lpp.

369. Krišjāņa Barona mūža darbs. — Padomju Jaunatne, 1970, 1. XI, Nr. 214, 5. lpp.

370.—374. LME. 3. sēj. R., «Zinātne», 1970.

370. Prūsis Hermanis, 96. lpp.

371. Revolucionārās dziesmas, 161.—162. lpp.

372. Tautasdziesmas, 503.—505. lpp.

373. Tautasdziesmu metrika, 505. lpp.

374. Tautasdziesmu stilistika, 505.—506. lpp.

375. Latviešu strēlnieku dziesmas pilsoņu kara laikā. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1972. R., «Zinātne», 1971, 201.—204. lpp.

376. LATVIEŠU VĒSTĪTĀJAS FOLKLORAS UN FOLKLORISTIKAS BIBLIOGRĀFIJA. 1. [sēj.]. R., «Zinātne», 1971. 198 lpp.

377. Profesora Jāņa Alberta Jansona piemiņai (1892. 5. IV — 1971. 22. III). — Literatūra un Māksla, 1971, 3. IV, Nr. 14, 15. lpp.

378. Skan komūnas dziesma. [«Internacionālei» 100. gadadiena]. — Ciņa, 1971, 30. VI, Nr. 151.

379. Издания латышских народных сказок на русском языке. (Библиогр.) — В кн.: Латышские народные сказки. Сост. К. Арайс. Изд. 2-е. Р., «Зинатне», 1971, с. 343—345. См. также № 365.

380. РЕВОЛЮЦИОННАЯ ПЕСНЯ В БОРЬБЕ ЗА СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ В ЛАТВИИ. Р., «Зинатне», 1971. 270 с.

381. Pirmā Maija svētku tradīcijas. — Grām.: Svētku varavīksne. Tradīciju gadagrāmata. R., «Liesma», 1972, 103.—106. lpp.

382. Latviešu bērnu tradīcijas. — Turpat, 278.—279. lpp.

383. Rez.: A. Ancelāne. Miklas ... — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 187.—188.

384. Издания латышских народных сказок на русском языке. (Библиогр.) — В кн.: Латышские народные сказки. Сост. К. Арайс. Изд. 3-е. Р., «Зинатне», 1972, с. 343—345. См. также № 365.

385.—386. LATVIEŠU BĒRNU FOLKLORA. R., «Zinātne», 1973. 232 lpp.

385. Sast. un koment. V. Greble.

386. Priekšvārds. [Par latviešu bērnu folkloru], 7.—23. lpp.

387. Rez.: Saule sēja sudrabiņu. Latviešu tautasdziesmas par dabu ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 3, Sp. 294.—295.

388. Rez.: Jēkabs Vitoliņš. Latviešu tautas mūzika. III. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas ... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 3, Sp. 300.

389. 1905. gada revolucionārās dziesmas. — Grām.: 1905.—1907. g. revolūcijas 70. gadadienai veltītās konferences referātu tēzes. R., «Zinātne», 1974, 61.—64. lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst.)

390. Rez.: Jānis Cimze. Dziesmu rota ... — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 360.—361.

INFANTJEVS BORISS

Dzimis 1921. g. 14. septembrī. Beidzis Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Slāvu nodaļu (1946). No 1945. līdz 1952. g. zinātniskais līdzstrādņ. Folkloras sektorā. Pētījis latviešu un krievu folkloristu sadarbības jautājumus. Par disertāciju «Latviešu un krievu folkloristu sakari» ieguvis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1956). No 1955. g. zinātniskais līdzstrādnieks LPSR Izglītības ministrijas Skolu zinātniskās pētniecības institūtā.

391. Materiāli par latviešu zinātniekiem Ļeņingradas arhīvos. — ZA Vēstis, 1948, Nr. 2, 15.—22. lpp.

392. Вторая научная фольклорная экспедиция. — Советская Латвия, 1948, 28 VII, № 177.

393. Puškina «Pasaka par zvejnieku un zivtiņu» latviešu folklorā. — Latv. PSR ZA Folkloras institūta raksti, 1950, 1, 28.—44. lpp.

Rez.: «Сказка о рыбаке и рыбке» Пушкина в латышском фольклоре. С. 44—46.

394. ZA Folkloras institūta IV zinātniskā ekspedīcija un izbraukuma sesija. [1950. g. jūnijā Siguldas raj.] — ZA Vēstis, 1950, Nr. 6, 124. lpp.

395. Padomju Latvijas folkloristu sasniegumi 10 gados. — ZA Vēstis, 1950, Nr. 7, 176.—178. lpp.

396. Profesoram R. Pelšem 70 gadi. — Padomju Students, 1950, 13. X, Nr. 31.

397. Krievu tradicionālā folklorā. — Padomju Latvijas Skola, 1951, Nr. 1, 42.—52. lpp.

398. Связи латышских и русских фольклористов в период латышского буржуазно-национального движения. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1951. 15 с. (МВО СССР. Латвийский гос. университет).

399. Tautas daiļrade Ugāle. — Brīvā Venta (Ventspils), 1952, 31. VII, Nr. 121.

400. Связи латышских и русских фольклористов. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1956. 19 с.

401.—403. ЛАТЫШСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. Книга для чтения в V—VIII кл. с рус. яз. обучения. Р., «Лиесма», 1956.

401. Латышские народные сказки, с. 3—7.

402. Латышские народные песни, с. 42—44.

403. Горький в Латвии, с. 154—157.

404. Rec.: Krietns palīgs tautu draudzības jūtu audzināšanā (V. Vāvere, M. Gorkijs un latviešu literatūra. R., 1959). — Padomju Latvijas Skola, 1960, Nr. 2, 89.—90. lpp.

405. Materiāli latviešu kultūras vēsturei Maskavas un Viļņas arhīvos. — ZA Vēstis, 1960, Nr. 2, 185.—188. lpp.

406. Народные песни. — В кн.: Инфантьев Б., Волков Б., Лосев А. Латышская литература для средней школы. Р., Латгосиздат, 1964, с. 3—4.

JANSONS JĀNIS ALBERTS

Dzimis 1892. g. 5. aprīlī. Studējis Pēterburgas universitātē germāņu filoloģiju (1913—1917), beidzis Latvijas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļu (1926), papildinājies folklorā un etnogrāfijā Ķelnes universitātē (1927—1929), kur ieguvis doktora grādu par disertāciju «Die lettischen Maskenumzüge» (1933). No 1945. līdz 1948. g. LVU profesors, lasīja folkloras un literatūras vēstures kursus. No 1945. līdz 1950. g. Folkloras institūtā Latviešu folkloras sektora vadītājs, pēc tam vecākais zinātniskais līdzstrādnieks. No 1954. g. līdz aiziešanai pensijā (1956) bija valodu katedras vadītājs Valsts fiziskās kultūras institūtā. Pētījis latviešu tautasdziesmu ētikas un estētikas problēmas. Miris 1971. g. 22. martā.

407. **Māte latviešu tautas dziesmu tēlojumā.** — Bērība, 1946, Nr. 3, 14.—15. lpp.
408. **Vēstule redakcijai.** — Literatūra un Māksla, 1948, 18. I, Nr. 3, 6. lpp.
409. **J. Endzelīns mūsu valodniecības laukā.** (Akadēmiskā runa viņa septiņdesmit piecu gadu dzimūdienā). — ZA Vēstis, 1948, Nr. 2, 7.—13. lpp.
410. **R. Pelšes darbs latviešu folkloristikā.** — ZA Vēstis, 1950, Nr. 10, 107.—116. lpp.
411. **Folkloristu konferences rezultāti.** — Skolotāju Avīze, 1951, 6. IV, Nr. 14.
412. **Latviešu antirelīģiskā folklorā.** — ZA Vēstis, 1953, Nr. 11, 39.—57. lpp.
413. **LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS.** Izlase. 1. sēj., R., ZAI, 1955. 436 lpp.
Sakārt. nod.: Sociālie grupējumi un šķiru attieksmes latviešu tautā. Bagātie un nabagie. Muiža, muižas darbinieki; zemnieku naidis un cīņa pret muižu, 51.—118. lpp.
— Darba vērtējums, 119.—135. lpp.
414. **ZELTA TĪNĪTE.** Latviešu tautas pasakas. R., LVI, 1955. 148 lpp.
Sast. kopā ar V. Grebli. Atkārt. izd. sk. Nr. 415.
415. **ZELTA TĪNĪTE.** Latviešu tautas pasakas. [Atkārt. izd.] R., LVI, 1957. 148 lpp.
Sast. kopā ar V. Grebli.
416. **Pasaku gudriba.** — Grām.: Ar gudru prātu var visu. Latviešu tautas pasakas. R., LVI, 1959, 111.—116. lpp.
- 417.—418. **DARBA VARA LIELU DARA.** Tautasdziesmu izlase. R., LVI, 1960. 506 lpp. 2. izd. sk. Nr. 429.
417. Sakārt. un koment. J. A. Jansons.
418. **Priekšvārdi. Brīvs, radošs darbs un cīņa par to — darba tautas morālās dzīves pamats,** 5.—80. lpp.
419. **Nepazītais Dinsbergis.** — Grām.: Varavīksne. Literatūras vēstures un kritikas gadagrāmata. R., «Liesma», 1967, 228.—242. lpp. Kopā ar K. Karuli.
- 420.—421. **DAILES LOKĀ.** Tautasdziesmas par daiļumu. R., «Liesma», 1970. 239 lpp.
420. Sakārt. un koment. J. A. Jansons.
421. **Priekšvārdi. Daiļums dzīves celimei,** 5.—27. lpp.
422. **Dailes lokā.** — Jaunās Grāmatas, 1970, Nr. 10, 19. lpp.
- 423.—427. **LATVIEŠU DZEJAS ANTOLOĢIJA.** 1. sēj. R., «Liesma», 1970. 248 lpp.
423. Sast. un koment. J. A. Jansons.
T. dz. nod.: Darbs. Feodālo laiku sabiedriskās attiecības. Gudriba. Mīlestība. Daiļums, 25.—117. lpp.
424. **Raksti: Ievads. Tautasdziesmas,** 7.—12. lpp.
425. **Krišjānis Barons,** 169.—170. lpp.
426. **Fricis Brivzennieks,** 174.—175. lpp.
427. **Andrejs Pumpurs,** 181.—183. lpp.

428. **Īss manas dzīves stāsts.** — Grām.: Varavīksne. Literārais mantojums. R., «Liesma», 1972, 132.—142. lpp.

429.—430. **DARBA VARA LIELU DARA.** 2. izd. R., «Liesma», 1973. 230 lpp. Sk. arī Nr. 417.

429. Sakārt. un koment. J. A. Jansons.

430. **Priekšvārdi. Brīvs, radošs darbs un ciņa par to — darba tautas morālās dzīves pamats,** 5.—54. lpp.

KOKARE ELZA

Dzimusi 1920. g. 13. oktobrī. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1949). No 1949. līdz 1955. g. lasīja Latvijas Valsts pedagoģiskajā institūtā lekciju kursu latviešu folklorā. No 1950. līdz 1952. g. LPSR ZA Folkloras institūta zinātniskā līdzstrādniece. PSKP b. (1953). No 1953. g. Folkloras sektora vadītāja. Par disertāciju «Darba tautas dzīves pieredzes vispārīgājos latviešu priekšpadomju sakāmvārdos» ieguvusi filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1956). Salīdzinošā aspektā pēti latviešu un kaimiņu tautu (krievu, lietuviešu, igauņu, vācu) sakāmvārdus un parunas. Vada latviešu folkloras zinātnisko izdevumu sagatavošanu publicēšanai.

431. **Latviešu tautas daiļrade kapitālisma laikmetā.** — ZA Vēstis, 1952, Nr. 2, 65.—82. lpp.

432. **Apspriedes par svarīgiem folkloras materiālu publicēšanas un pētišanas jautājumiem.** — ZA Vēstis, 1955, Nr. 5, 133.—136. lpp. Kopā ar K. Arāju.

433. Rec.: **Jauns folkloras materiālu publicējums.** (J. Niedres un J. Ozola sast. krāj. «Latviešu sakāmvārdi un parunas»). — Literatūra un Māksla, 1955, 16. X, Nr. 42, 2. lpp.

434. **Sakāmvārdu un parunu kā īpatu tautas daiļrades veidojumu specifika.** — ZA Vēstis, 1956, Nr. 9, 29.—44. lpp.

435. **Жизненный опыт трудового народа в латышских пословицах досоветского периода.** Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1956. 17 с. (МВО СССР. Латв. гос. ун-т).

436.—437. **CIŅAS DZIESMAS.** R., ZAI, 1957. 348 lpp. Sast. un koment. V. Greble, E. Kokare, J. Vitoliņš.

436. Sast. un koment. 3. d. 1920.—1940. g. dziesmas, 177.—255, 296.—309. lpp.

437. **Ievads** [revolucionāro dziesmu krājumam], 3.—19. lpp.

438.—440. **LATVIEŠU SAKĀMVĀRDI UN PARUNAS.** Izlase. R., ZAI, 1957. 352 lpp.

438. Sast. un koment. E. Kokare.

439. **Par latviešu sakāmvārdiem un parunām,** 3.—58. lpp.

440. **О латышских пословицах и поговорках.** (P., 1957). 12 с. Пр-к сб. Латышские пословицы и поговорки.

441. **Sakāmvārdi, parunas, dažādi izteicieni. Sakāmvārdu un parunu temata un ar tās uzrakstīšanu saistītie jautājumi.** — Grām.: Folkloras vācēja rokasgrāmata. R., ZAI, 1958, 82.—91. lpp.

442. **Zinātne un tautas daiļrade.** — Latvijas Zinātnieks, 1958, 17. XII, Nr. 25.

443.—444. **LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE.** 1. sēj. R., ZAI, 1959. 542 lpp.

443. **Latviešu folkloras. Ievads,** 7.—21. lpp.

444. **Sakāmvārdi un parunas,** 253.—279. lpp.

445. **Latviešu padomju folkloristikas augsmes gaita.** — Grām.: Socialisma uzvara Latvijā. R., ZAI, 1960, 163.—195. lpp.

446. **Развитие фольклористики в Советской Латвии.** — Советская этнография, 1960, № 3, с. 152—158.

447. **Būt vai nebūt ...** [Par nepieciešamajiem līdzekļiem tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma sagatavei]. — Latvijas Zinātnieks, 1961, 22. II, Nr. 4.

448. **Latviešu sakāmvārdu un parunu publicēšana un pētišana** (līdz 1940. g.). — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., 1962 (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 15. sēj.), 100.—129. lpp.

Рез.: Издание и исследование латышских пословиц и поговорок. С. 216—218.

449. **Die Entwicklung der Folkloristik in Sowjetlettland.** — In: Sonderdruck aus Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Bd. 8. Jahrgang 1962, Teil I. Berlin, Akademie Verlag, S. 145.—153.

450. **Folkloristikas problēmas kongresā.** [VII Starptautiskais antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongress Maskavā 1964. g. 3.—10. VIII]. — ZA Vēstis, 1964, Nr. 12, 102.—110. lpp. Kopā ar O. Ambaini, V. Grebli, J. Vītolīņu.

451. **Latviešu padomju folkloristikas attīstības galvenās līnijas.** — ZA Vēstis, 1965, Nr. 7, 79.—86. lpp.

452.—454. **DIVU TAUTU DZĪVES GUDRĪBA.** R., «Zinātne», 1967. 295 lpp.

452. Sast. E. Kokare.

453. **Ievadam**, 5.—21. lpp.

454. **Введение**, с. 22—41.

455.—456. **NĀC NĀKDAMA, VASARIŅA.** R., «Liesma», 1967. 134 lpp.

455. Sast. kopā ar A. Ancelāni, H. Sūnu, J. Vītolīņu.

456. **Ielūkojoties tautas daiļrades dzīlēs**, 5.—8. lpp.

457.—460. **LME. 1. sēj. R.**, «Zinātne», 1967.

457. **Ancelāne Alma**, 67. lpp.

458. **«Cīņas dziesmas»**, 310. lpp.

459. **Folklorā**, 533.—534. lpp.

460. **Greble Vilma**, 593. lpp.

461.—462. **LME. 2. sēj. R.**, «Zinātne», 1968.

461. **Padomju folkloristika**, 688.—689. lpp.

462. **Parunas**, 742. lpp.

463. **Параллели в латышских, литовских и русских пословицах и поговорках.** — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., «Зинатне», 1968, с. 227—278.

464. **Konference par svarīgu valodas un literatūras problēmu.** [Nacionālais un internacionālais literatūrā un valodā. Kišinevā 1969. g. 29. IX—1. X]. — ZA Vēstis, 1970, Nr. 1, 149.—151. lpp. Kopā ar V. Hausmani, R. Veidemani.

465. **О своеобразии и сходстве латышских и эстонских пословиц.** — кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Р., «Зинатне», 1970, 87—108.

Kopsavilkums: Dažas īpatnības un līdzības latviešu un igauņu sakāmvārdos. 1.—109. lpp.

Kopsavilkums vācu val.: Über einige Besonderheiten und gemeinsame Merkmale der lettischen und estnischen Sprichwörter. S. 109.—110.

466.—467. **LME. 3. sēj. R.**, «Zinātne», 1970.

466. **Sakāmvārdi**, 270.—271. lpp.

467. **Sūna Harijs**, 446. lpp.

468. **Tautas daiļrades bagātības apzinoties.** — Karogs, 1971, Nr. 11, 134.—137. lpp.

469. **III Starptautiskais somugristu kongress** [Tallinā 1970. g. 17.—23. VIII]. — ZA Vēstis, 1971, Nr. 1, 120.—131. lpp. Kopā ar S. Cimermani, R. Deņisovu, S. Raģi.

470. **Фольклорная работа в г. Риге.** — В кн.: Из истории русской народной поэзии. Русский фольклор. Т. 12. Л., «Наука», 1971, с. 287.

471. **Bram ienākot ģimenē.** — Grām.: Svētku varavīksne. Tradīciju gadagrāmata. R., «Lesma», 1972, 138.—141. lpp.

472. **Ослові риси розвитку латиської радянської фольклористики.** — Народна творчість та етнографія, Київ, 1972, № 4, с. 4—9.

473. Rez.: **Dailes lokā. Tautasdziesmas par daļumu ...** — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 178.—179.

474. Rez.: **Dziedot mūžu nodzīvoju. Ķīmenes ieražu dziesmas ...** — Demos (Berlin), 1972, Nr. 2, Sp. 185.

475. Rez.: **Vilma Greble. Latviešu vēstītājas folkloras un folkloristikas bibliogrāfija ...** — Demos (Berlin), 1973, Nr. 3, Sp. 243.

476. **Das Nationale und das Internationale in lettischen Sprichwörtern** (Einige lettische Sprichwörter und Volkslieder in der Betrachtung der vergleichenden Folkloristik). — Proverbium (Helsinki), 1973, Nr. 22, S. 827.—834.

477. **Daži latviešu sakāmvārdi salīdzināmās folkloristikas skatījumā.** — ZA Vēstis, 1974, Nr. 2, 104.—114. lpp.

478. Rez.: **A. Ancelāne. Sen to Rīgu daudzinaja. Rīga latviešu tautas daiļradē ...** — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 350.

KURŠINSKIS-KURCIJS ANDREJS

Dzimis 1884. g. 1. oktobrī. Studējis Jēnas universitātē (1905—1911) medicīnu un filozofiju. Beidzis Kazaņas universitātes Medicīnas fakultāti (1913). No 1946. līdz 1949. g. ZA Folkloras institūtā zinātniskais līdzstrādnieks, vadījis Latviešu un krievu folkloras sektoru. Miris 1959. g. 23. februārī.

479. **Manas atmiņas par Maksimu Gorkiju.** — Literatūra un Māksla, 1946, 14. VI, Nr. 24, 5. lpp.

480. **AIZRĀDIJUMI FOLKLORAS MATERIĀLU VĀCĒJIEM PAR TAUTAS ĀRSTNIECĪBU.** R., Folkloras inst., 1947. 6 lpp.

LIGERE MAIJA

Dzimusi 1937. g. 1. jūnijā. Beigusi Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1961). No 1970. līdz 1973. g. aspirante Folkloras sektorā, tad vecākā laborante, bet no 1975. g. zinātniskā līdzstrādniece. Par disertāciju «Latviešu garās tautasdziesmas precību un kāzu ciklos» ieguvusi filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1975). Pēti latviešu tautasdziesmu žanra specifikas jautājumus. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā publicēšanai.

481. **Folkloras teorijas problēmas Vissavienības forumā** [Tbilisi 1972. g. 14.—17. XI]. — Karogs, 1973, Nr. 2, 176.—177. lpp.

482. **Ieražu ietekme uz dzejas tēlu latviešu precību un kāzu dziesmās.** — Karogs, 1973, Nr. 7, 143.—147. lpp.

483. Rec.: **Slāvu folkloras problēmas.** [Par N. Kravcova grām. «Slāvu folkloras problēmas»]. — Karogs, 1973, Nr. 11, 182.—184. lpp.

484. **Gruzīni apcer un popularizē savu folkloru.** [Par grām. «Грузинское народное поэтическое творчество». Тбилиси, 1972]. — Karogs, 1973, Nr. 12, 175.—176. lpp.

485. **Tautas romances latviešu folklorā.** — Literatūra un Māksla, 1974, 16. III, Nr. 11, 7. lpp.

486. **Krievu kāzu lirika.** [Par N. Kolpakovas sast. un komentēto grām. «Криevu kāzu lirika»]. — Karogs, 1974, Nr. 11, 191.—192. lpp.

487. **Latviešu garo kāzu dziesmu raksturīgākie motīvi.** — ZA Vēstis, 1974, Nr. 6, 102.—109. lpp.

488. Dažu sintaktiski stilistisko figūru izmantojums latviešu garajās precību un kāzu dziesmās. — ZA Vēstis, 1974, Nr. 12, 125.—132. lpp.

489. Длинные песни в циклах сватовства и свадебном латышской народной поэзии. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1975. 19 с.

MEDNE-ROMANE ALMA

Dzimusi 1907. g. 10. martā. Beigusi Latvijas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļu (1939). Strādājusi par laboranti Folkloras krātuvē. No 1945. līdz 1950. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras institūtā. Piedalījies pirmajās folkloras materiālu vākšanas zinātniskajās ekspedīcijās.

Pētniecības galvenais virziens — latviešu pasaku tipu rādītāja sastādīšana. Mirusi 1950. g. 18. jūnijā.

490. ZA Folkloras institūta II zinātniskā ekspedīcija. — Tukuma Ziņotājs, 1948, 13. VII, Nr. 84.

491. Zinātņu akadēmijas Folkloras institūta II zinātniskā ekspedīcija. [1948. g. 7.—26. VI Tukuma apr.] — ZA Vēstis, 1948, Nr. 6, 136.—137. lpp.

492. Rec.: Grāmata par folkloru. [J. Niedre. Latviešu folklorā. R., 1948]. — Karogs, 1949, Nr. 1, 93.—95. lpp.

493. Folkloras materiālu vākšanas rezultāti. — Padomju Ceļš (Ogrē), 1949, 13. VIII, Nr. 97.

494. Zinātņu akadēmijas Folkloras institūta III zinātniskā ekspedīcija [1949. g. 30. VI — 20. VII Ogres apr.] — ZA Vēstis, 1949, Nr. 10, 147.—152. lpp.

495. KUNGS DABŪN PĒRIENU. Latviešu tautas pasaku izlase. R., LVI, 1950. 40 lpp.

Sast. A. Medne-Romane.

496. Darba tautas cīņa ar apspiedēju latviešu vēstītājā folklorā. — Latv. PSR ZA Folkloras inst. raksti, 1950, 1, 47.—93. lpp.

Rez.: Борьба трудящихся против угнетателей в латышском повествовательном фольклоре. С. 93—97.

NIEDRE JĀNIS

Dzimis 1909. g. 24. maijā. Studējis vēsturi un tautsaimniecību LU (1928—1930) un Rīgas Komercinstitūtā (1931—1933). PSKP b. (1934). No 1946. līdz 1952. g. ZA Folkloras institūta direktora vietnieks un sektora vadītājs. LVU lasīja latv. lit. vēstures, folkloristikas un etnogrāfijas kursus. Par disertāciju «Latviešu folklorā» ieguvis filoloģijas zinātņu kandidāta grādu (1948). Daudz rakstījis par folkloristikas un literatūras vēstures jautājumiem. Sastādījis vairākus latviešu tautas pasaku izlases krājumus; tie tulkoti arī krievu valodā. Nopelniem bagātais kultūras darbinieka goda nosaukums piešķirts 1959. g. Pēdējā laikā visvairāk pievērsies jaunradei literatūrā. Par dokumentālo romānu trilogiju «Katrs ar savu laimi dzimst», «Salīņa bangojošā okeānā» un «Es biju, esmu, būšu drīz» (kurā attēlota P. Stučkas dzīve un revolucionārā darbība) 1972. g. J. Niedrem piešķirta Latvijas PSR Valsts prēmija.

497. PASAKAS PAR KUNGIEM. Latviešu tautas pasaku izlase J. Niedres apstrādājumā. R., VAPP, 1945. 106 lpp.

498. Vāksim okupācijas dienu folkloru! — Literatūra un Māksla, 1945, 19. I, Nr. 1, 5. lpp.

499. Fantāzijas elementi vēstītājā folklorā. — Karogs, 1946, Nr. 2, 194.—199. lpp.
500. Fr. Brivzemnieks un viņa darbs. — Karogs, 1946, Nr. 11/12, 1136.—1142. lpp.
501. Maksima Gorkija nozīme folkloristikā. — Literatūra un Māksla, 1946, 14. VI, Nr. 24, 4. lpp.
502. Latviešu padomju folklorā. — Literatūra un Māksla, 1946, 4. X, Nr. 40, 5. lpp.
503. Roberta Pelšes 45 darba gadi. — Literatūra un Māksla, 1946, 11. X, Nr. 41, 5. lpp.
- 504.—505. LATVIEŠU PASAKAS. Izlase. 1. sēj. R., LVI, 1946. 256 lpp.
504. Sakārt. un apdarin. J. Niedre.
505. Tautas pasakas. Latviešu tautas pasakas, 3.—25. lpp.
506. Kā P. Birkerts izskaidro latviešu folkloru. — Literatūra un Māksla, 1947, 21. II, Nr. 8, 5. lpp.
507. Pirmā latviešu padomju folkloristu zinātniskā ekspedīcija. — Ciņa, 1947, 19. VII, Nr. 168, 4. lpp.
508. Reakcionārās teorijas latviešu folkloristikā. — Karogs, 1947, Nr. 5, 462.—467. lpp.
509. Latvijas folkloristikas padomju ceļš. — Literatūra un Māksla, 1947, 25. VII, Nr. 30, 2. lpp.
510. Pumpurs un Pumpura «Lāčplēsis» jaunā skatījumā. — Ciņa, 1947, 1. X, Nr. 231.
511. Tautas pasakas. — Padomju Latvijas Skola, 1947, Nr. 10, 38.—47. lpp.
512. Krišjāņa Barona mūža darbs. [Sakarā ar 25. nāves gadadienu]. — Literatūra un Māksla, 1948, 7. III, Nr. 10, 3. lpp.
513. Кришьян Барон. — Советская Латвия, 1948, 7 III, № 56.
514. Docentes Annas Bērzkaines lieta. — Literatūra un Māksla, 1948, 16. V, Nr. 20, 6. lpp.
515. Jaunais Lāčplēsis. — Karogs, 1948, Nr. 5, 574.—575. lpp.
516. Kāda Raiņa trimdas laika vēstule. — ZA Vēstis, 1948, Nr. 2, 141.—143. lpp.
517. Kr. Barona «Latvju Dainas» un latviešu padomju folkloristu uzdevumi. — ZA Vēstis, 1948, Nr. 3, 5.—11. lpp.
- 518.—519. LATVIEŠU PASAKAS. Izlase. 2. sēj. R., LVI, 1948. 212 lpp.
518. Sakārt. un apdarin. J. Niedre.
519. Latviešu sadzīves novelistiskās pasakas, 3.—20. lpp.
520. LATVIEŠU FOLKLORA. R., LVI, 1948. 237 lpp. (Latv. PSR ZA Folkloras inst.)
- 521.—522. ЛАТЫШСКИЕ СКАЗКИ. Р., Латгосиздат, 1948. 304 с.
521. Сост. Я. Ниедре.
522. Предисловие, с. 5—13.
523. Изучение народного творчества в Латвийской ССР. — Советская этнография, 1949, № 4, с. 189—194.
524. «Kalevalas» 100 gadu. — Karogs, 1949, Nr. 3, 272.—274. lpp.
525. Raksti literatūras vēsturei. — Karogs, 1949, Nr. 10, 936.—943. lpp.
526. LATVIEŠU PASAKAS. Izlase. 3. sēj. R., LVI, 1949. 162 lpp.
- Sakārt. un apdarin. J. Niedre.
527. Par G. Merķeļa darbu «Vidzemes senatne». — Literatūra un Māksla, 1950, 7. IV, Nr. 19, 3. lpp.
528. Daži latviešu etnoģenēzes un valodas jautājumi. — Karogs, 1950, Nr. 5, 449.—454. lpp.
- 529.—530. LATVIEŠU PASAKAS. 4. sēj. R., LVI, 1950. 202 lpp.
529. Sakārt. J. Niedre.
530. Priekšvārdi [Par latviešu joku pasakām], 3.—7. lpp.

531. Padomju zinātne par tautām un to daiļradi. — Literatūra un Māksla, 1951, 18. II, Nr. 7, 5. lpp.
532. Baltijas padomju folkloristu konferencei sanākot. — Literatūra un Māksla, 1951, 25. III, Nr. 12, 1. lpp.
533. Baltijas padomju republiku folkloristu konference (1951. g. no 25.—29. III Rīgā). — ZA Vēstis, 1951, Nr. 4, 673.—678. lpp.
534. Latviešu folkloristikas attīstība un ciņa ar «somu skolas» paliekām. — ZA Vēstis, 1951, Nr. 8, 1198.—1210. lpp.
535. Padomju folklorā Bauskas rajonā. — Literatūra un Māksla, 1951, 26. VIII, Nr. 34, 2. lpp.
536. «Lāčplēša» autors Andrejs Pumpurs. — Literatūra un Māksla, 1951, 23. IX, Nr. 38, 4. lpp.
537. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS. R., LVI, 1951. 64 lpp.
Sakop. un apstrād. J. Niedre.
538. Senlatviešu daljrade pirms vācu kundzības laika Latvijā. — Grām.: Latviešu literatūra. 1. R., LVI, 1952, 25.—32. lpp.
539. Latviešu mutvārdu poēzija 17. gadsimtā. — Turpat, 86.—90. lpp.
540. Latviešu mutvārdu poēzija 18. gadsimtā. — Turpat, 136.—150. lpp.
541. Garlībs Merķelis. «Latvieši». «Vidzemes senatne». «Vanems Imanta». — Turpat, 160.—191. lpp.
542. Latviešu mutvārdu poēzija un literārie sacerējumi rokkrakstos 19. gs. pirmajā pusē. — Turpat, 252.—257. lpp.
543. Andrejs Pumpurs. — Skolotāju Avīze, 1952, 27. VI, Nr. 26, 4.—5. lpp.
544. Pret viltus tautiskumu māksliniecišķās pašdarbības jaunradē. — Literatūra un Māksla, 1952, 10. II, Nr. 6, 3. lpp.
545. LATVIEŠU TAUTAS PASAKAS PAR DZĪVNIEM. R., LVI, 1952. 36 lpp.
Sakop. J. Niedre.
- 546.—547. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. Р., Латгосиздат, 1952. 216 с.
546. Сост. Я. Ниедре.
547. Предисловие, с. 3—10.
548. ЛЕСНЫЕ СКАЗКИ (Из латышских народных сказок). Р., Латгосиздат, 1952. 32 с.
Сост. Я. Ниедре.
549. Latviešu mutvārdu poēzija 19. gadsimta vidū un III ceturksnī. — Grām.: Latviešu literatūra, 2. R., LVI, 1953, 78.—99. lpp.
550. Krišjānis Barons. — Turpat, 136.—145. lpp.
551. Jēkabs Zvaigznīte. — Turpat, 161.—162. lpp.
552. Jānis (Ivans) Sproģis. — Turpat, 164.—166. lpp.
553. Fricis Brīvzemnieks. — Turpat, 195.—202. lpp.
554. Andrejs Pumpurs. — Turpat, 226.—257. lpp.
555. Ansis Lerhis-Puškaitis. — Turpat, 324. lpp.
556. Par padomju folkloristiku. — Latv. PSR ZA Etnogrāfijas un folkloras inst. raksti, 1953, 2, 55.—69. lpp.
- 557.—557.a LATVIEŠU SAKĀMVĀRDI UN PARUNAS. R., LVI, 1955. 292 lpp.
557. Sast. J. Niedre un J. Ozols.
557.a Priekšvārds, 5.—20. lpp.
558. Rec.: Jaunais latviešu tautas mīklu izdevums. — Ciņa, 1955, 4. III, Nr. 53.
559. Rec.: Latviešu tautasdziesmas. I. — Ciņa, 1956, 10. II, Nr. 35.
560. Notikums mūsu grāmatniecībā. [Par ZA izdoto Latviešu tautas pasaku izlasi 1956. g.] — Ciņa, 1956, 26. VI, Nr. 148.
561. Neviltot tautas sacerējumus. [Sakarā ar latviešu tautas pasaku rediģēšanu un izdošanu]. — Literatūra un Māksla, 1956, 28. VII, Nr. 31, 2. lpp.

562.—563. ЛАТЫШСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ. М., Гос. изд-во художественной литературы, 1958. 296 с.

562. Сост. Я. Ниедре.

563. Предисловие, с. 3—9.

564. Rec.: «Lācplēša» akadēmiskais izdevums. — Karogs, 1962, Nr. 7, 135.—137. lpp.

565. Rec.: Jauna grāmata folklorā (Latviešu tautas teikas. 1961). — Karogs, 1962, Nr. 2, 137.—139. lpp.

566. Dzejnieks un viņa laiks. [Par J. Kalniņa grām. «Andrejs Pumpurs»]. — Literatūra un Māksla, 1965, 20. II, Nr. 8, 2. lpp.

567. VELNA KUNGS. Latviešu tautas pasakas. R., «Liesma», 1970. 36 lpp. Sast. un literāri apdarin. J. Niedre.

OZOLS ARTURS

Dzimis 1912. g. 18. martā. Beidzis Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti (1945). Lasīja folkloras, literatūras un valodniecības kursus Rīgas Skolotāju institūtā, Latvijas Valsts pedagoģiskajā institūtā, LVU Filoloģijas fakultātē. No 1946. līdz 1952. g. ZA Folkloras institūtā zinātniskais līdzstrādnieks, bet no 1952. līdz 1955. g. direktora vietnieks. No 1950. līdz 1964. g. vadīja LVU Latv. val. katedru. PSKP b. (1963). LPSR ZA koresp. loceklis (1963). No 1958. līdz 1963. g. LVU zinātņu prorektors. Kandidāta disertācija «Folkloristikā darba metodes latviešu tautasdziesmu laukā 19. gadsimta otrā pusē» (1949). Filoloģijas zinātņu doktora disertācija «Latviešu klasisko tautasdziesmu sintakses jautājumi» (1961). Apbalvots ar ordeni «Goda Zīme». Miris 1964. g. 29. jūnijā.

568. Методы фольклористической работы в области латышских народных песен во II половине XIX века. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1950. 14 с. (Латвийский государственный ун-т).

569. Rec.: Folkloras institūta raksti. I. — Karogs, 1951, Nr. 3, 281.—286. lpp.

570. Rīgas tēls latviešu tautasdziesmās. — Karogs, 1951, Nr. 11, 1022.—1029. lpp.

571. Latviešu tautas poētiskās daiļrades vēstures problēmas. — Karogs, 1952, Nr. 7, 742.—761. lpp.

572. ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta VI zinātniskā ekspedīcija. — ZA Vēstis, 1953, Nr. 6, 127.—135. lpp. Kopā ar A. Ancelāni, E. Lasi, J. Vitoliņu.

573.—574. LATVIEŠU TAUTASDZIESMAS. Izlase. 1. sēj. R., ZAI, 1955. 436 lpp.

573. Par latviešu tautasdziesmām, 3.—50. lpp.

574. Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai, 424.—433. lpp.

575. О ЛАТЫШСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ. (Р., 1955). 7 с. Прилож. к сб. Латышские народные песни.

576. Par dažām stilistikas problēmām un latviešu klasisko tautasdziesmu valodas stilistikas jautājumiem. — ZA Vēstis, 1955, Nr. 10, 13.—29. lpp.

577. Par dažiem vārdkopu sintakses jautājumiem latviešu klasiskajās tautasdziesmās. — LVU Zin. raksti, 1956, 11, 171.—213. lpp.

578. Tautoloģija latviešu klasiskajās tautasdziesmās. — LVU Zin. raksti, 1957, 16, 63.—81. lpp.

579. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna dzīve un zinātniskā darbība. — ZA Vēstis, 1958, Nr. 2, 11.—20. lpp.

580. Atonālā uzruna latviešu klasiskajās tautasdziesmās. — ZA Vēstis, 1958, Nr. 6, 15.—26. lpp.

581. Pielikums, apzīmējums un apzīmējums latviešu klasiskajās tautsdziesmās. — LVU Zin. raksti, 1958, 25, 9.—67. lpp.

582. Latviešu klasisko tautsdziesmu teikumu modalitātes problēma sakarā ar partikulām. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1958, 7, 99.—128. lpp.

583. Nominālo un adverbiālo predikatīvo attieksmju tipi latviešu klasiskajās tautsdziesmās. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1959, 10, 147.—197. lpp.

Rez.: Типы именных и наречных предикативных отношений в языке латышских классических народных песен. С. 198—200.

584. Latviešu tautsdziesmu frazeoloģijas pamatjautājumi. — Turpat, 201.—235. lpp.

Rez.: Основные вопросы фразеологии латышских народных песен. С. 236—238.

585. Salīdzinājumi latviešu klasiskajās tautsdziesmās. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1959, 11, 263.—284. lpp.

Rez.: Сравнения в латышских классических народных песнях. С. 285—286.

586. Konvarianti latviešu klasiskajās tautsdziesmās. — Turpat, 287.—298. lpp.

Rez.: Конварианты в латышских классических народных песнях. С. 299—300.

587. Raksturīgākās latviešu tautsdziesmu nominālās vārdkopas. — LVU Zin. raksti, 1959, 30, 7.—54. lpp.

588. Verbālo predikatīvo attieksmju tipi latviešu klasiskajās tautsdziesmās. — Grām.: Rakstu krājums. Veltījums prof. Dr. Jānim Endzelinam ... R., ZAI, 1959, 567.—594. lpp.

589. Gadsimta ceturksnis latviešu un poļu literatūras sakaru laukā. (Par prof. Dr. St. Kolbuševska zinātniski pedagoģiskā darba jubileju Polijā). — Literatūra un Māksla, 1959, 49. XII, Nr. 51, 3. lpp.

590. Вопросы синтаксиса латышских классических народных песен. Автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. филол. наук. М.—П., 1959. 64 с. (Ин-т языкознания АН СССР).

591. LATVIEŠU TAUTASDZIESMU VALODA. R., LVI, 1961. 436 lpp.

592. Latviešu tautsdziesmu izsaukmes vārdi kā leksikogramatiska un leksikostilistiska kategorija. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1961, 13, 7.—85. lpp.

593. Kr. Barons latviešu literārās valodas vēsturē. — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., 1962, 37.—43. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 15. sēj.)

594. Vienkāršā un saliktā teikuma robežu problēma latviešu klasiskajās tautsdziesmās. — Grām.: Teikuma uzbūve. R., 1964, 197.—206. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 17. sēj.)

Rez.: Проблема разграничения простых и сложных предложений на материале латышских дайн. С. 206—207.

595. VECLATVIEŠU RAKSTU VALODA. R., «Liesma», 1965. 628 lpp.

596. Folkloristiskā darba metodes latviešu tautsdziesmu laukā 19. gadsimta otrā pusē. — Grām.: Raksti folkloristikā. R., «Zinātne», 1968, 45.—176. lpp.

597. Interpunkcija «Latvju Dainās». — Turpat, 289.—302. lpp.

PELŠE ROBERTS

Dzimis 1880. g. 15. oktobrī. LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks (1945), filol. zinātņu doktors (1948), LPSR ZA īstenais loceklis (1951). PSKP b. (1898), No 1945. līdz 1949. g. LVU Filoloģijas fakultātes dekāns, profesors (kopš 1948). No 1946. līdz 1950. g. ZA Folkloras institūta, bet no 1950. līdz 1955. g.

Etnogrāfijas un folkloras institūta direktors. Daudz rakstījis par mākslas teorijas un vēstures jautājumiem. Apbalvots ar diviem Darba Sarkanā Karoga ordeniem un ordeni «Goda Zīme». Miris 1955. g. 19. jūnijā.

598. Viens no pirmajiem. (Par E. Veidenbauma revolucionāro dzeju). — Literatūra un Māksla, 1945, 27. IV, Nr. 15, 8. lpp.

599. Latvijas folkloras jautājumi. — Padomju Latvijas Skola, 1945, Nr. 10, 30.—37. lpp.

600. Latviešu un krievu kultūras sakari. — Literatūra un Māksla, 1947, 6. VI, Nr. 23, 4. lpp.

601. Padomju Latvijas Dziesmu svētki. — ZA Vēstis, 1948, Nr. 7, 37.—48. lpp.

602. Latviešu un krievu literatūras sakari. — ZA Vēstis, 1949, Nr. 7, 7.—21. lpp.; Nr. 11, 27.—38. lpp.

603. Ievads. — Latv. PSR ZA Folkloras inst. raksti, 1950, 1, 5.—6. lpp.

604. Latviešu un krievu kultūras sakari. — Padomju Latvijas Boļševiks, 1950, Nr. 14, 23.—29. lpp. То же на рус. яз., см. № 605.

605. Культурные связи латышского и русского народов. — Большевик Советской Латвии, 1950, № 14, с. 25—32. См. также № 604.

606. Связи латышской и русской культуры. — Краткие сообщения, 1950, 12, с. 38—44. (АН СССР. Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая).

607. Сочетание фольклористов Прибалтики. — Советская молодежь, 1951, 25 III, № 60.

608. LATVIEŠU UN KRIEVU KULTŪRAS SAKARI. R., LVI, 1951. 388 lpp. Bibliogr. 380.—387. lpp.

609. Latviešu un krievu kultūras sakari. — Grām.: Kalendārs 1952. gadam. R., LVI, 1951, 101.—114. lpp.

610. Latviešu tautas daiļrades problēmas. — Latv. PSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta raksti, 1953, 2, 5.—26. lpp.

611. Bazuņņu demonstrācijas. — Grām.: 1905. Revolūcijas dalībnieku atmiņas. 1. sēj. R., LVI, 1955, 120.—128. lpp.

ROZENBERGS JĀNIS

Dzimis 1927. g. 17. decembrī. Beidzis Latvijas Valsts universitātes filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1954). No 1954. līdz 1957. g. ZA Valodas un literatūras institūta aspirants; no 1958. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par disertāciju «Humors un satīra latviešu klasiskajās tautasdziesmās par bajāriem un feodālajiem kungiem» ieguvis filol. zinātņu kandidāta grādu (1960). Pēti latviešu tautasdziesmas. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā.

612. Etnogrāfu un folkloristu ekspedīcija Viļānu rajonā. — Pa Ļeņina Ceļu (Viļānos), 1955, 2. VI, Nr. 78.

613. Par etnogrāfu un folkloristu darbu Viļānu rajonā. — Pa Ļeņina Ceļu (Viļānos), 1955, 23. VIII, Nr. 100.

614. Etnogrāfu un folkloristu IX zinātniskā ekspedīcija [Viļānu raj.] — Literatūra un Māksla, 1955, 11. IX, Nr. 37, 3. lpp.

615. Kopsim tautas mākslu! — Padomju Jaunatne, 1955, 30. IX, Nr. 193.

616. Izkopsim tautas mākslu. — Pa Ļeņina Ceļu (Viļānos), 1955, 22. IX, Nr. 113.

617. Vērojumi par kultūras darbu Viļānu rajonā. — Cīņa, 1955, 24. XI, Nr. 277.

618. Rec.: **Jauna tautas pasaku izlase** [Zelta tinīte, R., 1955]. — Karogs, 1956, Nr. 6, 108.—111. lpp.
619. **Rikavieši draugos ar dziesmu.** — Pa Ļeņina Ceļu (Viļānos), 1956, 4. IX, Nr. 105.
620. **Folkloras grāmatas bērniem!** — Literatūra un Māksla, 1956, 27. X, Nr. 44, 2. lpp.
621. **Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu IX zinātniskā ekspedīcija** [1955. g. 29. VII—28. VIII Viļānu raj.] — ZA Vēstis, 1956, Nr. 11, 157.—165. lpp. Kopā ar Ald. Kalniņu.
622. **Rikavas etnogrāfiskais ansamblis.** — Cīņa, 1956, 4. X, Nr. 234.
623. **Brāļu Grimmu pasakas lasot.** — Literatūra un Māksla, 1957, 8. VI, Nr. 23, 2. lpp.
624. **Par dažiem latviešu tautasdziesmu bajāru interpretācijas jautājumiem.** — ZA Vēstis, 1958, Nr. 1, 49.—59. lpp.
625. **Par latviešu tautasdziesmu bajāriem.** — ZA Vēstis, 1958, Nr. 4, 33.—45. lpp.
626. **Bajāri latviešu klasiskajās tautasdziesmās.** — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti. 1959, 11, 109.—172. lpp.
Rez.: Бояре в латышских классических народных песнях. С. 173—175.
627. **Humors un satīra latviešu klasiskajās tautasdziesmās par muižu un feodālo kungu.** — Turpat, 213.—259. lpp.
Rez.: Юмор и сатира в латышских классических народных песнях о помещике. С. 260—262.
628. **Baltijas vācu mācītāju nostāja pret latviešu apdziedāšanās dziesmām.** (XVII—XVIII gs. vidus). — ZA Vēstis, 1959, Nr. 5, 29.—39. lpp.
629. **Юмор и сатира в латышских классических народных песнях о боярах и помещиках.** Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1960. 28 с.
630. Rec.: **A. Pumpura «Lāčplēša» zinātniskais izdevums** (R., 1961). — Latvijas Zinātnieks, 1961, 22. II, Nr. 4.
631. **Folkloras materiālu vācēji Liepājas rajonā.** — Komunisti (Liepājā), 1961, 25. V, Nr. 124.
632. **No tautas daiļrades pūra.** [Par folkloristu XV zinātnisko ekspedīciju Liepājas raj.] — Komunisti (Liepājā), 1961, 3. IX, Nr. 174.
633. Rec.: **No tautas humora un satīras avotiem.** [Latviešu tautas anekdotes, R., 1960]. — ZA Vēstis, 1961, Nr. 9, 146.—148. lpp.
634. **Par latviešu klasisko tautasdziesmu teoriju un praksi.** — ZA Vēstis, 1962, Nr. 9, 147.—154. lpp.
635. Rec.: **Latviešu tautas teikas** [R., 1961]. — ZA Vēstis, 1962, Nr. 11, 137.—142. lpp.
636. Rec.: **A. Pumpura eposa zinātniskais izdevums** [R., 1961]. — ZA Vēstis, 1963, Nr. 3, 125.—132. lpp.
637. Rec.: **Rakstu krājums «Krišjāņa Barona piemīnais»** [R., 1962]. — ZA Vēstis, 1963, Nr. 5, 141.—153. lpp.
638. **Folkloras materiālu vācēji Saldus rajonā.** — Padomju Zeme (Saldū), 1963, 4. VII, Nr. 65.
639. **Dziedot dzimu, dziedot augu...** [Folkloristu darbs Saldus raj.] — Padomju Zeme (Saldū), 1963, 17. VIII, Nr. 84.
640. **Laipni lūdzam talkā!** [Par ZA Valodas un literatūras inst. Folkloras sektora ekspedīciju Valmieras raj.] — Liesma (Valmierā), 1966, 2. VII, Nr. 101.
641. **Dziedot mūžu nodzīvoju...** [Par ZA Valodas un literatūras inst. folkloristu XX zinātnisko ekspedīciju]. — Liesma (Valmierā), 1966, 14. XII, Nr. 193; 24. XII, Nr. 199; 28. XII, Nr. 201; 30. XII, Nr. 202.
642. **Folkloristika.** — LME. 1. sēj. R., «Zinātne», 1967, 539.—541. lpp.

643. Padomju folkloristu ekspedīcija Valkā (Nāciet talkā!). — Darba Karogs (Valkā), 1967, 27. VI, Nr. 76.
644. **Gana man greznu dziesmu...** [Par folkloristu ekspedīcijas guvumu Valkas novadā]. — Darba Karogs (Valkā), 1968, 13. I, Nr. 5; 23. I, Nr. 9.
645. **Прусы в латышских народных песнях.** — В кн.: Фольклор балтских народов. Р., «Зинатне», 1968, с. 137—175.
646. Folkloristu XX zinātniskā ekspedīcija [Valmieras raj. 1966. g. 4. VII—4. VIII]. — ZA Vēstis, 1968, Nr. 8, 50.—61. lpp.
647. Folkloristu ekspedīcijas guvums Valkas rajonā [XXI zinātniskā ekspedīcija 1967. g. 3. VII—3. VIII]. — ZA Vēstis, 1969, Nr. 4, 26.—38. lpp.
648. Dzintarzeme latviešu tautasdziesmās. — ZA Vēstis, 1970, Nr. 10, 81.—94. lpp.
649. **Volters Eduards.** — LME. 3. sēj., R, «Zinātne», 1970, 718. lpp.
650. Par smirdiem un vāczemi latviešu tautasdziesmās. — ZA Vēstis, 1971, Nr. 12, 106.—117. lpp.
651. Folkloras vācēji Ludzas rajonā. — Par Komunisma Uzvaru (Ludzā), 1972, 22. VI, Nr. 73.
652. Sāmi latviešu tautasdziesmās. — ZA Vēstis, 1972, Nr. 8, 114.—129. lpp.
653. Par kādas kultūrvēsturiskī nozīmīgas dziesmas folklorisko autentiskumu. — ZA Vēstis, 1973, Nr. 2, 126.—141. lpp.
654. Igaunī latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā. — ZA Vēstis, 1974, Nr. 4, 122.—134. lpp.

RUDZĪTIS JĀZEPS

Dzimis 1928. g. 5. februārī. Beidzis Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļu (1952). No 1953. līdz 1956. g. ZA Valodas un literatūras institūta aspirantūrā. No 1957. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par disertāciju «Latviešu folklorā Raiņa dramaturģijā» ieguvis filol. zinātņu kandidātes grādu (1958). Folkloras un literatūras sakaru jomā pētījis tautas poētiskās daiļrades ietekmi rakstnieku — J. Raiņa, A. Pumpura — darbos. Piedalās latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma sagatavošanā.

655. **Rainis un folklorā.** — Grām.: J. Raiņa daiļrade. Rakstu krājums. R., LVI, 1954, 244.—284. lpp.
656. **Raiņa «Spēlēju, dancoju» kā pasaku un teiku luga.** — ZA Vēstis, 1957, Nr. 7, 31.—46. lpp.
657. Folkloristu XI zinātniskā ekspedīcija [1957. g. Aizputes un Kuldīgas raj.] — Literatūra un Māksla, 1957, Nr. 36, 7. IX, 3. lpp.
658. **Studentes folkloristu ekspedīcijā.** — Padomju Students, 1957, 30. X, Nr. 23.
659. **Raiņa «Pūt, vējiņi!» kā tautas dziesmu luga.** — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1958, 9, 305.—344. lpp.
- Рез.: «Вей, ветерок!» Я. Райниса как народнопесенная драма. С. 344—345.
660. **Латышский фольклор в драматургии Райниса.** Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Р., 1958. 32 с.
661. **Raiņa pasaku un teiku lugas (Uguns un nakts. Zelta zirgs. Indulis un Ārija. Spēlēju, dancoju).** — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1959, 11, 5.—63. lpp.
- Рез.: Пьесы Райниса, созданные на основе сказок и преданий. С. 65—66.

662.—664. A. PUMPURS. LĀČPLĒSIS. Latvju tautas varonis. Tautas eposs. R., ZAI, 1961. 320 lpp.

662. Sast. J. Rudzītis.

663. A. Pumpura eposs «Lāčplēsis», 5.—62. lpp.

664. Komentāri. A. Pumpura «Lāčplēša» komentāru nolūks un izveidojums. Komentāros paskaidroto vārdu un motīvu rādītājs. Bibliogr. 231.—316. lpp.

665. Raiņa folkloristisko interešu un uzskatu izaugsme. — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., ZAI, 1962, 152.—172. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 15. sēj.)

Рез.: Формирование фольклористических интересов и взглядов Райниса. С. 219—220.

666. Šotas Rustaveli «Bruninieks tūģera ādā». [Sakarā ar dzejnieka 800. dzimšanas dienu]. — ZA Vēstis, 1965, Nr. 9, 139.—146. lpp.

667. Tautasdziesmu luga «Krauklītis». — Pielikums. — Grām.: Tautas dzejnieks Rainis. 1865.—1965. Rakstu krāj. 100 gadu atcerei. R., «Zinātne», 1965, 49.—65.; 65.—76. lpp.

668. Konference par latviešu un lietuviešu folkloras sakariem [Viļņā 1967. g. 14.—15. IV]. — ZA Vēstis, 1967, Nr. 8, 141.—144. lpp.

669.—671. LME. 1. sēj. R., «Zinātne», 1967.

669. Eposs, 480.—481. lpp.

670. Folkloras literatūrā, mūzikā un mākslā, 534.—536. lpp. Kopā ar J. Vītolīņu, R. Bēmu.

671. Folklorizācija, 541. lpp.

672. «Lāčplēsis». — LME. 2. sēj. R., «Zinātne», 1968, 223. lpp.

673. Indiešu zinātnieka nozīmīga grāmata par baltiem (Chatterji Suniti Kumar. Balts and Aryans. 1968). — Karogs, 1969, Nr. 10, 164.—167. lpp.

674. Latviešu vēstītājas folkloras stāstīšanas apstākļi un norise. — ZA Vēstis, 1970, Nr. 1, 100.—111. lpp.

675. Ziņģes. — LME. 3. sēj. R., «Zinātne», 1970, 764. lpp.

676. Indiešu zinātnieks [Čaterdži] par baltu valodām. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1971. R., «Zinātne», 1970, 287.—289. lpp.

677. Latviešu folkloras bibliogrāfijas druvā (V. Greble. Latviešu vēstītājas folkloras un folkloristikas bibliogrāfija). — Literatūra un Māksla, 1971, 26. VI, 11. lpp.

678. Rec.: Latviešu tautas mūzikas zinātnisks publicējums. (J. Vītolīņš. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. R., 1971). — Karogs, 1972, Nr. 8, 163.—164. lpp.

679. «Pastāstiņu pasaku ...» Tiekoties ar interesantu cilvēku. — Znamja Truda (Rēzeknē), 1972, 8. III, Nr. 94.

680. Sinoles puses folkloras teicējs [Jēkabs Preizis]. — Karogs, 1973, Nr. 11, 153. lpp.

681. «Lāčplēsis» izdots Igaunijā. — Rīgas Balss, 1974, 22. X, Nr. 248, 4. lpp.

682. A. Lerhis-Puškaitis un vēstītājas folkloras teicēji. — ZA Vēstis, 1974, Nr. 10, 137.—144. lpp.

Рез.: А. Лерхис-Пушкайтис и исполнители повествовательного фольклора. С. 144—145.

683. Jūras tēlojums latviešu folklorā. — Grām.: Dabas un vēstures kalendārs 1975. R., «Zinātne», 1974, 211.—214. lpp.

684. Процесс исполнения и восприятия прозаических жанров фольклора (на латышском материале XIX — начала XX в.). — В кн.: Прозаические жанры фольклора народов СССР. Тезисы докладов на Всесоюзной науч. конференции «Прозаические жанры фольклора народов СССР». 21—23 мая 1974 г. Минск, 1974, с. 181—184. (АН СССР. АН БССР).

685. Rez.: J. Rozenbergs. Par kādas kultūrvēsturiskā nozīmīgas dziesmas folklorisko autentiskumu ... — Demos (Berlin), 1974, Nr. 4, Sp. 336.

SŪNA HARIJS

Dzimis 1923. g. 23. martā. Beidzis Latvijas Valsts universitātes Inženierceltniecības fakultātes Arhitektūras nodaļu (1951) un Maskavā A. Lunačarska Valsts Teātra mākslas institūtā aspirantūru horeogrāfijas specialitātē. Sākot ar 1945. g., vadīja vairākus deju kolektīvus (no 1955. līdz 1963. g. «Danci»). Radijs apmēram 50 deju. Bijis vairākos Dziesmu un deju svētkos deju uzvedumu virsvadītājs. LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks (1957). No 1959. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par pētījumu «Latviešu rotaļas un rotaļdejas» ieguvis mākslas zinātņu kandidāta grādu (1968). Pēti tautas horeogrāfijas pierakstes metodikas, klasifikācijas un vēsturiskās attīstības problēmas.

686. **Daudzu darba gadu kaldinājums.** [Par Talsu raj. Kultūras nama deju kolektīva koncertu]. — Literatūra un Māksla, 1955, 6. XI, Nr. 45, 3. lpp.

687. **Pašdarbības kolektīva koncertā** [LPSR Arodbiedrību republikāniskās padomes Kultūras nama deju kolektīva priekšnesumi Z. Samas vadībā]. — Literatūra un Māksla, 1955, 27. XI, Nr. 48, 3. lpp.

688. **Jauniešu etnogrāfisks uzvedums** (Valmierā). — Pieredzes apmaiņas biļetens par gatavošanos Jaunatnes festivālam (Em. Melngaiļa TMN), 1957, Nr. 4, 15. lpp.

689. **Piecdesmit darba gadi** (Tautas deju kolektīvu vadītājam, horeogrāfiem Mildai Lasmaneij). — Cīņa, 1958, 8. IV, Nr. 83.

690. **Mākslinieciskās pašdarbības skates rajonos turpinās.** Dejām rūpīgāku iestudējumu! — Skolotāju Avīze, 1958, 29. V, Nr. 22.

691. **Dejotāju sasniegumi pašdarbības skatē.** [Skolu mākslinieciskās pašdarbības dejotāju republikāniskā skatē]. — Cīņa, 1958, 10. VII, Nr. 159.

692. **Obligātais repertuārs skolēnu Dziesmu un deju svētkiem.** — Padomju Latvijas Skola, 1958, Nr. 11, 88.—99. lpp.

693. **Raitajā dejas solī.** [Par Latgales deju kolektīvu koncertu Rīgā decembra vidū]. — Cīņa, 1958, 14. XII, Nr. 293.

694. **Mani vērojumi Igora Moisejeva deju ansamblī.** — Pieredzes apmaiņas biļetens (Latv. PSR Kultūras m-jas klubu darba rep. metod. kabinets), 1959, 8.—9. lpp.

695. **Daina un Dancis.** — Liesma, 1959, Nr. 4, 13. lpp. ar att.

696. **Vērojot pilsētas un rajona deju kolektīvu skati** (Daugavpili). — Padomju Daugava (Daugavpili), 1959, 11. VII, Nr. 137.

697. **Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XII zinātniskā ekspedīcija.** — ZA Vēstis, 1959, Nr. 9, 169.—176. lpp. Kopā ar A. Ancelāni, J. Vītolīņu.

698. **Gatavosimies skolēnu Dziesmu un deju svētkiem.** — Skolotāju Avīze, 1959, 18. XII, Nr. 51; 25. XII, Nr. 52.

699. **Deju kolektīviem.** (Norādījumi, gatavojoties skolu jaunatnes Dziesmu un deju svētkiem). — Skolotāju Avīze, 1960, 8. IV, Nr. 16.

700. **Norādījumi par deju uzdevumiem Dziesmu un deju svētkos.** — Skolotāju Avīze, 1960, 3. VI, Nr. 23.

701. **Meistarības līmenis cēlies.** Vērtējums par deju skates rezultātiem un V—VII klašu koru sniegumu. — Skolotāju Avīze, 1960, 8. VII, Nr. 28.

702. **Rīgas skolu dejotāju darbu vērtējot.** — Skolotāju Avīze, 1961, 10. V, Nr. 19.

703. **Jaunība dejo.** [Par ZA tautas deju kolektīva koncertu]. — Latvijas Zinātnieks, 1961, 11. I, Nr. 1.

704. **Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XIII zinātniskā ekspedīcija.** — ZA Vēstis, 1961, Nr. 7, 157.—161. lpp. Kopā ar O. Ambaini.

705. **Deju svētki Igaunijas PSR.** — Skolotāju Avīze, 1963, 31. VII, Nr. 31.

706. **Deju svētki Igaunijā.** — Literatūra un Māksla, 1963, 10. VIII, Nr. 32, 3. lpp.

707. **Народная хореография на праздниках песни и танца Советской Лат-**

вин. М., «Наука», 1964. 16 с. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва, август 1964 г.)

708. *People's choreography at Festivals of Song and Dance in Soviet Latvia*. Moscow, «Наука», 1964. 16 p. (VII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Moscow, August 1964). Sk. arī Nr. 748.

709. **Систематизация хореографического фольклора.** — В кн.: Методическая записка по архивному хранению и систематизации фольклорных материалов. Вильнюс, 1964, с. 58—71.

710. **Daži tautas horeogrāfijas pētišanas metodoloģijas jautājumi.** — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, etnogrāfu un folkloristu 1964. gada ekspedīcijām. R., 1965, 8.—9. lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst., Valodas un literatūras inst., Latv. PSR Kultūras m-ja).

Тезисы: Некоторые методологические вопросы исследования народной хореографии. С. 9.

711. **Dzīve — deja.** [Par Mahmudu Esambajevu]. — Literatūra un Māksla, 1965, 9. I, Nr. 2, 5. lpp.

712. **Tautas deju kolektīvi gatavojas.** — Literatūra un Māksla, 1965, 13. III, Nr. 11, 5. lpp.

713. **Tautas deju kolektīvi gatavojas** (Dziesmu un deju svētkiem). — Literatūra un Māksla, 1965, 15. V, Nr. 20, 3. lpp.

714. **Новая система кинематографии — записей хореографических движений.** — ZA Vēstis, 1965, Nr. 5, 63—75. lpp.

Kopsavilkums angļu val.: New system of cinetography — notation of choreographic movements, p. 76.

715. **Spēcīgāku kvēli deļotāju sirdis.** [Tautas ansambļu — deju kolektīvu sacensībās]. — Cīņa, 1965, 15. VIII, Nr. 192.

716. **Песни и танцы народного Китая.** — Советская Латвия, 1965, 15 X, № 244.

717. **Būsim drosmīgi jaunā meklētāji** (horeogrāfijā). — Padomju Jaunatne, 1965, 18. XII, Nr. 248.

718. **Ein neues kinetographisches System** erarbeitet von Ch. Suna, Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR. — Volkskunst. Monatsschrift für das künstlerische Volksschaffen. Herausgegeben vom Zentralhaus für Kulturarbeit (Leipzig), 1966, Nr. 3, S. 41—47.

719. **Ein neues kinetographisches System** erarbeitet von Ch. Suna, Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR. — Der Tanz. Zeitschrift für alle Gebiete des Tanzes. Fachausgabe der Volkskunst: Herausgeber Zentralhaus für Kulturarbeit (Leipzig), 1966, Nr. 3, S. 17—23.

720. **Skatuviskās dejas izveidotājs.** [Par I. Moisejevu sakarā ar ansambļa izvirzīšanu apbalvošanai ar Ļeņina prēmiju]. — Literatūra un Māksla, 1966, 12. III, Nr. 11, 5. lpp.

721. **Dejo «Žoks».** — Cīņa, 1966, 18. V, Nr. 114.

722. **Dejo jaunā maiņa.** — Rīgas Balss, 1966, 26. V, Nr. 121.

То же на рус. яз., см. № 723.

723. **Танцуют юные.** — Ригас балсс, 1966, 26 V, № 121. См. также № 722.

724. **Pa dejas kārnēm — augšup.** [Par RPI Tautas deju kolektīva «Vektors» koncertu]. — Jaunais Inženieris (RPI), 1966, 21. XI, Nr. 19.

725. **Domāsim par spilgtiem dejas tēliem.** — Skolotāju Avīze, 1966, 30. XI, Nr. 48.

726.—728. **LATVIEŠU ROTAĻAS UN ROTAĻDEJAS.** [R.], «Zinātne», [1966]. 560 lpp.

726. Sast. H. Sūna.

727. **Rotaļas un rotaļdejas latviešu tautas horeogrāfiskajā daiļradē.** Latviešu rotaļu un rotaļdeju izteiksmes līdzekļi un to konstruktīvais izkārtojums, 5.—140. lpp.

728. **Komentāri,** 573.—638. lpp.

729. **Latviešu rotaļdejas.** [Par grāmatas tapšanu un saturu]. — Jaunās Grāmatas, 1967, Nr. 1, 42.—43. lpp.

730. **Zināt un prast ieinteresēt.** [Par horeogrāfisko ansambļu darbību]. — Cīņa, 1967, 5. IV, Nr. 80.

731. **Par ko jādomā deļotājiem.** Padomju Latvijas skolu jaunatnes Dziesmu un deju svētkus sagaidot. — Skolotāju Avīze, 1967, 31. V, Nr. 22.

732.—735. LME. 1. sēj. R., «Zinātne», 1967.

732. **Deja,** 370.—371. lpp.

733. **Dziesmu svētki,** 430.—434. lpp. Kopā ar K. Mediņu un J. Vītolīņu.

734. **Festivāls,** 511.—512. lpp.

735. **Horeogrāfija,** 633.—634. lpp.

736. **NĀC NĀKDAMA, VASARIŅA.** R., «Liesma», 1967. 134 lpp.

Sast. kopā ar A. Ancelāni, E. Kokari un J. Vītolīņu.

737. **Латышские хороводы и хороводные танцы.** Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. искусствоведения. М., 1967. 32 с. (Гос. ин-т театрального искусства им. В. А. Луначарского. Кафедра хореографии).

738. **Jautājumu krustugunis.** Atklāta saruna par akadēmisku deju priekšnesumu. — Padomju Jaunatne, 1968, 14. II, Nr. 31.

739. **Lai katra deļa ir jaunatklāsme.** — Padomju Jaunatne, 1968, 25. VI, Nr. 122.

740. **Bagāts horeogrāfiskais pūrs.** [Viesojas Ukrainas Valsts tautas deju ansamblis]. — Cīņa, 1968, 18. VII, Nr. 166.

741. **Tautas horeogrāfija** [feodālisma laikmetā]. — Grām.: Latviešu etnogrāfija. R., «Zinātne», 1969, 238.—242. lpp.

742. **Tautas horeogrāfija** [kapitālisma laikmetā]. — Turpat, 405.—411. lpp.

743. **Horeogrāfiskā kultūra** [sociālisma un komunisma celtniecības periodā]. — Turpat, 550.—552. lpp.

744. **Senā tautas daiļrade.** [Japānas tautas deju ansambļa «Odori» viesošanās]. — Cīņa, 1969, 6. III, Nr. 55.

745. **Daiļrades pūra neizsmeļamās bagātības.** [Polijas TR Valsts dziesmu un deju ansambļa «Ślonsk» viesošanās]. — Cīņa, 1969, 5. IX, Nr. 208.

746. **Saulainās Bulgārijas dziesmas un dejas.** — Cīņa, 1969, 21. IX, Nr. 229.

747. **Atdzimusi dejas liksme.** [Viesojas Kirgīzijas PSR Valsts deju ansamblis]. — Cīņa, 1969, 30. IX, Nr. 229.

748. **Peoplés choreography at Festivals of Song and Dance in Soviet Latvia.** — VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Т. 6. М., «Наука», 1969, с. 35—42. Tas pats, sk. Nr. 708.

749. **Некоторые параллели в латышской и эстонской народной хореографии.** — В кн.: Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Р., «Зинатне», 1970, с. 111—131.

Kopsavilkums latv. val.: Dažas paralēles latviešu un igauņu tautas horeogrāfijā. 131. lpp.

Kopsavilkums vācu val.: Zu einigen Parallelen in der lettischen und estnischen Volkschoreographie. S. 131.—133.

750.—753. LME, 3. sēj. R., «Zinātne», 1970.

750. **Rotaļa, horeogrāfiskā,** 237. lpp.

751. **Rotaļdeja,** 237. lpp.

752. **Spēle folklorā,** 397. lpp.

753. **Tautas deļa,** 489.—491. lpp.

754. **Kā deļo Filipinās?** — Cīņa, 1970, 28. II, Nr. 49.

755. **Horezmas novada daile.** [Uzbekijas PSR Horezmas deju ansambļa koncerts]. — Cīņa, 1970, 25. III, Nr. 70.

756. **«Lučnicas» temperamenta vienotā pulsācija.** [Slovaku dziesmu un deju ansambļa «Lučnica» vieskoncerts Rīgā]. — Literatūra un Māksla, 1970, 30. V, Nr. 22, 9. lpp.

757. **Folkloristu ekspedīcija Madonas rajonā.** — Stars (Madonā), 1970, 2. VI, Nr. 65.
758. «**Dancis**», «**Vektors**», «**Ritenītis**». [Populārākie tautas deju kolektīvi]. — Literatūra un Māksla, 1970, 27. VI, Nr. 26, 2. lpp.
759. **Lai krāšņāk uzzied deju daile!** — Stars (Madonā), 1970, 2. VII, Nr. 78.
760. **Horeogrāfiskās dailes atklāsmē.** [Dziesmu un deju svētku sacensībās]. — Cīņa, 1970, 21. VII, Nr. 168.
761. «**Es mēcēju danci vest.**» Pārdomas pēc Dziesmu un deju svētkiem. — Padomju Jaunatne, 1970, 2. IX, Nr. 171.
762. «**Atvasara**» **Valmierā.** [Madonas raj. Kultūras nama dziesmu un deju kolektīva «Atvasara» viesošanās Valmierā]. — Liesma (Valmierā), 1970, 25. IX, Nr. 152.
763. **Panākumu pamatā.** Dažas pārdomas pēc «Riteniša» koncerta. — Padomju Jaunatne, 1971, 13. I, Nr. 9.
764. **Folkloristu ekspedīcija Ventspils rajonā.** — Padomju Venta (Ventspilī), 1971, 23. VI, Nr. 98.
765. **Folkloristi ielūdz** [uz zinātnisko sesiju un tautas daiļrades koncertu Talsu raj. Kultūras namā]. — Padomju Karogs (Talsos), 1971, 10. VIII, Nr. 95.
766. **Folkloristu jubilejas ekspedīcija** [25. ekspedīcija — Talsu un Ventspils raj.]. — Dzimtenes Balss, 1971, 21. IX, Nr. 36, 6. lpp.
767. **Uzticība tradīcijām.** [Par I. Moisejeva vadītā PSRS Valsts Akadēmiskā tautu deju ansambļa koncertu]. — Cīņa, 1972, 2. IV, Nr. 78.
768. **Ķekātās lekšana un ķekatu senās horeogrāfiskās norises.** — Grām.: Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972. gada pētījumu rezultātiem. R., «Zinātne», 1973, 126.—128. lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst.)
769. **Mūsu jubilāri** [LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbiniece Dzidra Rubene]. — Literatūra un Māksla, 1973, 29. XII, Nr. 52, 13. lpp.
770. «**Dailes**» **piektā programma.** — Cīņa, 1974, 19. V, Nr. 115.
771. **Folkloristu ekspedīcija** [Gulbenes raj.] — Dzirkstele (Gulbenē), 1974, 18. VII, Nr. 85.
772. **Mūsu jubilāri** (Arvids Donass). — Literatūra un Māksla, 1974, 3. VIII, Nr. 31, 15. lpp.
773. **Tautas dejas daudzveidība.** — Literatūra un Māksla, 1974, 17. VIII, Nr. 33, 12.—13. lpp.
774. **Mākslinieka sirds dāsnums.** [Par LPSR Nopelniem bagāto skatuves mākslinieku — dejojāju un baletmeistaru Jāni Graudu]. — Karogs, 1974, Nr. 11, 183.—184. lpp.
775. **Choreografinēs baltu kūrybos vystymosi tendencijos buitiniame ir sceniniame latvių liaudies šokyje.** — Grām.: Choreografijos problemas. Teorinės konferencijos «Lietuvių liaudies ir scenines choreografijos santykis ir problemas» mežiaga. Vilnius, 1974, p. 101—109. (LTSR Kultūros ministerija. LTSR Liaudies meno rūmai).
776. **Древнее действо латышских ряженых.** — В кн.: Народный театр. Сб. статей. Л., 1974, с. 71—81. (М-во культуры РСФСР, Ленинградский гос. ин-т театра, музыки и кинематографии).

VAITA HERTA

Dzimusi 1908. g. 9. maijā. Beigusi Latvijas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļu (1937). No 1945. līdz 1950. g. zinātniskā līdzstrādniece Folkloras institūtā. Kopš 1951. g. ZA Fundamentālās bibliotēkas galvenā bibliogrāfe. Kopš 1972. g. pensijā.

777. **Latviešu tautas meteoroloģija.** — Latv. PSR ZA Folkloras inst. raksti, 1950, 1, 239.—275. lpp.

Рез.: Латышская народная метеорология. С. 276—278.

778. **Par retumiem un rokkrakstiem ZA Fundamentālās bibliotēkas Misiņa v. n. Latviešu literatūras nodaļā.** — ZA Vēstis, 1956, Nr. 10, 175.—176. lpp.

VITOLIŅŠ JĒKABS

Dzimis 1898. g. 5. augustā. Beidzis Latvijas konservatorijā J. Vitola vadīto kompozīcijas un mūzikas teorijas nodaļu (1924), pēc tam vēl studējis instrumentāciju pie Jāņa Mediņa un orķestra diriģentu klasē pie E. Kupera (1926—1927). Muzikoloģijā papildinājis Vīnes (1929, 1931) un Parīzes (1936—1937) universitātē. No 1938. līdz 1962. g. Latvijas Valsts konservatorijas pedagogs, Mūzikas vēstures katedras vad. (1957—1962). Nopelniem bagātais kultūras darbinieks (1958). No 1946. g. zinātniskais līdzstrādnieks Folkloras sektorā. Par disertāciju «Latviešu tautas mūzikas pētījumi» Ļeņingradas konservatorijā ieguvis mākslas zinātņu doktora grādu (1961). Pētījumu galvenie virzieni — latviešu mūzikas vēsture un tautas muzikālā daiļrade. Sagatavo publicēšanai — sistematizē un komentē latviešu tautas melodiju zinātniskos izdevumus.

779. **Dziesma — mūsu mūzikas pamats.** — Ciņa, 1948, 23. VII, Nr. 174, 3. lpp.

780. **Malvīnes Vīgneres-Grīnbergas 75 gadi.** — Ciņa, 1948, 24. X, Nr. 253.

781. **Krāsīm tautas dziesmu meldijas.** — Literatūra un Māksla, 1948, 5. XII, Nr. 49, 2. lpp.

782. **Emīlis Melngailis.** — Ciņa, 1949, 15. II, Nr. 37, 4. lpp.

783. **Emīlis Melngailis kā mūzikas folklorists.** — Grām.: Emīlis Melngailis. R., LVI, 1949, 31.—74. lpp.

784. **Priekšvārds.** [Par E. Melngaiļa kora dziesmām]. — Grām.: Emīlis Melngailis. 100 dziesmas. R., LVI, 1949, 3.—6. lpp.

785. **LATVIEŠU MŪZIKAS KLASIKĪ.** 1. Tautas dziesmas jauktam korim. R., LVI, 1949, 144 lpp.

Sast. J. Vitoliņš.

786. **Хоровое творчество Эмиля Мелнгайлса.** — Советская музыка, 1949, № 9, с. 58—59.

787. **Состояние музыкально-фольклорной работы в Латвийской ССР.** — Краткие сообщения Института этнографии Академии наук СССР, 1950, 12, с. 103—108.

788. **Veicināt tautas muzikālo daiļradi.** — Ciņa, 1951, 6. VII, Nr. 157.

789. **Tautas dziesminieka mūžs.** [Par komponistu Alfrēdu Kalniņu]. — Literatūra un Māksla, 1951, 30. XII, Nr. 52, 3. lpp.

790. **ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta V zinātniskā ekspedīcija.** — ZA Vēstis, 1952, Nr. 12, 161.—168. lpp. Kopā ar P. Birkertu un A. Krastiņu.

791. **Par teksta un meldijas vienotību latviešu tautasdziesmās.** — Latv. PSR ZA Etnogrāfijas un folkloras inst. raksti, 1953, 2, 71.—93. lpp.

792. **ZA Etnogrāfijas un folkloras institūta VI zinātniskā ekspedīcija.** — ZA Vēstis, 1953, Nr. 6, 127.—135. lpp. Kopā ar A. Ancelāni, E. Lasi, A. Ozolu.

793. **Песенное творчество латышского народа.** — Советская Латвия, 1953, 20 XII, № 299.

794. **Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta VII zinātniskā ekspedīcija.** — ZA Vēstis, 1954, Nr. 4, 147.—159. lpp. Kopā ar V. Grebli, E. Lasi.

795. **Alfrēda Kalniņa daiļrade.** — Karogs, 1954, Nr. 8, 108.—111. lpp.

796. **Эмиль Мелнгайлс — латышский фольклорист и композитор.** — Советская музыка, 1954, № 5, с. 25—30.

797. ЛАТВИЙСКАЯ ССР. (Обзор истории латышской музыки). М., Музгиз, 1954. 40 с. (Музыкальная культура Союзных Республик). Совместно с Н. Грюнфельдом. См. также № 814.

798. Tautas mākslas daile. [Par Bārtas etnogrāfiskā ansambļa uzvedumu]. — Literatūra un Māksla, 1955, 8. V, Nr. 19, 3. lpp.

799. Latviešu tautas mūzika. — Grām.: Latviešu mūzikas hrestomācija. 1. R., LVI, 1955, 5.—13. lpp.

800. Priekšvārds. — Grām.: Latviešu kora dziesma. Sast. V. Danenbergs. J. Vītolīņa redakcijā. R., LVI, 1955, 3.—7. lpp.

801.—802. ЛАТЫШСКИЕ ПЕСНИ ДЛЯ ХОРА БЕЗ СОПРОВОЖДЕНИЯ. М., Музгиз, 1955. 56 с.

801. Сост. Е. Витолинь.

802. Предисловие, с. 3—4.

803. О латышском музыкальном наследии. — Советская музыка, 1955, № 3, с. 61—71.

804. Песенные традиции латышского народа. — Советская Латвия, 1955, 23 VI, № 148.

805. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta VIII zinātniskā ekspedīcija. — ZA Vēstis, 1956, Nr. 6. 113.—122. lpp. Kopā ar V. Grebli.

806. Вопросы изучения латышской народной музыки (По материалам песни Лиепайской этнографической области). Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. искусствоведения. Л., 1956. 17 с. (Ленинградская орден Ленина гос. консерватория им. Н. А. Римского-Корсакова).

807. Андрей Юрьян — классик латышской музыки. — Советская музыка, 1956, № 12, с. 51—54.

808. О проблеме единства текста и напева в латышской народной песне. — Вопросы музыковедения. Т. 2. М., Музгиз, 1956, с. 135—146.

809. CIŅAS DZIESMAS. R., ZAI, 1957. 348 lpp.

Sast. kopā ar V. Grebli, E. Kokari.

Publicēšanai sagatavojis un komentējis 102 revolucionāro dziesmu melodijas, 23.—254.; 257.—309. lpp.

810. JĀŅA MEDIŅA OPERA «SPRĪDĪTIS». R., LVI, 1957. 42 lpp.

811. Priekšvārds. — Grām.: Latviešu mūzikas hrestomācija. 2. R., LVI, 1957, 3.—4. lpp.

812. Emilis Melngailis. — Turpat, 5.—8. lpp.

813. Jēkabs Graubiņš. — Turpat, 202.—205. lpp.

814. ЛАТВИЙСКАЯ ССР. (Обзор истории латышской музыки). Изд. 2-е. М., Музгиз, 1957. 96 с. (Музыкальная культура Союзных Республик). Совместно с Н. Грюнфельдом. См. № 797.

815. Par tautasdziesmu mēldiju vākšanu un pierakstišanu. — Grām.: Folkloras vācēja rokasgrāmata. R., 1958, 55.—66. lpp.

816.—817. LATVIEŠU TAUTAS MŪZIKA. 1. [sēj.]. Darba dziesmas. R., LVI, 1958. 316 lpp.

816. Sast. J. Vītolīņš.

817. Latviešu tautas darba dziesmu melodijas, 3.—20. lpp.

818. Tautasdziesmu daile. — Ciņa, 1958, 12. XII, Nr. 291.

819. Par dažām latviešu tautas mūzikas iezīmēm, (Pēc Liepājas novada tautas mūzikas materiāliem). — Grām.: Latviešu mūzika. Raksti par mūziku. R., LVI, 1958, 27.—86. lpp.

820. Latviešu tautasdziesmu melodika. — Grām.: Latviešu literatūras vēsture. 1. sēj. R., ZAI, 1959, 128.—158. lpp. Bibliogr. 157.—158. lpp.

821. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu XII zinātniskā ekspedīcija. — ZA Vēstis, 1959, Nr. 9, 169.—176. lpp. Kopā ar A. Ancelāni, H. Sūnu.

822. **Liepājas novada gadskārtu ieražu dziesmu meldijas.** — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 1959, 11, 339.—394. lpp.

Рез.: Мелодии латышских народных календарных обрядовых песен района Лиепая. С. 393—394.

823.—824. ALFRĒDS KALNIŅŠ. 1. **DZIESMAS JAUKTAM KORIM.** R., LVI, 1960. 264 lpp.

823. Sast. J. Vītolīņš.

824. **Alfrēds Kalniņš un viņa kora dziesma, III—VIII lpp.**

825. **Revolucionārā dziesma Latvijā.** — Grām.: Sociālisma uzvara Latvijā. Padomju Latvijas 20. gadadienai veltīts rakstu krāj. R., ZAI, 1960, 197.—232. lpp. (Latv. PSR ZA Vēstures inst.)

826. **Исследования в области латышской народной музыки.** Автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. искусствovedения. Л., 1960. 39 с. (Ленинградская ордена Ленина гос. консерватория им. Н. А. Римского-Корсакова).

827. **Pie tautasdziesmu avotiem.** [Par folkloristu zinātnisko ekspedīciju Liepājas raj.] — Literatūra un Māksla, 1961, 12. VIII, Nr. 32, 4. lpp.

828. **Tautasdziesma latviešu mūzikas kultūrā un Kr. Barona saiknes ar latviešu mūziku.** — Grām.: Krišjāņa Barona piemiņai. R., 1962, 44.—49. lpp. (Latv. PSR ZA Valodas un literatūras inst. raksti, 15. sēj.)

Рез.: Народная песня в латышской музыкальной культуре и связи Кр. Барона с латышской музыкой. С. 212—214.

829. **Padomju tautu mūzikas instrumentu bagātības.** — Literatūra un Māksla, 1964, 31. X, Nr. 44, 5. lpp.

830. **Folkloristikas problēmas kongresā.** [VII Starptautiskais antropoloģijas un etnogrāfijas zinātnu kongress Maskavā 1964. g. no 3. līdz 10. VIII]. — ZA Vēstis, 1964, Nr. 12, 102.—110. lpp. Kopā ar O. Ambaini, V. Grebli, E. Kokari.

831.—833. ALFRĒDS KALNIŅŠ. 2. **DZIESMAS (Izlase).** Viru un sieviešu koriem. R., LVI, 1964. 136 lpp.

831. Sast. J. Vītolīņš.

832. **Priekšvārds, 3.—5. lpp.**

833. **Dziesmu tagadējā izdevuma pirmavoti, 133.—134. lpp.**

834. **СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛАТЫШСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНИ ГОДОВОГО ЗЕМЛЕДЕЛЬСКОГО ЦИКЛА.** М., «Наука», 1964. 37 с. (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва, август 1964 г.)

То же на англ. яз., см. № 835.

835. **MUSICAL STYLE PECULIARITIES OF THE LETTISH FOLK SONG OF THE ANNUAL AGRICULTURAL CYCLE.** М., «Наука», 1964. 41 p. (VII International congress of Antropological and Ethnological Sciences. Moscow, August 1964). См. также № 834.

836. **Reālisma tradīcijas latviešu ģimenes ieražu dziesmās.** — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, etnogrāfu un folkloristu 1964. gada ekspedīcijām. R., ZAI, 1965, 11.—13. lpp.

837. **Вечно живая традиция.** (Праздник песен). — Советская музыка, 1965, № 7, с. 25—28.

838. **Революционная песня в Латвии.** — В кн.: Очерки музыкальной культуры Советской Латвии. Сост. Л. Карклинь. М.—Л., «Музыка», 1965, с. 20—57.

839. **Daudzkrāsaina mūzikas jaunrade.** — Literatūra un Māksla, 1967, 4. I, Nr. 1, 4.—5. lpp.

840. **NĀC NĀKDAMA, VASARIŅA.** R., «Liesma», 1967. 134 lpp.

Sast. kopā ar A. Ancelāni, E. Kokari, H. Sūnu.

Sagatavojis publicējumam 23 latv. tautas melodijas.

841. **Latviešu mūzikas kultūra Lielās Oktobra socialistiskās revolūcijas un Padomju Latvijas nodibināšanās periodā (1917.—1919.)** — Grām.: Latviešu mūzika. Raksti par mūziku. 6. R., LVI, 1967, 22.—46. lpp.

- 842.—848. LME. 1. sēj. R., «Zinātne», 1967.
842. **Bungas — tautas mūzikas instruments**, 275.—276. lpp.
843. **Dziesmu karš**, 430. lpp.
844. **Dziesmu svētki**, 430.—434. lpp. Kopā ar K. Mediņu un H. Sūnu.
845. **Etnogrāfiskie ansambļi**, 489. lpp.
846. **Folklorā literatūrā, mūzikā un mākslā**, 534.—536. lpp. Kopā ar J. Rudzīti un R. Bēmu.
847. **Graubiņš Jēkabs**, 590. lpp.
848. **Ģīga — sens latv. tautas mūzikas instruments**, 619. lpp.
849. **Die lettischen Hirtenlieder.** — Deutsche Jahrbuch für Volkskunde, Berlin, 1967, Bd. 13, T. 2, S. 213.—222.
- 850.—853. LME. 2. sēj. R., «Zinātne», 1968.
850. **Kalniņš Alfrēds**, 22.—23. lpp.
851. **Koris**, 131.—132. lpp. Kopā ar A. Krūmiņu.
852. **Mūzika**, 601.—605. lpp. Kopā ar N. Grīnfeldu.
853. **Mūzikas zinātne**, 607.—608. lpp.
- 854.—857. **LATVIEŠU TAUTAS MŪZIKA.** Kāzu dziesmas. R., «Zinātne», 1968. 528 lpp.
854. **Sakārt. J. Vitoliņš.**
855. **Ievads**, 5.—9. lpp.
856. **Kāzu dziesmas**, 10.—30. lpp.
857. **Латышские свадебные песни**, с. 31—40.
858. **ALFRĒDS KALNIŅŠ.** Monogrāfisks apcerējums. R., «Liesma», 1968. 158 lpp.
859. **Gruzīnu tautas dziesmu plēnumā.** — Literatūra un Māksla, 1969, 5. VII, Nr. 27, 15. lpp.
860. **Igaņu dziesmu svētku simtgade.** — Māksla, 1969, Nr. 3, 28.—29. lpp.
861. **Starptautiskais folkloras festivāls «Romania — 69».** Tautas daiļrade mūsdienā dzīvē. — Literatūra un Māksla, 1969, 20. IX, Nr. 38, 13. lpp.
862. **Гордость Комитасом.** (К 100-летию со дня рождения арм. композитора Комитаса). — Комсомолец (Ереван), 1969, 19 XI.
863. **Komitasa simtgades svinības Armēnijā.** — Literatūra un Māksla, 1969, 27. XII, Nr. 52, 12. lpp.
864. **Tautas mūzika [feodālisma laikmetā].** — Grām.: Latviešu etnogrāfija. R., ZAI, 1969, 227.—238. lpp.
865. **Tautas profesionālā mūzika [kapitālisma laikmetā].** — Turpat, 399.—405. lpp.
866. **Mūzikas kultūra [sociālisma un komunisma celtniecības periodā].** — Turpat, 542.—550. lpp.
867. **ЛАТЫШСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕСНЯ.** М., «Советский композитор», 1969. 96 с. (Фольклорная б-ка любителя музыки).
868. **Par tautas dziesmu un estrādes mūziku.** — Cīņa, 1970, 27. V, Nr. 120.
869. **Paņēmām līdzī prieku [Dziesmu svētku koncertā].** — Cīņa, 1970, 19. VII, Nr. 166.
870. **Meklējot jaunus ceļus muzikālajā audzināšanā.** IX starptautiskajā muzikālās audzināšanas konferencē Maskavā. — Literatūra un Māksla, 1970, 15. VIII, Nr. 33, 12.—13. lpp.
- 871.—875. LME. 3. sēj. R., «Zinātne», 1970.
871. **Soma dūdas**, 391. lpp.
872. **Tautas mūzika**, 497.—498. lpp.
873. **Vignere-Grīnberga Malvīne**, 690. lpp.
874. **Vigneru Ernests**, 690. lpp.
875. **Vitols Jāzeps**, 714.—715. lpp.
876. **Mūsu kora dziesmas un koru kultūras attīstības jautājumi.** — Grām.: Latviešu mūzika. Raksti par mūziku. 8. R., «Liesma», 1970, 44.—52. lpp.
877. **TAUTAS DZIESMA LATVIEŠU MŪZIKĀ.** R., «Liesma», 1970. 173 lpp.

878. *Ceļā uz Dziesmu svētku simtgadi.* — Māksla, 1971, Nr. 2, 26. lpp.
- 879.—889. **LATVIEŠU TAUTAS MŪZIKA.** Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. R., «Zinātne», 1971. 364 lpp.
879. Sakārt. J. Vitolpiņš.
880. *Ievads*, 3.—6. lpp. To же на рус. яз., см. № 881.
881. *Предисловие*, с. 7—8. См. также № 880.
882. *Bērnu dziesmu cikls. Radību un kristību dziesmas*, 11.—16. lpp. То же на рус. яз., см. № 883.
883. *Крестинные песни*, с. 17—21. См. также № 882.
884. *Šūņa dziesmas*, 80.—84. lpp. То же на рус. яз., см. № 885.
885. *Колыбельные песни*, с. 85—89. См. также № 884.
886. *Bērnu dziesmas*, 169.—174. lpp. То же на рус. яз., см. № 887.
887. *Детские песни*, с. 175—180. См. также № 886.
888. *Bēru dziesmas*, 283.—293. lpp. То же на рус. яз., см. № 889.
889. *Похоронные песни*, с. 294—302. См. также № 888.
890. **Латышская музыкальная культура в период Великой Октябрьской социалистической революции и основания Советской Латвии (1917—1919 гг.)** — В кн.: *Очерки музыкальной культуры Советской Латвии.* Сост. Л. Карклинъ. Л., «Музыка», 1971, с. 45—63.
891. *Priekšvārds.* — Grām.: Barisons Pēteris. *Kora dziesmas. Izlase.* R., «Liesma», 1971, 3.—4. lpp.
892. *Aldona Kalniņa autorkoncertā.* — Ciņa, 1972, 9. I, Nr. 7.
893. *Latviešu kordziesmas rītausmā.* *Dziesmu svētku simtgadei.* — *Literatūra un Māksla*, 1972, 19. II, Nr. 8, 13. lpp.
894. *Jāzeps Vītols un viņa kordziesma.* *Dziesmu svētku simtgadei.* — *Literatūra un Māksla*, 1972, 1. IV, Nr. 13, 12. lpp.
895. *Emilis Melngailis latviešu Dziesmu svētku vēsturē.* — *Literatūra un Māksla*, 1972, 22. IV, Nr. 16, 12. lpp.
- 896.—899. **LATVIEŠU MŪZIKAS VĒSTURE.** I. sēj. R., «Liesma», 1972. 404 lpp. Kopā ar L. Krasinsku.
896. *Priekšvārds*, 3.—6. lpp.
897. *Tautas mūzika*, 7.—67. lpp.
898. *Vēsturiskas ziņas par latviešu tautas mūziku*, 68.—84. lpp.
899. *Jurjānu Andrejs*, 226.—249. lpp.
900. **Музыкальная культура Латвии XVII—XVIII веков.** — *Musica antiqua. Acta scientifica.* Bydgoszcz, 1972, 3, pp. 701—725.
- Kopsav. poļu val.
- 901.—903. **LATVIEŠU TAUTAS MŪZIKA.** *Gadskārtu ieražu dziesmas.* R., «Zinātne», 1973. 593 lpp.
901. Sakārt. J. Vitolpiņš.
902. *Latviešu gadskārtu ieražu dziesmu melodijas.* *Rudens un ziemas masku gājienu dziesmas. Pavasara dziesmas. Līgotnes*, 5.—37. lpp. То же на рус. яз., см. № 903.
903. **Мелодии латышских календарно-обрядовых песен.** *Осенние и зимние календарные песни ряженных. Весенние и летние песни. Песни «лиго».* С. 38—76. См. также № 902.
904. *Muzikālā daiļrade. Tautas mūzika. Muzikālā audzināšana.* — Grām.: Jēkabs Vitolpiņš. *Mūzikas kritika.* *Izlase.* R., «Liesma», 1973, 27.—134. lpp.
- 905.—906. **JĀNIS CIMZE. DZIESMU ROTA.** *Izlase.* R., «Liesma», 1973. 150 lpp.
905. Sast. J. Vitolpiņš.
906. *Jānis Cimze. 1814.—1881.*, 5.—11. lpp.
907. **Latvijas XVII un XVIII gadsimta mūzikas kultūras attīstības pamati.** — Grām.: *Latviešu mūzika. Raksti par mūziku.* 10. R., «Liesma», 1973, 152.—165. lpp.
908. *Dziesmu svētkiem gatavojas daudzi.* — *Karogs*, 1973, Nr. 5, 175.—176. lpp.

909. Par Jurjānu Andreju — mūzikas folkloristu. — Literatūra un Māksla, 1973, 7. VII, Nr. 27, 13. lpp.

910. Alfrēda Kalniņa kora dziesmas. — Literatūra un Māksla, 1973, 14. VII, Nr. 28, 16. lpp.

911. Rez.: В. О. Гребле. Революционная песня в борьбе за советскую власть в Латвии... — Demos (Berlin), 1973, Nr. 2, Sp. 161.

912. Латышские пастушеские песни. — В кн.: Проблемы музыкального фольклора народов СССР. Статьи и материалы. М., «Музыка», 1973, с. 81—94.

913. (О народном творчестве в современности). Выступление на VII международном музыкальном конгрессе в Москве в 1971 г. — В кн.: Музыкальные культуры народов. Традиции и современность. М., 1973, с. 358—359.

914. Bordunmehrstimmigkeit im lettischen Volkslied (Resume). — Bericht über das 2. Seminar für europäische Musikethnologie «Das Bordun in der europäischen Volksmusik». St. Pölten (Wien), 1973, S. 11 (Institut für Volksmusikforschung Akademie für Musik und darstellende Kunst).

915. Kā dziesmu dzied. — Grām.: Kas var dziesmas izdziedāt? R., «Zinātne», 1974, 309.—334. lpp.

916. Emīļa Melngaiļa simtgadē. — Cīņa, 1974, 15. II, Nr. 39.

917. Alsungas «Suitu kāzu» uzvedums. — Literatūra un Māksla, 1974, 6. IV, Nr. 14, 6. lpp.

918. Rec.: Emīlis Melngailis. Raksti. — Māksla, 1974, Nr. 3, 54.—55. lpp.

919. Rec.: Emīļa Melngaiļa «Raksti». — Dzimtenes Balss, 1974, 20. VI, Nr. 25, 3. lpp.

920. Jauna oratorija. [Aldoņa Kalniņa «Karavīru dziesmas»]. — Cīņa, 1974, 2. XI, Nr. 258.

921. Принципы жанровой классификации и научного издания мелодий латышских народных песен. — Информационное письмо №№ 7—8. М., 1974, с. 27—31. (Союз Композиторов СССР. Комиссия музыки народов СССР. Комиссия по народному музыкальному творчеству ЦК СССР).

922. Emīļa Melngaiļa folkloristiskie uzskati. — Grām.: Latviešu mūzika. Raksti par mūziku. 11. R., «Liesma», 1974, 39.—47. lpp.

SATURS

Priekšvārds	5
Tekstā minētie saīsinājumi	8
Garlibs Merķelis un latviešu folklorā (<i>J. Rozenbergs</i>)	11
Par G. Merķeļa folkloristiskajām interesēm un latviešu folkloras apguves avotiem	14
Par G. Merķeļa folkloristiskajiem uzskatiem un folkloras izmantojuma metodoloģisko pusi	21
Par G. Merķeļa sniegto tautasdziesmu raksturojumu un viņa attieksmi pret latviešu folkloru	33
Žanru mīksakarības latviešu folklorā (<i>E. Kokare</i>)	49
Sakāmvārdi un parunas	53
Sakāmvārdi un miklas	55
Sakāmvārdi un tautasdziesmas	67
Proverbi un vēstītāja folklorā	92
Latviešu precību un kāzu cikla garo tautasdziesmu mākslinieciskais veidojums (<i>M. Līgere</i>)	111
Kompozicionālās īpatnības	113
Sižetiskums un apjoma izvērsums	113
Galvenie konflikti	115
Asociatīvā saikne un kontaminācija	129
Sintaktiski stilistisko atkārtojuma figūru funkcijas latviešu garajās precību un kāzu dziesmās	133
Dialogu funkcijas un raksturīgākie veidi	142
Monologa funkcijas dziesmu kompozīcijā. Monologu veidi	145
Paralēlisma funkcijas garo dziesmu kompozīcijā	148
Kontrasta loma garo dziesmu kompozīcijā	150
Personāžs	151
Personāža grupējums un funkcijas tekstā	151
Galvenie tēlu raksturošanas paņēmieni	154

	Dziesmu mākslinieciskā izteiksme un struktūra agrāri kalendāro svētku ciklos (latviešu un krievu folklorā) (J. Darbiniece)	165
	Centrālie tēli un kompozīcijas īpatnības agrāri maģiska rakstura dziesmās	169
	Centrālais tēls	169
	Kompozīcija	177
	Centrālie tēli un kompozīcijas īpatnības cildināšanas rakstura dziesmās .	186
	Galvenie tēli un to izveides īpatnības	187
	Kompozīcija	190
	Citu raksturīgāko kompozīcijas paņēmieni un izteiksmes līdzekļu pielietojuma īpatnības	193
	Personifikācija	193
	Paralēlisms un salīdzinājums	194
	Refrēni	198
	Simbolika	204
	Epitēti	208
	Hiperbolizācija	211
	Daži latgalešu tautsdziesmu valodas jautājumi (A. Breidaks)	215
	Латышский фольклор — жанры, стиль. Резюме	226
	Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora zinātnisko līdzstrādnieku publikāciju rādītājs (1945.—1974.) (V. Greble)	239

LATVIEŠU FOLKLORA — ŽANRI, STILS

ИБ № 181

Redaktore M. Caune. Māksl. redaktors V. Zirdziņš. Tehn. redaktore M. Andersone. Korektore A. Āva.

Nodota salikšanai 1976. g. 21. maijā. Parakstīta iespiešanai 1977. g. 22. februārī. Tipogr. pāpīrs Nr. 1, formāts 60×84/16. 18,25 iespiedl.; 16,97 uzsk. iespiedl.; 18,84 izdevn. l. Metiens 3 000 eks. JT 07037. Maksā 1 rbl. 52 kap. Izdevniecība «Zinātne» Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Pāraugtipogrāfijā Rīgā, Vienības gatvē 11. Pasūt. Nr. 991.

22

Pamanītās iespiedklūdas

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
33.	59. parindē	«Der Teusche Merkur»	«Der Teutsche Merkur»
52.	8. no augšas	d a u d z v e i d ī b u	d a u d z v e i d u
72.	20. no augšas	kūdetud	kiidetud
79.	11. no apakšas	tūbu	tiibu
156.	5. no augšas	emocionāli ekspresīvais	emocionāli ekspresīvais
175.	20. no augšas	(sal. 9. lpp.)	(sal. 174. lpp.)
182.	10. no apakšas	kostrukcijas	konstrukcijas
189.	4. un 5. no augšas	Ar naudas kuli. Izsita stenderi	Izsita stenderi Ar naudas kuli.
192.	8. no apakšas	rektoriskajā	retoriskajā
203.	12. no augšas	E. Voltērs.	E. Voltērs. ³⁶
213.	19. no apakšas	pat biežāk	pat kopēji biežāk
278.	21. no augšas	кинематографии	кинетографии

219. un 222. lappusē 1. un 3. shēma jāsamaina vietām.

Stads

Leopold

Länder

vi

bed

Der Deutsche Merkur

Der Deutsche Merkur

eggs

handveidun

handveidun

ungars

küdtud

küdtud

pakas

idun

idun

eggs

emotionali espresiva

emotionali espresiva

ungars

konstruktiv

konstruktiv

pakas

konstruktiv

konstruktiv

no ungar

Ar handas küll

Ar handas küll

eggs

Ar handas küll

Ar handas küll

ungars

E. Volk

E. Volk

pakas

Ar handas küll

Ar handas küll

ungars

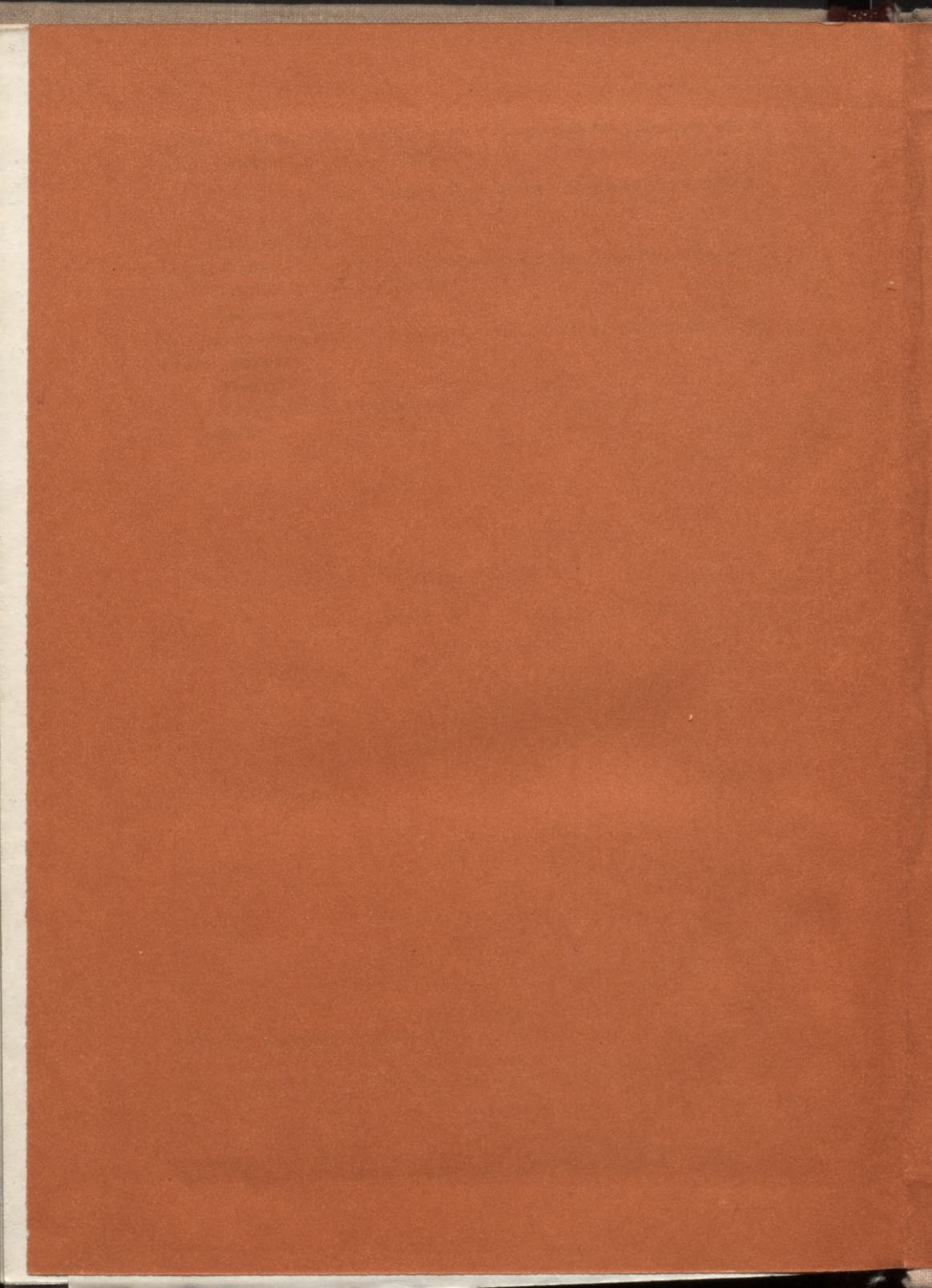
Ar handas küll

Ar handas küll

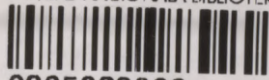
course 1. in 2. sterna jämsstas volem.

—tanti stils

libri
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305029006

1,52